

NEAR EAST HISTORICAL REVIEW

Volume: 12 Issue: 3 Year: July 2022

Editor

Asst. Prof. Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR

Deputy Editor

Assoc. Prof. Dr. Zafer TANGÜLÜ

Asst. Prof. Dr. Sabri BECERİKLİ

12/3, July - Temmuz 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Near East Historical Review (NEHR) uluslararası bir hakemli dergidir. NEHR özgün çalışmaları kabul edip, hakem sürecinden sonra yayımlar. Yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibarıyla yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan NEHR'in yayın dili Türkçe ve İngilizce'dir.

Near East Historical Review (NEHR) is an International peer-reviewed journal. NEHR accepts original works and publishes them after the referee process. NEHR started its' publishing life in August 2011 under the name of "**Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**". In the first nine years, the issue of 17 was published without any failure. As of 2020, it has decided to continue its' publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The languages of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, are either Turkish or English.

Indexes and Databases

Acar Index, ASI, ASOS, EuroPub, GENAMICS, I2OR, ISI, SIS, Türk Eğitim Endeksi, SSRN, Academia, Google Scholar.

12/3, July - Temmur 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Editor /Editör

Suha Oğuz BAYTİMUR (Asst. Prof. Ph.D., Sinop University, Türkiye)

Deputy Editor/ Yardımcı Editör

Zafer TANGÜLÜ (Assoc. Prof. Ph.D.; Muğla Sıtkı Koçman University, Türkiye)

Sabri BECERİKLİ (Asst. Prof. Ph.D., Uludağ University, Türkiye)

English Language Editor/İngilizce Dil Editörü

Orhun Büyükkarcı (Asst. Prof. Ph.D., Mardin Artuklu University, Türkiye)

Editorial Board / Yayın Kurulu

Ahmet AKSIN (Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Karoline RÖRIG (Justus - Liebig-Giessen University, Germany)

Marijan PREMOVIĆ (Assoc. Prof. Ph.D.; Montenegro University, Montenegro)

Nalan TURNA (Assoc. Prof. Ph.D., Yıldız Technical University, Türkiye)

Nuray KESKİN (Prof. Ph.D., Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Türkmen Törel (Prof. Ph.D.; Dokuz Eylül University, Türkiye)

Referee Board / Hakem Kurulu

Abidin TEMİZER (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

Aleksander KADIJEVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Alpaslan DEMİR (Prof. Ph.D.; Tokat Gaziosmanpaşa University, Türkiye)

Athina VITOPOULOU (Asst. Prof. Ph.D.; Aegean University, Greece)

Ayşe KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Turkish National Defense University, Türkiye)

Christoph K. NEUMANN (Prof. Ph.D.; Münih Ludwig Maximilian University, Germany)

Dimitris MICHALOPOULOS (Prof. Ph.D.; People University, Greece)

Dušan MLACOVIĆ (Asst. Prof. Ph.D.; Ljubljana University, Slovenia)

Ekrem ČAUŠEVIĆ (Prof. Ph.D.; Zagreb University, Croatia)

Ekrem MEMİŞ (Prof. Ph.D.; Sinop University, Türkiye)

Ema MILJKOVIC (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Serbia)

Hasan BABACAN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)

İbrahim SERBESTOĞLU (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

Jasmina S. CIRIC, (Dr.; University of Belgrade -Serbia)

John D. TREADWAY (Prof. Ph.D.; Richmond University, USA)

Levent KAYAPINAR (Prof. Ph.D.; Ankara University, Türkiye)

Mehmet İNBAŞI (Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)

Mehmet Yavuz ERLER (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs Univ., Türkiye)

Metin AYIŞIĞI (Prof. Ph.D.; Beykent University, Türkiye)

Near East Historical Review

www.nehrreview.com

Mucize ÜNLÜ (Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI (Assoc. Prof. Ph.D.; Marmara University, Türkiye)
Samuel (Sam) WHITE (Assoc. Prof. Ph.D.; Ohio Devlet University, U.S.A.)
Sauro GELICHI (Assoc. Prof. Ph.D.; Ca'Foscari Venezia University, Italy)
Sevilay ÖZER (Assoc. Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Sezai BALCI (Prof. Ph.D.; Giresun University, Türkiye)
Suraiya FAROQHI (Prof. Ph.D.; Ibn Haldun University, Türkiye)
Turan AÇIK (Assoc. Prof. Ph.D.; Aksaray University, Türkiye)
Vasilis KOLONAS (Prof. Ph.D. Thessaly University, Greece)
Vygantas VAREIKIS (Prof. Ph.D.; Klaipeda University, Lithuania)
Walter ANDREWS (Prof. Ph.D.; Washington University, U.S.A.)
Yasemin DEMİRCAN (Prof. Ph.D.; Gazi University, Türkiye)
Zafer GÖLEN (Prof. Ph.D.; Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye)
Zübeyde G. YAĞCI (Assoc. Prof. Ph.D.; Balıkesir University, Türkiye)

Referees of this Issue / Bu Sayının Hakemleri

Ahmet Ali Gazel (Prof. Ph.D.; Afyon Kocatepe University, Türkiye)
Ema MILJKOVIĆ (Prof. Ph.D.; University of Belgrade, Türkiye)
Naci Şahin (Prof. Ph.D.; Yozgat Bozok University, Türkiye)
Pınar Ülgen (Prof. Ph.D.; Tokat University, Türkiye)
Vahdettin Engin (Prof. Ph.D.; Marmara University, Türkiye)
Ali Çakırbaş (Assoc. Prof. Ph.D.; Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Türkiye)
Cahide Sönmez (Assoc. Prof. Ph.D.; Çanakkale Onsekiz Mart University, Türkiye)
Zülfiye Koçak (Assoc. Prof. Ph.D.; Bitlis Eren University, Türkiye)
Hatip Yıldız (Assoc. Prof. Ph.D.; Dicle University, Türkiye)
Hikmet Zeki Kapıcı (Assoc. Prof. Ph.D.; Erciyes University, Türkiye)
Mehmet Güneş (Assoc. Prof. Ph.D.; Afyon Kocatepe University, Türkiye)
Nuri Güçtekin (Assoc. Prof. Ph.D.; Afyon Kocatepe University, Türkiye)
Olca Özkaya (Assoc. Prof. Ph.D.; Hatay Mustafa Kemal University, Türkiye)
Şahin Yedek (Assoc. Prof. Ph.D.; Munzur University, Türkiye)
Turgay Murat (Assoc. Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)
Filiz Yıldırım (Asst. Prof. Ph.D.; Fırat University, Türkiye)
Hakan Tan (Asst. Prof. Ph.D.; Ondokuz Mayıs University, Türkiye)

12/3, July - Temmuz 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

CONTENTS / İÇİNDEKİLER

Research Articles / Araştırma Makaleleri

- Mehmet Yavuz Erler 171 - 207
Merzifon Savaşı'nda Kaderin Mızrağı Ve Gizemli Olayların Sır Perdesi (1101)
The Spear Of Destiny (Holy Lance) Along With The Mysterious Events Behind The Veil Of Secrecy In The Battle Of Merzivan (1101)
- Hakan Engin 209 - 238
Osmanlı Serhad Kalelerinin İdaresi: Dizdarlardan Muhafız Paşalara İbrail Kalesi Tatbiki (XVIII. Ve XIX. Yüzyıllar)
Administration of Ottoman Frontier Fortresses: Implementation of Braila Fortress from Dizdars to Muhafız Pashas (XVIII. and XIX. centuries)
- Erdem Kaymak 239 - 255
Ankara Vilayetinde Araştırma Yapan Yabancı Bilim İnsanları (1833-1914)
Foreign Scientists Doing Research In Ankara Province (1833-1914)
- Ünal Taşkın 257 - 274
1925-1930 Yılları Arasında Urfa Vilayeti
Urfa Province Between 1925-1930 Years
- Çağlar Öngel – Ahmet Altıntaş 275 - 293
2. Süvari Tümeni'nin Büyük Taarruz Harekâtı
Great offensive operation of the 2st Cavalry Division
- Özgür Yıldız – Zahide Anılğan 295 - 312
1952 Tarihinde Kore Savaşı'nın Türk Kamuoyuna Yansımaları
The Reflections Of The Korean War In 1952 On The Turkish Public

Fatih Demirel – Kadriye Aşık

**İhsan Şerif'in (Saru) Çocuklara Tarih-i Osmani Adlı Ders Kitabında
Tarih Öğretimi**

313 - 328

*History Teaching in The Textbook Titled "Ottoman History for Children"
Written by İhsan Şerif (Saru)*

Taner Aslan – Gamze İme

**Osmanlı Devletinde Posta Islahı Ve Osmanlı Devletinde Posta Islahına
Dair Bir Görüş**

329-348

*An Opinion On Mail Improvement In The Ottoman State And Mail
Improvement In The Ottoman State*

12/3, July – Temmuz 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

From Editor

Near East Historical Review (NEHR) is an International refereed journal. NEHR started its publishing life in August 2011 under the name **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)**. In the first nine years, the issue of 17 was published without interruption. As of 2020, it has decided to continue its publishing life with its new name 4 times a year (January-April-July-October). The language of our magazine, which will publish scientific articles on the History of Near East Geography, is Turkish and English. In this issue of Near East Historical Review, it presents 8 different articles to the discretion of scientists. Thanks to **Mehmet Yavuz Erler, Hakan Engin, Erdem Kaymak, Ünal Taşkın, Çağlar Öngel-Ahmet Altıntaş, Özgür Yıldız-Anılğan, Fatih Demirel-Kadriye Aşık ve Taner Aslan-Gamze İme** who contributed with their articles in this issue. We would like to express our gratitude to our referees who carefully evaluated the articles. Dear scientists, we expect your support in our new issue.

Best regards.

Dr. Suha Oğuz BAYTİMUR, Ph.D.
Editor

Editörden

Uluslararası bir hakemli dergi olan **Near East Historical Review (NEHR)**, yayın hayatına Ağustos 2011 yılında **Studies of The Ottoman Domain (SOTOD)** adıyla başlamıştır. İlk dokuz yılında kesintisiz olarak 17 sayısı yayımlanan dergimiz 2020 yılı itibariyle yeni adıyla yılda 4 sayı (Ocak - Nisan- Temmuz - Ekim) olarak yayım hayatına devam etme kararı almıştır. Yakın Doğu Coğrafyasının Tarihine dair bilimsel makaleleri yayımlayacak olan dergimizin dili Türkçe ve İngilizce'dir. Near East Historical Review 12. cilt 3. sayısında 8 farklı makaleyi okurlarına sunuyor. Bu sayıda yazılarıyla katkı sağlayan **Mehmet Yavuz Erler, Hakan Engin, Erdem Kaymak, Ünal Taşkın, Çağlar Öngel-Ahmet Altıntaş, Özgür Yıldız-Anılğan, Fatih Demirel-Kadriye Aşık ve Taner Aslan-Gamze İme**'ye teşekkür ederiz. Makaleleri değerlendirerek katkıda bulunan hakem hocalarımıza şükranlarımızı sunarız. Yeni sayılarımız için katkılarınızı bekleriz.

Saygılarımızla.

Dr.Öğr. Üyesi Suha Oğuz BAYTİMUR
Editör

MERZİFON SAVAŞI'NDA KADERİN MIZRAĞI VE GİZEMLİ OLAYLARIN SIR PERDESİ (1101)

The Spear Of Destiny (Holy Lance) Along With The Mysterious Events Behind The Veil Of Secrecy In The Battle Of Merzivan (1101)

Mehmet Yavuz Erler

Prof.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: myerler@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4991-9902

Near East Historical Review

12/3, July / Temmuz 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü	:	Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi	:	09.05.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi	:	01.07.2022
Pages - Sayfa	:	171 - 207
	:	http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.62331

Citation - Atıf : Mehmet Yavuz Erler, “Merzifon Savaşı’nda Kaderin Mızrağı Ve Gizemli Olayların Sır Perdesi (1101)”, *Near East Historical Review*, 12/3, July, 2022, pp. 171 – 207.

MERZİFON SAVAŞI'NDA KADERİN MIZRAĞI VE GİZEMLİ OLAYLARIN SIR PERDESİ (1101)

*The Spear Of Destiny (Holy Lance) Along With The Mysterious Events
Behind The Veil Of Secrecy In The Battle Of Merzivan (1101)*

Mehmet Yavuz Erler

Prof.Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: myerler@omu.edu.tr
ORCID ID: 0000-0002-4991-9902

Öz

İngiliz Kraliyeti, Danimarka Kraliyeti, Aragon Kraliyeti, Lombard Kraliyeti, Frank Kraliyetine bağlı hanedan mensupları, Kutsal-Roma Germen Krallığı “Kraliyet Muhafız Birlikleri Komutanı” ve Vatikan’a bağlı üst düzey din adamlarının yer aldığı bu savaşta Anadolu toprakları pek çok “aziz” ve “mavi kanlı aristokrat” kaniyla sulanmıştır. Merzifon Savaşı’nı çağdaşı olan diğer savaşlardan farklı kılan bazı özellikler bulunur. Mistik bir dünyaya ait bazı gizemli inançları bünyesinde taşıyan Hristiyan “relicleri” (kutsal emanetler) yitirilen bir savaşın hengâmesinde unutulmuştur. “Kaderin Mızrağını” taşıyan Touluslu Raymond ve St. Ambrossa’nın elbisesi ve el iskeletini Milano’dan beraberinde getiren Milano Piskoposu’nun (IV. Anselm) bu kıymetli kutsal emanetlerin Paflagonya’nın sarp dağlarında yitip gideceği hakkında henüz bir fikirleri yoktu. Çalışmamızda Hristiyan kutsal emanetleri olan “Kaderin Mızrağı”, “St Ambros’un eli ve elbisesi”, savaş güzergahı, çatışma silahları ile ilgili gizem ve sır perdesinin geçerliliğini günümüze kadar koruyan konular üzerinde bazı tespitlerde bulunulacaktır. Bilhassa “Merzifon Eşegi” nin bu savaş esnasında Milano bölgesinden gelipte savaş ganimeti olarak yöredeki sivillerce paylaşılan eşek türüyle bağlantısı sorgulanacaktır.

Anahtar Kelimeler: Merzifon, Haçlı Seferi, Kaderin Mızrağı, Aziz Ambrosanın eli ve elbisesi, Merzifon Eşegi, Barut.

Abstract

The assault, in the war of 1101 at “Merzifon” was resulted as an utter catastrophe. Nobles with their “blue blood” of European dynasties alike English crown, House of Denmark, House of Aragon, House of Lombardy, Franks, Norseman, Constant of Holy German-Roman Empire and well-known individuals of Catholic religious clergy mainly from Milano were fell down side by side on the Paflogonias’ ground. Some “holy relics” were forgotten by mourn of losing the battle at the cost of many souls. Before the campaign Raymound of Tolouse who brought the “holy lance” with him and IV. Anselm bishop of Milano, who escort the hand skeleton of St. Ambrosia and the garments of St. Ambrosia, embellished with precious gems and stones did not have any idea of loosing these holy relics on the wild mountains and forests of the Paflagonia. Exclusive attention was also needed to be focused on the mule called “Merzifon Eşegi”.

Keywords: Merzifon, Crusade, Holy Lance, St Ambrosia’s hand scelation and his garment, Merzifon Mule or Donkey, Saltpeter.

Giriş

Haçlı seferleri arasında yer alan 1101 tarihli Merzifon seferi mutlak bir Türk zaferi ile sonuçlanmış olmasına karşın üzerinde çok az araştırma yapılan konular arasında yer alır.

Savaşın taraflarına ait bazı hassas malumatlar mütehassıslar tarafından bilinmekle beraber kamuoyu tarafından yeterince bilinmez. Tarihte cereyan eden Haçlı seferleri nihai hedef olan Kudüs'e bir şekilde ulaşmıştır. Kudüs'e ulaşamayan seferler ise bir tür haçlı seferi olarak kabul görmez ve savaşın adıyla anılma yoluna gidilir. Osmanlı'da da örneğine ulaştığımız Varna ve Niğbolu savaşları gibi asıl amacı Kudüs'ü ele geçirmeye yönelik haçlı seferi olmasına karşılık nihai hedefine ulaşamadığı için bir tür meydan savaşı olarak tarihteki yerini alan pek çok sayıda "muharebe" bulunur. Merzifon Savaşı da başlangıçta birinci (1096-1099) ve ikinci (1147-1149) haçlı seferlerinin arasında yer alan ve haçlı seferlerinin bir safhası olarak başlamasına karşın büyük bir hezimetle Merzifon ovasında akamete uğradığından bilahare tertip edilen ikinci ve üçüncü haçlı taarruzları olarak anılacak olan askeri harekâtın gölgesi altında unutulmaya yüz tutmuştur.¹ Danişment Beyliği ve Selçuklu topraklarında cereyan eden bu savaşın tarafları arasında Avrupa'nın geç ortaçağ tarihindeki pek çok önemli kraliyetin hanedanlarına ait aile ferdinin yer aldığı asilzadelerin bulunduğunu belirtmek gerekir. İngiliz Kraliyeti, Danimarka Kraliyeti, Aragon Kraliyeti, Lombard Kraliyeti, Frank Kraliyetine bağlı hanedan mensupları, Kutsal-Roma Germen Krallığı "Kraliyet Muhafız Birlikleri Komutanı" ve Vatikan'a bağlı üst düzey din adamlarının yer aldığı bu savaşta Anadolu toprakları pek çok "aziz" ve "mavi kanlı aristokrat" kanıyla sulanmıştır. Sefer katılan üst düzey komutanların yanı sıra kutsal bir savaşı icra ettiklerini düşünen ve aralarında kadın ve çocuklarında olduğu sayıları binlerle ifade edilen Hristiyan imanlı gönüllülerinde hayatlarını kaybettiklerini kaydetmekte yarar vardır. Merzifon Savaşı'nı çağdaşı olan diğer savaşlardan farklı kılan bazı özellikler bulunur. Mistik bir dünyaya ait bazı gizemli inançları bünyesinde taşıyan Hristiyan "relicleri" (kutsal emanetler) yitirilen bir savaşın hengâmesinde unutulmuştur. Birinci Haçlı seferi esnasında Haziran 1098'de Antakya Kalesi kuşatmasında bir kulede ele geçirilen "kaderin mızrağı", Anadolu'da yağmalanan bu kutsal emanetlerin en önemlileri arasında yer alır. Kaderin mızrağı 1098 Haziranında Peder Peter Bartholomew tarafından Antakya Kalesi'nin köprü kulesinde bulundu ve Toulouse'li Kont IV. Raymond'a teslim edildi.² Hz. İsa'nın çarmıhta iken ölüp ölmediğini kontrol amacıyla Romalı Longinus adlı bir nöbetçi tarafından sağ kaburga kemiğinin altından böğrüne doğru sokulan bu mızrağın üzerinde "Tanrının Oğlunun" (*In Nomine Patris Et Filii Et Spiritus Sancti*) kutsal kanının bulunduğu inanılır. Mistik inançlar çerçevesinde cehennem ya da cennetin kapısının anahtarı olan bu mızrağı yanında taşıyan orduların saflarına "cehennem zebanilerinin" de katılarak savaştığına yönelik bir kült vardır. Ayrıca bu savaşta ilk Hristiyan şehitlerinden olan Gervasius ve Protasius'un naaşlarını bulan ve onların arasında vefatından sonra defnedilen Aziz Ambrossa'nın el iskeleti ile yakut, altın ve diğer kıymetli taşlarla süslenmiş elbisesi de bulunmaktaydı.³ "Kaderin Mızrağını" taşıyan Touluslu Raymond ve St. Ambrossa'nın elbisesi ve el iskeletini Milano'dan beraberinde getiren Milano Piskoposu'nun (IV. Anselm)⁴ bu kıymetli kutsal emanetlerin Paflagonya'nın sarp dağlarında yitip gideceği hakkında henüz bir fikirleri yoktu. Çalışmamızda Hristiyan kutsal emanetleri olan "Kaderin

¹ Dana Carleton Munro, *Letters of The Crusaders*, Department of The History of Pennsylvania Publishing, Philadelphia 1902, p. 12-14.

² Edgington, Susan; Sweetenham, Carol, eds., *The Chanson D'Antioche: An Old French Account of the First Crusade*, Routledge 2011, p. 391; Marius Kjørmo, *The Holy Lance of Antioch*, Master of Arts Thesis, Institute of Archaeology, History, Culture and Religion, University of Bergen, Spring 2009; Thomas Asbridge, "The Holy Lance of Antioch: Power, Devotion and Memory on the First Crusade", *Reading Medieval Studies*, Vol. 33 (2007), pp. 3-36; George W. Cox, *The Crusades*, Estes and Lauriat Publishing, Boston 1874, p. 65.

³ İmparator Neron zamanında imanlarından ötürü elleri ve kafaları kesilerek katledilen ikiz kardeşler Gervasius ve Protasius'un mezarlarını bulan St. Ambrossa için bkz. Stracke Richard, "Gervasius and Protasius", *Christian Iconography*; "Acta Sanctorum", June 2015, IV, pp. 680, 29; D. H. Williams, *Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflicts*, Oxford: Clarendon Press, London 1995; Laura Weigert, "Reconstructing Medieval Pictorial Narrative: Louis Joubert's Tapestry Restoration Project", *Art Journal*, Volume 54, Issue Nr. 2, Conservation and Art History, Summer 1995, p. 67-72.

⁴ Alberto M. Ghisalberti, *Dizionario Biografico delgi Italiani: III Ammirato-Arcoleo*, Rome 1961.

Mızrağı”, “*St Ambros’un eli ve elbisesi*”⁵, seferin tarihi, güzergâhı ve bu güzergâhın seçilmesindeki nedenler, Horasan erenlerinin diyarı ve ateşli silahların bu savaşta kullanılıp kullanılmadığına dair iddialarla ilgili gizem ve sır perdesinin geçerliliğini günümüze kadar koruyan konular üzerinde bazı tespitlerde bulunulacaktır. Ayrıca çalışma sahamızda yer alan kadim yapıların ne oranda Merzifon Savaşı ve sonrasında bölgede yapılan imar çalışmaları ile alakalı olduğuna dair bazı inceleme sonuçları tanımlanacaktır. Bilhassa savaşın geçtiği sahada yer alan ve şöhretini günümüze kadar koruyan “*Merzifon Eşeği*” nin bu savaş esnasında Milano ve Alp dağlarının eteklerinden Haçlılarla birlikte gelen ve savaş ganimeti olarak yöredeki sivillerce paylaşılan eşek türüyle bağlantısı sorgulanacaktır.

1. 1101 Haçlı Seferine Dair Bazı Kaynaklar

Merzifon Savaşı'nda Haçlı ordusuna dair teferruatlı kaynaklar mevcuttur. Ancak Danişment Devleti'nin (1071-1178) fazla sürmeyen hükümrânlığı ve Anadolu'nun Moğollar başta olmak üzere geçirdiği bazı köklü istilalar Müslüman ordusunu tarif için tutulmuşsa bile yeterli kaynağın günümüze ulaşmasına engel teşkil etmiştir. Yine de kadim medeniyetlere ait sahadaki devletlere ait bazı evrakların Osmanlılar tarafından kopyalanarak çoğaltıldığını belirtmek gerekir. Bu evraklardan en önemlisi Danişmentliler tarafından kaleme alınan “Danişment name”⁶ dir ve içeriğinde bu kadim devlet ve fetihlerine dair önemli bilgiler bulunur.⁶ Yine de sınırlı sayıda bazı kaynaktaki 1101 yılındaki savaşta Danişment Beyliği devletinin yönetiminde İbn-i Danişment Gümüştegin Gazi'nin (1084-1104) olduğu vurgulanır. Gümüştegin Gazi'nin 1101 sonrasında yani üç sene sonra vefatı ise savaşta aldığı “gaza” yaralarının sonucu nedeniyle gelişen bir sağlık sorunu olarak dikkat çeker.⁷ Buna karşın Haçlı ordusuna dair pek çok yazılı müracaat kaynağı bulunur. Merzifon Seferine katılan Haçlı asilzadeler hatıratlarında yanlı bir anlatı sunarlar. Yine Doğu-Roma kaynaklarından Anna Komnenos ve Alexius'un kayda aldığı eserler konuya Ortodoks bir bakış açısı kazandırır.⁸ Haçlı Seferine katılmadığı halde sefere katılanlardan elde ettiği “kulaktan dolma” bilgilerle ciltler dolusu esere imza atan Aachenli Albert kayda değer bir müracaat kaynağı olarak tanımlanır. Işın Demirkent ve Gürhan Bahadır da 1101 tarihli Merzifon Seferi'ne odaklanan araştırmacılar arasında yer alır. Her ikisinin de ortak olduğu en önemli keşif Haçlı tarafına ait olan kaynakların bolluğuna karşın Müslüman, Türki ve Farisi kaynakların bu sefere yeterince değinilmediği gerçeğini tetkikleri oluşturur.⁹ Ancak yine de savaşın cereyan ettiği Danişment topraklarının Türk-İslam devletlerinin müttefikinden ziyade bölgesel rakibi olduğunu unutmamak gerekir. Batı cihetinde İznik üzerinden ilerleyen Selçuklu yine batı cihetinde Kastamonu üzerinden ilerleyen Danişment Devleti ile sınırdaş olduğu kadar rakiptir de. Her ne kadar bu iki devletin birbiriyle yoğun bir çatışma sürecine rastlanmazsa da bu durum Danişment Devleti'nin fazla uzun süreli olmayan varlığı ile alakalı bir tezahürdür.¹⁰ Süryani Mihail Vakayinamesi'nde 1100

⁵ Thomas Keightley, *The Crusades, Vol. I*, John W Parker, West Strand Yayınevi, London 1840, p. 254-155.

⁶ Şükrü Akkaya, “Kitab-ı Melik Danişmend Gazi Danişmendname”, *Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, Ankara 1950.

⁷ Mustafa Demir, “Danişmendli Emeti'nin Kurucuları”, *SAÜ-Fen-Edebiyat Dergisi*, 2008-1, s. 145.

⁸ Albert Aachen, “Albert of Aachen's History of the journey to Jerusalem”, Çev. Susan B. Eddington, Volume II: Books 7-12. The Early History of Latin States, 1099-1119, Ashgate Publishing, 2013, Surrey-England, Queen Mary, University of London, s. 68-72.; Alec Mulinder, “Albert of Aachen and the Crusade of 1101”, From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies 1095-1500, Brepols Publishers, p. 69-77; Thomas Keightley, *The Crusades, Vol. I*, John W Parker, West Strand Yayınevi, London 1840, p. 414.

⁹ Işın Demirkent, “1101 Yılı Haçlı Seferleri”, Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı, İstanbul, 1995, s. 19; Gürhan Bahadır, “The Importance At The Anatolian History of Turk-Crusade Struggle in the year of 1101A.D.”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences (CAHIJ)*, Cilt: 5, 2015, s. 3-5.

¹⁰ Nitekim 1045 yılında Danişmentliler tarafından fethedilen Amasya Kalesi 1101 yılındaki şanlı zafere rağmen bu tarihten kısa bir süre sonra 1143 yılında Selçuklu birlikleri tarafından gasp edilecektir. Ferruh Toprak, “Amasya Kent

Ağustosunda Malatya'da esir edilen ve alıkonularak Niksar'a götürülen Antakya Kontu Bohemond nedeniyle Selçuklu ve Danişment hanedanlıklarının arasının açıldığı ve her iki devlet arasında husumetin olduğu netlikle belirtilir.¹¹ Doğu Roma'nın boşalan kabına doğru akan bu iki kadim coşkun ırmağın ila-nihaiye birbirlerine karışması mukadderattandır. Gerek Haçlı kaynakları gerekse Danişment-name'den anladığımız kadarıyla "Horasan" tabiri ve tanımlaması Danişment Devletinin toprakları için yapılmıştır.¹² Kabaca günümüz Sivas, Tokat, Amasya ve nihayet Çorum topraklarını içerisinde barındıran bu bölgenin kısmen de olsa Osmanlı Devleti idari taksimatında "Eyalet-i Rum (Roma)" olarak tanımlanması dikkat çeker. O halde yörede sıklıkla karşımıza çıkan türbelerde ya da yatırlarda dillendirilen "Horasan Erenleri"¹³ tabiri; bu bölgelerin Danişmentliler tarafından Roma'nın elinden kutsi bir fetihle devşirilmesi esnasında şehit düşen yarenler için terennüm edilen kadim bir nakarat olmuş olmalıdır.

2. Tarafların Askeri Güçlerine Dair

Savaşan tarafların komuta kademelerine ait veriler dikkatle değerlendirildiğinde 1101 tarihinde meydana gelen Merzifon Savaşı'nın Avrupa ve Türk-İslam tarihi açısından ne denli önemli bir konumda olduğu gerçeği daha iyi idrak edilecektir. Türklerde "adet olduğu üzere" savaşan tarafların komuta kademesinin tanıtımına "misafir" güçler önceliğinde başlamada bir beis bulunmaz. Batı Avrupa'nın farklı güzergâhlarından yola çıkan haçlı birlikleri Constantinople'de (İstanbul) bir araya gelmişlerdi. Alman coğrafyasından gelen profesyonel savaşçı birlikler Alman İmparatoru III. Henry'nin eski muhafız birlikleri komutanı Konrat (Conrad Constable) önderliğinde yola çıkmışlardı.¹⁴ Chartres ve Blois Kontu Henry Stephan batı birliklerinin komutanıydı. Birinci Haçlı seferi esnasında Antakya'nın ele geçirilişi esnasında çekimser davranması ve savaştan vakitsiz bir şekilde çekilmesi korkaklık olarak değerlendirilmişti. Antakya'daki askeri strateji gereği aldığı kararlardan ötürü töhmet altında kalan Blois Kontu Stephan 1101 yılındaki Merzifon harekâtına şöhretini kurtarmak amacıyla katılmıştı.¹⁵ Blois hanedanından olan Stephan'ın eşi Normandalı Adela İngiltere'yi 1066 yılındaki Hasting Savaşı'nda Kral Herold'un elinden alan Normanlı (Turunc kafa) William'ın kızıydı. Blois Kontu Stephan ve Adela'nın¹⁶ çocuklarından biri olan Stephan ileride 1135-1154 tarihleri arasında İngiltere Kralı olarak tarih sahnesindeki yerini alacaktı.¹⁷

Dokusunun Fiziksel Gelişimi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XXXI, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008, s. 42.

¹¹ Süryani Mihail Vakayinamesi, II. Kısım, (Türkçe tercüme Hrant Andreasyan), TTK Kütüphanesi, Basılmamış Nüsha, s. 51, 53; Runciman, Haçlı Seferleri Tarihi, Cilt: II, s. 31-32.

¹² Ortaçağ'da kaleme alınan bazı eserlerde de Horosan'ın Anadolu'da bulunan bir coğrafi yer adı olduğuna dair bazı emareler bulunur. Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2009, s. 76, 94, 102.

¹³ "Horosan Diyarı"; Danişmentlilerin eski Pontus topraklarına verdikleri coğrafi bir addır. Buna göre Pont Kralığının hâkimiyet arazisi olarak bilinen günümüz Karadeniz Bölgesini kapsar. Sonisa, Niksar, Gümenek, Amasya, Tokat, Çorum ve Sivas Horosan topraklarının merkezini oluşturuyordu. I. Alexius Comnenos'un eserinden naklen; Bkz. M.W. Baldwin (1969), Volume I: First Hundred Years, Chapter XI: The Crusade of 1101, p. 354, "... Melik Gazi ibn-i Danişmend Bohemond'u Pontus diyarı olan Niksar'da tutmaktaydı. Haçlılar Danişmentlilerin Horosan diye adlandırdıkları Pontus'u alıp Bohemond'u kurtarmak üzere harekâta geçtiler."; Albert of Aachen Sebastia (Sivas) ve Neocaesarea (Niksar) bölgelerini Horosan olarak adlandırır; Bkz. Gürhan Bahadır, 1101 Yılında Türk-Haçlı Mücadelelerinin Anadolu Tarihindeki Önemi, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences (CAHIJ)*, Cilt: 5, 2015, s. 91.

¹⁴ Albert of Aachen VIII.6; Alexios I (1081-1118), XIIc.

¹⁵ William of Tyre, bk. 10, 11 (12). 14-20.

¹⁶ Thedora Evergates, *Aristocratic Women in Medieval France*, University of Pennsylvania Press, Pensilvanya 1999.

¹⁷ James A. Brundage, *An Errant Crusader: Stephen of Blois*, Traditio 1960: 16, p. 380-395; Jill N. Claster, *Secret Violence: The European Crusades to the Middle East 1095-1396*, University of Toronto Press, Toronto 2009; Ralph

Stephan Blois Merzifon'a doğru gerçekleştirilecek olan askeri harekâta Avrupa'nın diğer asilzadeleri ve ruhban sınıfı ile birlikteydi. Batı Fransa'dan gelen Frank birliklerinin komutasında Burgundy Kontu Stephan, Brayli Milo, Rochefortlu Kızıl Saçlı Guy, Broyesli Hugh Bardolf, Laon Piskoposu Engelrand, Firmamentum Viskontu Reinhold (Renaud), Soissons'daki Pierrefonds Piskoposu Hugh, Grandpreli Baldwin, Clarentli Dodo ve Laon Kale Muhafızı Walbert gibi asilzadeler ve ruhban önderleri yer almaktaydı. Ağırlıklı olarak Normanlardan oluşan bu birliklerin arasında Conrad önderliğinde 2000-3000 kişilik küçük bir Germen Şövalye birliği de yer almıştı. Profesyonel askerlerden oluşan, Frank-Germen ve Norman ağır zırhlı süvari birliğinin toplam miktarı 50.000 olarak tanımlanmıştır.¹⁸ Alman, İngiliz, Frank ve Lombardlı birliklerin Constantinople (İstanbul) kentinde birleşmesinden sonra 1101 yılındaki haçlı seferine katılan ruhban ve aristokratlar müttefik ordusuna Hatay'da kaderin mızrağını ele geçiren Tuluzlu (Toulouse) Raymond'u lider tayin ettiler. Doğu Roma (Bizans) İmparatoru I. Alexious bu Frank, Lombard ve Germen karışımı Haçlı ordusuna kılavuzluk etmek için General Tzitas komutasında görev alan ve neredeyse tamamını Peçenek Hristiyan Türklerin oluşturduğu 500 Roma Eyalet şövalyesini görevlendirdi.¹⁹ Haçlı ordusuna kılavuzluk yapan bu profesyonel askerlerin kargamı yoksa şahin mi olduğu sahada test edilecekti.

Haçlı ordusunun asıl kısmını oluşturan ve yaklaşık 200.000 kişiden oluşan Lombard birliği yanlarında imanlı kadın, çocuk ve ihtiyarlarında olduğu on farklı koldan Eylül 1100 yılında İtalya ve Güney Fransa'dan yola çıkmışlardı. Bu birliğin yalnızca 100.000 kişisi silahlıydı ve zırhlı yaya askeri olarak tanımlanmıştı. Geriye kalan 100.000 kişi ise muhtemelen her Haçlı askerinin yanında getirmesine izin verilen annesi, babası, oğlu, karısı ya da kızıydı.²⁰ Lombard birlikleri Milan Piskoposu Anselm Buis, Biandrate Kontu Albert, Parma Kontu Guibert ve Montebello'lu Hugh gibi ağırlıklı olarak ruhban ve bazı İtalya'daki şehir devletlerinin asilzade sınıfı kontrolünde hareket ettiler. Bu düzensiz birlikler kadim Roma yolunu takiben Kuzey İtalya ve Slovenya üzerinden Balkan topraklarına girdiklerinde Doğu-Roma birlikleri onların iaşelerini temin ederek bütün bir 1100-1101 kışını geçirecekleri kamplara kadar eşlik ettiler.²¹ Lombard birliklerinin iaşe problemi sorun teşkil ettiğinden bütün bir kış boyunca kalacakları üç büyük kampa taksim edildiler. Bir kısmı Filibe, diğer bir kısmı Tekirdağ ve nihayet üçüncü kampta Edirne önlerinde tesis edilerek Doğu-Roma başkenti beladan uzak tutulmaya çalışıldı. Birinci Haçlı Seferi'nde de görev alan Lombardlar aslında güzergâha ve zorluklarına karşı tecrübe sahibiydiler. Ancak kış şartları ve baş gösteren kıtlık yılları nedeniyle gıda ikmali yeterince yapılamayan Lombardlar kamplarını terk ederek kırsal yerleşkeler üzerinde baskınlar ve yağmalar yaparak Roma halkını taciz etmeye başladılar. İmparator bu kalabalık güruhu bir an önce Küçük Asya'ya yönlendirmek amacıyla Mart 1101'de zorla tutulmaya çalışıldıkları kamplarından alınarak Constantinople surlarının önüne getirtti. Yaklaşık 50.000 atlı ve 100.000 yayadan oluşan bu büyük Lombard ordusunun oluşturduğu iaşe problemi nedeniyle boğazın Anadolu yakasına süratle intikalleri zaruri hale geldi. Ancak Frank ve Alman müttefik birliklerinin yolda olduğunu haber alan Lombardlar boğazın karşısına geçmek üzere Mart 1101'de getirildikleri şehir surlarının dışındaki St. George

H.C. Davis, *King Stephen 1135-1154*, University of California Press., California 1967; Serkan Özer, "Blois ve Chartes Kontu Stephen'in Haçlı Seferlerindeki Rolü ve Etkisi", *History Studies*, Volume: 11, Issue: 1, Şubat 2019, ss. 251-272.

¹⁸ Thalia Gouma Peterson, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000, p. 289-290; Penelope Buckley, *The Alexiad of Anna Comnena*, Cambridge University Press, 2014, p. 215-245.

¹⁹ Susan B. Edgington, *Albert of Aachen Historia Ierosolimitana*, Oxford Medieval Texts, Clarendon Press, Oxford 2007, p. 596.

²⁰ Thalia Gouma Peterson, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000, p. 289-290.

²¹ Miha Kosi, "The Age of the Crusades in The South East of The Empire (Between The Alps and The Adriatic)", *The Crusades and The Military Orders Expanding The Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Edt. Zsolt Hunyadi and Jozsef Laszlovszky, Department of Medieval Studies Central European University, Budapest 2001, p. 127.

Kapısı civarında kamp kurdular ve burada müttefik ordusunu iki ay kadar beklediler. İmparator onları bir an evvel Cibotus veya Rufinel limanından Anadolu yakasına gemilerle sevk etmek istiyordu. Ancak onlar müttefik ordusu gelmeden bir yere ayrılmayacaklarını ilgililere iletiler. Deniz tarafındaki surların güçsüzlüğü nedeniyle bu büyük kalabalığın her hangi bir asayiş problemine neden olmadan yetkililerce gemiler ve mavnalar kullanılarak bir an evvel karşıya geçirilmeleri gerekiyordu. İmparator Lombard birliklerinin yanlarında bulundurdıkları sivilleri de dikkate alarak gümrük limanında bekleyen kalabalığa yiyecek-içecek ikmalinin kesilmesi emrini verdi. Ancak Lombardlar “Lent Days” yani kutsal perhiz ayında olmalarına rağmen parasını vermeden civar sakinlerinin hayvanlarını çalıp yemeye başladılar. İmparator tarafından şehrin surlarının genişletme faaliyetlerinin karargâhı olarak kullanılan Ayvansaray’daki (Fatih Senti) “Balachernae Sarayı” Lombardlar (İtalyanlar) tarafından kuşatıldı. Saray’ın girişinde kalabalık Lombard grubunu durdurmaya çalışan İmparatorun kuzeni ve yanındaki ehlileştirilmiş evcil aslan Lombardlar tarafından katledildi.²² Lombardlardan sorumlu asilzadelerden olan Biandrate’li Albert ve Anselm bu vahşi saldırıdan utanç duyarak bizzat İmparator’dan özür dileyip af talep ettiler. İmparator bu krizi fırsata çevirmek için Lombardlardan bir kez daha şehri terk ederek Anadolu tarafına geçmelerini talep etti. İmparator ve Lombardlar arasındaki bu kriz Antakya’dan 1100 yazında İstanbul’a gelen ve kaderin mızrağını uhdesinde bulunduran Kont Raymond tarafından çözüme kavuşturuldu. İmparator, Raymond’un ara buluculuğu sayesinde Lombardların Paskalya Bayramı’ndan birkaç gün sonra 21 Nisan 1101 yılında İznik’e donanma ile sevklerine kadar gıda maddelerini satın alabilmelerine ve kamplarında durmalarına müsaade etti. İznik’te Lombardlar kamp kurup beklerken artçı kuvvetlerde Constantinopolus’a ulaşmaya başladılar. İlk gelen Alman kuvvetlerinin komutanı Conrad oldu. Bu birlik İmparator Alexius tarafından karşılandıktan sonra vakit geçirmeksizin İznik istikametine doğru donanmanın yardımı ile transfer edildi. Burgondia ve Fransa’dan gelen daha kalabalık Norman ve Frank birlikleri Mayıs 1101 başlarında Constantin’e ulaştılar ve Haziran ayı içerisinde (3 Haziran 1101) İznik’te bekleyen asıl Haçlı birliklerine katılmak üzere yine donanma ile karşıya sevk edildiler. İmparator yanlarına Touluslu Kont Raymond’u ve General Tzitas komutasında 500 Hristiyan Türk Süvarisinden oluşan bir öncü birlik verdi.²³

Ankara’da bırakılan Selçuklu kuvvetlerinin 200 kişiden ibaret olduğu devrin kaynaklarında netlikle belirtilmemiştir. Ancak Danişment kuvvetlerinin sayıları ile ilgili bazı kafa karışıklıklarının varlığı inkâr edilemez. Danişment birlikleri ile ilgili olarak Haçlı seferi esnasında bizzat görgü tanıklarının aktardığı bazı muğlâk ifadelerle rastlamak mümkündür. Çankırı-Kastamonu güzergâhında 700 Danişment süvarisi ve yine Kastamonu civarlarındaki vadide 1.000 kişilik bir piyade birliğinin yakılması esnasındaki baskın ile Kastamonu-Devrez Çayı-Kargı güzergâhında Haçlılara yol boyunca belirli aralıklarla gerçekleştirilen taarruzlarda bulunan 20.000 kişilik bir Danişment birliğinden bahsedilir. Haçlılara göre bu birliği sevk ve idare eden Danişment Sultanı ile Selçuklu Sultanıdır. Savaşın görgü tanıklarının bu verilerine kuşkuyla bakmak gerekir. Zira 1101 yılının ilk Haçlı seferinin ardından yani üç hafta kadar sonra birer hafta aralıklarla Ankara ve oradan da Selçuklu başkenti Konya istikametine hareket eden diğer iki Haçlı ordusu Selçuklular için çok daha büyük bir tehdit unsurudur. Doğal olarak ilk haçlı birliklerinin sefer güzergâhı olarak belirlenen ve Danişmentliler tarafından kısa bir süre önce ele geçirilen Kastamonu ya da seferin nihai, güzergâhı olan Niksar ve dahi Sivas (Sebastiapolis) Selçuklular için hayati öneme haiz olmayan ve bir başka komşu İslam devletini ilgilendiren savunma seçenekleridir. Ayrıca Haçlıların farkına varamadığı belki de varıp da dile getirmek istemedikleri Selçuklu-Danişment nüfuz çekişmesidir. Bilhassa belli aralıklarla Selçuklu nüfuz bölgesinde olan Malatya ve Hatay’a kadar uzanan akınlar yapan

²² Albert of Aix, Chapter VIII-IX, i-iii (pp. 559-560)

²³ Albert of Aix, VIII, ii-vi (pp.560-563), H. Hagenmeyer, “Chronologie de l’histoire du Royaume de Jerusalem”, ROL, IX (1902), no. 573, p. 437.

Danışmentlilerin bu güzergâhta bulunan diğer komşu Müslüman devletlerin egemenlik alanını da ihlal ederek onları küçük düşürdüğünü de unutmamak gerekir. Zira Niksar'da esir tutulan Antakya Kontu Bohemond'da böylesi bir saldırı esnasında Danışment birliklerinin eline geçerek Niksar gibi devrin en güçlü kalelerinden birinde yani eski Roma İmparatorluğu ordu garnizon karargâhında bir hücreye tıklmıştır. Danışment Sultanı ise başkent olan Sivas'tan başka bir yerde olamaz. Serhat kentleri olan Kastamonu belki bir ihtimal aynı zamanda Çankırı Haçlı ordusunun taarruzuna uğradığında elbette ki emrindeki birliklerle yola çıkmış olmalıdır.²⁴ Ve kanaatimizce bu karşılaşma Merzifon Ovasında olmuş olmalıdır. O halde Çankırı-Kastamonu-Devrez Çayı-Kargı güzergâhındaki haçlı birliklerine yönelik baskınların müsebbibleri güzergâh üzerindeki Danışment Kaleleri'nde yer alan savunma birlikleri olsa gerektir. Sahil kesimlerinde tutunan Doğu-Roma (Bizans) yerleşkelerindeki kalelerde bulunan askeri birliklere karşı Danışment kazanımlarını savunma amaçlı olarak ya da yeni fetihler için külliyatlı miktarda Danışment askerinin bu bölgede rezerve edildiği gerçeğini değerlendirmek gerekir. Bilhassa Devrez Çayı üzerinden Tosya'nın sulak alanlarını geçip Kargı üzerinde yer alan antik Roma köprüsünden Kızıl ırmağı geçecek olan Haçlı birliklerine taarruz oldukça stratejik bir manevra olarak dikkat çeker. Nitekim bu saldırı gerçekleşmiştir ve Haçlı kayıtlarında netlikle 20.000 kişilik bir Danışment Türk birliğinin taarruzundan bahsedilir. Ancak Türk birliğini Gök-Irmak-Kızılırmak vadisini izleyerek gelen Conrad ve Bloisli Stephanın zırhlı şövalyeleri Kızılırmak üzerindeki bu Roma Köprüsünün tam karşısında yer alan bataklık bir alanın ortasındaki Çeltik özü Tepesinde karşılaşmış ve Türklere ağır bir zayıyat verdirmişlerdir. Danışment birliklerine dair sunulan rakamlar Kastamonu-Çeltiközü güzergâhında 20.000 ve bilahare Merzifon'da 40.000 rakamları toplamda takribi 60.000 savaşçıdan oluşan bir orduyla Haçlıların 1101 Ağustosunda Merzifon Ovası'nda karşı karşıya kaldıklarını tahmin etmemize vesile teşkil eder.²⁵

3. Seferin Güzergâhı Hakkında Bazı Mülâhazalar

İznik'te bir araya gelen Haçlı ordusu ve yanlarında getirdikleri siviller asilzade ve ruhban sınıfının önderliğinde Müslüman topraklarına doğru harekete geçtiler. 1101 Haçlı savaşına dair kaleme alınan pek çok kaynak; Haçlı birliklerinin aralarında tartıştıkları Stephan Blois ve yandaşlarının 1096 seferinde izlenen İznik-Konya-Antakya-Kudus hattını güzergâh olarak tavsiye ettiğine vurgu yapar. Ancak sefere dair kaleme alınan bir kısım kaynaktan belirtildiği üzere; bilhassa Lombardların ve Touluslu Raymond'un, Niksar'da bir zindanda tutuklu bulunan eski Antakya kontu Bohemond'u kurtarmaya yönelik bir sefer icra etmek istedikleri konusunda Kudüse gitmeyi planlayan diğer Haçlılarla fikir ayrılığına düştüğü anlaşılar. Doğu Roma İmparatoru Alexius'un ise kısa bir zaman önce Danışmentlilere kaptırılan baba diyarı Kastamonu Kalesi ve civarını geri almak üzere Touluslu Raymond'u görevlendirdiğine dair iddialar bulunur. Yine de İznik'te toplanan Haçlı kampındaki birliklerin aralarında tartıştıktan sonra Konya cihetine değil de Ankara istikametinde harekete geçtiklerine dair anlatılar gerçekçi sayılmaz. Böylesine kalabalık bir grubun sevk ve idaresinin çok daha önceden tasarlanmış olması gerekir. Gerekli keşiflerin lojistik ikmallerin ve her şeyden önemlisi içme suyu kaynaklarının sayıları yaklaşık 300.000'e ulaşan bu kalabalık güruhu ikmal etmek üzere tasarlanmış olduğunu tahmin emektiriz.²⁶ Sefer esnasında izlenen güzergâh dikkate alındığında

²⁴ Danışmend-name Kastamonu'nun Danışmentliler tarafından ele geçirildiğinden bahseder. “*Osman bin Ebiyye ki Kastamonıyya semtine gönderilmişti. Evvela Eflunes (Osmancık) kalasını fethetti. Anı karargâh idiniip Kastamonıyya fethine ol mahalden mübâşeret eyledi...*” Ali Akar, *Mirkâtü'l Cihâd*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997, s. 252.

²⁵ Aix, Chapter XXVIII, p. 619C-619D.

²⁶ Ekkehard, XXII, (p. 221), Guibert of Nogent VII, XXIII (p. 243), 1101 Haçlı Seferine katılan birliklerin dağılımı şu şekilde tespit edilmiştir: Aixli Albert'e göre: Lombartlar: 30.000, Lombartlar ve Kuzey Fransa'daki Franklar: 260.000, Aqutanya ve Bawyerahılar: 160.000, Navarralılar: 15.000, Conrad'ın komutasındaki Alman Şövalye birliği: 2.000; Ekkehard'a göre: Lombartlar: 50.000, Aqutanya ve Bawyerahılar: 160.000, Sivillerle birlikte toplamda:

bir aldatma taarruzu ve salt işgal değil yurt tutmaya yönelik bir askeri harekâtın icra edildiği gerçeği bütün çıplaklığı ile karşımızda durur. Sivillerin bilhassa bu sefere iştirak etmelerinin yegâne sebebi Danişment topraklarında da Kudüs ve civarında olduğu gibi bir dizi Haçlı Krallıkları tesisine yönelik demografik dayanak noktasını oluşturma amacı taşır. Kastamonu-Niksar hattında ele geçirilecek olan yerleşkeler sarp arazi yapıları nedeniyle surların ardında oluşturulacak Haçlı devletçikleri için ideal savunma hatları sunar. Özetle Doğu-Roma İmparatorluğu gibi köklü bir devletin gözetiminde ve rehberliğinde ilerleyen Haçlı ordusunun askeri harekâtı; gelişi güzel sırf macera olsun diye Merzifon'da icra edilen turistik bir gezi olamaz. Runciman; Doğu Roma'nın kısa bir süre önce Müslümanlara kaptırdığı ve hanedan üyelerinin baba diyarı olarak bilinen Kastamonu'nun Touluslu Raymond tarafından ele geçirilerek İmparator Alexius'a geri verilmeye çalışıldığını iddia etmektedir.²⁷ Nitekim Ankara'nın ele geçirilmesinden sonra Haçlı ordusunun yönünü Kudüs yerine Çankırı-Kastamonu cihetine çevirmesi Ankara ve Kastamonu'nun ele geçirilmesine yönelik çok önceden planlanmış bir askeri seferin varlığına kanıt teşkil eder. Ancak Kastamonu üzerine yapılan askeri harekâtın daha Ankara-Çankırı-Kastamonu kısmında işler ters gitmeye başlamıştır.

Başlangıçta sefere katılanlara Kudüs'ü almayı hedeflediği ilan edilen 1101 yılındaki Raymond önderliğindeki Haçlı seferinin Selçuklulara ait Ankara Kalesini zahmetsizce ele geçirmesinden sonra yön ve amaç değiştirdiği düşünülmektedir. “Kaderin Mızrağının” kendilerine Ankara Kalesi'ni düşürmede ve kale dehlizlerinde bulunan Selçuklu ganimetlerini ele geçirmede yardımcı olduğunu düşünen Haçlıların cüretkârlıkları onları bir bilinmeyen dünyaya yöneltmiş olmalıdır. Kaderin mızrağı Haçlı ordusuna başarı sağlıyorsa o vakit cehennemin kapılarını açıp cehennem zebanilerinin kutsal davayı desteklemesini sağlamak için tümüyle serbest bırakmak gerekirdi. Bunun için Danişmentliler tarafından “İlbis Irmağı” olarak adlandırılan ve “İlbis Aleyhisselam” adını taşıyan Kızılırmak nehrine ve Kızılırmak üzerinde bulunan gölgelerin tanrısı “Skilipiye” bir şekilde ulaşmak gerekirdi.²⁸ Ancak sayıları yüz binlerle ifade edilen bu Haçlı sürüsünü Karadeniz'in batısından ortalarına kadar sürecek çobanın ustaca bir strateji ve plana ihtiyacı olduğu aşikârdır. Müslümanlarca ele geçirilen ve Danişment başkenti olan Niksar Kalesi zindanlarında tutsak edilen Haçlı komutanlardan Bohemond askeri harekâtın Kızılırmak cihetine doğru yönlendirilmesinde bir bahane olarak öne sürüldü. Ancak beklenmedik bir dizi felaket kutsal amaca darbeler indirdi. İlk sorunlar Hristiyanların günahkârlıkları üzerine kurgulandı. Kutsal kelamın hoşuna gitmeyen ahlaksızlıklar birbirini kovaladı. Haçlı ordusundaki ihtilaflar Kastamonu kuşatmasındaki başarısızlık üzerine komuta heyetinin iki kola ayrılmasına neden oldu. Asıl vurucu zırhlı süvari gücü oluşturan gruptakiler Kastamonu sonrasında Paflagonya ovasında bulunan Gök-Irmak kolunu takip ettiler. Gıda kaynakları tahıldan mahrum olmakla beraber atlar ve süvariler için bol miktarda su teresi ve temiz içme suyu vardı. Irmakta bulunan endemik balık türleri Haçlı asilzadelerini beslerken dere kenarlarında biten “su teresi” otu da yağlı ve protein içerikli bir gıda olarak atların semirmesine katkı sağladı. Belki de Romalı komutan IV. Nicomedes'in Amnias Nehri savaşında (İ.Ö. 89)

300.000; Anna Comnena'ya göre: Lombartlar ve Kuzey Frankları: 50.000 süvari, 100.000 piyade, Malmesbury'li William'a göre; Aqutanya ve Kuzey Frankları 60.000 süvari, 60.000 den fazla piyade; Ordericus Vitalis'e göre: 300.000 kişiden oluşan Frank ve Lombartlara katılan 50.000 Aqutanyalı; Charters'li Fulker'e göre: 100.000 Haçlı Anadolu'da öldürüldü; İbn-el Athir'e göre: 300.000 Hristiyan ordusu.; John Hugh Hill & Laurita Lyttleton Hill , *Raymond IV Count of Toulouse*, Houston-Texas: Syracuse University Press, Texas 1962, p. 142-159.

²⁷ Stevan Runciman, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem and The Frankish East (1100-1187)*, Vol. 2, Cambridge: Cambridge University Press, Cambridge 1987, pp. 18-23; Peter Lock, *The Routledge Companion To The Crusades*, Routledge Taylor& Francis Group, London-New-York 2006, p. 142-144.

²⁸ Şükrü Akkaya, “Kitab-i Melik Danişmend Gazi-Danişmendname”, *D.T.C.F.Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2 (1950), s. 136 “İlbis ırmağının Düzahdaa çıkışı tadının zakkum, renginin meyhör olması tavsifine, Malatya ile Sivas arasında bulunması dolayısıyla her halde tuzlu ve kızıl renkli Kızılırmak kastedilmektedir. İlbis kelimeside İblisten bozma olsa gerek”.

izlediği güzergâhtan haberdardılar. Kastamonu-Taşköprü-Hanönü-Boyabat ve Durağan kasabalarından geçen bu güzergâh üzerinde zengin bakır madenleri bulunur. Kastamonuya kadar ulaşmayı başaran diğer grup ise Kastamonu'da uğranılan hezimet sonrasında çoğunluğu din adamları, asilzade ve köylü sivillerden oluşan ve ordunun kalabalık kesimini oluşturan unsurlardan ibaretti. Touloslu Raymond gibi bazı asilzadeler süvari birlikleri ile bu kalabalık güruha geçtikleri yollarda eskort sağlamaya çalıştılar. Ortodoks Bizanslı Eyalet askerleri ve paralı Peçenekli okçular Lombard yaya zırhlı piyade ve köylülerinden oluşan bu grubu yine Paflagonya dağlarının arasında bulunan bir vadide bakır madenleri ile meşhur bir güzergâha sevk ettiler. Kastamonu'dan Ilgaz dağlarına gidip oradan Devrez çayına inen bu güzergâh Kızılırmak gerisinde kalan Osmancık kazasının karşı yakasındaki Tosya - Kargı kasabasına kadar Haçlı ordusunun asıl kalabalık grubu için bir tür ölüm vadisine dönüştü.²⁹ Bu sefaletle düçar ordu kolu Kastamonu-Ilgaz Dağı etekleri-Çatören-Yukarı Berçin-Aşağı Berçin-Ermelik-Tosya ve nihayet Kargı ile Tosya arasında kalan mahaldeki kadim bir taş köprü üzerinden karşıya geçmeyi planladı. Kızılırmak boyunca Touloslu Raymond önderliğinde ilerleyen bu kalabalık Lombard güruhunun Kargı ya da Durağan cihetine kadar ilerleyerek asıl zırhlı süvari birlikleri ile birleştiği tahmin edilmektedir. Her ne kadar bazı Avrupalı tarihçiler Çorum-Osmancık üzerinde bulunan köprünün Haçlı ordusu tarafından kullanıldığını ileri sürse de bu yaklaşım yanlıştır.³⁰ Zira Çorum Osmancık'ta bulunan köprü II. Beyazıt devrinde inşa edilmiştir ve 1101'de kullanılması imkânsızdır.³¹ Konuya dair elde ettiğimiz bir Osmanlı haritasında yer alan Kargı kasabası sonrasında "asar-ı atika köprü" şeklinde tanımlanan ve köprü temellerini tasvir eden bir çizim Haçlı ordusunun gerçekte hangi köprü ve hangi güzergâhı kullandığına dair daha gerçekçi veriler sunar.³²

²⁹ I. Alexius'un eserinden naklen; Albert of Aix, *Liber Christianae expeditionis pro erptione, emundatione et restitutione Sanctae Hierosolymitanæ Ecclesiæ*, XII, RHO., N, s. 566-567.; Albert of Aachen tarafından Lombard birliklerinin asıl Haçlı ordusundan farklı bir güzergâhı tercih ettiği belirtilir; Bkz. Gürhan Bahadır, 1101 Yılında Türk-Haçlı Mücadelelerinin Anadolu Tarihindeki Önemi, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences (CAHJ)*, Cilt: 5, 2015, s. 91.

³⁰ A.Bryer, "David Komnenos and Saint Eleutherios", *Archeion Poniou*, 42 (1988-1989), s. 161-188.

³¹ Suraiya Faroqhi, "The life story of an urban Saint in the Ottoman Empire: Piri Baba of Merzifon", İstanbul Üniversitesi, *Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: 0, Sayı: 32, İstanbul 1979.; Mehmet Öz, "Osmancık", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, s. 477.

³² Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, HRT., Nr. 0144, "XIX. yüzyıl Kızılırmak mansabını gösterir harita"

Şekil 1. Haçlılarca çizilen 1101 seferlerine ait kroki

4. Askeri Harekâtın Ankara-Çankırı-Kastamonu Güzergâhına Dair

İznik'ten ayrılan ilk Haçlı birliğinin üç hafta sonra doğrudan 23 Haziran 1101'de Ankara üzerine yüklenmesi bir anlamda Selçuklu birliklerini Konya cihetinden bu yöne çekerek eş zamanlı olarak başlatılan diğer Haçlı ordularının Kudüs'e gidiş yolunu açmayı hedeflediği düşünülmektedir.³³ Haçlı ordusunun ileri harekâtı hakkında haberdar olan Selçuklu birliklerinin Konya cihetindeki savunma hatlarını kuvvetlendirmek maksadıyla Ankara'daki istihkâmlarını zayıf bıraktıkları anlaşılar. Zira Haçlı ordusu Ankara kalesine ulaştığında 23 Haziran 1101'de 200 askerden oluşan oldukça küçük bir Selçuklu birliği tarafından korunduğuna dair veriler bulunur.³⁴ Haziran ayında Merzifon'a yönelenecek ordunun peşinden yola revan olan Frank ve

³³ Merzifon istikametinde ilerleyen haçlı ordusunu müteakiben İznik üzerinden iki haçlı ordusu daha sevk edilmiştir. Bu ordulardan birisi Nevers Kontu II. Gullaume (Giyom) komutasındaki Fransızlardan oluşur ve 1 Haziran 1101'den itibaren İstanbul-Ankara-Konya-Antakya istikametinde harekete geçmiştir. Ankara'ya 25 Haziran 1101'de ulaşan bu orduyu Ankara-Konya istikametindeki ileri harekâtında Selçuklu birlikleri takip etmeye başlar. Konya'yı kuşatıp alamayan bu ordu 25-26 Ağustos 1101'de Selçuklu kuvvetlerinin taarruzuna uğradıktan sonra Konya-Ermenek bölgesinde imha edilir. 1101 Haçlı seferine katılan bir diğer üçüncü haçlı ordusu da Bavyera Dükü IV. Welf'in (Wolf) idaresindeki Alman askerleridir. 1101 yılının üçüncü haçlı ordusu, Haziran'da yola çıkan orduyu bir hafta gecikmeli olarak takip etti. İstanbul-Ankara-Konya/Ereğli-Akgöl-Antakya istikametinde hareket eden bu ordu da Selçuklular tarafından 10 Ağustos 1101'de Akgöl civarında feci bir bozguna uğratıldı. Maaluf Amin, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Telos Yayıncılık, İstanbul 1998; Stevan Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi: I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998; Bavyera Dükü IV. Welf'in Avusturya'dan II. Leopold'un dul eşi Ida ile birlikte profesyonel bir ordu ile yola çıktığından bahsedilir. Stevan Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi: I. Cilt*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1998, s. 350.

³⁴ Aixli Albert Latince kroniğinde Raymond komutasındaki Haçlı birliklerinin İznik-İstanbul arasındaki yolu üç haftada aldıklarını belirtir. 23 Haziran 1101'de Ankarayı savunan 200 Selçuklu askerinden sadece altısının sağ kaldığını rapor etmiştir. Bu durum kale ile ilgili daha önceden bir istihbarat yapıldığı kaç kişinin savunmada olduğu ve kaç kişinin sağ kurtulabildiğine dair verilerin derlendiğine işaret eder. Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, p. 609.

Bavyeralılardan oluşan iki büyük diğer haçlı orduları birer hafta aralıklarla İstanbul-Ankara güzergâhında harekâta başlar. Selçuklulardan alınan Ankara Kalesi ve civarının sürekli olarak askeri birlikler tarafından takviyesi Selçuklu-Danişment sınırlarını bölmüş olmalıdır. Haziran 1101 yılında birer hafta aralıklarla önce Ankara bilahare Konya istikametine yönelen ve ilk harekâta sonradan katılan bu iki ordu Selçukluları yeterince oyalamış olduğundan Çankırı-Kastamonu istikametinde sefere devam eden ilk ordunun Selçuklu birliklerince değil bilhassa Danişment birliklerince takip ve taciz edildiğini iddia etmek yersiz olmayacaktır. Bu devre ait sıhhatli bir sınır güzergâhının belirlenmesi konusundaki bir dizi sorun Selçuklu ve Danişment sınırlarının hangi bölgeleri kapsadığı konusunda muammalara yol açar. Ancak Ankara'nın Selçuklular tarafından savunulduğuna dair ortaya konulan net ifadeler ve Haçlı ordusunu Konya istikametinde beklediği için serhat kentini 200 kişiden müteşekkil küçük bir birlikle savunmak zorunda kalan Selçuklular konu üzerindeki muammayı ortadan kaldırmada yeterli veriler sunar. Ancak gerek Çankırı ve gerekse Kastamonu konusunda aynı netlik yoktur. Muhtemelen bu bölgeler sahada rüştünü ispatlayan ve Constantinopolis (İstanbul) cihetinde genişleyen Danişment Devletine ait yerleşkeler ve savunma hatları olmalıdır. Zira Ankara'da çok küçük bir birlikle savunma yapmak zorunda kalan Selçuklunun Çankırı'da oldukça güçlü bir birlikle mukavemet göstermesi mantıksızdır. Bu durum ancak sınırdan bir başka ülkenin Ankara'nın başına gelenleri duyar duymaz sınır kalelerindeki istihkâmını pekiştirmesi ile alakalı olmalıdır. Muhtemelen gerek Çankırı ve gerekse Kastamonu'nun kısa bir süre önce Doğu-Roma toprakları olmaktan çıkması da buradaki kuvvetli mukavemetin ve külliyyatlı askerin bir diğer sebebi olmalıdır. Çünkü yeni fethedilen bölgelerin elde tutulması ve sükûnetin temini için güçlü bir askeri birliğin tahkimat hattında tutulması askeri strateji açısından elzemdir. O halde Antakya'yı ele geçirdikten sonra Doğu-Roma'ya geri iade eden Touluslu Raymond'un benzer bir seferle Danişmentliler tarafından kısa bir süre önce ele geçirilmiş olan Çankırı bilhassa Kastamonu kentlerini bir jest olarak ele geçirip İmparator Alexius'a geri iade etme çabası içerisinde olduğunu iddia etmek mümkündür. Lombardların önderi konumundaki Bohemond'un Danişmentliler tarafından Niksar zindanlarında esir tutuluyor olması da kendisine seferin güzergâhını belirlemede önemli bir katkı ve Haçlı ordusu içerisinde güvenilir yandaşlar sunmuş olmalıdır.³⁵

Ankara Kalesi'nde kazanılan bu zafer Haçlı ordusu komuta kademesinin ve beraberlerinde getirdikleri kutsal emanetlerin gerçekte bir işe yarayıp yaramadıklarının bir anlamda testi haline geldi. Ankara Kalesi'ni kendileri ile birlikte hareket eden Bizans (Doğu-Roma) askeri garnizonuna teslim eden Touluslu Raymond önderliğindeki birlikler Çankırı istikametinde harekâta devam ettiler. Kendilerini 1 Haziran'da takip eden Navarralı William komutasındaki Frank ordusu 25 Haziran 1101'de Ankara'ya ulaşmış ve Selçuklulara karşı kalenin mukavemetine katkı sunmuştu. Bu orduyu takip eden Bavyera ve Aqutanya birlikleri de bir hafta sonra kaleden ayrılan Fransız birliklerinin yerini almış ve Konya cihetinde ileri harekâta başlamadan önce burada istirahat etme fırsatı bulmuşlardı. Bu arada Ankara'yı ele geçiren ilk orduda zafer sarhoşluğu nedeniyle disiplinsizlik ve sapkınlık had safhaya çıkmıştı. Anna Comnenos'un büyük bir esefle hatıratında dile getirdiği; Haçlı ordusu ile birlikte sefere katılan çocuklara tecavüzler başlamış ve Tanrının hoşuna gitmeyen nice enest sapkınlık ve küfür ayyuka çıkmıştı.³⁶ Ankara'dan ayrıldıktan sonra Çankırı istikametinde hareket eden ordunun hedefinde Kastamonu vardı ve yolları üzerindeki bu kaleyi de ele geçirmeleri gerekiyordu. Bu arada Selçuklu toprakları ile aralarında Ankara Kalesini bir tampon bölge olarak Doğu-Roma ve bilahare peşlerinden sefere katılan diğer iki büyük Haçlı ordusunun korumasına bırakan Touluslu Raymond önderliğindeki Haçlıları Çankırı'da kuvvetli bir

³⁵ Baldwin M.W., *The First Hundred Years (A History of Crusades)*, Vol. I., University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin 1969, p. 342.

³⁶ Thalia Gouma Peterson, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000, pp. 289-290.

mukavemet karşıladı. Muhtemeldir ki Danişment topraklarına geçmiş ve arının kovanına çomak sokmuşlardı. Ankara Kalesi'nde 200 askerlik küçük bir birlik bırakan Selçuklunun sınır bağlantısı kopan ve nispeten daha küçük bir kale olan Çankırı'da Haçlı ordusuna mukavemet ve bilahare takip edecek güçlü bir birlik bırakması olası değildir. Selçukluların Ankara Kalesini neredeyse savunmasız bırakacak kadar küçük bir birlik konuşlandırmalarının esas sebebini Raymond'un ordusunun ardından sefere katılan Fransız ve İspanyol & Alman birliklerinin Ankara üzerinden Konya cihetine yönelmiş olmalarıdır. Bu askeri birliklerin bir dalga misali birbiri ardına yaptıkları seferler önceden planlanmış olmalıdır ki ilk seferin ardından gelen birlikler Ankara'yı Konya istikametinde yapılacak taarruz için bir üs olarak kullanmıştır. Muhtemelen Selçuklu Devleti'ni zaten İznik'ten mahrum bırakan Haçlılar bu defa gözlerini ikinci başkente yani Konya'ya dikmişlerdir. Ayrıca Selçuklu Devleti'nin kendi vatanını savunma refleksi ön plana çıkacağı için olası bir Danişment-Selçuklu yardımlaşmasının da önüne geçilmiş olmalıdır.

Çankırı Kalesi önlerine gelen Haçlı ordusu kendilerini Selçuklunun karşıladığını iddia etse de bazı sefere dair tutulan hatırat ve notlarda Danişmentlilerin ismi zikredilir. Bu durum karşılarındaki devletleri sadece Müslüman ya da Türk olarak genelleyen ve sırf dini ve ırkı için katliam planlayan Haçlılar tarafında "soykırımcı" bir zihniyetin varlığına delalet eder. Bazı tarihi kaynaklar Raymond önderliğindeki ilk Haçlı ordusunun 5 Ağustos 1101'de Çankırı Kalesini kuşattığını kayıt altına alır.³⁷ 23 Haziran 1101'de Ankara Kalesi'ni ele geçiren bu birliğin kendi artlarından gelen diğer iki büyük Haçlı ordusuna Ankara Kalesi'ni devir teslim sonrasında Çankırı'ya yöneldikleri düşünülmektedir. Zira 1 Haziran ve 7 Haziran tarihlerinde art arda İstanbul'dan Ankara istikametinde yola çıkan diğer Haçlı birliklerinin Ankara'ya ulaşmaları 23 Haziran 1101 sonrası yani Temmuz ortalarına kadar sürmüş olmalıdır. Raymond komutasındaki ilk birlik Ankara Kalesini ele geçirdikten sonra Temmuz 1101 ortalarında kaleyi Doğu-Roma İmparatorluk birliklerine teslim edip Çankırı istikametinde sefere devam etmiştir. Burada bahsi geçen İmparatorluk birlikleri General Tsitasın komutasındaki keşif ve kılavuzluk görevi görececek olan 500 süvari olmalıdır. Bu kılavuzlar olmaksızın güzergâhı takipte zorlanan Haçlılara muhtemelen diğer artçı Hıristiyan birlikleri kaleyi devraldıktan sonra tekrar katılmışlardır. Çankırı'da yoğun bir mukavemet ve güçlü tahkim edilmiş surlarla karşılaşan Haçlı birlikleri kalenin civarlarında kamplar kurarak hasadı kısa bir süre önce yapılmış olan ekili araziye yakarak oyalanmışlardır. Bu tarihlerde yakıldığı iddia edilen ekinlerle ilgili olarak saha üzerinde yaptığımız çalışmalarda yulaf tanelerinin Haziran ayında sütlü olduğu ve hasadın 15-20 Temmuz'da gerçekleştiğine dair veriler tespit edilmiştir. Muhtemelen savaş şartları nedeniyle hasat gecikmiş olmalıdır. Hülasa taneleri toprağa karışmış ya da toplanmış yulaf hasadı sonrasında işe yaramayan anızların Haçlılar tarafından 5 Ağustos'ta yakılması olasılık dâhilindedir. Muhtemeldir ki Bizans'ın kılavuz birlikleri bütün bu olup bitenler yaşanırken Ankara Kalesi'nde İstanbul'dan yola çıkan Navarralı William'ın Frank birliklerini beklemekle meşguldüler. Aksi takdirde kale kuşatması esnasında ekin tarlalarının yakılması gibi "salakça" bir talimatın uygulanmasına engel teşkil ederlerdi. Anlaşılacağı üzere sefer anlatılarda gelişi güzel yapılmış gibi lanse edilse de harekâtın icra şekli son derece planlı ve sadece salt işgal değil yurt tutmaya da yönelik bir amaç içerir. O halde askeri harekâtın başarısı Danişment tarafını gafil avlamaya bağlıdır. Baskın halinde Ankara'da olduğu gibi tahkimatsız bırakılan Danişment kalelerine büyük bir güçle taarruz ya da kuşatma sonrası ele geçirme şeklinde bir icraat planlanmış olmalıdır. Ne var ki Çankırı civarında yakılan ekin tarlaları bütün bir araziden görülen dumanlar nedeniyle daha içerdeki yerleşke ve kaleleri uyarmış ve yöre sakinlerini savunmaya yönelik tedbirleri artırmaya yöneltmiş olmalıdır. Elbette ki Kastamonu'daki

³⁷ Hagenmayer bu 5 Ağustos 1101 tarihini mantık yoluyla tespit eder. "Chronologie... du Royaume de Jerusalem", n. 589; W. Tomaschek, "Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter", *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, philos. – bist. Classe*, CXXIV (1891), pp. 87-88.

garnizondan yardım amaçlı gönderilen Danişment takviye askeri birliklerinin kuşatmayı Çankırı üzerinden kaldırıp Kastamonu cihetinde ilerleyen Haçlılarla yolda karşılaşmaları kaçınılmazdır. Doğal olarak Haçlı kronik ve hatıratlarında belirtilen Türk saldırısı yakılan ekin tarlalarından çıkan dumanın davet ettiği, davetsiz değil bizzat davetli misafirlerdir.³⁸

Çankırı-Kastamonu güzergâhında askeri harekâta devam eden Haçlıların on beş gün boyunca ıssız dağ geçitleri ve vadilerde ilerledikleri belirtilir. Sefere dair tutulan bazı Haçlı kayıtlarında adını hiç duymadıkları köylere ve birkaç kaleye denk geldikleri ve buralarda bulunan Türklerin ya da yerel Hristiyanların kendilerine yiyecek yardımı yaptığına dair bazı ifadeler bulunur. Ancak bir taraftan yiyecek veren ve bir taraftan da pusu atarak geride kalan yorgun Hacıları “hacılaman” bu yerlilerin davranışlarına çok da anlam veremezler. Bu güzergâhta ciddi bir yiyecek kıtlığı baş gösterir. Bazı kaynaklar Nicomedia ve Civetot limanlarından kağına ya da at arabaları ile soylu sınıfların bol miktarda yiyeceği yanlarında getirdikleri ve sefer esnasında diğer haçlıların muzdarip olduğu açlıkla çokta yüzleşmediklerinden bahsedilir. Ancak iki aydan fazla bir süredir yollarda olan bu araçlardaki yiyeceklerin azalması bir tarafa yaz sıcakları nedeniyle bozulma olasılığını da dikkate almakta yarar vardır. Sefere dair tutulan bazı kaynaklarda ise Kastamonu cihetinde ilerleyen Haçlı ordusuna Bizanslı bazı tüccarların ücreti karşılığı nakliye arabaları ile yiyecek ve hatta safran taşıdıkları belirtilir. Bu durum sefer güzergâhının rast gele seçildiğine dair muammaları ortadan kaldırır. Eğer Bizans (Doğu-Roma) Haçlı ordusuna yiyecek ve gıda gibi tüccarları vasıtasıyla lojistik bir takviye ağı oluşturduysa bu askeri harekâtın plan çerçevesinde yapıldığına dair ciddi bir emare olarak kabul edilebilir.³⁹

Çankırı-Kastamonu güzergâhında Albert'in kayıtlarında 700 kadar Türk atlısının pusu atarak Haçlı birliğine saldırdığı belirtilir. Fransız şövalyelerinden 700 zırhlı süvari birliği Haçlı kafilesinin ön güzergâhını ve 700 zırhlı Lombard Süvari birliği de artçı konumunda yola revan olmuşlardır. Kafilden kopan yorgun düşen yaklaşık 1.000 kadar Haçlının katledildiği belirtilse de bunların esir alınma olasılıkları bir hayli yüksektir. Bu arada sayıları 500-700 arasında değişen bir Türk birliğinin kafilenin artçı birliği olan Lombardlara saldırdığı ve bozgun halinde kaçan Lombardlar nedeniyle bazı Haçlıların Türklerin eline geçtiği belirtilir. Bilahare Lombardların yerine Burgondiya Dükü komutasındaki Alman zırhlı süvari birlikleri görevi devralır ve emniyet sağlanır. Ancak ertesi gün Raymond etrafına topladığı şövalyeler ile 10.000 kişilik bir askeri gücü Türk saldırısına karşı hazır tutar. Mahalli net bir şekilde belirlenmeyen bir güzergâhta beklenen Türk saldırısı sabah saat 9 sularında gerçekleşir. Şiddetli bir çatışmanın ardından yalnızca üç şövalye hayatını kaybeder ve pek çok okla yaralı dışında ağır bir zayıf oluşmaz. Ancak Türklerden yaklaşık 200 kadarı bu zırhlı duvara toslamanın bedelini ağır öder. Sağ kalan Türk birliklerinin hızla dağlık alana çekilerek izlerini kaybettirdikleri ifade edilmiştir. Bu olaydan sonra Haçlı kafilesinin süvarinin çıkamayacağı yüksek geçitleri takip ederek yola devam ettiği ve hazırda tutulan bu Raymond komutasındaki 10.000 kişilik zırhlı müdahale ekibininse yeni bir saldırıya fırsat vermediği belirtilir. Kastamonu güzergâhında Çankırı cihetinden ayrıldıkları 5 Ağustos'tan itibaren on beş gündür Türk süvarilerinin baskın saldırı ve ok yağmuru altında ilerleyen Haçlıların açlık nedeniyle gruplar halinde kafilden ayrılarak vadilere indikleri ve buralarda 300-500 kişilik gruplar halinde kuşatılarak katledildikleri belirtilir.⁴⁰ Ancak Türkler tarafından katledildiği belirtilen bu insanların esir alınarak muhtemelen Kastamonu kalesine sevk edildiklerine dair bir ihtimali de belirtmekte yarar vardır. Türklerin bazı günlerde ani taarruz ve ok yağmurları süreklilik arz etmez bu durum külliyatlı miktarda Haçlı sivil ele geçiren Türk birliklerinin esirleri güvenli mahallere teslim ettikten

³⁸ Constannes (Kastamonu); Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, Chap. XII, p. 611D.

³⁹ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, p. 610-611.

⁴⁰ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, p. 611-612.

sonra Haçlı ordusunu takipte bırakılan birliklere intikalleri söz konusu olmalıdır. Bu yüzdendir ki Haçlı kaynaklarında taarruz halinde bulunan Türklere dair farklı rakamlar kayıtlara geçmiştir. Haçlı kaynaklarında Türk süvari birliklerine dair ifade edilen 700 ve 500 rakamlarından yola çıkarak her esir alımında sevkiyat için 200 süvarinin yola revan olduğu ancak her defasında Haçlı kafilesini takip için 500 kadar süvarinin takipte kaldığını iddia etmek mümkündür. Bu esnada Haçlı kafilesindeki sivillerin açlık nedeniyle ağaç kabukları ve otları yemeye başladıkları belirtilir. Soylu sınıfın ise Civitot ve Nikomedia'dan yola çıkan tüccarların at arabaları ile ücreti mukabilinde ekmek, kuru et ve safran getirerek hayat kurtardıkları kayıt altına alınmıştır.⁴¹ Bu zorlu yolculuk ve yaklaşık 700 kişilik bir Türk birliğinin taciz saldırıları altında Kastamonu civarlarına yakın bir vadiye kadar 1.000 kişilik bir Katolik zırhlı piyade grubu ulaşmayı başarır. Kastamonu kuşatması için vadide kamp kuran bu birliğin su kaynağına da ulaştığı anlaşılmaktadır. Zira bu Katolik lejyonun yengeçle beslendiği bizzat kayıtlara geçmiştir. Bilindiği üzere yengeç tatlı ve temiz suları seven bir canlıdır ve muhtemelen yöresinde dere balığı da bulunur. Askerlerin kaynaklarda ayrıca daha içi dolmamış yulaf bulup yedikleri ve bununla açlıklarını yatıştırdıkları belirtilse de bu bir yanlış olmalıdır.⁴² Zira sütü halde olmamış yulaf taneleri Mayıs sonu ve Haziran başında oluşur ve Temmuz 10-15 gibi iyice olgunlaştıklarında hasat edilir. Dolayısı ile 23 Haziran 1101'de Ankara Kalesini ele geçiren Haçlıların 5 Ağustos 1101'deki Çankırı kuşatması sonrasında yeniden yola revan oluşları ve Kastamonu önlerine kadar sürecek olan 15 günlük yolculukları dikkate alındığında tarihler en azından Ağustos'un 20'sine tekabül ediyor olması gerekir. O halde henüz içi dolmamış süt haldeki bu tahıl cinsinden ürün ne olabilir? Sahadaki çiftçilerle yaptığımız görüşmelerden elde ettiğimiz veriler bu tahılın süpürge otu olabileceği ihtimalini bir hayli kuvvetli bir olasılık ve seçenek haline getirir. Zira süpürge otu tohumlarının Kastamonu bölgesinde Ağustosun sonlarına doğru sütü bir şekilde oluşup Eylülün başlarında olgunlaştıkları bilgisine ulaşılmıştır. Kampta bulunan askerlerin korunaklı bir vadi buldukları ve sarp dağlık ve kayalık mevkiileri nedeniyle her hangi bir yükseltiden üzerlerine ok yağdırılmayacağı ifade edilmiştir. Ayrıca zirve noktaların ve vadinin her tarafının makilik bir bitki örtüsü ile kaplı olduğu ve bu bitkilerin arasında yabani elma ağaçları yani "aluç" meyvesine haiz bir ya da iki adam boyunda bodur bitkilerin olduğu belirtilir. Tatlı suda bu "aluçların" kaynatıldığı ve "aluç ekşisi" yapılarak tüketildiği de anlatılar arasında yer alır. Sahada toplanan veriler sayesinde aluç meyvesinin Ağustos ayı içerisinde olgunlaşmaya başladığı Ekim ve Kasım aylarında toplandıkları tespit edilmiştir. Susuzluğa, yorgunluğa ve dahi şeker hastalığına birebir olan bu şifa kaynağını pişirmek için Haçlı öncü birlikleri tarafından yakılan ateş yine bir başka "salaklık" alameti olarak karşımıza çıkar. Kastamonu surları önüne bir hayli yakın bir vadiye (muhtemelen Karaçomak baraj Göletinin bulunduğu mahal) konuşlanan bu küçük birlik acemilikleri ve aç gözlülükleri nedeniyle bir kez daha kamufle oldukları yeri aşıkarak edeta Türklere kendilerine saldırmak üzere davet çıkarmışlardır. Davete icabeti seven Türkler kısa sürede vadiyi 20.000 kişilik bir birlikle çevrelemişler ancak vadiye inmeleri mümkün olmamıştır. Hâkim noktalar nedeniyle Türkler ok atışının da imkânsızlığını test etmekte fazla oyalanmamışlardır. Ancak Danişment Türklerinin ateşli silahları bildiği ve bunları meydan muharebelerinde tecrübe ettiklerine dair bazı emareler vardır. İlkel bir ateş gücü olmakla beraber çıkardığı gürültü ve eğer güllerin üzerine yağ sürülürse kuru ağaç dalları ve çam yaprakları ile dolu ormanlık alanda oluşturacağı yangın ölümcül etkiler bırakma gücüne haizdir. Kısa sürede 1.000 kişilik zırhlı öncü birliğin alevler arasında yok olduğunu müşahade eden ve dahi dehşetengiz gürültü, yanan insanların bağırtılarını duyan artçı birlikler dehşete kapılır. Mistik anlatılarla yüreklerindeki cesaret zinciri korkuya gark olan Haçlı kafilesi muhtemelen top ve tüfek gürültüsü karşısında ürken binek vasıtalarının da oluşturduğu kargaşa içerisinde

⁴¹ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, p. 612.

⁴² Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, p. 573.

sığındıkları yükseltilerdeki patikalardan gerisin geriye dönmek yerine derhal yeni ve güvenli bir güzergâh tespiti yapmışlardır.⁴³ Raymond ve onun önderliğinde hareket eden asıl kalabalık sivil grupla birlikte binlerce Haçlı tatlı su ve içerisinde balık ve yengeç gibi gıda maddeleri de sunan Devrez Çayı ve vadisini takip ederek Ilgaz Dağı'nın kuzey-doğu yamaçlarını aşarak Kızılırmak Nehrine doğru ilerlemişlerdir. Asıl profesyonel zırhlı birlikler ise Alman Conrad önderliğinde Doğu-Roma ve Danişment Devleti arasında sınır olarak belirlenen Gök-Irmak vadisini takiple daha güvenli bir güzergâhtan Kızılırmak cihetine doğru hareket ettikleri tasavvur olunur. Böylelikle kalabalık insan kafilesi iki nehir güzergâhına yayılarak arazinin sunduğu yiyecek kaynakları da bolca değerlendirilmeye çalışılmış olmalıdır. Bu zorunlu yolculuğun en azından "kaderin mızrağını" yanında taşıyan Raymond önderliğindeki Lombardlar için dehşet, korku ve sefalet içerisinde 6 gün kadar sürdüğünü belirtmekte yarar vardır.⁴⁴

5. Kastamonu-Kızılırmak-Kargı-Çeltiközü Güzergâhı

Haçlı birliklerinin sivillerle birlikte hareket eden ve ağırlıklı olarak Touluslu Raymond ve Milano Piskoposunun önderliğindeki kalabalık grup Kastamonu-Kızılırmak için güzergâh olarak Tosya'ya ve oradan da Kızılırmak'a ulaşan Devrez Çayını çevreleyen yükseltileri seçmiş olmalıdırlar. Takipteki Türk birliklerinin bu yüz binlerden oluşan kalabalığı yolculukları süresince yani altı gün boyunca takip ve taciz ettikleri anlaşılar. Kalabalık bir insan kitlesinin yiyecek olmaksızın haftalarca harekete devam etmesi mümkün iken susuzluğun birkaç gün içerisinde öldürücü etkisi bilhassa sefere dâhil olan kadın ve çocuklar üzerinde trajik bir sona neden olabilecektir. Bu yüzdendir ki Ilgaz Dağı yamaçlarını aşıp Devrez Çayı vadisini çevreleyen Paflagonya patikalarından Haçlıların harekâta devam ettiklerini belirtmek mümkündür. Bu birliklerden hâkim noktaları terk ederek Devrez Çayı vadisine yiyecek ve su aramaya inen 500 kişilik bazı grupların takipteki Türkler tarafından fark edildiklerinde saldırıya uğradıkları ve katledildiklerinden bahsedilir. Bu yüzdendir ki Touluslu Raymond önderliğindeki bu ağırlıklı olarak piyade ve sivillerden oluşan ordu gündüzleri dağlık patikalardan yürüyüp geceleri kamp kurduklarında Devrez Çayına kadar bazı gönüllülerin su ve yiyecek (kurbağa, yengeç, balık, su teresi v.s.) tedariki ile oldukça yavaş bir harekât icra etmek zorunda bırakılmışlardır.⁴⁵

Bu büyük gruba yapılan saldırılarda Tuluslu Raymond ve Lombard piyade savaşçıların mukavemetinden bahsedilmekle beraber Alman birliklerinin komutasındaki Conrad, İngiliz ve Kuzey-Batı Fransa'dan gelen Norman şövalyelerinin komutanı Bloisli Stephan ve bilhassa keşif görevinde olmaları beklenen Peçeneklerin komutanı Tzitas'dan bahsedilmez. Tahminimiz asıl sivillerden oluşan kalabalık birliklerden ayrılan bu sayıca az ancak elit askeri birlikler güzergâh konusunda ihtilafa düştükleri anda belirtilen güzergâha yönelmişlerdir. Haçlı ordusunun elit birliklerine komuta eden akıl sahibi liderler Bizans hâkimiyeti altında olan sahile yakın bölgelerden Kızıl ırmağa ulaşmanın daha mantıklı olduğunu haykırdıysa da Lombardlar bir kez daha emre itaatsizlik ederek bu fikre karşı çıktılar. Lombardların reisi olan Touluslu Raymond bu karara itaat etti. Zira elit birliklerin koruması olmadan bu kalabalık sivillerin ve piyade birliklerinin Türk süvari ve okçuları karşısında hayatta kalma şansları yoktu.⁴⁶ Bu nedenledir ki Tlouslu Raymond Lombardlara eskortluk yaparak mümkün mertebe en az zayıatla Kızıl ırmağa ulaşmaya çaba sarf ederken Türklerinde dikkatini cezbeden grupta yer alarak bütün

⁴³ Danişmentlilerin top kullandıklarına dair devrin bazı kaynaklarında bariz anlatılar vardır: "... Tokat kalesi savaş ve desise ile alınır. Deryanos Kilisesi ve Ulu Kilise'nin zaptında; "ağzından ateş saçaan sihirli ejderha askere dehşet verir." Bkz. Şükrü Akkaya, "Kitab-ı Melik Danişmend Gazi Danişmendname", *Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, 1950, s. 139.

⁴⁴ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, p. 573-574.

⁴⁵ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, Cap. XII-XIII, p. 611-612.

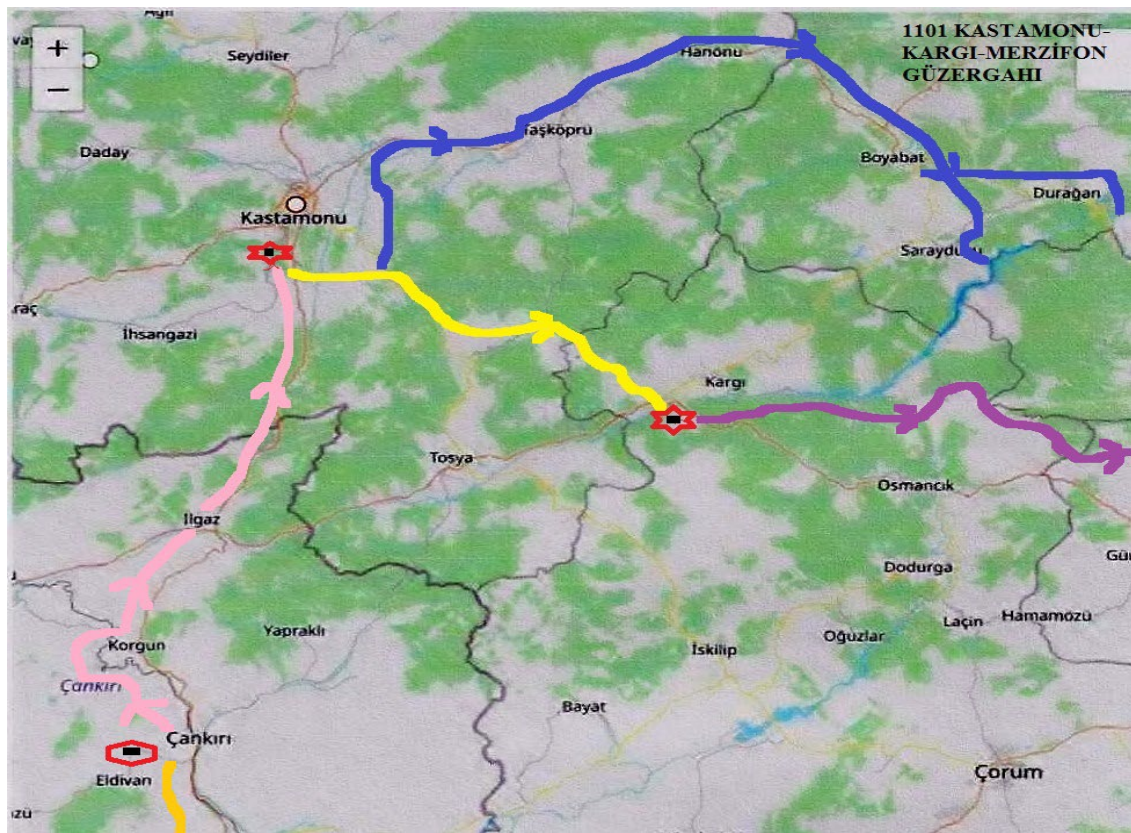
⁴⁶ Stephan Runciman, *a.g.e.*, s. 19, Albertus Aquensis, Liber VIII, 8-14, p. 564-567.

saldırıların altı gün boyunca siperi olmaya devam etti. Bizans keşif kolu süvarilerin önderliğinde Gök-Irmak üzerinden bakır ve yakut madenleri ile Pontuslular tarafından da bilinen Taşköprü-Hanönü güzergâhında bolca balık, yengeç ve değişik meyvelerin tadına bakarak ilerleyen ve muhtemelen sayıları 10.000'i geçmeyen bu elit zırhlı birlik yüz binlerce kişiye komuta eden Touluslu Raymond kadar dikkat çekmemişti. Gök ırmağın kuzey cihetinde yer alan Bizans kaleleri ve sınır gümrük noktaları ufak tefek taarruzlara karşı yeterince korunaklı ve güvenliydik. Bu birliğin henüz bu tarihlerde Bizans'ın elinde olduğunu tasavvur ettiğimiz Boyabat Kalesi'nde⁴⁷ istirahat sonrasında yola revan olarak Kızıl ırmağa ulaştığı anlaşılır. Muhtemeldir ki nakliye mavnaları sayesinde ağırlıkları ile birlikte nehir üzerinde seyahat ettikten sonra Kargı Köprüsüne hâkim olan Çeltiközü tepesine asıl kalabalık grubu oluşturan Touluslu Raymond önderliğindeki birliklerden önce ulaştıklarını tahmin etmekteyiz.

Conrad ve Bloisli Stephan Kargıdaki köprüden geçecek olan yüz binlerce sivil ve piyade Lombard ve Galya birliklerine bu geçiş esnasında koruma sağlamak üzere Çeltiközü Tepesinde tertibat almış olmalıdır. Nitekim Touluslu Raymondun zırhlı süvari birliklerinin koruması altında hareket eden yüz binlerce piyade ve sivil Beygircioğlu düzlüklerine geldiklerinde yaklaşık 20.000 civarında Türk süvarisinin köprüye saldırısına tanıklık ettiler. Ancak bu eski Roma Köprüsüne hâkim tepede daha önceden konuşlanan Conrad'ın Alman ve Bloisli Stephanın Norman şövalyelerinin okları ve uzun kargalarıyla sağladıkları koruma desteğine mazhar oldular. Bazen Türk süvarileri koruma kalkanını delip ovanın orta yerinde kamp kuran Lombard ve Galyalıların tarafına doğru saldırıya geçiyor fakat şövalyelerce tutulan köprü nedeniyle Beygircioğlu'nda kamp kuran Lombardlı piyadeler arasında sıkışıp imha ediliyorlardı. Yüz binlerce kişilik Lombard ve Galya birliği daha ovaya iner inmez başlatılan bu amansız saldırı karşısında piyadeler yorgundu fakat hayatta kalma dürtüsüyle canlarını dişlerine takarak köprüdeki korumayı aşip karşı tarafa geçmeyi başaran sınırlı sayıdaki süvari Türk okçusunu uzun kargı ve mızraklarla imha etmeyi başarmışlardı. Türkler açısından şahadet için anlamlı bir gündü. Muhtemelen 20 Ağustos civarında Kastamonu önlerindeki Karaçomak Barajının bulunduğu bölgedeki vadide yakılan haçlı askerlerinin üzerinde tüten dumanın üzerinden daha altı gün geçmişti. Bu durumda Touluslu Raymond'un Kargı Köprüsüne ulaşması Ağustos ayının son Cuması yani ayın 26'sını bulmuş olmalıdır. Kastamonu'dan itibaren yüz binlerce Haçlıdan oluşan bu birliğin; Paflagonya Dağlarını Devrez Çayını takip ederek aşip Kargı Köprüsünden karşıya geçeceklerini Türk birlikleri kestirmiş olmalıydılar. Saldırı için en uygun yer elbette ki sınırlı sayılarla bu köprüden karşıya geçecek olan Haçlıları karşı yakada konuşlanıp imha etmekten geçmekteydi. Ancak Conrad ve Stephan önderliğindeki birlik karşı tarafta yer alan Çeltiközü tepesine bir gün öncesinde yani 25 Ağustos'un akşamı saat 21.00 sularında Kızılırmak üzerinden gelerek konuşlanmışlardı. Tahminlerimize göre Kastamonu-Gök-Irmak-Kızılırmak güzergâhını izleyen bu 10.000 kişilik elit askeri birlik yaklaşık 25 mavnadan oluşan küçük bir deniz filosu ile Çeltiközü mıntıkasına kadar süratli bir şekilde nakledilmişlerdi. Güzergâh üzerinde bir toprak kayması sonrasında "yakut madeni" bulduklarını beyan eden bu gruba muhtemelen Ankara ve Kastamonu'da Bizans adına yaptıkları yararlılıklarından ötürü "yakut" halinde bir ücret ödemesi yapılmış olmalıdır. Zira bu 1101 sonrası sefer nihayete erip Constantiniye'ye (İstanbul) geri döndüklerinde bir sonraki Haçlı Seferine iştirak için savaş masraflarını kısa sürede finanse etmekte hiçte zorluk çekmeyeceklerdir.⁴⁸

⁴⁷ Erdal Eser, "Boyabat Kalesi", *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 2, *Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi*, 2006, s. 192-193.

⁴⁸ Thalia Gouma Peterson, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000, p. 290-291.

Touluslu Raymond önderliğindeki Lombardlar ile Galyalılar ve Conrad önderliğindeki Alman şövalyeler ve Bloisli Stephan komutasındaki Normanlar “mübarek Cuma” gününde 26 Ağustos 1101’de Kargı önlerindeki taş köprüde Danişment birlikleri ile yapılan savaşta neredeyse hiç zayıat vermediler. Danişmentliler ise bataklık arazi yapısı yüzünden hızlı hareket edemeyen süvariler nedeniyle ağır ve hantal zırhlı birlikler karşısında sürat avantajlarını yitirdiler. Kargı’da bulunan taş köprü nedeniyle de iki ateş arasında kalan bu birliklerin ağır zayıat verdikleri kaynaklarda belirtilir. Muhtemelen Çeltiközü Tepesinde konuşlanan Haçlı süvariler bu defa okları etkin bir şekilde kullanarak tepe ile köprü arasındaki yaklaşık 500 metrelik avantajı lehlerine kullanmış olmalıdır. Danişmentliler ok yağmuru piyade ve zırhlı birlikler arasında sıkıştıkları için yaklaşık 700 kadar şehit verdiler.⁴⁹ Bu birliklerin Çankırı’dan itibaren artarak Haçlıları takip eden yorgun ve tükenmiş hafif atlı okçular olduklarını belirtmekte yarar vardır. Davul ve kös çalıp naralar atarak taarruz eden bu birliklerin istiyaklı saldırıları bataklık arazi yapısı nedeniyle beyhude bir çabadan öteye gidememiştir.

6. Çeltiközü-Büyük Kale-Küçük Kale-Meryemli-Merzifon Güzergâhı

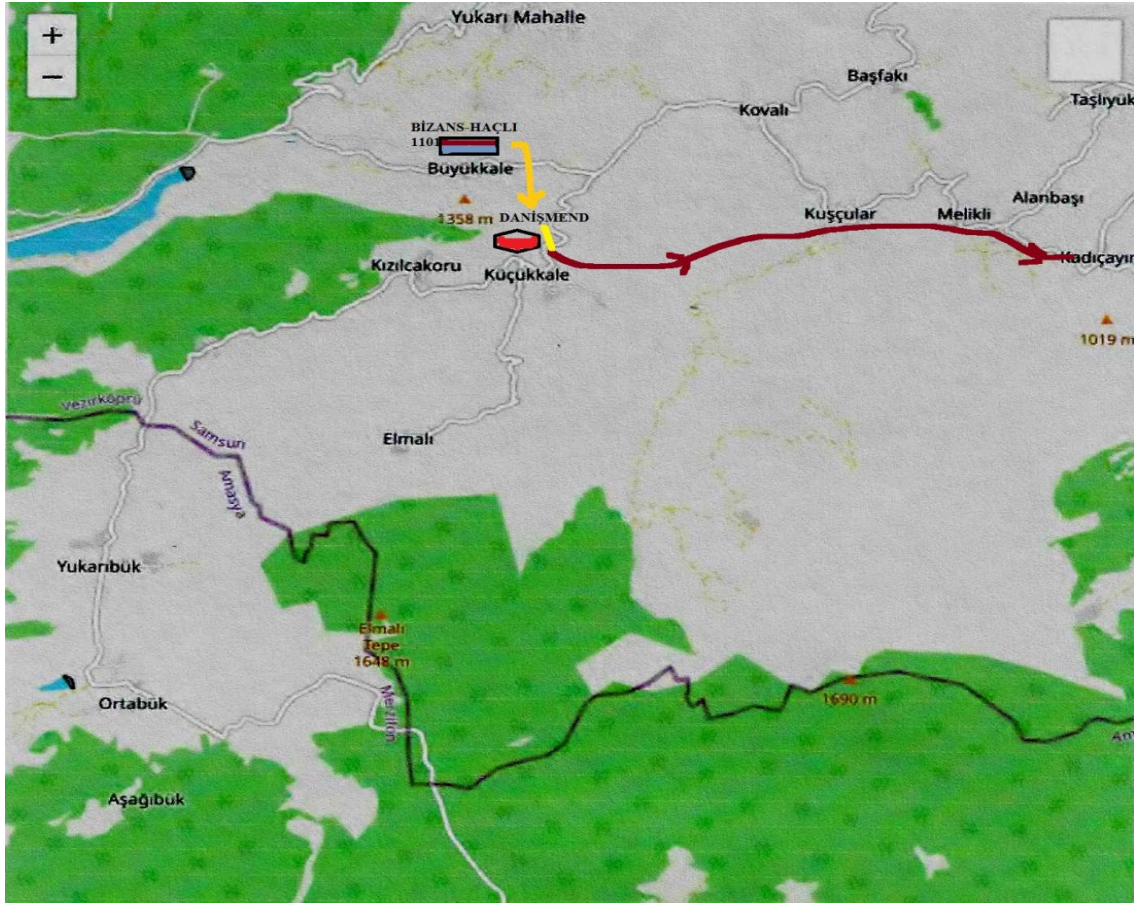
Haçlılar yeniden birlik olmuşlar ve Touluslu Raymondun “kaderin mızrağı” ve Milano Piskoposu’nun “St. Ambrossa’nın elbisesi ve eli” kerametini göstermiş Türkler karşısında ikinci büyük zaferlerini icra etmişlerdi. Akşam çöktüğünde her iki orduda kamplarına çekildi. Hristiyanlar kampların etrafına nöbetçiler dikerek güven içerisinde o geceyi uyuyarak geçirdiler. Ertesi gün cumartesi idi. Kızılırmak kenarındaki ovada yer alan savaş sahasından Merzifon istikametine doğru ilerlendiğinde bir Bizans sınır kalesi vardı. Yine bu kalenin karşısında yaklaşık 2 mil ötede bir de Danişmentlilere ait bir sınır kalesi bulunurdu. Haçlı

⁴⁹ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, Cap. XIII, p. 612 B-C.

kayıtlarındaki tariflere uygun günümüz yerleşkeleri arasında Büyük Kale (Karadeniz Cihetinde) ve hemen sarp bir vadiyle birbirinden ayrılan karşısında Küçük Kale (Merzifon İstikametinde) adlı birer yerleşim yeri bulunmaktadır. Bu kalelerin arasında büyük bir kayalık tepe bulunur. Her iki kalenin ortasındaki vadide ise Meryemli Deresi akar. Alman şövalyelerin lideri Conrad ve kız kardeşinin oğlu olan yeğeni Bruno yaklaşık 3.000 zırhlı süvari ile cumartesi günü 27 Ağustos 1101'de Küçük Kaleye ani bir taarruz gerçekleştirdiler. Kalede küçük bir birliği kılıçtan geçirdikten sonra bir garnizona yetecek kadar gıda malzemesi ve tedarikle geri dönüş yoluna revan oldular. Ancak geri dönüş güzergâhında vadi tabanına indiklerinde yukarıdan üzerlerine yağmur gibi ok yağmaya başladı. Cumartesi günü akşam yaklaşıyordu ve yaklaşık 700 zırhlı şövalye ile birlikte Conrad'ın yeğeni olan genç Bruno'da hayatını yitirmişti. Çöken karanlık kurtuluşları oldu ve parçalara ayrılmış ya da münferit olarak Conrad da dâhil olmak üzere Büyük Kale'de konuşlandıkları kampa geri döndüler. Ele geçirdikleri yiyecekler ve tedarik malzemeleri de o hengâmede düşmüş ve vadi tabanında yeniden Türklerin eline geçmişti. Ertesi gün 28 Ağustos 1101 yani pazar günü sakindi ancak Kızılırmak kenarında kazandıkları moral yerini yine kaygıya bırakmıştı.⁵⁰ Haçlı birlikleri piyadelerle birlikte daha fazla mızımlanmamak ve artçı birliklerin moralini bozmamak adına Meryemli Deresi güzergâhını takip ederek Merzifon istikametinde yeniden su kaynağına hâkim patika yolları takip ederek yola revan oldular. Bu arada Anna Comnenos'un hatıratında belirttiği Meryemli köyü sakinlerinin pazar günü olması hasebiyle başlarında kiliselerinin papazı ve kutsal kabul ettikleri ikonaları ile birlikte Haçlıların yerli Hristiyanlar tarafından bir tür karşılama ritüeline tanık oldukları belirtilmektedir. Ancak Doğu-Roma'nın Ortodoksları tarafından kandırıldıklarını düşünen Katolikler ve dahi Küçük Kale sonrası vadi tabanında kısıtılan çok sayıdaki nitelikli savaşçının kaybının yasını üzerinden atamayan şövalyeler köylüleri kılıçtan geçirerek iffetli Hristiyan kızlarına tecavüzde bir beis görmediler. Muhtemelen Küçük Kale dönüşü yolda Türklerce gafil avlanmalarının günahını kendilerini ispiyonladıklarını düşündükleri yerli Hristiyan köylülere yıkmışlardı. Kutsal kitapları ve kutsal bazı eşyaları ile birlikte Haçlı birliklerini neşe içinde karşılayan bu yerel Hristiyanlar papazları da dâhil olmak üzere katledilmişlerdi. Belki de sadece bir Pazar ayını ve karşılamadan öte bu kalabalığı bir araya getiren bir düğün vesilesi idi. Düğüne katılan Hristiyan Meryemli köyünün kadınlarına ve kızlarına ise tecavüz edilmişti.⁵¹

⁵⁰ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, Cap. XIV, p. 612 D.

⁵¹ Thalia Gouma Peterson, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000, p. 289-290.

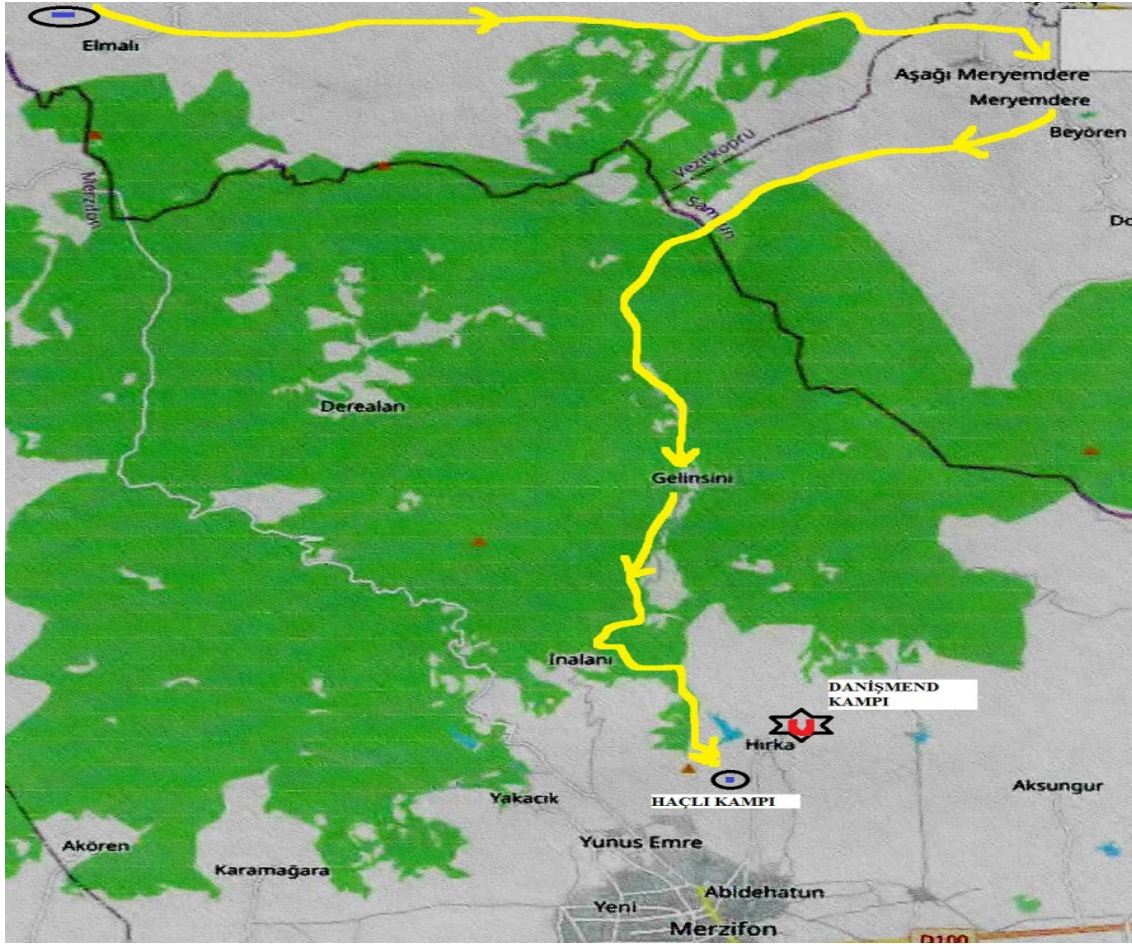
7. Meryem Dere-Gelinsini-Merzifon Güzergâhı

Meryem Dere katliamından sonra yola revan olan Haçlı birliklerinin yine su kaynaklarına hâkim sarp tepeler ve patikalardan geçerek Gelinsini (Ermeni Ortodoks)-Merzifon cihetinde ilerledikleri düşünülmektedir. Meryemdere (Ortodoks Rum)-Gelinsini (Ermeni Ortodoks)-İnalan (Rum Ortodoks) patikalarını kullanan Haçlı ordusunun günümüzde Hukkaşe Sultan Türbesinin bulunduğu Hırka adlı yerleşke bölgesinde dere kenarı ve değirmenlerin bulunduğu bir muntıkada konuşlanarak Hıdırlık Tepesi eteklerinde kamp kurdukları değerlendirilmektedir. Bu güzergâhta ciddi bir Türk taarruzundan ya da tacizlerinden bahsedilmez. Muhtemeldir ki Sivas'tan yola çıkan Melik Gümüştekin Gazi komutasındaki düzenli elit birlikler Merzifon Ovası'nda tertibat almışlar ve Haçlı ordusunu takipte kalan bütün birliklerin merkez karargâha çekilmesi konusunda talimatlar vermişlerdir. Muhtemelen Hukkaşe Sultan türbesinin bulunduğu yerde konuşlanan Danişment ordusu yeni takviye birlikler ve ateşli silahlarla birlikte açık bir alanda Haçlı ordusunu beklemekteydi.⁵² Meryem Dere'den beri patika yollardan geçen Haçlı birliklerinin yokuş aşağı dere kenarına doğru inişlerinde centilmenlik gereği herhangi bir Türk saldırısına uğramadılar.⁵³ Yanlarında getirdikleri binlerce çocuk, kadın, at, katır ve eşek belki de son sularını güven içinde içmekteydiler. Danişment birliklerinin sayısı hakkında net bir rakam

⁵² “Çark oku, mancınık taşı atılır, neffadiler nefit okun atılır. Ateşbar tüfenkler patlattılar”, Şükrü Akkaya, “Kitab-ı Melik Danişmend Gazi Danişmendname”, *Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, 1950, s. 134.

⁵³ Anna Komnenos vadiye iner inmez Haçlıların Türkler tarafından kuşatıldıkları ve hayvanlarına bile su içirtmediklerinden bahseder; Thalia Gouma Peterson, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000, p. 289-290.

zikredilmez. Ancak Haçlı eserlerinde Çankırı-Kastamonu-Kargı-Merzifon güzergâhında kendilerine saldıran 20.000 kişilik süvari birliğini Sivas-Niksar-Sonisa istikametinden gelen 40.000 kişilik asıl orduya eklemek gerekir. Hristiyan kaynaklarında belirtildiği üzere artık günlerden pazartesidir ve tarihler muhtemelen 29 Ağustos 1101'dir. Haçlı tarafında toplanan kalabalığa çekilen nutuklara bakılırsa Türkler bekle gör politikası uygulamakta ve saldıran ilk tarafın zorlu bir yolculuk sonrası Merzifon ovasına ulaşan sözde “Tanrının Askerleri” olması konusunda ısrarcılardır. Milano Piskoposu Albert de Blandraz, St. Ambrossa’nın iskeletten elini günah çıkaran Haçlılara “dokandırarak” onların günahlarını sabah şafağında affetti. Bu arada günah çıkaran ve savaşa ant içen askerlerin arasından Touluslu Raymond’un yanında getirdiği “Kaderin Mızrağı” herkesin görebileceği bir mevkiye yükseltildi.⁵⁴ Bütün bu ritüeller olurken Türkler olayı uzaktan temaşa ile yetinmişlerdir. Belki de bu acemi güruhun biraz sonra içine düşecekleri duruma hazırlanmalarına müsaade etmek için son dualarına müsaade ederek bir tür savaş jesti yapmayı şanlarına uygun bulmuş olmalıdırlar.

8. Merzifon Savaşı (29 Ağustos 1101) ve Haçlı Birliklerinin Tahribatı

Bazı Haçlı eserlerinde Türklerin saçlarının yan taraflarını tıraş ettikleri ve ürkütücü bir görünüme sahip oldukları beyan edilmektedir. Elbette davul ve kösün sinir bozucu gürültüsü de Haçlıları etkilemiş olmalıdır. Ancak yine de bu denli kalabalık bir ordunun yenilmesinde salt ürkütücü görüntü, kös ve davul gürültüsü mutlak zafere giden yolda yeterli avantajlar olarak

⁵⁴ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, Cap. XV, p. 613 B.

servis edilemez. Muhtemelen Haçlı ordusunun davul gürültüsü zannettiği gümbürtü arasında tüfek ve top dahi kullanılmış olabilir. Zira İspanya'da bulunan Endülüs Emevileri'nin 1100'lü yıllarda ateşli silahları kullandıklarına dair bazı emareler bulunur.⁵⁵ Danişmentlilerin bir şekilde bu silaha dair bazı tecrübelerde bulunarak açık arazide kullanabilecek düzeyde bir teknolojiye sahip oldukları düşünülmektedir. Haçlıların Gelinsini üzerinden bu günkü Hıdırlık Tepe ya da Hırka Köyü'nün bulunduğu mahalle inmesi sonrasında Danişment birlikleri tarafından çevrelendikleri ve civarda akan dereye hiçbir askerin ve nakliye hayvanının inmesine müsaade edilmediğine dair bazı kayıtlar da bulunur.⁵⁶

29 Ağustos 1101 pazartesi sabahında Burgonya Dükü askerlerini savaş düzenine soktu. Touluslu Raymond ise Bizans Eyalet askerleri ve Hristiyan Türk birliklerinin komutasını üzerine aldı. Savaşın kıskırtıcılığını üstlenen piskopos ve din adamları Lombardları savaş için hazırladılar. Alman İmparatoru III. Leon'un hâkimiyeti altında olan bazı şehirlerin piskoposluk düzeyindeki din adamları sefere dâhil olan Frankları savaş hattına dâhil ettiler. Engelradus, Milo, Guy, Hugo, Bardalfus de Breis ve Leon şehrinin yöneticisi Walbert savaş için Frankların hazırlanmasında yoğun gayret gösteren ruhban sınıfı temsil etmekteydiler. Bu gayretli din adamlarına katılan Milano Piskoposu Albert de Blandraz, kardeşi Guy, Altaspatha'lı Otho, Hugo de Montbeel ve Parmalı Wigbert Lombard birliklerini organize ettiler. Kendilerini şahadete hazırlayan Hristiyan din adamları Frank ve Lombardlardan oluşan oldukça kalın bir piyade ve süvari hattı hazırlayarak ileri harekâta başladılar. Bu birliklerin sağ ve sol kanatlarında savaştan yüz çevirmeyecek, dirayetli Alman Conrad ve İngiliz Bloisli Stephan komutasındaki Norman ve Almanlardan oluşan ağır zırhlı süvari birlikleri yer aldı. Türklerin ileri cephe harekâtına geçen bu Hristiyan birliklerine sınırlı sayıda süvari ile birlikte taarruz ederek aniden belli bir mesafede durup ok yağmuruna tutarak geri çekildikleri belirtilmektedir. Bu durum Haçlıların belirli bir mevziye doğru çekilmek istendiğine delalet eden bir manevra olarak dikkat çeker. Muhtemelen toza dumana karışan, davul ve kös sesleri ile yankılanan ovada Haçlı birlikleri, ateşli silah kullanmak üzere mevzilenmiş Türk birliklerinin üzerine doğru yönlendirilmeye çalışılmış olmalıdır. Savaşın ilk gününde susuzluktan bahsedilmez ancak atların ve bedenlerin açlık nedeniyle takatsiz düştüğüne dair bazı sızlanmalar kayıtlara yansır. Öğlen ışıkları ile birlikte Haçlı ordusunda piyade ve süvari olarak ortada kalın bir hat halinde hareket eden Lombardlar ve liderleri olan Albert ağır zayıat nedeniyle ricat ederek kamptaki çadırlarına geri döndüler. Muhtemelen ağır bir ateşli silah salvosu ile zayıat veren bu birlikler daha Türk ordusu ile yüz yüze gelemeden geri çekilmek zorunda kalmışlardır. Geri çekilen birlikleri biçmek için taarruza geçen Türk süvarilerini fark eden Alman Conrad kanatlardan hattın ortasına doğru ilerleyerek çekilen birliklere koruma sağladı ve onları mutlak bir katliamdan kurtardı. Ancak açılan ateş ve sıcak Conrad'ı da geri çekilmeye mecbur bıraktı. Bu defa devreye Burgonya birliklerine komuta eden Stephan girdi ve o da birlikleri ile birlikte çekilen Conrad ve Alman şövalyelere koruma yaptı. Ancak Türklerin "silahları" bu birlikleri de kısa sürede eritti. Burgonyalı Stephan'ın birliklerinden pek çoğu savaş meydanında yere düştü ve hayata veda etti. Akşam çökmek üzereydi ve Bloisli Stephan (İngiliz) Norman birlikleri ve ikna etmeyi başardığı bazı Galyalı Frank ve Lombard birlikleri ile birlikte öne atılarak Burgonya birliklerini imha edilmekten kurtardı. Ne var ki Bloisli Stephan ile birlikte kardeşleri için ileri atılan Baldwin de Grantpreit, Cloromanteli Dudo, Monte Leonlu Kale Komutanı Wigbert gibi pek çok asilzade ve usta şövalye Türklerin karşı taarruzu altında hayatını kaybetti.

⁵⁵ Jabir bin Hayyan (722-813) ilk defa nitrik asidi tanımlamış ve potasyum nitratı petrol yapımında kullanmıştır. İslam orduları bu sayede 716-717'de Constantinople kuşatmasında nafta ve kuşatma topları kullanacak kadar ateşli silah teknolojisini geliştirdi. Ahmed y. Al-Hassan, "Alchemy, Chemistry and Chemical Technology", *The Different Aspects of Islamic Culture*, Edt. A.Y. al-Hasan, Cilt IV, Unesco Publishing, Printed by Dergham sarl, Beirut-Lebanon 2001, p. 45-46, 219.

⁵⁶ Thalia Gouma Peterson, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000, p. 289-290.

Kont Raymond Peçenekler ve Bizans Eyalet askerleri ile birlikte devreye girerek kampa doğru bozgun halinde kaçan bu şövalyeleri takipteki Türklerin elinden kurtardı. Ancak kısa sürede birliklerinin okları biten Raymond, çaresizlik içinde savaşçıların Türkler karşısında hızla eridiklerine tanık oldu. Bizanslı Eyalet askerlerinin nerdeyse tamamı Türkler tarafından imha edildi. Touluslu Raymond yanına aldığı on kadar sadakatli adamı ile birlikte dağlara doğru sarp geçitleri kullanarak geri çekildi. Muhtemelen Hıdırlık Tepesi'nde yer alan bir kayalık üzerine zorlu bir tırmanışla çıkarak akşamın karanlığında takipteki Türklerin saldırılarından kendilerini korumaya çaba sarf ettiler.⁵⁷ Muhtemeldir ki “kaderin mızrağını” yanından ayırmayan Touluslu Raymond bu kayalık mevkide kutsal emaneti yitirdi ya da emniyete almak için sakladı. Bu arada akşam çöktüğü için kayıpları arayan Bloisli Stephan, Raymond'un kampa geri dönmediğini fark etti. Bloisli Raymond ve Alman şövalyelerin komutanı Conrad yanlarına aldıkları zırhlı 200 kadar silah arkadaşıyla birlikte gecenin karanlığında kamptan çok da uzakta olmayan bir kayalığa zorlu bir tırmanışla çıkan Touluslu Raymond'u 30 kadar Türkün kuşatmasından kurtararak kampa geri götürdü. Türklerse Galyalılar ve Lombardlardan savaş meydanında kalanları yağmalamakla geceyi geçirdiler. Haçlı ordusu o gün 3.000 elit zırhlı savaşçısını kaybetmişti. Touluslu Raymond “kaderin mızrağını” yitirdiği için büyük bir keder ve moral bozukluğu içerisinde kılavuzluk görevi yapan Peçenekler ile İmparator Alexius'un eyalet askerlerini yanına alarak Doğu-Roma toprağı olan Bafra'ya atla geçerek buradaki liman kalesinde bekleyen bir gemi ile 30 Ağustos 1101'de Constantinople geri döndü.⁵⁸ Ertesi gün yani 31 Ağustos 1101'de yol yorgunluklarını ve açlıklarını gideren Haçlılar “kaderin mızrağını” taşıyan Touluslu Raymond'un kılavuz birlikler ve imparatorun eyalet askerleri ile birlikte karargâhtan firar ettiğini öğrendiler. Asilzade soylular ve ruhban sınıfı dehşetengiz bir şekilde hayatlarından endişe duyarak sabahın ilk şafağında sessizce eşleri ve çocuklarını geride bırakarak atlarıyla birlikte kaçtılar. Muhtemelen “kaderin mızrağı” ve “St. Ambrosa'nın eli ve elbisesi” Türklerin eline geçmişti. Bütün bu zorluklara ve meşakkatli yolculuğa katlanmalarına vesile olan bu kutsal emanetlerin yitirilmesi ağır kayıplar veren elit savaşçılar arasında paniğe neden oldu. Yanlarında bir yurt tutmak için getirdikleri sivilleri bırakarak kaçan bu elit birlikler Hristiyan kampını tamamen Türklerin insafına terk etmişlerdi. Bu arada Türk karargâhında savaşın yorgunluğunu üzerlerinden atamayan savaşçılar sabah güneşinin yükselmeye başladığı bir anda derin bir sessizliğe bürünen Haçlı kampına yöneldiler. İnandıkları ve güvendikleri şövalyeler tarafından merhametsizce terk edilen anneler, babalar, kadınlar, kızlar ve çocuklar derin bir sessizlik ve metanetle kampa giren saçları tıraşlı sakalları seyrek ve uzun bu yabancı ırkın kendileri hakkındaki hükümlerini beklediler. Haçlı kaynakları bilhassa hatırat bırakan savaşın tanıkları geride bıraktıkları sivillerin akıbetini aktarırken sanki olanları gözlemlemiş gibi Türk savaşçılarına olmadık edepsizlikleri yaraştırmada büyük bir yüzüzlük emsali oluşturdular. Sanki gözleriyle müşahade etmiş gibi genç ve güzel kızların harem ve esir pazarları için alı konuldukları diğerlerinin ise katledildiğine dair varsayımları kendi zihinlerindeki “desiseler” ve “sapkınlıktan” başka bir tasavvur olamazdı. Bataklik ve ormanlarla dolu olan Horasan (Danışment) diyarındaki harem ve esir pazarlarından hiçbir esirin kurtulamayacağına dair öngörülerini ise haksız sayılmazdı. Haçlı kayıtlarına göre o gün kampta terk edilenler ve Çankırı-Kastamonu-Merzifon güzergâhında açlık, hastalık, kıtlık ve susuzluk nedeniyle oluşan kayıplar toplamda 160.000 imanlıya tekabül etmişti. Bu esirlerin herhangi bir esir pazarında satıldıklarına dair net bir kayıt günümüze kadar ulaşmamıştır. Bu denli kalabalık bir esir güruhunun satışı gerçekleşmiş olsa idi mutlaka devrin kayıtlarında ya da esir pazarlarının icmal defterlerinde ciddi fiyat düşüşlerine tanıklık etmek gerekirdi. O halde bunca esire ne oldu sorusunun cevabı; bir muamma olmakla beraber yörede yaşayan Danışment soyundan gelen Türkmen-Alevilerin gen havuzunda saklı olmalıdır. Çeltik tarımının yoğun olduğu bu bölgede

⁵⁷ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, Cap. XVI, p. 614 A-B-C.

⁵⁸ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitanea Expeditionis*, Liber VIII, Cap. XVII, p. 614 D, 615 A-B.

Türkler pirinç ve kendir tarımı yaparak bir ekonomik istihdam alanı oluşturmuşlardı. Bataklık arazide gerçekleştirilen bu tarımın çok sayıda insan gücüne ihtiyaç duyduğu aşîkârdır. Tahminlerimiz esirlerin gaziler arasında pay edildikleri yönündedir. Genç ve güzel kadınlar konaklardaki hareme “cariye” olarak alınırken yaşlı ve çocuk olanlar konakların ve tarımsal alanların ırgatları olarak yerel halkın zahmetli uğraşlarına ortak oldular. Danişment hâkimiyeti altında bulunan Kastamonu-Amasya-Çorum-Sonisa-Niksar-Tokat-Sivas ve civarlarındaki yerleşkeler 1101 yılının 31 Ağustos’unda Galyalı ve Lombard esirleri ile demografik anlamda gelişti ve şenlendi. Kim bilir belki de esaretle başlayan sefil yaşamlarında zamanla “Şeref-i İslamla müşerref” olma fırsatına nail oldular. O gün esir alınan bu insanlar; sevdikleri tarafından kaderlerine terk edildikleri bu bölgede İslam’ın sancağı altında hayata yeni bir sayfa açtılar. Daha yüzünde tüy bitmemiş eli silah tutabilecek durumdaki Haçlı gençlerin kaçarken Danişmentli bayanlar tarafından tepelendikleri bu dağlara hem civar bir köyde doğan Merzifonlu Kara Mustafa Paşa belki de Viyana’nın muhkem surları önlerine bir zamanlar ıssızlığın ortasında terk edilen soydaşların selamını taşımıştı...

9. Merzifon-Büyük Kale-Bafra (Martı Kale)/Gök-Irmak

Savaş sahasından kaçanlara gelince. Geride elbette ki çok sayıda Kuzey İtalya ve Alp dağları eteklerinden beraberlerinde getirdikleri katır ve sonradan “Merzifon Eşegi” diye ünlenecek olan nakliye hayvanlarını bıraktılar. Saha üzerinde yaptığımız incelemelerde savaşın geçtiği alana hem civar köylerde halen bu hayvanların en kalitelipleri varlıklarını sürdürmeye devam etmiştir. Bilhassa Haçlıların geliş ve kaçış güzergâhı üzerinde olduğunu tasavvur ettiğimiz Gelinsini, Tavşan Dağları ve güney eteklerinde yer alan köylerde bu türün en kaliteliplerini halen bulmak mümkündür. Muhtemelen eşek ganimetini üleşen köyler arasında o gün yani 1101 Ağustos’unda Akören, Yakacık, Tellioglu, Dereçiler ve Büklüce’de yer almıştı.⁵⁹ O halde bu masum sivillerin eşeklerine bu denli imtina ile bakan bu güzel insanları “katliamcı” ya da “tecavüzcü” dinsiz ve imansızlar olarak takdim etmek sapkın düşüncelerle bölgeye gelen Haçlılara ait bir yanılsama ve Haçlı zihniyetinin akıl tutulmasının bir tür tezahürü olarak kabul etmek gerekir. Haçlıların Çankırı-Merzifon arasındaki seyahatte yaklaşık olarak hayatını kaybeden 3.700 civarında ve buna ilave olarak Merzifon’da yitirdiği 50.000 zırhlı piyade ve şövalyeye ait bütün nakliye hayvanları ve yükleri Türk topraklarında kalmıştı.⁶⁰ Merzifon istikametinde sefere çıkan şövalyelerin katana türü atlarının da Paflagonya dağları ile Merzifon-Lâdik/Akdağ-Bafra gibi mıntikalarda bataklık ve sarp ormanlık alanlarda “yılıkı atı” olarak günümüze kadar varlıklarını sürdürdükleri düşünülmektedir.⁶¹

Savaş meydanında düşen asilzadelerin dışında neredeyse kaçış güzergâhında hiçbir soylu kan mensubu zarar görmedi. Hristiyan kaynaklarında o gün savaş sahasında hayatını yitiren asilzade ve ruhban din adamları şu şekilde sıralanmıştır: Grandpreli Baldwin, Clermontlu Dodo, Laon Kale Muhafızı Walbert, Milan Baş Piskoposu Anselm, Uillicusun oğlu Arnulf, Şövalye Dodo, Chalously Engelrand, Chalously Erald ve Chatilonlu Gaucher. Savaş sahasında hayatını kaybedenlerin dışında ricat suretiyle hayatta kalanlar da Haçlı kaynaklarında belirtilmişlerdi. Ricat etmek suretiyle hayatta kalan ruhban ve asilzadeler ise şunlardı: Biandrate Kontu Albert, Mareşal Conrad, Toulouse Kontu Saint Gillesli Raymond, Blois ve Charters Kontu Stephan, Burgundy Kontu Stephan, I. Alexiusun keşif birlikleri komutanı Tzitas, Leon Piskoposu Engelrand, Rochefordlu Kızıl Saçlı Guy, Broylesli Hugh ve Soissons Piskoposu Pierrefondslu Hugh.⁶² İsimleri listelenen bu bir avuç asilzade ve ruhban muhtemelen salı günü (Anna

⁵⁹ Resim I: Merzifon ve Milano eşeklerinden görüntüler.

⁶⁰ William of Tyre, bk. 10,11(12). 40-12 (13).23; Albert of Aachen, *Cronicles*.

⁶¹ Resim II: Bafra bataklıklarında bulunan yılıkı atı.

⁶² Albert of Aachen, *Chronicles*.

Kommenos çarşamba günü olduğunu iddia eder) oldukça erken bir saatte kampı terk ettikleri için Bizans topraklarındaki güvenli bölgeye çok daha erken bir zamanda erişmişlerdi. Ricat edenlerin ağırlıklı olarak elit birlikler, asilzadeler ve bütün kutsallarını geride bırakan bazı ruhban sınıfın üst düzey mensupları oldukları değerlendirilmektedir. Kastamonu'dan çıkışlarında izlenen Devrez Çayı bu defa izlenmemiş olacak ki bu güzergâhta bir takip ve katliam haberine rastlanmaz. Muhtemelen elit birliklerin takip ettiği Gök-Irmak üzerinde bulunan Bizans-Danişment sınır hattı daha önceden tecrübe edildiği için takibi daha kolay bir güzergâha sahipti. Ayrıca bu güzergâhın Bizans kale ve yerleşkeleri ile tahkim edildiği için daha güvenli olduğunu belirtmekte yarar vardır. Savaş meydanını ilk terk eden Touluslu Raymond ve komutası altındaki birliklerin atlı olarak Gelinsini üzerinden Danişment-Bizans sınır hattı ya da bir nevi gümrük hattı olarak beliren Büyük Kale-Küçük Kale güzergâhına geri çekildiklerini değerlendirmekteyiz. Bilhassa Büyük Kale sonrasında ya mavnalarla ya da kara yolu ile bugün "Martı Kale"⁶³ olarak anılan geçmişteki Ermenilerle meskün Bizans Liman Kalesi Pavira (Paura=Bafra)'ya çekildikleri Haçlı kaynaklarında net bir şekilde belirtilir. Alman şövalye komutanı Conrad ve yanından hiç ayrılmayan İngiliz Bloisli Stephan ve diğer asilzade ve ruhbanların ise Büyük Kale sonrasında Kargı Köprüsünü geçerek Gök-Irmak üzerinden Sinop cihetinde geri çekildiklerini belirtmek gerekir. Bazı Danişment süvari birliklerinin bu gurubu Sinop Dağlarına kadar takip ettikleri belirtilse de herhangi bir saldırı ya da çatışma vakası söz konusu değildir.⁶⁴

Bazı Haçlı kaynakları; Merzifon Haçlı kampında önderlerinin firarını öğrenen Lombard ve Galyalı piyadelerin bozgun ve panik halinde dağlık ve ormanlık Gelinsini üzerinden yaya olarak kaçmaya çalıştıkları ancak Haçlı ordusunun bozguna uğradığını fark eden Türklerin peşlerinden yetişerek pek çoğunu yolda bıçtiklerinden bahseder.⁶⁵ Haçlı yazılı eserleri bu katliam tasvirlerinde bir hayli önyargı ve mübalağalı anlatılara kaynak teşkil eder. Büyük Kale-Meryem Dere-Gelinsini üzerinden intikalleri esnasında katledilen Ortodoks Meryemli köyü Rum sakinlerinden sağ kalanların intikam arayışları neredeyse hiç dikkate alınmaz. Bilhassa bazı kadın savaşçıların kaçan piyadeleri katlettiklerine dair aktarılan veriler; iffetleri kirletilen ve erleri ile çocukları katledilen Ortodoks kadınların öfkesini akıllara getirir. Muhtemeldir ki bozgun halinde çaresizce kaçışan bu "ırz düşmanları" kaçış güzergâhında daha birkaç gün önce yaptıkları kötülüklerin bedelini acı bir şekilde ödemek zorunda bırakılmışlardır.⁶⁶

10. Savaşın Sonuçlarına Dair Birkaç Kelam

Haçlı kaynakları savaş meydanında parçalanmış cesetlerden bahseder. Bu cesetlerin parçalanmış halleri Danişmentlilerce ateşli silahların kullanıldığına dair yeni veriler sunar. Bilhassa Haçlıların izlediği güzergâh üzerinde kırk insanın kaldırılabileceği ağırlıktaki bir kayayı uzak mesafelere attığına inanılan Kanlı Dere üzerindeki Topçu Dede yatırını belki de Merzifon Savaşı'nda kullanılmış olma ihtimali olan ateşli silahlara dair bir emare olarak varlığını halk inanç ve adetlerinde koruyan henüz tarihsel açıdan çözümlenemeyen bir gizemdir. Belki de Haçlılara ait devasa kuşatma mancınığını ele geçiren bir gazi bu "trebüşe" cinsi kırk insanın taşıyabileceği büyüklükteki kayaları atan aleti test etmiştir. Kuşatma aletinin her testi civar köyler tarafından birer keramet alameti olarak müşahade edilmiş olabilir.⁶⁷ 1101 Merzifon Savaşı'ndan firar edenlerin kaçış güzergâhında katledilen piyadelerin üzerlerinde pek çok altın

⁶³ Resim III: Bafra-Martı Kale (Saha araştırmasından elde edilen görseller).

⁶⁴ Susan B. Edgington, *Albert of Aachen Historia Ierosolimitana*, Oxford Medieval Texts, Clarendon Press, Oxford 2007, p. 615.

⁶⁵ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitana Expeditionis*, Liber XVIII, Cap. XX, p. 616C-D.

⁶⁶ Thalia Gouma Peterson, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000, pp. 289-290.

⁶⁷ Topçu Dede: Merzifon Harmanlar Mahallesi ile Kara Mustafa Paşa Caddesi'nden aşağı akan Kanlı Derenin üzerindeki söğüt ağaçlarının altında bulunan türbe.

ve gümüş para ele geçirilmiştir. Merzifon'da kalan Haçlı kampında ise nakliye hayvanları, kadınlar, çocuklar ve yaşlılardan oluşan oldukça kalabalık bir esir grubu çadırları ve içindeki pek çok kap-kacak ve giyim-kuşam malzemesi ile birlikte gazilerin ganimeti (emaneti) haline gelmiştir. Ganimet bir anlamda devletin emaneti olduğu için Sultanın kati kararı olmaksızın “emanete hâlel gelmez”. Kaçan Haçlıların geride kalanlara dair herhangi bir gözlem imkânı olmamakla beraber anlatılarında yer alan tecavüz, çirkinlerin katledilip güzellerin alıkonulmasına yönelik anlatılar Haçlı tezahüründeki ruh hastalığından kaynaklanmış olmalıdır.⁶⁸ Zira “Haçlı birliklerinin” günümüz istilâlarında da benzer sahnelerle tanıklık etmek olasıdır. Hâlbuki Danişment Devleti'nde icra edilen tarım ve hayvancılık ağırlıklı ekonomik uğraşı alanında güzelliği ya da çirkinliğine göre değil iş bilirliğine göre insanlar istihdam edilir. Ayrıca bir devleti mamur kılacak bütün inşaat faaliyetlerinde de insanlar el becerilerine göre çalışırlar. Kadınları salt birer cinsel obje olarak gören bu Haçlı zihniyetinin sahada olaylara bakış açısı da hastalıklı bir ruhun eseri olsa gerektir. Ele geçirilen sivil insanlar ve nakliye hayvanlarından başka çokça sayıda Haçlıların beraberlerinde getirdikleri ipekten mamul, değerli taş ve altınla süslü farklı renklerde kadın elbiseleri de ganimet malı olarak alıkonulmuştur. Asilzade ve ruhban sınıfının giyimi için kamptaki çadırlarda ve nakliye arabalarında tutulan kıymetli deriden ve kürkten mamul erkek giyim-kuşam malzemelerine de el konulmuştur. Yine aynı şekilde Haçlı kampında yer alan asilzadelere ait çadırlarda bulunan mücevher, altın ve gümüş paralar ile altın ve gümüşten mamul kupa, kadeh, kap ve kacaklar gazilerin ganimet mülkü olarak pay edilmiştir.⁶⁹ Danişment tarafına dair tafsilatlı bir çağdaş kaynak olmadığı için buradaki ganimetlerin nasıl üleştirildiğine dair; Türk-İslam devletlerindeki ganimet paylaşımına dair genel teamül müeyyidelerini tanımlamaktan öteye gidememekteyiz. Lakin Haçlı kaynakları geride ne bıraktıklarını gayet iyi bildiklerinden gazilerin ne türden bir ganimeti paylaştıklarını tahayyül etmede zorlanmak olası değildir. Ancak Danişment Devleti ve onu oluşturan halkın ağırlıklı olarak “Heterodox Türkler” olması hasebiyle ganimet paylaşımında “şaman” geleneklerini de yabana atmamak gerekir. Ayrıca savaşa dair bilgi veren bir diğer kaynak olan Anna Komnenos Haçlı kampında geride bırakılanlarla ilgili olarak bir katliamdan bahsetmez. Anna eserinde bilhassa “*Haçlı kampında bırakılan her şeyi Türkler alıp götürdüler*” ifadesini kullanmayı tercih eder. Yalnızca yaya olarak kaçan piyadelerin katledildiği fakat bunlarında bir kısmının “*ibret-i âlem*” olsun diye alı konularak Horasan (Niksar-Sonisa) diyarına sergilenmek üzere sevk edildiklerini belirtmektedir.⁷⁰ Merzifon Savaşı'nın yaşandığı sahada günümüze kadar ulaşmış olan on dokuz adet alevi köyü varlığını sürdürmektedir. Bu köylerin Horasan diyarı olarak bilinen Sivas-Tokat-Erbaa-Sonisa-Amasya-Merzifon-Çorum hattındaki Danişment Türkmenleri olma ihtimalleri bir hayli yüksektir. Merzifon'da günümüzde tespit edilen ve 1101 yılı savaş sahasına oldukça yakın bir güzergâhta bulunan Alevi köyleri şunlardır; Alıcık Köyü, Alishar Köyü, Balgöze Köyü, Diphacı Köyü, Elmayolu Köyü, Eymir Köyü, Gümüştepe Köyü, Hacet Köyü, Hacıyakup Köyü, Hayrettin Köyü, Hırka Köyü, Karacakaya Köyü, Karamağara Köyü, Kireymir Köyü, Küçükçay Köyü, Oymağaç Köyü, Sarı Köyü ve Yakup Köyü.⁷¹ Ayrıca günümüzde Merzifon'un mahalleleri haline dönüşen Hacıbalı Mahallesi, Tekke Mahallesi ve Mahzen Mahallesi de Danişment Türkmenlerinin 1101'de sakin oldukları mahalleri belirlememizde yardımcı olur.⁷²

⁶⁸ Susan B. Edgington, *Albert of Aachen Historia Ierosolimitana*, Oxford Medieval Texts, Clarendon Press, Oxford 2007, p. 614-616.

⁶⁹ Albert of Aix, *Historia Hierosolymitana Expeditionis*, Liber XVIII, Cap. XXI, p. 617 A-B.

⁷⁰ Thalia Gouma Peterson, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000, p. 289-290.

⁷¹ Nişanyan Yer Adları Ansiklopedisi; <https://nisanyanmap.com/?y=&t=Merzifon&cry=TR&u=1&ua=0>.

⁷² İlayda Çal, *Amasya Bölgesi Alevi Ocaklarında İnanç ve Ritüeller: Ali Pir Civan Ocağı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2020, s. 20.

Haçlı kaynaklarında yer alan en büyük kafa karışıklığı ise Danişment kuvvetlerine yardıma gelen diğer İslam devletleri hususunda yaşanmıştır.⁷³ Kendi ülkesi neredeyse aynı tarih ve günlerde iki büyük profesyonel elit birliğin taarruzuna uğrayan Selçuklunun yardım ettiğine dair ortaya atılan savlar oldukça gülünçtür. Öncelikli olarak belirtmek gerekir ki, bu savaşta Selçuklunun iştirak ettiğini iddia eden yerel kaynaklar olayın vukuundan hayli sonraki bir yüzyılda yazılmıştır.⁷⁴ Konuya dair bir diğer sorunu ise Arap, Türk ya da İslam devletlerinin bu coğrafyada rekabet halinde olduğu gerçeğinin göz ardı edilmesi oluşturur. Hâlbuki Danişment Devletinin topraklarını Selçuklu aleyhine genişletmesi bu iki “gaza devletinin” temelde birbiri ile rekabet halinde olduğu varsayımına geçerlilik gerekçesi sunar. Antakya Kontu Bohemond’un Antakya-Malatya güzergâhında esir edilip Niksar’da alıkonulması meselesinde Danişmentlilerin Selçuklu nüfuz bölgesine nasıl girdikleri ve bu baskını icra ettikleri konusu üzerinde yeterince durulmaz. Günümüz nostaljik ütopyasında yer alan “İslam-Ümmet-Uhuvvet” kardeşliğine dair emsal dayanışmaların geçerli bir mesnet olmadan geçmişteki İslam-Heterodox ya da Arap-Türk-Farisi dayanışması halinde tasavvuru somut kaynaklarla tasdik edilmeye muhtaçtır. Haçlı kaynaklarından yola çıkarak bahsi geçen her lafzı sahih kabul etmek beyhude bir “eblehlikten” öteye gitmez. Zira kendi aralarında lider seçtikleri Touluslu Raymond’u Türklerden rüşvet almakla ve davaya ihanetle itham eden zihniyetin Türk tarafı ile ilgili sahih bilgiler sunması sorunsal bir yaklaşım olarak ele alınmalıdır. Benzer şekilde Bloisli Stephan’ı da sıklıkla korkaklıkla itham eden bu Haçlı eserlerinin kendi anlatılarında da tezada düştüklerini belirtmek gerekir. Muhtemelen 29 Ağustos 1101 tarihinde cereyan eden Merzifon Savaşının akşamında Hıdırlık Tepe üzerindeki kayalık bir yükseltide canını kendini kuşatan Türklerden korumaya çalışan Touluslu Raymond’un kamp yerindeki eksikliğini korkaklıkla itham edilen Bloisli Stephan müşahade etmiştir. Yanına aldığı sınırlı sayıda bir birlikle gecenin karanlığında cesurca yardıma giden ve icra edilen kurtarma operasyonunda da başarılı olan bu asilzadeye Haçlı kaynaklarınca yakıştırılan “korkaklık” damgası haksız yerginin zirvesini oluşturur. Hülâsa kendi konumları ile ilgili olarak sürekli yanılsamalar ve çılgınca hezeyanlar aktaran bu kaynakların bütün bir Anadolu’daki siyasi devlet oluşumlarını Danişment müttefiki olarak gösterme çabası uğranılan hezimetin acısını hafifletmek üzere bilinçli olarak oluşturulan anlatılar olarak karşımıza çıkar. Benzer şekilde mahalle kavgalarında dayak yiyen her gencin “onlar daha kalabalıktı” bahanesinin farklı bir ağızdan naklinden başka bir anlatı değildir. İslam

⁷³ Haçlı iddialarına göre Hristiyanlarla çatışma halindeki bütün devletler Danişment Beyliğine yardım göndermiştir. Ancak isimlerin yanlış telaffuzu ve coğrafi şartların müşkülâtı dikkate alınmamıştır. Ayrıca yardıma geldiği iddia edilen devletlerin birbiri aralarındaki rekabet ve nüfuz çatışması da göz ardı edilmiştir. Haçlı iddialarına göre Danişment tarafına yardım birliği gönderen ülkeler; I. Kılıçşan (Süleyman) önderliğinde Selçuklular, Halep Meliki Rıdvan, Hıms Emiri Hayırhan bin Karaca idi. Bkz. Albert Aachen, *a.g.e.*, s. 603.; Gürhan Bahadır, “1101 Yılında Türk-Haçlı Mücadelelerinin Anadolu Tarihindeki Önemi”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences (CAHIJ)*, Cilt: 5, 2015, s. 92.

⁷⁴ İslam kaynakları 1101 tarihli Merzifon Savaşı’na dair oldukça sınırlı bilgiler verir. Bazı kaynaklar ise hiç değinmez. Gürhan Bahadır, “1101 Yılında Türk-Haçlı Mücadelelerinin Anadolu Tarihindeki Önemi”, *Cappadocia Journal of History and Social Sciences (CAHIJ)*, Cilt: 5, 2015, s. 80-81; İbn el Athir, *The Chronicle of Ibn el Athir for the Crusading period from al Kamil fi al Tarikh, Crusade Texts in Translation 13*, Trans. D. S. Richards, Vol. I, Farnham: Ashgate 2010; İbn Jubayr, *The Travels of Ibn Jubayr, Being the Chronicle of a Mediaeval Spanish Moore concerning His journey to the Egypt of Saladin, The Holy Cities of Arabia, Baghdad The City of The Caliphs, The Latin Kingdom of Jerusalem and the Norman Kingdom of Sicily*, Trans R. J. C. Broadhurst, London: J. Cape, 1952; İbn-i Taghribirdi, *Nujum Al-Zahira fi Muluk Misr Wa Al-Kahira*, Edt. Muhammed Shams Ad-Din, Vol. 5, Beirut: Dar Al-Kutub Al-ilmiya, n.d.; Suzanne Conklin Akbari, *Idols in the East: European Representation of Islam and the Orient 1100-1450*, Ithaca: Cornell U. P. 2009; İbn’ül Kalanisi, *Zeylû Tarih-i Dimashk (970-1160)*, Yay. H. F. Amedroz, Beyrut 1908.; Azimi, *Tarih’ül Azimi* (Selçuklular ile ilgili bölümleri), Yay. Ali Sevim, T.T.K. Yayınları, Ankara 1988.; Sibt İbn’ul Cevzi, *Mir’atu’z Zaman fi Tarih’il A’yan’da Selçuklular*, Çev. Ali Sevim, T.T.K. Yayınları Ankara 2011.; Kemaleddün İbn-i Adim, *Zubdet’ül Haleb min Tarihi’l Haleb’de Selçuklular (1055-1127)*, Çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.; İbn-ül Esir, *El Kâmil fi’t-Tarih*, Cilt 10, Dar-Sader Yayınevi, Beyrut 1979; Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Musemeret’ül Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, T.T.K.Yayınları, Ankara 2000.

kaynaklarında ise uzun bir zaman aralığından sonra yazılan eserlerde net bir kavram kullanılmamakla beraber ağırlıklı olarak Danişmentlilerin zaferin gerçek sahipleri olduğu vurgulanır. O devre yakın bir devirde kaleme alınan Ermeni kaynakları da Ortodoks ve Katolikler tarafından uzun yıllar sömürülmelerine rağmen damarlarındaki Hristiyan kanının etkisinden bir türlü kurtulamamışlardır. Bu yüzdendir ki savaşıran taraflara dair Ermeni ve Süryani kaynakları da savaşın yitirilişine ilişkin verilerinde “Katolik bahanesini” temcit pilavı gibi aktarmaya devam etmiştir.⁷⁵

Saha üzerinde yaptığımız incelemeler çerçevesinde savaşın cereyan ettiğini tasavvur ettiğimiz mahalde bulunan köylerin ağırlıklı olarak Alevi Türkmenler olduğu gerçeği tespit edilmiştir. Bu şanlı 1101 Merzifon savaşı ve zaferi sonrasında en azından şehitlere atfedilen türbe benzeri bir emarenin olması icap ederken savaşa dair herhangi somut bir abideye rastlanmaz. Lakin konuyla ilgili olarak sahada savaşın anısına dair yapılmış olma ihtimali olan yapıların; Alevi Türkmenlerinin Osmanlı devrinde uğradıkları devlet eliyle “Sünnileştirme” baskısı çerçevesinde Merzifon Savaşına dair dikilen bazı kadim yapıların Araplaştırıldığını ya da Araplara mal edildiğini düşünmekteyiz. Örneğin savaş sahasında yer alan Hırka Köyü yöresinde belirlenen bir mezarda, bir Arap yani sahabeden Hz. Hükkaşe'nin olma olasılığından ziyade 1101 Merzifon Savaşı'nda toprağa düşen bir “Horasan Ereni” ya da daha da ilginç “St. Ambrossa'nın eli ve elbisesinin (hırkasının)” gömülü olma ihtimali bir hayli yüksektir. Zira Alevi Türkmenlerde ki hoş görü başkasına ait kutsala da saygıyı beraberinde getirir. Hükkaşe (Ukkaşe) Sultana atfedilen bir anekdotta “yerin içinden bir elin çıkması” ve mezarın üzerine hacet çıkarmakta olan bir ata “şaplak” atması St. Ambrosa'nın eliyle bağdaştırılabilecek bir kıssa olarak dikkat çeker.⁷⁶

Geçmişte Merzifon Kalesi ve yerleşkesinin olduğu mahal olarak kabul edilen Bulak Köyü'nde bulunan Arap Dede yatırında başlarında bakırdan miğfer bulunan üç adet mumyalanmış şehit naşı bulunduğunu belirtmek gerekir. Bu şehitlerin Danişmentliler devrinden kaldığı halk arasında halen zikredilir. Bu durum akıllara sahada cereyan eden 1101 Merzifon Savaşı ve o savaşta Hakkın toprağına düşen erenleri getirir. Benzer bir şekilde Karşıyaka Köyü'nde de Bakırbaş Dede yatırında bakırdan bir asker miğferi yer alır.⁷⁷ Marınca Köyü'nde doğan Seyyid Mehmet Piri Paşa'nın türbesi Merzifon Nusratiye Mahallesi'nde bulunan muhteşem bir yapıdır.⁷⁸ Piri Paşa'nın bu türbesi Horasan Erenlerinden bir zatın metfun olduğu bir mahal olarak dikkat çeker ve anıtsal bir yapıya ev sahipliği yapar. Bu türbede bir zamanlar yer alan yaklaşık 1,5 ton ağırlığındaki mermer lahitte Katolik mezar adetlerini akıllara getirir.⁷⁹ Piri Baba'nın ayakkabıcı olduğu ve kadınlar hamamının önünden ayrılmadığı içinde meczub raddesinde bir derviş olduğuna dair rivayetler vardır.⁸⁰ Kim bilir belki de Piri Baba 1101 Merzifon Savaşı'nda esir düşen bilahare “kelime-i şahadet” getiren Milanolu bir kadın ayakkabı ustasıdır. Türk-İslam toplumunda paşa konaklarının konuğu olan elit sınıfın kadınları kent dokusu içinde yer alan bu hamamlara adet olduğu üzere haftalık rutin bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Konakların bu kadınlarına ait narin ayakların ehil bir ustası tarafından hamamda iyice suyu ve buhuru emdikten sonra ölçüsü alındığında ayakkabıdaki ideal esneme

⁷⁵ *Urfa'lı Mateos Vekâyinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, Çev. Hrants D. Andreasyan, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2000.; *Süryani Mikhail Vekâyinâmesi (1042-1195, 1195-1229)*, Çev. Hrants D. Andreasyan, TTK Kütüphanesi, Nr. 44, Ankara 1944.

⁷⁶ Anonim anlatı Bkz. Horasan Erenleri: <https://tr-tr.facebook.com/merzifontarihi/posts/942234149170124/>

⁷⁷ Anonim anlatı Bkz. Horasan Erenleri: <https://tr-tr.facebook.com/merzifontarihi/posts/942234149170124/>

⁷⁸ Suraiya Faroqhi, “The life story of an urban Saint in the Ottoman Empire: Piri Baba of Merzifon”, *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: 0, Sayı: 32, 1979.

⁷⁹ Murat Çerkez, “Merzifon Türbeleri”, *Sanat Dergisi*, Cilt: 1, Sayı: 11, 2007, s. 66.

⁸⁰ Suraiya Ablam eserinde Piri Baba'ya ait anlatıların tarihsel tespitini yapmanın güçlüğünden bahseder. Ancak Osmanlı döneminde elden geçirilen türbe ve müstemilatına dair 15. Yüzyıla tarihlendirilebilen tarihsel belgelere ulaştığını belgeler. Suraiya Faroqhi, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı, İstanbul 2005, s. 208-211.

payı da yakalanmış olacaktır. O yüzdendir ki ayakkabı ustası Piri Baba'nın kadınlar hamamının etrafını ve hatta bir hadde ve raddeye kadar içini mesken tutması hiç de mesleki açıdan anlamsız bir eylem değildir. Acaba Milano'lu bir ayakkabı ustası 1101 Ağustos'u sonrasında Merzifon'da kalmış olabilir mi bilinmez. Ancak yine de araştırılmaya ve incelenmeye ihtiyaç duyan bir konu olarak zihinleri kurcalamaya devam edeceği aşîkârdır. Merzifon'da yer alan pek çok yatır ve türbede bilhassa "dilek mumu" ya da çocuklara dair bir illetin tedavisine yönelik inançlar Haçlı seferinde Danişmentliler tarafından alıkonulan sivillere dair bazı bağlantılar ortaya çıkarır. Çocuklarda burun kanaması, fitik, can sıkıntısı, ishal, siğil, yılanlık v.b. hastalıkların tedavisine yönelik oluşturulan keramet mekânları 1101'de ebeveynleri tarafından savaş meydanında terk edilmiş Fransa ve Kuzey İtalya'dan gelen yavrucağ sabilerin yaşadığı travmaya dair izler taşıyor olsa gerektir. Bilhassa herhangi bir zanaat sahibi yaşlı bir Haçlının Müslüman olması ile birlikte sosyal yapı içerisinde yükseleceği ve saygınlık kazanacağı aşîkârdır. Olası bir ihtimal dâhilinde bu zatların esir düştükten sonra bir hanede yamak olan çocukların tedavileri ile de ilgilenerek bazı kerametler sergilemiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Bilhassa Orta-Avrupa ve Kuzey İtalya'daki Lombard coğrafyasındaki dilek mumu ve sevgilisi olan şahsın isminin bir mendile yazılması gibi bazı yerel Katolik ritüellerinin aleviler arasında kök salması ihtimal dâhilindedir. 1101'de Merzifon Savaşı sonrasında esir olarak yöredeki sosyal yapının bir parçası olan ve zamanla Aleviler, Sünni Müslümanlar, Yerel Hristiyan Rum ve Ermeniler arasında yitip giden bir Lombard ve Galyalı jenerasyonundan geriye kalanların bıraktığı izler olarak sahadaki verilerin, yeniden titizlikle incelenmesi gerekir. Devre dair bazı emareler taşıyan Danişmendname'de İslam'a davet edilen Hristiyanlardan bahsedilir. Bir defasında esir düşen kalabalık bir "Haçlı sürüsünün" İslam olmaya davet edildiğine dair bir rivayet bulunur. Esir düşen ve sayıları binlerle ifade edilen Hristiyanlar, Danişment Melikine Sissie (Harşena) Çayını kurutması halinde ant içerek Müslüman olacaklarını bildirirler. Harşena çayı olarak belirtilen akarsu, muhtemelen Amasya Çayı (Gömenek-Yeşilırmak) olmalıdır. Bu durum Merzifon Savaşı sonrasında esirlerin bir kısmının Amasya'ya ulaştırıldıklarını tasavvur etmemize neden olur. Danişment Meliki bir keramet göstererek çayın suyunu kurutmuş ve Hristiyanlarında toplu halde Müslüman olmalarına vesile teşkil etmiştir. Eğer anlatılan hadise farklı bir mekân ve zamana ait dahi olsa Danişment kültüründe esirlerin topluca bizzat Melik tarafından İslam'a davetlerinin adet üzere "mutad" bir devlet geleneği olduğunu değerlendirmemize neden olur.⁸¹ Ayrıca Haçlılar Merzifon Ovasına indiklerinde bu günkü Bulak köyünde bulunan gerçek Merzifon merkezi terk edilerek günümüzdeki türbe, han, hamam, kale ve camilerin yoğun olarak inşa edildiği "kanlı dere" ve mansabı yeni bir yerleşim yeri olarak mamur edilmiştir. 1101 savaşında esir edilen sanat ve yetenek sahibi savaş esirlerinin Amasya-Sonisa-Niksar-Tokat ve Sivas'a götürülenlerin dışında bir kısmının şehit kanları ile sulanan bu savaş meydanının imarında istihdam edilmiş olma ihtimalleri bir hayli yüksektir.

Merzifon coğrafyasındaki Alevi kültüründeki "yatır" bilahare Osmanlı hâkimiyeti ile birlikte Sünnileşme sonrasında ki "tekke" kültü ile varlığını devam ettirmiş olmalıdır. Bulak Köyü'nde yer alan Rumi Hoca Türbe ve tekkesinin kuruluş tarihi bir takım ihtilaflı ifadelerle haizdir. Bu durum tekkenin ya da türbenin farklı dönemlerde restore edildiği ve zamanla ilk kitabenin yok olarak yapılan restorasyon dönemlerine ait tarih kayıtlarının inşa tarihi olarak düşüldüğü iddia edilebilir. Yöre sakinleri bu türbenin "Horasan Erenlerinden" olduğunu iddia etmeleri burada bir Merzifon Savaşı şehidine ait bir yatırın olabileceği ihtimalini tetkike muhtaç hale getirir. Zira Rumi Hocaya atfedilen bir şiirde " *Dervişleri vardır dilleri tatlı, Omuzu Hırkalı, Kolu pusatlı, Abdal Musa'ya eş Rumi Hoca*" dizeleri onun gaza ile şehit olduğuna dair

⁸¹ "... Çün gördüler ki ol azim ırmak kesildi belirsüz oldu. Ol begler ve sair kefare bir uğurdan iman getirdüler." Şule Gül Atmaca, *İslamiyet Sonrası Destanlarda (Battal-name, Danişmend-name ve Saltuk-name) İslami Karakter ve Tipler*, Yüksek lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015, s. 126-127.

önemli bir kanıta işaret eder.⁸² Bu türbenin kerameti olarak “*fıtık olan çocukları*” iyileştirmesi konusu ise Merzifon Savaşı sonrasında esir alınan ve aileler arasında paylaşılan Hristiyan çocukların yaşadığı aşırı yük taşıma nedeniyle oluşan yaygın bel fıtığı hastalığı ile alakalı olabilir. Ortaçağın bu ücra kasabasında su kuyuları ve derelerden çekilen sular çoğunlukla hanede bulunan çocuklara çektirilmiştir. Doğal olarak 1101 savaşı sonrasında ele geçirilen Hristiyan çocuklar katledilmek yerine sosyal hayattaki yerel konforu artıran “*hayırlı*” bir amaç için alıkonulmuş olmalıdırlar.

Sonuç

Sonuç itibarıyla pek çok Hristiyan kaynağının da tasdik ettiği bir şekilde; soylu ve soylu olmayan çok sayıda Avrupalı insan Merzifon toprağına düşmüş ve o gün akan kanlarıyla kızıl dereler oluşturmıştır. Haçlı seferine katılan birliklerin nerdeyse 5’te 4’ü yani 160.000 insan yitirilmiştir. Elbette ki bu zayıfatın içerisinde toplamda 100.000 kadar olan külliyetli miktarda ki kadın, çocuk, yaşlı ve kaçarken ele geçirilen bir kısım zırhlı piyade esir de bulunur. Yurt tutmak için hiç bilmedikleri diyarlara gelen bu siviller muratlarına ermişler ve Horasan coğrafyasında geçirdikleri esaret dolu yıllar sonrasında bedelini özgürlükleri ve imanları ile ödedikten sonra yurt edinebilmişlerdir. Yanlarında getirdikleri nakliye hayvanlarının da bu coğrafyanın özgün sembolleri olarak günümüze kadar varlıklarını sürdürdükleri anlaşılır. Bilhassa asilzade kadınların bilgi, kültür ve donanımları ile kısa sürede Danişment sosyal yapısı içerisinde dâhil oldukları saray ya da konaklarda üst mertebelere çıkma durumları söz konusudur. Her şeyden önemlisi Hristiyanlar açısından bu savaşta hayatını kaybeden pek çok Avrupalı asilzade ve Katolik ruhban sınıfının imanlı üyeleri o gün hayatını kaybeden şövalyelerle birlikte defnedilmiştir. Günümüzde ülkeler arasındaki uluslararası ilişkinin geliştirilmesi açısından bu toplu defin işleminin yapıldığı mahalli tespit oldukça önemlidir. Zira bu asilzade soylu ve ruhban sınıfının Hristiyanlarca aziz mertebesinde saygı gördükleri ve bir zamanlar bize ait olan tarihin bu gün kısmen de olsa onların katkıları ve varlıkları ile yazıldığının emaresi olarak gelecek nesillere kayıtlı düşülmesi gerekir.

1101 savaşı sonrasında Haçlılar 1147’de Kudüs üzerine yeni bir Haçlı seferi daha düzenlerken Danişmentlilerden fazla bir ses çıkmaz. Dahası bir yıl kadar sonra yani 1102’de Danişment kenti Niksar’da tutsak tutulan Bohemond kurtuluş fidesi karşılığı serbest bırakılır. Bu durum Haçlı seferinin Danişment ilerleyişini durdurma ve hatta geriletme noktasında başarılı olduğu şeklinde değerlendirmelere neden olur. Muhtemelen Merzifon Savaşı sonrasında zayıflatlar Danişment tarafında da oldukça ağır hasar bırakmıştır. Esir alınan yaklaşık 100.000 sivil arasında bir yurt kurmak için gelen pek çok zanaatkar insanın oluşu Danişment devletinin fütihat politikasını değiştirip ele geçirdiği Doğu-Roma kentlerini onarma ve geliştirme maksadıyla kaynak arayışı içerisine girmesine neden olmuş olmalıdır. Bohemond’un geri iadesi için 1102 sonbaharında alınan 100.000 ya da 260.000 altın Bizans sikkesi para belki de 1101 seferinde harap olan coğrafyanın ve zayıflayan ordunun yeniden mamur hale getirilmesinde kullanılmıştır.⁸³ Milano, Burgondia, Navaro, Antwerp ve Normandia bölgelerinden yeni bir yurt kurmak üzere yola düşen sivillerin içerisinde marangoz, demirci, mimar, mühendis, ressam, heykeltıraş, taş ustası, ayakkabıcı, tekstilci, terzi, camcı, hekim, eczacı ve dahi deri işlerinden anlar pek çok yetenekli insanın olduğunu tahmin etmek hiçte zor değildir. Horasan’ın ücra diyarlarında kurulacak yeni bir Haçlı Kontluğu için pek çok becerikli sivil ihtiyacı vardır ve

⁸² İlgili kaynakta yerel bilgi aktaran türbedarların Horasanı İran’da bir coğrafya olarak zikretmeleri bir neslin köklerinden ne denli uzaklaştığına dair açık bir emaredir. Zira Horasan diye adlandırılan bölge Sivas-Merzifon güzergâhındaki Danişment topraklarıdır. Bkz. Muzaffer Doğanbaş, “Rûmî Hoca Türbesi”, *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Bahar, 2005/33, s. 399.

⁸³ Murat Serdar, “Batılı Tarihçilerde Danişmentli Algısı”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmentliler Sempozyumu* (2015), Tokat 2016, s. 102, 107-108.

bunları işgaller gerçekleştiikten sonra getirmek bir hayli zordur. O yüzden sefere bu denli çok sayıda yetenek sahibi insanın katılması stratejik bir plan ve tertibin uzantısı olmuş olmalıdır. Sivas-Tokat-Amasya-Çorum-Kastamonu yörelerinde bilhassa 1101 sonrasına tarihlenen hamam, tekke, külliye, han, şadırvan, kale, derbent, konak, köprü v.b. inşaatların salt sanat tarihi açısından değil inşaatı yapan emekçi Avrupalı “ellerinde” sorgulanması gerekir. Niksar'daki Çöreği büyük tekkesinde yer alan taş a yontulmuş ve aslını hiç aratmayan geyik motifi ya da Talazan'da bir köprü ayağında taş a oyulan leylek figürü belki de Lombardialı bir taş ustasının mahirane dokunuşlarına mazhar olmuştur.⁸⁴

Kutsal emanetlerin kaybı sessiz sedasız inkârlarla Katolik ruhbanlar vasıtasıyla unutturulmaya çalışılmıştır. Bilhassa 1101 savaşında yitirilen “Kaderin Mızrağının” gerçek olmadığı ve en hakikisinin Vatikan'da bulunduğuna dair ilanlar kaybedenin “züğürt tesellisi” olarak günümüze kadar varlığını koruyan bir söylemdir. O halde “Kaderin Mızrağı”nı bulmak üzere oluşturulacak enstitüler, araştırma ekipleri ve dahi haberi alan definecilerin saha üzerindeki tahribatına yönelik öngörüler; mahalli idareciler tarafından şimdiden dikkate alınması ve planlanması icap eden bir mesele olarak gündeme alınmalıdır. Bilhassa St. Ambrosia'nın el iskeleti ve değerli mücevherlerle süslenmiş olan elbisesinin metfun tutulduğu mahallin İtalya ve Vatikan'da bulunan ilgili yetki sahibi kurum ve kuruluşlarla birlikte araştırılması uluslararası kıymete haiz bir icraat olarak bölgenin tanıtımına önemli katkılar sunacaktır.

1101 savaşı sonrasında yörede alı konulan sivillerin sosyal dokuda ne türden değişimlere yol açtığına dair kültür ve sanat tarihi alanında bilimsel çalışmalar yapılmalıdır. 100.000 civarında sivilin elbiseleri, ayakkabıları, saç tokaları, süs ve ziynet eşyaları muhtemeldir ki Horosan'ın erkeklerini değilse de ev sahibesi olan kadınlarını yakından alakadar etmiş olmalıdır. Gelenlerin arasında yer alan terzilerden benzer giyeceklerin dikimi, ayakkabı ustalarından muadil pabuç ve çizmelerin yapımının talep edildiğini tahmin etmek hiçte zor olmasa gerektir. Süslü püslü saray elbiselerinin elbette ki gündelik yaşamda kullanılmaları pek de uygun kaçmasa da “gelin elbisesi” olarak abartıya kaçan ölçülerdeki süsleme ve tezyinatların toplum tarafından kabul görmesi ihtimal dâhilindedir. Lombardlı bir ayakkabı ustasının köselede oluşturduğu bir Milano tarzı stil, Milanolu bir terzinin diktiği gelinlikte kullanılan bir kesim ve dahi Danişment cami, hamam, han, tekke, konak ya da köprüde bugün tespiti halen yapılabilen figür, nakış ve resimler üzerinde Lombard, Norman ya da Galya tarzı ufak dokunuş ya da fırçalar geride elbette ki bazı izler bırakmış olmalıdır. Savaş sonrası ele geçirilen nakliye hayvanları üzerinde bulunan koşum takımları, üzengi, gem ve dahi kullandıkları gümüş kırbaç gibi bazı eşyalarında yerel bir gelenek ve alışkanlığa dönüşmüş olması ihtimal dâhilindedir. Savaş sahasında ele geçirilen silahların ise yine savaş sahasında esir düşen silah ustası, demirci ve marangozlara bakım ve ikmallerinin yaptırılmış olması icap eder. Danişmentlilerin alıştıkları silah sistem ve savaş düzeninin belki de Haçlılar tarafından sahada bırakılan yüz binlerce silahla birlikte değişim gösterdiği ve farklı bir yöne evirildiğini iddia etmek boş bir sav olmayacaktır. Baltanın ve teberin yerini kılıç kalkan, tatar yayının yerini arbelet, mızrağın yerini kargı ve dahi petrol, tufengin ve dahi topun yerini trebüşe (trebuchet, katapult) ya da mancınık almış olabilir. Böylelikle Haçlı askeri düzen ve silah sistemi Danişmentliler üzerinde ciddi bir değişimin yaşanmasına vesile teşkil ederek coğrafyanın askeri tarih açısından kaderini değiştirmiş olmalıdır.

⁸⁴ Osman Eravşar, “Tokat Çöreğibüyük Köyü Türbesi”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 118, İstanbul Kasım-Aralık 2004, s. 106.; Niksar'da Çöreği Büyük Tekkesi'nde geyik motifi taş a oyulmuştur. Leylekli Köprü üzerinde taş a oyulmuş ağzında yılan tutan bir leylek figüründen bahseder. Kefere Hamamı'nda (Kral Kızı Hamamı) da kurna taşında saçları ortadan ayrılmış insan motifi taş a oyulmuştur. Halit Çal, *Niksar'da Türk Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989, s. 61-63, 68-73, 83; Resim IV.

KAYNAKÇA**Birinci Elden Kaynaklar**

Albert of Aix, *Liber Christianae expeditionis pro erptione, emundatione et restitutione Sanctae Hierosolymitanae Ecclesiae*, XII, RHO., N, pp. 566-567.

Albert of Aachen, VIII.6.

Alexios I (1081-1118), XIIc.

Azimi, *Tarih'ül Azimi (Selçuklular ile ilgili bölümleri)*, Yay. Ali Sevim, T.T.K. Yayınları, Ankara 1988.

Devlet Arşivleri Başkanlığı, Osmanlı Arşivi, HRT., Nr. 0144, "XIX. yüzyıl Kızılırmak mansabını gösterir harita"

Ibn el Athir, *The Chronicle of Ibn el Athir fort he Crusading period from al Kamil fi al Tarikh, Crusade Texts in Translation 13*, Trans. D. S. Richards, Vol. I, Farnham: Ashgate 2010

Ibn Jubayr, *The Travels of Ibn Jubayr, Being the Chronicle of a Mediaeval Spanish Moore conserning His journay to the Egypt of Saladin, The Holy Cities of Arabia, Baghdad The City of The Caliphs, The Latin Kingdom of Jerusalem and the Norman Kingdom of Sicily*, Trans R. J. C. Broadhurst, London.

İbn'ül Kalanisi, *Zeylû Tarih-i Dimaşk (970-1160)*, Yay. H. F. Amedroz, Beyrut 1908.

İbn-ül Esir, *El Kâmil fi't-Tarih*, Cilt 10, Dar-Sader Yayınevi, Beyrut 1979.

Kemaleddün İbn-i Adim, *Zubdet'ül Haleb min Tarihi'l Haleb'de Selçuklular (1055-1127)*, Çev. Ali Sevim, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2014.

Kerimüddin Mahmud-i Aksarayı, *Musemeret'ül Ahbar*, Çev. Mürsel Öztürk, T.T.K.Yayınları, Ankara 2000.

J. Cape, *Ibn-i Taghribirdi, Nujum Al-Zahira fi Muluk Misr Wa Al-Kahira*, Edt. Muhammed Shams Ad-Din, Vol. 5, Beirut 1952: Dar Al-Kutub Al-ilmia, n.d.

Sıbt İbn'ul Cevzi, *Mir'atu'z Zaman fi Tarih'il A'yan'da Selçuklular*, Çev. Ali Sevim, T.T.K. Yayınları, Ankara 2011.

Suzanne Conklin Akbari, *Idols in the East: European Representation of Islam and the Orient 1100-1450*, Ithaca: Cornell U. P. 2009.

William of Tyre, bk. 10, 11 (12).14-20.

Süryani Mihail Vakayinamesi, II. Kısım, (Türkçe tercüme Hrant Andreasyan), TTK Kütüphanesi, Basılmamış Nüsha.

Kitap, Makale, Bildiri ve Tezler

Al-Hassan, Ahmed y., "Alchemy, Chemistry amd Chemical Technology", *The Different Aspects of Islamic Culture*, Edt. A.Y. al-Hasan, Cilt IV, Unesco Publishing, Printed by Dergham sarl, Beirut-Lebanon 2001.

Asbridge, Thomas, "The Holy Lance of Antioch: Power, Devotion and Memory on the First Crusade", *Reading Medieval Studies*, Vol. 33 (2007).

Akkaya, Şükrü, "Kitab-ı Melik Danişmend Gazi Danişmendname", *Ankara Üniversitesi, Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 8, Sayı: 1-2, Ankara 1950.

Akar, Ali, *Mirkâtü'l Cihâd*, Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 1997.

Aachen, Albert, "Albert of Aachen's History of the journey to Jerusalem", Çev. Susan B. Eddington, Volume II: Books 7-12, *The Early History of Latin States, 1099-1119*, Ashgate Publishing, Surrey-England & Queen Marry, University of London 2013.

Amin, Maaluf, *Arapların Gözüyle Haçlı Seferleri*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Telos Yayıncılık, İstanbul 1998.

Baldwin, M.W. , *The First Hundred Years (A History of Crusades)*, Vol. I., University of Wisconsin Press, Madison, Wisconsin 1969.

Bahadır, Gürhan, "The Importance At The Anatolian History of Turk-Crusade Struggle in the year of 1101A.D.", *Cappadocia Journal of History and Social Sciences (CAHIJ)*, Cilt: 5, 2015.

Buckley, Penelope, *The Alexiad of Anna Comnena*, Cambridge University Press, London 2014.

Brundage, James A., *An Errant Crusader: Stephen of Blois*, Traditio: 16, 1960.

Bryer , Anthony, "David Komnenos and Saint Eleutherios", *Archeion Poniou*, 42 (1988-1989).

Cox, George W., *The Crusades*, Estes and Lauriat, Boston 1874.

Claster, Jill N., *Secret Violence: The European Crusades to the Middle East 1095-1396*, University of Toronto Press, Toronto 2009.

Çal, İlayda, *Amasya Bölgesi Alevi Ocaklarında İnanç ve Ritüeller: Ali Pir Civan Ocağı Örneği*, Yüksek Lisans Tezi, Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin 2020.

Çal, Halit, *Niksar'da Türk Eserleri*, Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1989.

Çerkez, Murat, "Merzifon Türbeleri", *Sanat Dergisi*, Cilt:1, Sayı: 11, 2007.

Demir, Mustafa, "Danişmendli Emareti'nin Kurucuları", *SAÜ-Fen-Edebiyat Dergisi*, 2008-1.

Demirkent, Işın, "1101 Yılı Haçlı Seferleri", *Prof. Dr. Fikret Işıltan'a 80. Doğum Yılı Armağanı*, İstanbul 1995.

Davis, Ralph H.C. , *King Stephen 1135-1154*, University of California Press, California 1967.

Doğanbaş, Muzaffer, "Rûmî Hoca Türbesi", *Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Bahar, 2005/33, s. 399.

Evergates, Thedora, *Aristocratic Women in Medieval France*, University of Penssylvania Press 1999.

Edgington, Susan B., "Albert of Aachen Historia Ierosolimitana", *Oxford Medieval Texts*, Clarendon Press, Oxford 2007.

Edgington, Susan & Sweetenham, Carol, eds., *The Chanson D'Antioche: An Old French Account of the First Crusade*, Routledge 2011.

Eser, Erdal, "Boyabat Kalesi", *Cumhuriyet Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 30, Sayı: 2, , Sivas 2006.

Eravşar, Osman, "Tokat Çöreğibüyük Köyü Türbesi", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi*, Yıl: 26, Sayı: 118, İstanbul Kasım-Aralık 2004.

Faroqhi, Suraiya, "The life story of an urban Saint in the Ottoman Empire: Piri Baba of Merzifon", *İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi*, Cilt: 0, Sayı: 32, İstanbul 1979.

Faroqhi, Suraiya, *Osmanlı Kültürü ve Gündelik Yaşam*, Tarih Vakfı, İstanbul 2005.

Ghisalberti, Alberto M., *Dizionario Biografico delgi Italiani: III Ammirato-Arcoleo*, Rome 1961.

Gül Atmaca, Şule, *İslamiyet Sonrası Destanlarda (Battal-name, Danişmend-name ve Saltuk-name) İslami Karakter ve Tipler*, Yüksek lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2015.

Hagenmeyer, H., "Chronologie de l'histoire du Royaume de Jerusalem", *ROL*, IX (1902), no. 573.

Hill, John Hugh & Laurita Lyttleton Hill, *Raymond IV Count of Toulouse*, Syracuse Univerity Press, 1962.

Kjormo, Marius, *The Holy Lance of Antioch*, Yüksek lisans Tezi, Institute of Archaeology, History, Culture and Religion, University of Bergen, Spring 2009.

Keigtley, Thomas, *The Crusades*, Vol. I, John W Parker, & West Strand Yayınevi, London 1840.

Lock, Peter, *The Routledge Companion To The Crusades*, Routledge Taylor& Francis Group, London-New-York 2006.

Miha Kosi, "The Age of the Crusades in The South East of The Empire (Between The Alps and The Adriatic)", *The Crusades and The Military Orders Expanding The Frontiers of Medieval Latin Christianity*, Edt. Zsolt Hunyadi and Jozsef Laszlovszky, Department of Medieval Studies Central European University, Budapest 2001.

Munro, Dana Carleton, *Letters of The Crusaders*, Department of The History of Pennsylvania Yayınevi, Philadelphia 1902.

Mulinder, Alec, "Albert of Aachen and the Crusade of 1101", *From Clermont to Jerusalem: The Crusades and Crusader Societies 1095-1500*, Brepols Publishers.

Nişanyan Yer Adları Ansiklopedisi; <https://nisanyanmap.com/>

Özer, Serkan, "Blois ve Chartes Kontu Stephen'in Haçlı Seferlerindeki Rolü ve Etkisi", *History Studies*, Volume 11, Issue 1, Şubat 2019.

Öz, Mehmet, "Osmanlı", *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 3, s. 477.

Peterson, Thalia Gouma, *Anna Comnenos and Her Times*, Routledge Publishing, Routledge 2000.

Runciman, Stevan, *A History of the Crusades: The Kingdom of Jerusalem and The Frankish East (1100-1187)*, Cilt. 2, Cambridge: Cambridge University Press, London 1987.

Serdar, Murat, "Batılı Tarihçilerde Danişmendli Algısı", *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Danişmendliler Sempozyumu* (2015), Tokat 2016.

Stracke, Richard, "Gervasius and Protasius", *Christian Iconography; "Acta Sanctorum"*, June, IV (2015.10.20).

Toprak, Ferruh, "Amasya Kent Dokusunun Fiziksel Gelişimi", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: XXXI, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2008.

Tudela'lı Benjamin ve Ratisbon'lu Petachia, *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri*, Çev. Nuh Arslantaş, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2009.

Tomaschek, W., "Zur Historischen Topographie von Kleinasien im Mittelalter", *Sitzungsberichte der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften*, philos. – bist. Classe, CXXIV (1891), s.87-88.

Williams, D. H., "Ambrose of Milan and the End of Arian-Nicene Conflicts", *Oxford: Clarendon Press*, London, 1995.

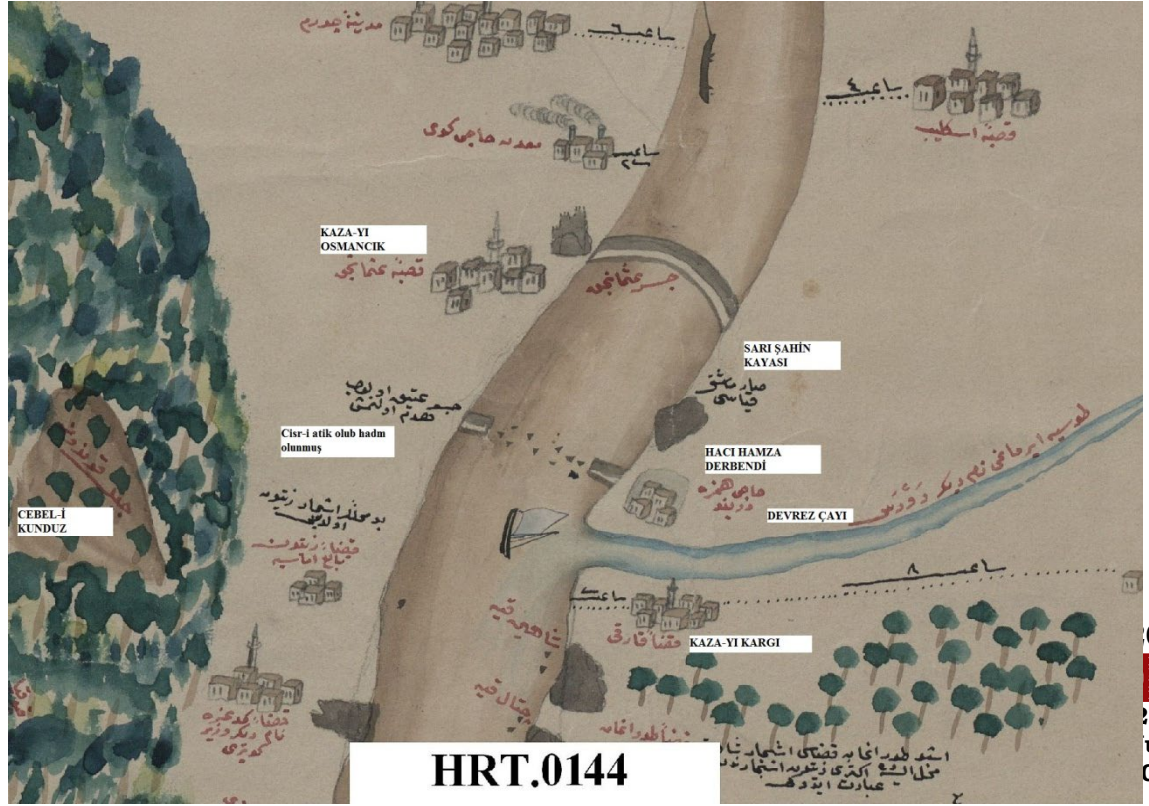
Weigert, Laura, "Reconstructing Medieval Pictorial Narrative: Louis Joubert's Tapestry Restoration Project", *Art Journal*, Volume: 54, Issue Nr: 2, Conservation and Art History, Summer 1995.

Summary

The assault, In the war of 1101 at "Merzifon" as an initial wave of crusades' military campaign was resulted as an utter catastrophe. Nobles with their "blue blood" of European dynasties alike English crown, House of Denmark, House of Aragon, House of Lombardy, Franks, Norseman, Constant of Holy German-Roman Empire and well-known individuals of Catholic religious clergy mainly from Milano were fell down side by side on the Paflogonias' ground and irrigated the deserted lands of Pontus with their true blood. It is worth to record that many thousands faithful civilians, among them women and children were abundant who participated to the crusade campaign to establish a new Christendom amid the Black-Sea territory and believe in their case that aimed as an holy war were also lay down on the ground as a ripen grass along with the crusaders' army commanders. There are some certain differences that separate the campaign of 1101 from other contemporary crusades. Some "holy relics" were forgotten by mourn of losing the battle at the cost of many souls. Before the campaign Raymound of Tolouse who brought the "holy lance" with him and IV. Anselm bishop of Milano, who escort the hand skeleton of St. Ambrosa and the garments of St. Ambrosa, embellished with precious gems and stones did not have any idea of loosing these holy relics on the wild mountains and forests of the Paflagonia. In our study some plausible answers would be driven from the questions if to find the holy relics, the exact date of the war, how the crusaders to lured into prised (strayed) destination. It also would be find out that if the Danişments of Horozan used artillery or any kind of saltpeter on the war field of 1101. These mysterious un-known questions have still needs plausible answers with the evident driven from the war-theatre. It is also needed to be searched the constructions, risen in the region aftermath of 1101. If any artisans or slaves, captured in 1101 were forced to work on these constructions, such as mosques, bath houses, bridges, religious temples etc. needed to be detected. Exclusive attention was also needed to be focused on the mule called "Merzifon Eşegi". The one that has had a holy case, if it were also captured in the war of 1101 traveled all the way from Lombardi to Merzifon.

In this article it is aimed to shed a light up on the mysteries of the campaign taken place in 1100. In that campaign the holy lance (some authorities consider it is fake one!) get lost in the war theatre. St. Ambrosa's hand skeleton and his garments were got lost too. In the texts, mentions on the campaign refers to the lost of uncountable mules and horses were deserted in the war field. These animals might have been populated and take their share among the creatures of the region. One of this species might be the famous "merzifon donkey". It can be assumed that this kind of mule would have also live around Lombardi prior to the 1101 and so on. It is also so clear that Danishment texts offers some information about the saltpeter (nafta), canon (in the text describes as "dragon that dashed a fire ball") and also rifle of a kind. If this is the case, it is not surprising that the crusaders lost the war and left thousands civilians, including kids and women at the hand of the Turks.

Harita : I, (DABOA., Nr. 144, (XIX. yüzyıl Kızılırmak mansabını gösterir harita)

Resim I: Merzifon ve Milano Eşekleri

Resim II: Yılkı Atları, Bafra;

Resim III: Bafra-Martı Kale (Asilzadelerin çıkış yaptığı Kızılırmak kıyısında bir tepede konuşlu kale)

Resim IV: Çöreği Büyük Tekkesi'nde bulunan taş oyu geyik motifi

**OSMANLI SERHAD KALELERİNİN İDARESİ:
DİZDARLARDAN MUHAFAZ PAŞALARA İBRAİL KALESİ
TATBİKİ (XVIII. VE XIX. YÜZYILLAR)**

*Administration of Ottoman Frontier Fortresses: Implementation of Braila
Fortress from Dizdars to Muhafız Pashas (XVIII. and XIX. centuries)*

Hakan Engin

Dr., Trakya Üniversitesi, Türkiye
e-mail: hakandyb@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3757-8984

Near East Historical Review

12/3, July / Temmuz 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 06.06.2022

Accepted Date - Kabul Tarihi : 23.06.2022

Pages - Sayfa : 209 - 238

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.62830>

Citation - Atıf : Hakan Engin, “Osmanlı Serhad Kalelerinin İdaresi: Dizdarlardan Muhafız Paşalara İbrail Kalesi Tatbiki (XVIII. Ve XIX. Yüzyıllar”, *Near East Historical Review*, 12/3, July, 2022, pp. 209-238.

OSMANLI SERHAD KALELERİNİN İDARESİ: DİZDARLARDAN MUHAFAZ PAŞALARA İBRAİL KALESİ TATBİKİ (XVIII. VE XIX. YÜZYILLAR)*

*Administration of Ottoman Frontier Fortresses: Implementation of Braila
Fortress from Dizdars to Muhafız Pashas (XVIII. and XIX. centuries)*

Hakan Engin

Dr., Trakya Üniversitesi, Türkiye
e-mail: hakandyb@gmail.com
ORCID ID: 0000-0003-3757-8984

Öz

Osmanlı kalelerinin idaresi söz konusu olduğunda, bilinen ve akla ilk gelen dizdarlardır. Dizdarlar, kale komutanı olarak bilinmektedir. Ancak özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı ülkesinin sınırlarında ve sınırlarına yakın bölgelerde, kale komutanı olarak muhafız paşalara rastlanmaktadır. Muhafız paşalar, kısmen mirmiran, çoğunlukla da vezir rütbesindeydiler. Bu yüzyıldan itibaren kalelerin mutlak sorumlusu vasfını taşımaktaydılar. Bu makalede, Osmanlı kalelerinde uygulanan bu değişikliğe odaklanılmış ve bahsi geçen idarecilerin kalelerdeki sorumluluk alanları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Dizdarlar, Muhafız Paşalar, Osmanlı Kale İdaresi.

Abstract

When it comes to the administration of Ottoman fortresses, the dizdars are the first known and come to mind. The dizdars are known as fortress commanders. But especially since the XVIII century “muhafız pashas” have been appeared as the fortress commander on the frontier and close to the Ottoman frontier. The muhafız pashas were partly in the rank of mirmiran and mostly in the rank of vizier. Since this century, they have been in absolute charge of the fortress. This article focuses on this change applied in Ottoman fortress and examines the areas of responsibility of the mentioned administrators in fortress.

Keywords: Dizdars, Muhafız Paşas, Ottoman Fortress Administration.

Giriş

Osmanlı kalelerin idaresi, literatürde maalesef etraflı bir değerlendirmeye tabi tutulmamıştır. İstisnalar hariç tutulursa XVIII. yüzyıla kadar kalelerin idaresinde kale komutanı olarak bilinen dizdarlar ön plandadır. Savaş ya da isyan gibi mücbir sebepler hariç, bahsi geçen yüzyıla kadar kale yönetiminde hem askeri hem de mülki işleri yürüten dizdarlar, XVIII. yüzyıldan itibaren etkinliklerini yitirmişlerdir. 1683-1689 yılları arasında cereyan eden savaşta büyük bir yenilgi alması ve müteakiben Karlofça Antlaşması’nı imzalaması, Osmanlıları serhadlerde yeni tedbirler almaya yöneltmiştir. Bu tedbirlerin en başında, askeri önlemler bağlamında sınır kalelerin tahkim ve teçhizi ile birlikte bunların idaresi gelmektedir. Söz konusu idare tarzında, bilhassa kuzeyde gittikçe büyüyen Rusya ve batıda Avusturya tehditlerine karşı stratejik kalelerin muhafazası ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla sınır ve sınıra yakın birçok kalede

* Bu makale, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı’nda 2022 yılında “Tuna Savunma Hattında Bir Osmanlı İstihkâmı: Askeri ve Mâli Yönleriyle İbrail Kalesi’nin Organizasyonu (1711-1829)” ismiyle tamamlanan doktora tezinden türetilmiştir.

en az mirmiran ve en çok vezir rütbesinde muhafız paşalar, kalelerin sevk ve idaresinde Osmanlı merkezi yönetimi tarafından görevlendirilmiş, askeri ve mülki işlerde doğrudan muhatap ve mutlak sorumlu olarak kabul edilmişlerdir. Bu makalede, Osmanlı kalelerinin idaresinde yaşanan değişikliğin müşahade edilmesine odaklanılmış ve muhafız paşaların görev ve yetki alanları anlamlandırılmaya çalışılmıştır.

1. Dizdarlar

Osmanlı Devleti idaresinde olan kalelerin yönetimi söz konusu olduğunda akla ilk gelen ve “*Kale Ağası*” olarak da bilinen dizdarlardır. Dizdarlar, kalede ikamet etmekle zorunlu olup tahkimatın bakımı, savunması, her türlü mühimmatın korunması, askeri organizasyonun tertip ve yönetiminden bilfiil sorumlu tutulan *kale komutanları* olarak tarif edilmektedir.¹ Türk-İslam şehirlerinde kaleler tek başına askeri mahiyet taşımadığı için dizdarların literatürde şehrin asayiş, hapishane sorumluluğu, kıymetli eşyaların muhafazası ve sair sosyal hayatı ilgilendiren hizmetlerine atıf yapılmakta ve aynı zamanda mülki amir statüsünde oldukları da kabul edilmektedir. Terminolojik olarak Farsça *dizdar* kelimesi, kale muhafızı manasını ifade etmektedir. Erken dönemlerde Osmanlı Devleti’nde sınır ve sınıra yakın bölgelerde kale idaresi, dizdarlar tarafından icra edilmekteydi. Kale sakinlerinin askeri ve mülki amiri olan dizdarlar, kaleye girip çıkan malların gümrüklerini, reâyanın başta ispenc olmak üzere rüsumunu tahsil eder ve muhtelif vergi gelirleri kendilerine ait olmak üzere serbest tımarlar tasarruf edebilirlerdi.² Mesela Silistre Sancağı Kanunnâmesi’nde dizdar tımarları, serbest tımar statüsündeydi. Sancakbeyi, subaşı ve sair görevliler müdahale edemezlerdi (*rüsum-ı serbestiyet*).³ Kânunnâmelerdeki tariflere göre dizdarlar kalenin cebe, top, tüfeng gibi sair her türlü harp aletinin muhafazasından ve tahkimatından sorumlu tutularak daimi hizmetli olarak görevlendirilirdi. Bunların idaresindeki muhtelif askerler *hisar eri* olarak tarif edilmekteydi.⁴ Dizdar ve kendisine bağlı birlikler, hizmetlerine karşılık tımarlıydı ve bunlar *gedik* itibar olunmuştu. Hizmetlerinde kusur görülmediği sürece, sebepsiz yere görevden alınmaları kanuna aykırıydı. Herhangi bir *mahlûl* olduğunda dizdarın tımar ile gediği, varsa oğluna; yoksa bu işe mahir olan kişiye verilebilirdi.⁵ Söz konusu kişiler, dizdar olarak tayin edilince kendilerine *berat* tahsis edilirdi. Şeriyeye Sicilleri’ndeki tespitlere göre dizdarlar, kapıkulu ocaklarının yeniçeri, cebeci, sipahi gibi sair bölükleri arasından seçilebilirdi.⁶ Kezâ yeniçeri ağasına gönderilen bazı hükümlerden tespit edilebildiğine göre, yayabaşı olanlardan bu işe mahir kişilerin dizdarlık hizmetine tayin edilmesi uygun görülebilirdi.⁷ Yine kalelerde hizmet etmiş tecrübeli kişilerin veya kale emektarlarının bu vazifeye atanabildiklerini gösteren çok sayıda örneğe rastlamak mümkündür.⁸ Erken dönemlerde kendilerine merkezden doğrudan hüküm

¹ Yusuf Oğuzoğlu, “Dizdar”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. IX., İstanbul 1998, s. 481; Mithat Sertoğlu, *Osmanlı Tarih Lügati*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1986, s. 89.

² Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kânunnâmeleri*, C. I, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 221-222.

³ Tımar sahibinin resm-i arus, resm-i tapu, kışlak, yaylak, cürüm, cinayet vs. gibi vergileri alma hakkına sahip bulunduğu tımarlardır. Bunlar vezir, beylerbeyi, sancak beyi, nişancı, defterdar, divan kâtipleri, çavuşlar gibi yüksek rütbeli amirler ile memur ve askerlerin has ve zeametleridir.

⁴ Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kânunnâmeleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. III, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1990, s. 467.

⁵ Başkanlık Osmanlı Arşivleri (BOA), *Hatt-ı Hümayun (HAT)* 220/12157; Girid Adası’nda Resmo Kalesi dizdarı Ömer öldükten sonra, bu görev oğlu Mustafa’ya verilmişti. Görevlerinde bazen yaşlarına bakılmaksızın atamalarının yapıldığı da görülmektedir. Mesela, Bahr-ı Sefid Boğazı Muhafızı İzzet Paşa’nın arzında, Kilidü’l-bahr Kalesi dizdarı Abdülkerim’in vefatından sonra, aynı vazifeye on beş yaşındaki evladının, bu vazifeyi her şekilde icra edebileceği ifade edilmekteydi.

⁶ BOA, *Divân-ı Humayun Sicillâtı Mühimme Defterleri (A. DVNSMHH. d) 2*, hk 1497 (29 Za 963/26 Eylül 1556); “cemâat-ı yeniçeriyân-ı dergâh-ı âli, Cafer Florine Egirdir kal’ası dizdarlığı buyrıldı.”; Y. Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 481.

⁷ BOA, *A. DVNSMHH. d* 18 hk 50 (25 N 979/10 Şubat 1579). “Yeniçeri ağasına hüküm ki, hâlâ İnebahi kal’asına bir yarar dizdar lâzım olmağın südde-i sa’âdetüm yaya-başılardan bir yarar yayabaşı gönderilmesin emr idüb ...”.

⁸ BOA, *A. DVNSMHH. d* 68 hk 136 (18 L 999/9 Ağustos 1591).

gelen kale dizdarları,⁹ hizmetlerinde uzun süre görev yapmaktaydılar ve bulundukları bölgenin beylerbeyi ve kadısına karşı sorumluydular.¹⁰ Dizdarların mutlak şekilde kale içinde ikamet etme mecburiyetleri,¹¹ onları gece gündüz görevlerinin başında olmalarını gerekli kılmaktaydı. Aksi takdirde, bulunduğu bölgenin kadısı tarafından teftişe tabi tutulur ve gerekirse görevinden azledilirdi.¹² Ancak mücbir bir sebep söz konusu olmazsa, dizdarlar görevlerini *kayd-ı hayat* şartıyla sürdürülebilirdi.¹³ Muhtelif gerekçelerle her hangi bir kaleden azledilen bir dizdar, başka bir kalenin dizdarlığında görevlendirilebilirdi. Dolayısıyla azillerinde doğrudan yüz kızzartıcı bir kabahat olmadığı sürece, Osmanlı yönetiminin bu görevlilerden daimi bir şekilde istifade ettiğini gösteren örneklerine resmi evraklarda sıkça rastlanmaktadır.¹⁴ Nihayetinde dizdarların vazifeleri, çoğunlukla yaşlılık, hastalık veya iş göremezlik söz konusu olduğunda son buluyordu.¹⁵

Serhad kalelerinde görev yapan askerlerin çoğunluğu kadrolu askerlerdi. Bu kadrolu askerler: beşlü, azeb, farisan, gönüllü, müstahfız, martolos ve kale ağası olarak bilinen dizdarlardı ve bunlar, bazen *merdân-ı kal'a* şeklinde (imam, müezzinler dâhil) tarif edilirdi.¹⁶ Kalenin ehemmiyetine göre merkezden tayin edilen yeniçeri, topçu, cebeci gibi ocaklı unsurlar nöbetle kale muhafazasına tayin edildiği gibi, kale kumandanı olan dizdarların maiyetinde *yerli kulu* addedilen askeri sınıflar vücuda getirilirdi.¹⁷ Dizdarın emrindeki süvari ve piyade askeri unsurlardan başka yerli topçu, cebeci, humbaracı, lağımçı ve hisar erleri (müstahfız) bulunurdu.¹⁸ Dizdarlar, emrindeki askeri kadronun azil ve tayininde etkiliydi. Talep ve şikâyetlerini ihtiva eden arzlarına, Osmanlı yönetimi tarafından itibar edilirdi.¹⁹ Kalede azil sebebiyle veya herhangi bir gerekçeyle mahlûl kalan gedikler vaki olursa önce kale dizdarlarına, dizdarlar mirlivaya ve mirlivalar ise İstanbul'a arz ederek boş kadroya yeni bir atama yapılırdı.²⁰ Kale hizmetinde olan askerlerin *gedikleri*, kendi arzlari veya dizdarından başkasının arzıyla *berat* ettirilirse, ellerindeki berat ve tezkireleri makul sayılmazdı. Ancak dizdar arzı varsa bunlara müdahale edilmezdi.²¹ Bu suretle mahlûl yani boşta olan *gedik*, bir başkasına verilmeden önce ilgili askeri birimin hiyerarşik sırasına göre evvela kendi ağasına, yasakçı olan

⁹ Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri Sözlüğü*, C. I, MEB, İstanbul 1993, s. 469.

¹⁰ 3 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993, 25/44.

¹¹ M. Sertoğlu, *a.g.e.*, s. 89.

¹² 3 Numaralı Mühimme Defteri, 40/66.

¹³ BOA, A. DVNSMHH. d 84 hk 59 (1 Za 1038/22 Haziran 1629).

¹⁴ Örneğin Niğbolu Sancağı'nda Tirmovi Kalesi dizdarı Hüseyin Ağa vefat etmişti. Yerine, Kilis Sancağı'nda Ustoriçe Kalesi dizdarlığından ma'zul olan Hasan tayin edilmişti. Tezkiresinin verilmesi için Rumeli Beylerbeyi Ali Paşa'ya da talimat verilmişti. Bkz. BOA, Ali Emiri Sultan Süleyman I (AE. SSÜL. I) 6/360 (29 Z 953/20 Şubat 1547).

¹⁵ BOA, İbnülemin Askeriyye (İE. AS) 6/494 (13 I 1073/ 21 Mayıs 1663); Örneğin İspir Kalesi dizdarı olan Rıdvan *pir ve fâni ve a'ma olduğundan* kalenin muhafazasına gücünün yetmediği gerekçesiyle, Manastır Mutesellimi Osman tarafından durum merkeze arz edilmiş ve yerine vilayet ayanlarından ve kale emektarlarından olan Mehmed tayin edilmişti.

¹⁶ Orhan Kılıç, "Teşkilat ve İşleyiş Bakımında Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri", *OTAM*, 31/Bahar, 2012, s. 95-102.

¹⁷ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK, Ankara 1988, s. 3-4.

¹⁸ M. Sertoğlu, *a. g. e.*, s. 152.

¹⁹ *Memâlik-i Osmâniyye'de Vâkı' Olan Bilâd ve Kıla' ve kurrâ ve mezârî'in aksâm ve tasarrufâtı ve bazı i'tibârât ve ıstılâhâtı*. Bkz. Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, C. IV, OSAV, İstanbul, s. 480-481; O. Kılıç, *a.g.m.*, s. 114.

²⁰ BOA, ADVNSMHH. d 55 hk 125 (14 Z 992/17 Aralık 1584).

²¹ 85 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2002, 286/468: İlbasan Beyi'ne ve Draç kadısına hüküm.

yayabaşına ve dizdara, kadiya, kaimakama bildirilmesi zorunluydu. Haksız yere bu gediklerin bir başkasına arz edilmesine kati surette müsaade edilmezdi.²²

Yetki alanının muhteviyatı bakımından kaledeki askeri unsurların yönetimi ve etrafı çevreleyen tahkimatın güvenliği dizdarların asli vazifesi idi. Örneğin kalede dizdarın sorumluluğunda olan her türlü mühimmat anbarlarının yoklama defterleri, dizdarlarda bulunurdu. Tayin ya da azil söz konusu olunca bu defterler, göreve yeni atanan dizdara teslim edilirdi. Defterlerde yanlışlık tespit edildiğinde, mühimmat noksanlarının bedeli eski dizdardan talep edilir ya da mühimmatların uygun şekilde sayımı yapılarak yerine konulması istenirdi.²³

Dizdarların vazife ve sorumlulukları, merkezi yönetimin yönlendirmesiyle muhtelif işlerle birlikte detaylandırılabilir. Örneğin dizdarlar, kale içinde asayişin sağlanmasından sorumlu tutulduklarından, herhangi bir cinayet vakasında ilgili şüphelilerin ya da katillerin yakalanması için doğrudan vazifelendirilebilirlerdi.²⁴ Asayiş ve güvenlik kadar, kale etrafında ortaya çıkan olumsuz hadiseleri de bertaraf etmek durumundaydılar. Bu suretle, bölgeden bölgeye farklılık gösteren koşullar değerlendirildiğinde, dizdarların tek başına kale askeri organizasyondan sorumlu tutulmadıkları rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Mesela, Tuna Nehri etrafında bazı eşkıya grupları köy ve kasaba ahalilerini, tüccar ve esnaf gruplarını taciz ettiklerinde, dizdarlara çeşitli şekillerde sorumluluk yüklenirdi. İbrail Kalesi dizdarı, emrinde bulunan müstahfızları kâfi miktarda temin ederek ilgili idarecilerin maiyetine göndermek zorundaydı (1573).²⁵ Yine merkezden herhangi bir suretle Eflak, Boğdan veya Erdel tarafına gönderilen memurların bulunduğu bölgeden emniyetle geçmesi için dizdarlar, bunların maiyetine *hisar eri* tayin ederek ilgili yere güvenle ulaşmalarını sağlardı.²⁶ Bu tarz güvenlik tedbirleri, bölgede yapılacak tahrir çalışmalarında da önem arz ediyordu. Herhangi bir livada yapılacak tahrir/sayım için görevlendirilen memurlara, ihtiyaç duyulduğunda hisar eri lazım gelmekteydi ve bu suretle bunların temin edilerek yönlendirilmesi, dizdarlara havale edilebilirdi.²⁷ Aynı zamanda herhangi bir kalede yapılacak tamirat için görevlendirilen mimar, mühendis, bina emini ve sair görevliler için dizdarlar, gerekli hallerde bu görevlilerin yanında hisar eri bulundurmak mecburiyetindeydi.²⁸ Muhtelif bölgelerdeki kalelere başka bir kaleden gönderilecek yerli askerlerin nakledilmesi de dizdarın kontrolünde sağlanırdı.²⁹ Sefer zamanlarında ordu için gerekli olan tahıl ve hububat gemilere yüklenirken, hisar eri talep edilmekteydi.³⁰ Keza sefere görevlendirilen hisar erlerinin temini, yine dizdara havale edilirdi.³¹ Bazı kalelerin hapishanelerindeki mahkûmlar ile ilgili verilen kararların uygulanmasında, yine dizdarlar yetkilendirilirdi.³² Osmanlı yönetimi, kalelerde tahkimatın fonksiyonel özelliklerine engel olacak her türlü yapılaşmaya, kale içinde veya dışında müsaade etmezdi. İzinsiz ve uygunsuz şekilde inşa edilen her türlü yapı, bina veya hanenin yıkım işlerinden dizdarlar

²² BOA, A. DVNSMHH. d 55 s. 15 hk 31 (25 L 992/30 Ekim 1584); Nefer gediğinin verilmesi ve mahlûl varsa usulüne uygun şekilde İstanbul'a bildirilmesi hakkında Ülgün ve Bar kadılarına gönderilen hüküm; Ayrıca bkz. A. DVNSMHH. d 55 hk 395 (16 Ra 993/18 Mart 1585).

²³ BOA, A. DVNSMHH. d 55 hk 129 (17 Z 992/20 Aralık 1584).

²⁴ 6 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1995, 28/849.

²⁵ 5 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994, 115/125; 180/233.

²⁶ 3 Numaralı Mühimme Defteri, 295/658.

²⁷ BOA, A. DVNSMHH. d 11 hk 738, s. 22.

²⁸ 3 Numaralı Mühimme Defteri, 360/811.

²⁹ Aynı eser, hk 44, s. 476.

³⁰ BOA, A. DVNSMHH. d 32 hk 582 (22 Z 986); Kili ve Akkirman dizdarlarına hüküm.

³¹ BOA, A. DVNSMHH. d 34 hk 126 (20 M 986).

³² BOA, Cevdet Zabtiye (C.ZB) 45/2215 (20 Za 1198/4 Kasım 1784).

sorumlu tutulabilirdi.³³ Örneğin XVI. yüzyıl sonlarına doğru Varna Kalesi'nin batı yakasında, önceden mevcut olan hendeğin doldurularak üzerine dükkânlar ihdas edildiği tespit edilmişti. Bu yapılaşmanın kalenin hisar ve kulelerine verdiği zarara dikkat çeken kadı ve dizdar, durumu merkeze bildirmişlerdi. Ayrıca bu dükkânlardan bazıları, çeşitli sebeplerle yanmış ve kalenin kulelerini ciddi oranda tahrip etmişti. Bunun üzerine hendek ve hisara yakın yerlerde bu tarz inşa faaliyetlerine, tapu kaydı olsa bile itibar edilmemesi merkezi yönetim tarafından ifade edilmiş, belli bir mesafenin altında kalenin sur ve hendeklerine yakın yerlerde herhangi bir imar faaliyetine Müslüman ya da gayrimüslim her kim olursa izin verilmemiş ve yasaklanmıştı.³⁴

Herhangi bir Osmanlı kalesine merkezden geçici süre ile görevlendirilen yeniçeri, cebeci ve topçu sair ocaklı takviye birlikler dışında, *yerli kulu* adıyla tarif edilen daimi personeller mevcuttu. Bunlar, müstahfız, beşli, azeb, faris, martolos (çoğunlukla Bosna gibi batı sınır bölgelerde), topçu, imam, müezzin, kapıcı ve sair hisar erlerinden oluşmaktaydı. XVI. yüzyıl kale askeri yoklamalarında, çoğunlukla *yaya ve atlı* askerler zikrediliyordu. Dizdarlar, kethuda, bölükbaşı, çavuş, bevab gibi yardımcıları ile birlikte kale muhafazasının daimi unsurları olan hisar erlerini komuta ediyordu. Ancak XVII. yüzyıl ortalarından ve bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren, dizdarların yetki alanlarının sınırlandığı ve önemlerinin azaldığı görülmektedir.³⁵ Bunda kuşkusuz çeşitli unsurlar etkili olmuştu. Sınır ve sınıra yakın bölgelerdeki askeri birliklerin sayısal artışı, dizdarların otoritesinde hiyerarşik problemler yaratmaktaydı. Çok sayıda örnekle zikredilebilecek bu problemler, genellikle kalelerdeki askeri birliklerin kendi ağalarına tabi olduklarını beyan eden bahaneler oluyordu. Örneğin Mora Yarımadası'nda Moton Kalesi örneğinde olduğu üzere, sefer esnasında mevcut topçu birliklerinin böyle bir bahane ile dizdarın emirlerini dinlemedikleri görülmüyordu. Merkeze sunulan raporda bu birlikler, kalenin muhtelif bölgelerinde konuşlanmış ve olası bir düşman saldırısına hazır hale getirilmek istenmişti. Ancak uyarılara rağmen “*biz topçubaşı hükmündeyiz dizdar hükmünde değiliz*” şeklinde bir karşılık vererek, alenen dizdara muhalefet ediyorlardı. Gelen emre göre bu birliklere, dizdarın emirlerine muhalefet etmemeleri gerektiği kati bir suretle tenbih edilmişti.³⁶ Dolayısıyla kalelere merkezden takviye edilen ocaklı bu zümreler, dizdarların otorite sağlamasına mani oluyordu.

Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren stratejik serhad kalelerinde artan tamirat ve yenileme faaliyetleriyle tahkimat sayısının çoğalması, tabyalara çok sayıda azeb, yerli yeniçeri, cebeci, beşli, fârisan, humbaracı, topçu gibi yaya ve süvari askeri kadroların oluşturulmasını gerekli kılıyordu. Ayrıca yüzyılın başından itibaren ortaya çıkan siyasi koşullar, Osmanlıların sınır ve sınıra yakın bölgelerinde bulunan kalelerin güçlendirmesini gerektiriyordu. Bu suretle sayıları çoğalan askeri birliklerin kontrolü, kale yönetiminde dizdarların kudret ve sınırlarını aşıyordu. Şu halde sınırlardaki stratejik kalelerin savunma ve idaresi, Osmanlı yönetimi tarafından *muhafız paşaların* komutasına havale ediliyordu. Muhafız Paşalar, mirmiran ve çoğunlukla vezir gibi yüksek rütbeli idarecilerden oluşmaktaydı. Stratejik kalelerde dizdarların görev ve yetki alanlarında, muhafız paşaların kontrol ve denetimini gerektiren bir otorite benimsenmesine yol açmıştı. Dolayısıyla bahsi geçen dönemde dizdarların nüfuz ve idare alanı, serhad ve serhadde yakın kalelerde temelde *müstahfız* birlikleri ile ilişkilendirilmelidir. Literatürde dizdarların müstahfızların komutasından sorumlu oldukları zaten bilinmektedir.³⁷ XVI. ve

³³BOA, A. DVNSMHH. d 18 hk 185 (12 Ş 979/30 Aralık 1571). Rodos beyine, İstanbul kadısına ve Narince dizdarına hüküm.

³⁴ BOA, A. DVNSMHH. d 55 hk 407 (16 Ra 993/18 Mart 1585); Varna kadısı ve dizdarına gönderilen hüküm.

³⁵ Y. Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 481.

³⁶ BOA, A. DVNSMHH. d 14 hk 1438 (5 S 978/30 Nisan 1571); Mora Beyine hüküm; “*vusûl buldıkda topçubaşıya ve topçılara ve sair hisar erlerine muhkem tenbih ve te'kid eylesin ki dizdara muhalefet eylemeyüp cümlesi dizdar zabtında olup*”.

³⁷ Adem Hancı, “XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986, s. 266; O. Kılıç, *a.g.m.*, s. 109-110.

XVIII. yüzyıllar arasında, kalelerdeki daimi unsurların çoğunluğunu müstahfız, azeb, fâris ve topçu birliklerinden oluşmakta, sefer ve isyan gibi olağanüstü koşullar oluştuğunda ise kâfi sayıda topçu, humbaracı, lağımcı ve sair muhtelif birlikler tayin edilerek desteklenmekteydi. Bu tarihlerde muhafız paşalar, olağanüstü şartlarda geçici suretle kale muhafazasını sağlamaktaydılar. Erken dönemlerde kale askeri unsurlarının yoklamalarında, çoğunlukla aşağıdaki gibi bir tablo söz konusuydu.

**Silistre ve Akkirman Sancaklarındaki Bazı Kaleler ve Askeri Birliklerin Sayısı
(XVI. yüzyıl ortaları)³⁸**

	Dizdar	Kethudâ	Müstahfız	Fârisan	Azebân	Toplam
İbrail	1	1	55	-	-	57
Kili	1	1	119	27	100	248
Akkirman	1	1	157	73	91	323
Özi	1	1	78	48	91	219
Bender	1	1	166	81	121	370
Silistre	1	1	52	-	-	54
Hırşova	1	1	70	-	-	72

Bilhassa XVIII. yüzyıl kayıtları, dizdarlık vazifesinin tek başına kale idaresiyle ilgili hiyerarşik yerini anlamlandırmayı zorlaştırmaktadır. Söz konusu *yerli kulu* kale daimi unsurlarının yoklamaları incelendiğinde, dizdarlar çoğunlukla *müstahfız* (hisar eri) gruplarının âmiri olarak görülmektedir. Yoklama defterlerinin sırası incelendiğinde, *yerli yeniçeriler* ve batı hududundaki kalelerde *kapudan* adıyla zikredilen komutanların birlikleri hariç, *müstahfızlar* sayımların genelde en başında zikredilirdi. Bunların tecrübeleri ve yaş itibarıyla kale emektarları olmaları dolayısıyla normal kabul edilebilir. Her ne kadar dizdarlar, etkinliklerini tam olarak kaybetmese de kaledeki azeb, beşli, fâris, topçu ve sair askeri birliklerin âmiri olan *ağaları* gibi, *müstahfızların âmiri* gibi benzer bir konumdan öteye geçen bir fonksiyona sahip olmadıkları düşünülebilir. Nitekim yoklama defterlerinde, stratejik kalelerin sayımlarında göze çarpan hiyerarşik dizilim, böyle bir düşünceye sebep olmaktadır. Zira bazı kalelerin *yerli kulu* müfredatlarında, dizdarların komutasından sorumlu oldukları *müstahfız* gruplarının başında bazen “*miralay*” unvanı taşıyan görevlilere de rastlanmaktadır. Örneğin, XVIII. yüzyıl başlarında Bender Kalesi’nde 70 akça yevmiye ile *miralây* (alaybeyi) rütbeli Mahmud ibn Mehmed, sayımda dizdardan önce zikredilmişti. Hemen ardından gelen *ser-dizdar* Hasan ibn Abdullah ibaresi, kalede birden fazla dizdarın olduğuna işaret etmekteydi. Yoklamada yerli topçu, azeb, fâris ve Kamaniçe Kalesi’nden takviye edilen yerli yeniçeri, atlı birlikler, cebeciler ve sair askerler zikredilmesine rağmen *müstahfız* grubu belirtilmemişti. Muhtemelen en başta tahrir edilen ve *miralay* komutasında zikredilen birlikler *müstahfız* birliği olmalıydı.³⁹ Bir süre sonra aynı kalenin yerli askerlerinin sayımında *müstahfız cemaati*, atik ve cedit olmak üzere iki grupta sayıma dâhil edilmişti. Her müstahfız grubunun her birinin başında birer dizdar bulunuyordu. Atik müstahfızların dizdarı 70, cedit müstahfızların dizdarı ise 50 akçe yevmiyeyle kayda geçirilmişti.⁴⁰ Birkaç yıl sonraki sayımda ise 200 kişilik bir *müstahfız* birliği mevcuttu ve başında yine *miralay* gösterilmekteydi. Miralay rütbesinden hemen sonra, *dizdar* sayıma eklenmişti. Hiyerarşik dizilim: miralay, dizdar, kethuda, katib, alemdar, vekil-i harc,

³⁸ BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri* (TS. MA. d) 10152 (H.977/ M.1569).

³⁹ BOA, *Bâb-ı Defteri Büyükkale Defterleri* (D. BKL. d) 32299 (17 Ağustos 1704) s. 6.

⁴⁰ BOA, *D. BKL. d* 32326 (26 Aralık 1710) s. 25.

serçavuş, çavuş-ı miyane, çavuş-ı küçük, çorbacı, seroda, vekilharç, alemdar vb. şekilde tertip edilmişti.⁴¹ Müteakip sayımlarda da durum aynıydı ve Bender Kalesi'nde *müstahfiz* gruplarının başında *miralay* zikredilmekteydi. Dizdar, bu rütbelinin hemen ardından sayıma dâhil edilmişti.⁴² XIX. yüzyılın başlarında aynı kalede, müstahfiz sınıfı ve dolayısıyla dizdarlar, diğer yerli grupların sayımı gibi sıradanlaşmış, *müstahfiz* grubu *cemaat-ı dizdar* şeklinde zikredilmişti.⁴³ Akkırman'a tabi Yanıkhisar Palankası'nda, benzer şekilde müstahfiz birliği, *dizdar ocağı* adıyla telaffuz edilmekteydi.⁴⁴ Mora Yarımadası'ndaki Kastel-i İnebahtı'da müstahfiz cemaati başında dizdar zikredilmekle beraber, aynı zamanda "*odabaşı*" olarak da tarif edilmişti.⁴⁵

Görüldüğü üzere zaman ve şartlar değiştikçe kale dizdarları, muhtelif şekillerde sadece müstahfiz birliklerinin *ağası* olarak anılıyor ve diğer askeri birliklerinin ağaları ile neredeyse aynı statüye benzer bir etki alanına sahip oluyordu. Sadece hizmetleri karşılığında aldıkları ücretler genellikle diğer bölük ve cemaat ağalarına göre değişiyordu. Buna rağmen bazen topçu ve atlı birliklerin altında maaş alabiliyorlardı. Müstahfizlar, bir anlamda dizdarın yani *müstahfiz ağalarının* adeta maiyeti gibiydiler. Neredeyse XVIII. yüzyıla ait tüm yoklamalarda, gerek Osmanlı ülkesinin iç bölgelerinde gerekse serhadlerde tüm bu bölüklerin âmirleri, yukarıda zikredilen istisnalar hariç tutulursa çoğunlukla dizdarlardı. Müstahfizlar, kale içinde genellikle aileleri ile birlikte ikamet etmekteydiler. Vergi toplama işleminden bölgenin asayişine kadar, gerekli görüldüğünde her türlü hizmette bulunuyorlardı.⁴⁶ XVIII. yüzyılda bazı kalelere bağlı tabyalarda, birbirinden bağımsız olarak örgütlenen müstahfiz gruplarına rastlanmakta ve bunların her birinin başında birer dizdar bulunmaktaydı. Mesela Tımışvar Kalesi'ne tabi Palanka-i Cedid yerli neferatının sayımında, dizdar *kale ağası* olarak geçmekte, emrinde 42 asker bulunmakta ve 70 akçe yevmiye almaktaydı (1702).⁴⁷ Yine aynı yüzyılın sonlarına doğru Eğriboz Kalesi'ne tabi Uğurlu Tabyası ve Hayırlı Tabyası müstahfiz cemaatleri ayırdı ve her bir tabyanın başında birer dizdar mevcuttu.⁴⁸ Tımışvar Kalesi'nde müstahfiz birlikleri, XVIII. yüzyıla doğru *müstahfizân-ı enderûn* ve *müstahfizân-ı birûn* olarak iki birliğe ayrılmıştı ve her biri birer dizdarın idaresindeydi.⁴⁹ Çoğu Osmanlı kalesinde daimi personel olan yerli kulu bölükleri içinde, genelde müstahfiz birliklerinin sayısı diğer yerli askeri sınıflara göre daha sınırlıydı. Örneğin, Bosna taraflarında Bihke Kalesi yerli kulu sayımlarında, azab askerlerinin başında *kapudan* zikredilmekteydi ve emrindeki askerler 80 kişilik bir kadrodan oluşmaktaydı. Diğer grup azablar 14-57 kişilik gruplarla 7 bölük halindeydi. Müstahfizlar ise dizdarın kontrolü altında olup, 41 kişilik bir mevcuttan ibaretti.⁵⁰ Dukakin Sancağı kalelerinde de *kapudanlar* mevcut olup, İpek Kalesi'nde müstahfizların başında bulunan dizdarların maiyeti yine daha az sayıdaydı.⁵¹ Aynı şekilde Banaluka Kalesi yoklamasında 1. Azab birliklerinin başında *kapudan* vardı ve 156 kişilik bir mevcudun idaresinden sorumluydu. Müstahfizların ağası dizdar, 100 nefere komuta ediyordu. Diğer azab birlikleri, 3 farklı ve 60 kişilik birliklerden teşekkül etmişti. Atlı birlikler ise ortalama 80 kişiden oluşan 9 bölük halindeydi. Martoloslar ise 2 bölük olarak 84 kişilik bir gruptu.⁵²

⁴¹ BOA, D. BKL. d 32341 (12 Ekim 1713).

⁴² BOA, D. BKL. d 32394 (14 C 1129/26 Mayıs 1717) s. 13.

⁴³ BOA, D. BKL. d 32377 (1122/1710-1711); D. BKL. d 32716 (5 Mayıs 1803), s. 2; BOA, D. BKL. d 32761 (19 Haziran 1819) s. 5.

⁴⁴ BOA, D. BKL. d 32437 (26 S 1137/14 Kasım 1724) s. 3.

⁴⁵ BOA, *Bâb-ı Defteri Küçükkale Defterleri* (D. KKL. d) 32964 (8 Kasım 1781); D. KKL. d 32956 s. 2.

⁴⁶ "Müstahfiz", *DİA, C. XXXII*, İstanbul 2006, s. 109-110.

⁴⁷ BOA, D. BKL. d 32291 (26 Temmuz 1702), s. 4.

⁴⁸ BOA, D. KKL. d 32966 (14 Ağustos 1782), s. 1.

⁴⁹ BOA, D. BKL. d 32235 (4 Ekim 1691).

⁵⁰ BOA, D. BKL. d 32293 (1114/1702-1703), s. 2-5.

⁵¹ BOA, D. BKL. d 32335 (20 Mart 1713), s. 10.

⁵² BOA, *Mâliyeden Müdevver Defterler* (MAD. d) 23357.

Bazı Yıllarda Dizdar Yevmiyeleri⁵³

Dizdar	Yevmiye (akça)	Tarih
Rodos	70	1674
Rodos'a tabi palankalar	8-13	1674
Atik Özi	40	1685
Tımsıvar	35	1686
Cedid Özi	80	1690
Kılburun	40	1704
Özi	40	1707
Hasan Paşa Palankası	60	1707
Kale-i Cedid (Akıntıburnu)	80	1710
Vidin	50	1714
Azak	80	1715
Belgradcık (Vidin)	40	1715
Floridin (Vidin)	25	1715
Fethülislam	40	1715
Yanıkhisar (Akkirman)	30	1719
İbrail	50	1721
Kili	50	1724
Vidin	80	1730
Limni	20	1742
Hotin	80	1775
Niş	60	1780
Bender	50	1784
Ada-yı Kebir	150	1791
Tolcı	120	1818

Sayısal olarak fazlalığı ön plana çıkan müstahfız gruplarında, dizdar komutasında ve her biri bölükbaşlarının idaresinde çok sayıda farklı birimlere rastlanabilirdi. Örneğin Rodos Kalesi'nde müstahfız cemaati: dizdar, kethuda ve kâtip ile birlikte, her birinin başında birer sorumlu olmak üzere ortalama beşerli birlikler halinde, toplam 52 bölük olarak tertip edilmişti (1634). Keza Rodos ve buraya bağlı diğer tahkimatlarda istihdam edilen dizdarlar, Rodos'ta 70 akçe, bağlı tahkimatlarında 8 ila 13 akçe arasında yevmiyeleri mevcuttu.⁵⁴ Benzer örnekler Özi ve tabi kalelerinde rastlanmaktadır. XVIII. yüzyılın hemen başlarında Özi Kalesi'nde müstahfızlar, 6 bölük olmak üzere 69 asker,⁵⁵ Hasan Paşa Palankası'nda 9 bölük halinde toplam 79 askerden teşekkül etmişti.⁵⁶ Genel olarak herhangi bir kalede istihdam edilen dizdarların aldıkları yevmiye miktarı, çoğunlukla değişkenlik gösterirdi. Mevacib defterlerinden anlaşıldığına göre dizdarların yevmiyelerindeki değişkenlikte kalenin stratejik ehemmiyeti, savaşlar ve isyanlar gibi olağanüstü koşullar, tehlike altında bulunmaları gibi gerekçeler etkendi. Bazı doğu kalelerinde bunların yevmiyesi, XVII. yüzyılda 14 ila 100 akçe arasında farklılık

⁵³ BOA, MAD. d 7186 s. 2-73; D. BKL. d 32210; 32645 s. 23; 32227; 32299 s. 14-16; 32314 s. 4; d 32322 s. 10; 32322 s. 2-3; 32355; 32373; 32372 s. 6- 8; 32296 s. 8; 32416; 32390 s. 2; 32435; 32461; 32616 (27 L 1189/21 Aralık 1775); 32616 s. 2; 32640; 32649; BOA, Bâb-ı Defteri Anadolu Muhâsebesi Kalemi Defterleri (D. AMH. d) 24952 s. 2; D. AMH. d 24952; 32747 s. 129.

⁵⁴ BOA, MAD. d 7186 (27 Haziran 1634), 2-73

⁵⁵ BOA, D. BKL. d 32314 (29 Mayıs 1707) s. 4.

⁵⁶ BOA, D. BKL. d 32314 (29 Mayıs 1707) s. 10.

gösteriyordu.⁵⁷ Tasarrufundaki tımarlar hariç tutulursa, dizdarların görev süresince hizmet yerlerinde sürekli ikametle zorunlu tutulmaları, aynı zamanda şehirdeki sosyal hayatla ilişik bir şekilde yaşamalarını gerekli kılıyordu. Bazılarının aldıkları ücretlerin yetersizliğinden, ek işlerle uğraşarak ticari faaliyetlerde bulundukları bilinmektedir.⁵⁸

2. Muhafız Paşalar

Osmanlı kalelerin idaresinde dizdarlar, kalede ikametle zorunlu tutulan, kalenin bakım, onarım, savunma, askeri mühimmatın korunması gibi sair askeri organizasyonun tertip ve idaresinden sorumlu olan komutanlar olduğu daha önce ifade edilmişti.⁵⁹ Ancak Osmanlı yönetiminin serhad kalelerinin komutanlık görevine, bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren *Muhafız Paşaları* tayin ederek önemli bir değişikliği tatbik ettikleri anlaşılmaktadır. Stratejik bölgelerdeki kalelerin sorumluluğu, hiyerarşik olarak kale dizdarların üstünde olan ve *Muhafız Paşa* ismiyle zikredilen, kale organizasyonunun yegâne muhatabı sayılan *mirmirân* ya da *vezir* rütbesindeki paşalara verilmişti.⁶⁰ Osmanlı kale organizasyonu ve idaresi temel alınarak takip edilen resmi kaynaklarda, bu paşaların varlığı bilhassa dikkat çekmektedir. Söz konusu paşaların kale idaresindeki varlığı, Osmanlı Devleti'nin hudut boylarında yüksek savunma gerektiren kalelerde yönetim sistemini en üst perdeden bir anlayışla tatbik etmek istedikleri fark edilmektedir. XVI. ve XVII. yüzyıllarda tesadüf edilebilen vezir rütbesindeki *muhafız paşa* kavramı, sıkça kullanılsa da temelde kale askeri idaresine mâruf bir uygulama değildi. Bunlar, çoğunlukla Osmanlı eyaletlerinde olağanüstü şartlar oluştuğunda askeri örgütlenmeler söz konusu olduğunda tayin edilir ve kendilerine bu tabirle hükümler gönderilirdi. Fakat bu görevliler, kısmen bulunduğu bölgedeki kalelerin muhafaza hizmetinde bulunmalarına rağmen, doğrudan kale askeri organizasyonundan sorumlu değillerdi.

Bazı Eyalet ve Kale Muhafaza Hizmetinde Olan İdareciler⁶¹

Budin Muhafızı	Vezir	Mustafa paşa	1575
Yemen Muhafızı	Vezir	Hasan paşa	1586
Bağdad Muhafızı	Vezir	Sinan paşa	1587
Tebriz Muhafızı	Vezir	Cafer paşa	1587
Şirvan Muhafızı	Vezir	Hasan paşa	1591
Anadolu muhafızı	Vezir (sabık)	Mustafa paşa	1594
Mısır ve Şam Muhafızı	Vezir	Mehmed paşa	1605
Tuna Muhafızı	Vezir	Hızır paşa	1593

XVII. yüzyılda stratejik olarak ehemmiyet arz eden kalelerin Osmanlı ordusu tarafından fethi ile birlikte, bunların bulunduğu bölge ve koşulların getirdiği zaruretle yüksek rütbeli askeri idarecilerin yönetimine ihtiyaç duyulduğunu gösteren örnekler mevcuttur. Yüzyılın hemen başlarında vezaret rütbesi ile Kanije Kalesi muhafazasında olan Hasan Paşa (Tiryaki), buna örnek teşkil etmesi bakımından zikredilebilir.⁶² 1601 yılında Habsburg ordusu, Ferdinand ve

⁵⁷ O. Kılıç, *a.g.m.*, s. 102.

⁵⁸ Y. Oğuzoğlu, *a.g.m.*, s. 481.

⁵⁹ M. Sertoğlu, *a.g.m.*, s. 89.

⁶⁰ Belgrad Kalesi için bkz. BOA, *Ali Emiri Sultan Mustafa II (AE. SMST. II)* 190/14986; Vidin Kalesi için bkz BOA, *AE.SMST. II* 91/6898; Azak Kalesi için bkz BOA, *Ali Emiri Sultan Ahmed III (AE. SAMD. III)* 109/10782; Çanakkale boğazındaki Seddülbahir Kalesi için bkz. BOA, *İE. TZ.3/268*.

⁶¹ BOA, *A. DVNSMHH. d 27* hk 46; *A. DVNSMHH. d 60* hk 595; *A. DVNSMHH. d 62* hk 29; *A. DVNSMHH. d 64* hk 299; *A. DVNSMHH. d 67* hk 160; *A. DVNSMHH. d 75* hk 32; *A. DVNSMHH. d 75* hk 46135; *A. DVNSMHH. d 75* hk 565.

⁶² BOA, *Bâb-ı Defteri Haslar Mukataası Kalemî Defterleri (D. HSK. d)* 24502 (21 Ş 1010/3 S 1603); Bkz. Geza David, "Kanije", *DİA, C. XXIV*, İstanbul 2001, s. 307-308. Tiryaki Hasan Paşa, 23 Ekim 1597 tarihinde Bosna

müttefikleri ile Osmanlı idaresindeki Kanije Kalesi'ni kuşatmıştı. Hasan Paşa, bu kalenin muhafazasında başarılı olmuş ve kendisine vezaret rütbesi verilmişti. Bir süre sonra Paşa, Kanije Beylerbeyliği ve müteakiben Budin Beylerbeyliği'ne tayin edilmişti.⁶³ Aynı yüzyılın ortalarında Uyvar Kalesi'nin ilhakının hemen ardından Osmanlı Devleti, burayı bir eyalet haline getirmiş ve Budin Eyaleti Mutasarrıfı Vezir Hüseyin Paşa (Sarı), kale muhafazasında görevlendirilmişti. Daha sonra kaleye Kurd Mehmed Paşa muhafız olarak tayin edilmişti. Osmanlı fethinin ardından kalenin muhafazasından sorumlu tutulan Hüseyin Paşa, burada istihdam edilen askeri personelin ve cami hizmetlilerinin mevaciblerinin ödenmesi ve kadroların örgütlenmesi ile ilgili doğrudan muhatap kabul edilmişti. Bu durum, kale organizasyonunun idaresi bağlamında önemli bir örnek teşkil etmektedir.⁶⁴ Kalede bulunan askeri ve idari personelin yoklaması, ulufelerinin taksimi gibi sorumluluklar, doğrudan kale idarecisi vasfıyla istihdam edilebildiklerini göstermektedir. Nitekim zikredilen bu iki kale merkez olmak üzere eyalet teşkil edilerek bir düzen sağlanmış, bulunduğu konum ve ehemmiyetine binaen muhafazasında yüksek rütbeli idareciler (vezirler) tercih edilmişti. Harp, isyan veya eşkıya saldırıları gibi olağanüstü koşullar hariç tutularak değerlendirildiğinde, XVIII. yüzyıla gelene kadar kalede *Muhafız Paşaların* idareci olarak istihdamları, kısıtlı örneklerle mevcut olsa da henüz gelenekselleşmiş bir uygulama haline gelmemişti. Nitekim XVII. yüzyılın tarihi kaynakları, sınır bölgelerindeki muhafaza ve yönetim anlayışının yetersizliğine atıf yapmaktaydı. Osmanlı tarihçilerinden Selânikî Mustafa Efendi, serhad memleketlerinin muhafaza ve idaresindeki boşluk ve gayretsizliği, 1594 yılında kuzey bölgelerden gelen Kazak gruplarının saldırılarını ifade ederken tam da bu durumdan yakınmaktaydı. Kazaklar, devamlı bir şekilde Osmanlı şehir ve kasabalarına yağma hareketlerinde bulunuyordu. Selânikî'ye göre bu yerleşim yerlerindeki kale ve istihkâmlarda mevcut askeri personel, bulundukları bölgelerin muhafazasını sağlayamamaktaydı. 800 kişilik Kazak yağmacıları, bu tarihlerde Akkırman varoşuna saldırmış, kasaba ve ahalisine ciddi zarar vermişti. Selânikî, memleket muhafazasında eskiden beri burayı muhafaza eden *kadırgalı beylerin* ve kudretsiz idarecilerin yönetim zafiyetine işaret etmiş ve bu şekilde şehrin korunmasının mümkün olmadığını dolaylı şekilde zikretmişti.⁶⁵ Batı Karadeniz kıyıları ve Tuna Nehri kenarındaki Kili, İsakçı, Tolcı, İbrail, Maçın, Hırsova, Yergöğü, Kulle ve Vidin gibi Osmanlı şehir ve kasabaları, sık sık bu Kazak gruplarının saldırılarına maruz kalıyordu. Diğer yandan Romen ülkelerinde voyvodaların isyanları, yakın bölgelerde bulunan Osmanlı tahkimatlarının güvenliğini olumsuz etkilemekteydi. XVI. yüzyıl sonlarında Eflak voyvodasının isyanı devam ederken Bâb-ı Âli, Tuna Nehri'nin en müstahkem kalelerinden biri olan Vidin'in muhafazasını, Rumeli Beylerbeyliği unvanını taşıyan Vezir Hasan Paşa'yı görevlendirerek sağlamaya çalışmıştı (Eylül

Beylerbeyliği'ne tayin edilmişti. Bir süre sonra Budin muhafazasında görevlendirilmiş, 1600 yılının kış aylarında Sadrazam İbrahim Paşa'nın emriyle Kanije Beylerbeyliği'ne atanmıştı. Bkz. Mahmut Ak, "Tiryaki Hasan Paşa", *DİA*, C. 41, İstanbul 2012, s. 206.

⁶³Uyvar Kalesi, XVI. yüzyıl ortalarına doğru Osmanlı ordusunun tazyiklerine karşı *yıldız kale* şeklinde tahkim edilmişti. 1663 yılında Habsburgların idaresinde olan kale, Osmanlılar tarafından ele geçirilmiş, 1664 Vasvar Antlaşması ile Osmanlı hâkimiyetinde olduğu resmi olarak tasdik edilmişti. Kalede 4.000 kadar Osmanlı askeri mevcut olup, Kurd Mehmed Paşa muhafazaya tayin edilmişti. Müteakiben Vezir Sarı Hüseyin Paşa'nın Uyvar Muhafızlığı'na getirildiği bilinmektedir. Bkz. Vojtech Kopcan, "Uyvar", *DİA*, C. 42, İstanbul 2012, s. 253.

⁶⁴ BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşiv Evrakları (TSMa. e) 723/38* (25 Ra 1074/23 Ekim 1663); "*Budun eyâletine mutasarrıf ve Uyvar kal'ası muhâfazasında olan vezirim Hüseyin Paşa âdemallâhü'te 'âlâ-iclâlehü ve kâdvetü'l erbâb vel-ikbâl 'umdetü'l-ashâb-ı zülcelâl-ı câmi' vüçûh-ı vel emvâl Uyvar hazinesi defterdârı Şeyhi Mehmed Efendi dâme-uluvvuhü tevki-i ref'i humâyunum vâsıl olunmak için ma'lûm oldur ki feth ü teshiri müyesser olan Uyvar kal'ası müceddeden tahrir olunan cemâat-ı gönülliyân ve beşliyân ve müstahfiz ve azebân ve kapûdanlar ve cebeci ve topcı ve martaloz ve kâtib-i divân ve hüddâm-ı câmi-i şerif ce çavuşânın tahrir olındıkları üzere mevcûdına işbû bin yetmiş dört Rebi'ülâhiri gurrasinde müstehakk oldukları mevâciblerin hazine-i 'âmiremden teslim olunan maldan virûb ve sen ki vezir-i müşârinileyhsin hin-i tevzi'de bizzât kendün sergi idüb ve defteri ile 'ale-l esâmi neferâtı ihâr ve her nefer müstehakk oldukları ulûfelerin yedlerine teslim idüb...*".

⁶⁵Selânikî Mustafa Efendi, *Târih-i Selânikî* (971-1003/1563-1595), Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C. I, TTK, Ankara 1999, s. 363.

1595).⁶⁶ Ancak bu yöntem, tek başına *kale muhafızlığı* itibar olunmasından ziyade, Vidin Kalesi merkez olmak üzere çevresini ihtiva eden vilayetin muhafazası ile ilgili bir tedbir olduğu kabul edilebilir. Yine Eğri Kalesi'nin fethinin hemen ardından idare şeklinde, Selâniki'nin ve XVII. yüzyılda Kâtip Çelebi'nin ifadelerinde öne çıkan görevlendirmeler, daha çok eyalet muhafazasının organizasyonu ile ilişkilendirilerek değerlendirilmelidir.⁶⁷ Bu suretle kalelerde muhafaza hizmetinde bulunan vezirler; sefer, isyan ya da asayiş gibi olağanüstü koşullarda *muhâfiz-ı memâlik-i mahrûsa ve diyâr*⁶⁸ sureti ile görevlendirildiler. Ancak sürekliliği olmayan bu durum, istisnalar haricinde henüz rütbeli paşaların kale idaresinde hizmet etmeleri gibi bir mütad haline gelmediği anlaşılmaktadır.

Modern araştırmalarda, erken dönemlerde Osmanlıların sınır harpleri ve savunmalarına yönelik sarf ettiği enerjinin, asıl ordu (ordu-yı humâyun) veya ana savaşlara kıyasla daha az bir gayret içersinde oldukları zikredilmektedir. Ayrıca savunma mimarisi, lojistik, tedarik ve askeri grupların istihdamı, Osmanlı maliyesini temelinden etkilediği de kabul görmektedir.⁶⁹ Fakat 1683-1689 yılları arasında cereyan eden büyük savaşta Osmanlıların mağlubiyeti, beraberinde ciddi toprak kayıplarını getirmiş ve sınır hatları değişmişti. İdeolojik olarak Osmanlı fütuhâtı, yerini bilhassa bu savaşın ardından imzalanan Karlofça Antlaşması (1699) ile birlikte, daha çok savunma hatlarını oluşturan serhad unsurlarının güçlendirilmesine odaklanmaya zorlamıştı. Stratejik olarak ehemmiyetine yüksek seviyede itibar edilen kuzey ve batı sınırlarındaki kalelerin savunma mimarisinin güçlendirilmesi, askeri personelin sayısal olarak artırılması ve imkânlar ölçüsünde ağır ateşli silahlar ve tedarik organizasyonunun güçlendirilmesine yönelten yeni bir Osmanlı savunma psikolojisinin oluştuğu müşahade edilebilmektedir. Savaşlar cereyan ederken, XVIII. yüzyıla kadar kalelerde hâlihazırda mevcut askeri kadroların personel sayısının azlığı, müdafaasını zorlaştırmaktaydı. Bu suretle sefer esnasında stratejik kalelerin elden çıkması, Osmanlı sefer organizasyonu ve lojistiğini olumsuz yönde etkilemekteydi. Öte yandan XV. ve XVI. yüzyıllardaki Avrupa Askeri Devrimi, ordulardaki sayısal artış⁷⁰ ile muhasaracı unsurların çokluğu, az sayıdaki kale muhafızlarının işini zorlaştırıyordu. Ayrıca ateşli silah teknolojisindeki ilerlemeler,⁷¹ henüz modern çevirme sistemi yani tabyalı tahkimatları tam manasıyla uygulayamayan Osmanlı askeri organizasyonunun kale müdafaâ yöntemlerine

⁶⁶Aynı eser (1003-1008/1595-1600), C. II, s. 494 ve 509; “merhûm Mehmed Paşa oğlu Vezir Hasan Paşa Vidin muhâfazasında olub, tekrar Rumeli beğlerbeğliği fermân...”; “Vezir Hasan Paşa edâme'llâhu ta'âlâ iclâlehu hazretlerinin mukaddemâ Vidin kal'a sî muhâfazasında iken...”.

⁶⁷Eğri Kalesi'nin fethinin ardından, “Sadriâzamın hazret-i İbrahim Paşa, hazret-i Halil Paşa, vezir ve kapudan, hazret-i Hızır Paşa, muhâfaza-yı Bağdad'dan geldi. Hazret-i Hadım Hasan Paşa, İstanbul muhâfazasında idi. Hazret-i Hadım Ca'fer Paşa seferde serdâr idi. Hazret-i Mehmed Paşa bin Sinan Paşa seferde Belgrad'da kalmışdı. Hazret-i Mehmed Paşa bin Sinan Paşa Vidin muhâfazasında idi. hazret-i Mahmud Paşa vilâyet-i Tebriz muhâfazasında idi. Bu zikr olunan a'yân-ı devlet ve sa'adetden gayri vezâret mesnedinde oturub, taşrada memâlik-i mahrûsa muhâfazasında eyâlet ile olanların esâmi-i şerifeleridür: Hazret-i Hasan Paşa b. Merhûm Mehmed Paşa Belgrad muhâfazasındadır. Diğer Hazret-i Hasan Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Yemen bâ-eyâlet. Hazret-i Hafız Ahmed Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Bosna. Hazret-i Sa'atçı Hasan Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Tebriz hâlen ref'-şûde. Hazret-i Yemişçi Hasan Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Şirvan. Hazret-i Mustafa Paşa der-muhâfaza-i vilâyet-i Erzurum. Hazret-i Mehmed Paşa bâ-eyâlet-i Anadolu, der-muhâfaza-i vilâyet-i Budun. Cem'an dâhi9, hâric” şeklinde açıkça ifade eder. Bkz. Târih-i Selâniki, C. II, s. 662.

⁶⁸Kâtip Çelebi, *Fezleke [Osmanlı Tarihi (1000-1065/1591-1655)]*, Hazırlayan: Zeynep Aycibin, C. II, Çamlıca Yay., İstanbul 2017, s. 337.

⁶⁹Gabor Agoston, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Timaş Yay., İstanbul 2013, s. 204-205; Özgür Kolçak, *XVII. Yüzyıl Askeri Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2012, s. 75-76.

⁷⁰Askeri Devrim Kuramı'nın önemli temsilcilerinden Geoffrey Parker, sayısal olarak ordu büyüklüklerinin ve savunma harcamalarının artmasında, toplardan korunmak için geliştirilen ve Yıldız Tabya sistemi (*Trace Italienne*) ile uygulanan savunma sisteminin etkili olduğunu iddia etmektedir. Geoffrey Parker, The “Military Revolution,” 1955-2005: From Belfast to Barcelona and The Hague, *The Journal of Military History*, January 2005, s. 205-209.

⁷¹Feridun M. Emecen, *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, s. 27.

olumsuz tesir ediyordu.⁷² Bahsi geçen yüzyıla kadar kale-şehir içinde ve etrafında ortaya çıkan asayiş ve emniyet problemlerinde, kaledeki muhafız kadroların yetersizliği açık bir şekilde müşahade edilebiliyor ve bu durum, bilhassa kale etrafında teşekkül eden kazâ sakinleri için baş edilemez sorunlar üretiyordu. Diğer taraftan kale askeri kadroları içinde cereyan eden huzursuzluklar, itaatsiz davranışlar, bazı personelin kaideler dışındaki faaliyetleri ve kale içinde hiyerarşik problemler, savunma birimlerinin idaresini güçleştirmektedir. Hudut başı atfedilen kalelerdeki askeri personelin sayısı, gerek yerli kulu ve gerekse yeniçeri ve diğer ocaklı unsurlarla takviye edilerek ihtiyaç duyulduğunda artırılmaktaydı. Bu suretle yerli ve ocaklı askerler arasında herhangi bir karmaşaya mahal vermemek, kanun dışı faaliyetlere engel olarak mutlak itaati sağlamak, dizdarların kudret ve yetkilerini aşıyordu. Böylelikle zikredilen problemlerin aşılması ve serhad savunmasının güçlendirilmesi için Osmanlı merkezi idaresinin kalelerde daha muktedir bir idarecinin yönetimine ihtiyaç duyduğu varsayılabilir. Birçok örnekte muhafız paşaların görev değişiminde ortaya çıkan itham ve zaruretlar, bu durumun anlamlandırılmasına yardımcı olabilir. Mesela 1787-1792 savaşları sırasında Hotin Kalesi'nde gerçekleşen muhafız değişimi, buna örnek gösterilebilir. Hotin Kalesi'nin muhafızı İsmail Paşa, görevinden azledilmiş ve yerine yeniçeri ağalığından mâzul olan paşaya vezaret rütbesi taltif edilerek kalenin muhafızlığına tayin edilmişti. Görev değişiminin gerekçeleri tafsil edilirken, İsmail Paşa'nın zâifü'l-hâl olması ve vezâretle kale idaresinde bulunacak yeni muhafız sabık yeniçeri ağasının askeri personelle imtizâcî söz konusu olduğu belirtilmekteydi.⁷³

Stratejik bölgelerin ehemmiyeti düşünüldüğünde XVIII. yüzyıl başlarından itibaren Osmanlı Devleti için ortaya çıkan durum ve koşullar, belli ki söz konusu kalelerin idaresinde tek başına dizdarın kudret ve yetkileri yeterli görülmemekteydi. Tüm bunlara ilaveten özellikle Rusya'nın Osmanlı Devleti için büyük bir tehdit haline gelmesi, bu yüzyıldan itibaren en büyük problemlerden birini teşkil etmişti. Rusya, Osmanlı Devleti ile giriştiği tüm savaşlarda Karadeniz'in kuzeyi, Kafkasya ve Tuna hattında bulunan mevcut Osmanlı kalelerini ele geçirmeyi stratejik bir hedef haline getirmişti. Batı Karadeniz kıyıları ile Tuna havzası, bu manada Osmanlı ordusu ve merkezinin en önemli tedarik noktalarıydı. Orta Avrupa'dan Karadeniz'in kuzeyine kadar mevcut Osmanlı kale-şehirlerinin neredeyse her biri, aynı zamanda birer tahıl antreposu ve Osmanlı başkentinin en mühim erzak tedarik merkezleriydi. Bu haliyle kuzeyde Azak Kalesi ve çevresi, Özi havzası ve Tuna boğazları Rusların Karadeniz'deki varlığı açısından bilhassa önem teşkil etmekteydi. Kuzey Karadeniz kıyısında Bug ve Özi nehirlerinin birleşme noktasında müstahkem bir mevkiye olan Özi Kalesi, bu manada Rus harekâtının ve başlattıkları savaşın ilk hedef noktası oluyordu. Dolayısıyla bu bölgeler, Belgrad'dan doğuya Tuna ve Karadeniz stratejik hattında kalan Osmanlı ileri karakollarının en önemlileriydi.⁷⁴ Tuna'nın Karadeniz'e döküldüğü yerden başlayıp Kili, Karaharman, İsmail, Tolcî, İsakçı, İbrail, Kalas, Maçın, Hırşova ve Silistre gibi birçok şehir, bu hattın üzerinde mevcut kontrol noktalarının bu manada en önemli merkezlerindendi.⁷⁵ Ayrıca Tuna hattına ilerlemeye çalışan Rusya'nın askeri harekâtları, bu hattın kuzey bölgesinde bulunan ve Osmanlılara önemli bir askeri tampon vazifesi gören Eflak ve Boğdan gibi Romen ülkelerinin tehdidine sebep oluyordu. Bu tehdit, kimi zaman Romen voyvodalarının Rusya tarafına meyletmeleri sebebiyle Osmanlı ülkesinin bu beyliklerle sınır oluşturan önemli garnizonlarına da tehdit oluşturmuyordu. Söz konusu durum ve koşullar sebebiyle, Osmanlı Devleti'nin sınır ve sınıra yakın bölgelerde daha ciddi bir askeri ve idari yapılanmaya ihtiyaç duyduğu anlaşılabılır. Bu suretle batı hattında

⁷² Halil İnalcık, *Osmanlı ve Avrupa*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017, s. 221.

⁷³ BOA, *Cevdet Askeriyye (C. AS) 43/1954*; "hâlâ muhafız olan İsmail Paşa zabt u rabta muktedir ise dahi hem mirmirân ve hem de zâifü'l-hâl bir kulları olduğu için bu gibi serhadd-ı azim kalelerin ekser ahâlî neferat ve ocaklı olması... zabt u rabt ve zâbitleri imtizâc eylemiş...".

⁷⁴ Virginia H. Aksan, "Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1700-1850)", *Askerlik İş: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-2000)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s. 325.

⁷⁵ H. Engin, a.g. t., s. 78.

Avusturya ve kuzey hattında Rus tehdidinin yoğunluk kazandığı XVIII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti, bu cephelerdeki serhad kalelerini daha sıkı bir şekilde tahkim ve teçhiz etmeye başlamıştı. Böylelikle sınır ve sınırlara yakın neredeyse her bir Osmanlı kalesinin organizasyonu ve sorumluluğu, en az *mirmiran*, en çok *vezir* rütbesindeki yöneticilerin idaresine verilmesine sebep olduğu söylenebilir.

Bazı Osmanlı Serhad Kalelerindeki Muhafız Paşalar⁷⁶

Kale İsmi	Rütbe	İsim	Tarih
Budin	Vezir	Mustafa Paşa	1576
Sakız	Vezir	Mehmed Paşa	1659
Boğazhisar	Vezir	Ahmed Paşa	1659
Midilli	Vezir	Mustafa Paşa	1660
Kamanıçe	Vezir	Mutafa Paşa	1684
Hanya	Vezir	Ali Paşa	1685
Kandiye	Vezir	Mehmed Paşa	1690
Bozcaada	Vezir	Ahmed Paşa	1690
Seddülbahr	Vezir	Hüseyin Paşa	1691
Eğriboz	Vezir	İbrahim Paşa	1691
Timişvar	Vezir	Hüseyin Paşa	1695
Sakız	Vezir	Hüseyin Paşa	1695
Belgrad	Vezir	Hüseyin Paşa	1697
Hanya	Vezir	Mehmed Paşa	1702
İnebahtı	Vezir	Osman Paşa	1717
Kale-i cedid	Vezir	Mehmed Paşa	1707
Azak	Vezir	Hüseyin Paşa	1713
Hotin	Vezir	Mirza Mehmed Paşa	1718
Niş	Vezir	Ali Paşa	1718
Vidin	Vezir	Mustafa Paşa	1718
Bender	Vezir	Mirza Mehmed Paşa	1719
Yenikale	Vezir	Hasan Paşa	1719

Yukarıdaki tabloda görüldüğü üzere XVIII. yüzyıldan itibaren kronolojik olarak takip edildiğinde, hudut boylarında her bir Osmanlı kalesinde çoğunluğu vezir rütbesinde olan kale idarecilerinin varlığına rastlanır. Bu yöntemle Osmanlı yönetimi, stratejik bölgelerdeki kalelerin askeri organizasyonu ve savunmasında yaşanan problemlerin önüne geçmeye çalışmıştı. Bu suretle kalenin en yetkili idarecisi olarak paşanın istihdam ettiği çok sayıda kapı halkı ve maiyetindeki askerlerle bulunduğu mevkiin güçlendirilmesi sağlandı. Böylelikle merkezi yönetim, kalelere atfettiği önemle hem bölge halkına refah hem de askeri personelin idaresini kolaylaştırarak kale savunma ve idaresinde yeni bir faktör ve kaide ortaya çıkarmış oldu.

a. Muhafız Paşaların Kalelerde İstihdamlarının Usûl, Şart ve Yöntemleri

Muhafız paşaların herhangi bir kalenin idaresinde istihdamları, belirli şart ve usûllere göre yapıldı. Öncelikle herhangi bir eyaletin beylerbeyliği veya sancakbeyliği tasarruflarına verildiğinde, sınırdaki *bir kalenin muhafızlığı şartı* koşulurdu. Çoğunlukla bu vazifelerin

⁷⁶ BOA, A. DVNSMHH. d 28 hk 578; A. DVNSMHH. d 93 hk 202; A. DVNSMHH. d 93 hk 202; A. DVNSMHH. d 99 hk 389; A. DVNSMHH. d 99 hk 389; A. DVNSMHH. d 100 hk 453; A. DVNSMHH. d 100 hk 452; A. DVNSMHH. d 106 hk 412; A. DVNSMHH. d 106 hk 409; A. DVNSMHH. d 110 hk 442; A. DVNSMHH. d 112 hk 1314; A. DVNSMHH. d 126 hk 348; A. DVNSMHH. d 115 hk 1368; A. DVNSMHH. d 120 hk 94; A. DVNSMHH. d 127 hk 414; A. DVNSMHH. d 127 hk 552; A. DVNSMHH. d 127 hk 553; A. DVNSMHH. d 129 hk 124; A. DVNSMHH. d 129 hk 130; MAD. d 2378, s. 2; MAD. d 5429 s. 4; İbnülemin Mâliye (İE. ML)13/1155.

verilmesinde, ilgili paşanın muhafazasına şart koşulduğu kaleye yakınlığı tercih sebebiydi. Aksine örnekler mevcut olmakla beraber,⁷⁷ usulen bu yöntemin daha fazla tatbik edilmeye çalışıldığı gözlemlenebilir. Örneğin XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Özi Eyalet Valiliği, Bozoklu Mehmed Paşa'ya İbrail Kalesi Muhafızlığı şart koşularak tevcih edilmişti.⁷⁸ 1711 yılının sonlarına doğru sabık Tımışvar Beylerbeyi Mustafa Paşa'ya, Eğriboz Kalesi muhafazası şartıyla arpalık olarak Eğriboz Sancağı, Tımışvar Eyaleti Valiliği ise sabık Eğriboz Muhafızı Vezir Hüseyin Paşa'ya ihale edilmişti.⁷⁹ Aşağıdaki tabloda görüldüğü üzere, kale idaresinde görevlendirilen muhafız paşaların tayin usülleri, benzer yöntemler tatbik edilerek gerçekleştirilmişti.

XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Bazı Serhadlerdeki Muhafız Paşalar⁸⁰

Görevli	Şartlı Muhafızlık	Tasarrufundaki Eyalet/Sancak	Şekli	Tarih
Hasan Paşa	Eğriboz Kalesi Muhafızlığı	Tımışvar Eyaleti	Arpalık	1711
Mustafa Paşa	Eğriboz Kalesi Muhafızlığı	Eğriboz Sancağı	Arpalık	1711
Hasan Paşa	İbrail Kalesi Muhafızlığı	Hamid Sancağı	Arpalık	1712
Ali Paşa	Azak Kalesi Muhafızlığı	Kars Eyaleti	Arpalık	1713
Tatar Salih Paşa	Özi Kalesi Muhafızlığı	Selanik ve Kılburun Sancakları	Arpalık	1713
Ramazan Paşa	Acu Kalesi Muhafızlığı	Acu Sancağı Mutasarrıflığı	Arpalık	1713
Ramazan Paşa	Azak Kalesi Muhafızlığı	Köstendil Sancağı mutasarrıflığı	Arpalık	1714
Mehmed Paşa	Bender Kalesi muhafızlığı	Bender ve Kayseri Sancağı Mutasarrıflığı	Arpalık	1714
Osman Paşa	Hanya Kalesi Muhafızlığı	Hanya Sancağı mutasarrıflığı	Arpalık	1714
Ahmed Paşa	Bender Kalesi Muhafızlığı	Ohri ve İskenderiye Sancakları Mutasarrıflığı	Arpalık	1714
Mirza Mehmed Paşa	Faş Kalesi Muhafızlığı			1725
İbşir Hüseyin Paşa	Özi Kalesi Muhafızlığı	Kılburun Sancağı Mutasarrıflığı	Arpalık	1728
Mustafa Paşa	Kandiye Kalesi Muhafızlığı	Girid Eyaleti		1731
Mehmed Paşa	Faş Kalesi Muhafızlığı	Gönye Sancağı Mutasarrıflığı	Arpalık	1731
Mehmed Paşa	İnebahtı Kalesi Muhafızlığı	İnebahtı Sancağı	Arpalık	1731
İbşir Hüseyin Paşa	Vidin Kalesi Muhafızlığı	Niğbolu Sancağı		1731

⁷⁷Örneğin Sivas Valiliği'ne atanan Seyyid Mehmed Paşa'ya Bender Kalesi Muhafızlığı, Vidin ve Niğbolu sancaklarına atanan Vezir Mehmed Paşa'ya Vidin Kalesi Muhafızlığı, Çankırı Mutasarrıfı Süleyman Paşa'ya (1769) Bozöyük Sancağı'na tayini için İbrail Kalesi Muhafızlığı şartı konmuştu Bilgiler için bkz. BOA, C.AS 53794; 47022; 50460.

⁷⁸ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 536 (Evâsıt-i L 1129).

⁷⁹ BOA, A. DVNSMHH. d 119, hk 1147 (Evâil-i L 1123/12 Kasım 1711).

⁸⁰ BOA, A. DVNSMHH. d 119, hk 1146; A. DVNSMHH. d 119, hk 1145; A. DVNSMHH. d 119, hk 1233; A. DVNSMHH. d 119, hk 1337; A. DVNSMHH. d 119, hk 1645; A. DVNSMHH. d 119, hk 1526; A. DVNSMHH. d 120, hk 744;

Genç Ali Paşa	Gence Kalesi Muhafızlığı	Gence Eyaleti		1731
İbrahim Paşa	Van Kalesi Muhafızlığı	Revan Eyaleti		1731
Rüstem Paşa	Tiflis Kalesi Muhafızlığı	Tiflis Eyaleti		1732
Muhsinzâde Mehmed Paşa	Hotin Kalesi Muhafızlığı	Köstendil Sancağı mutasarrıflığı	Arpalık	1753
Muhsinzâde Mehmed Paşa	Vidin Kalesi Muhafızlığı	Niğbolu sancağı utasarrıflığı	Arpalık	1756
Muhsinzâde Mehmed Paşa	Özi Kalesi Muhafızlığı	Özi Eyaleti		1753
Muhsinzâde Mehmed Paşa	Hotin Kalesi Muhafızlığı	Köstendil sancağı mutasarrıflığı	Arpalık	1756

Bu şartlarda tayin edilen muhafız paşaların vazifelerini en fazla üç yıl kadar idare ettikleri anlaşıyor. Örnek teşkil etmesi bakımından kronolojik bir takip yapıldığında, Muhsinzâde Mehmed Paşa'nın Özi Eyalet Valiliğini Özi Kalesi muhafazası şartıyla yaklaşık 3 sene görevde bulunarak icra ettiği anlaşılmaktadır.⁸¹ Bu örnekler, sonraki sayfalarda yaklaşık 120 yıl boyunca İbrail Kalesi idaresinde bulunan muhafız paşaların görev süreleri tetkik edildiğinde de rahatlıkla tespit edilebilmektedir.

Kalenin ehemmiyeti, muhafız olarak görevlendirilecek paşaların kudreti ile yakından ilişkiliydi. Serhad muhafazasını güçlendirmek, Osmanlı merkezinin stratejik mevkileri en yüksek mertebeden azami gayret beklentisiyle uyguladığı bir yöntemin karşılığıydı. Öte yandan vezir rütbesindeki paşaların kalelerde istihdam edilmesini gerekli kılan diğer âmillerden biri de yerli sâkinlerin bunu talep etmesi ile ilişkiliydi. Sürekli cereyan eden harplerin yarattığı korku ve endişe, şehir sakinlerinin bulunduğu bölgenin düşman tarafından taarruz ihtimalinden kaynaklanıyordu. Örneğin 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşında Niğbolu Kalesi'nden İbrail Muhafızlığına Vezir Süleyman Paşa'nın tayin edileceği söylentisi, Niğbolu ahalisinin tepkisine sebep olmuştu. Nehrin karşı tarafında bulunan Rus birliklerinin Niğbolu'ya saldırmaya niyetli oldukları bilgisi, ahali tarafından duyulmuş ve kalenin muhafazası ile ilgili kaygılarını dile getirmişlerdi. Bu suretle buraya kesinlikle bir vezirin tayin edilmesi istenmekteydi (1770). Bölgede yapılan araştırmalarda Rusların saldırma ihtimalinin zayıf olduğu, Halep Valisi ve Bükreş Seraskeri Vezir Mehmed Paşa'nın da bölgeye yakınlığı sebebiyle herhangi bir saldırıya müdahale edebileceği varsayımıyla, bu huzursuzluktan kaynaklanan şikâyetler giderilmeye çalışılıyordu. Bu suretle Süleyman Paşa'nın İbrail Kalesi'ne doğru hareket etmesine muhalefet edilmemesi, Osmanlı yönetimi tarafından ifade edilmiş ve ahalinin kalplerini ferah tutması istenmişti. Bu durum, bir muhafız paşanın kale idaresinde kurduğu otorite ve sağladığı yararlılığın, şehir halkı nazarında sağladığı teveccühe örnek teşkil etmektedir. Diğer yandan Süleyman Paşa İbrail Kalesi'ne tayin edildikten sonra sağlığı ile ilgili ortaya çıkan durum, asker ve ahali arasında endişeye yol açmıştı. Paşanın hastalığı geçene kadar kale muhafazasında herhangi bir aksama yaşanmaması için geçici görevlendirmelerle idarede devamlılık sağlanmıştı. 21 Ekim 1770 tarihinde Özi Valisi Dağıstâni Ali Paşa, İbrail Kalesi'ne görevlendirildiyse de kendisi gelene kadar ya da Süleyman Paşa iyileşene kadar mirmirândan Mehmed Sadık Paşa'nın İbrail Kalesi muhafazasına atandığı görülmektedir.⁸² Bu suretle İbrail

⁸¹ BOA, TS. MA. e 335/2 (28 S 1163/6 Şubat 1750); Paşanın 1752 yılında aynı vazifesinin ibkâ edildiği BOA, TS. MA. e 336/6 (10 L 1166/21 Ağustos 1752); 1753 yılında ise Hotin muhafızlığına Hotin Sancağı Mutasarrıflığı kendisine tevcih dilerek tayin edildiği görülmektedir. Bkz. BOA, TS. MA. e 336/8 (26 S 1166/2 Ocak 1753).

⁸² BOA, A. DVNSMHH. d 168 hk 1030 (1 b 1884/21 Ekim 1770; Muharrem Saffet Çalışkan, *(Vekâyi'nüvis) Enveri Sadullah Efendi Tarihinin I. Cildi'nin Metin ve Tahlili (1182-1188/1768-1774)*, (Doktora Tezi), Marmara

Kalesi'nin idaresi, Tuna hattının en önemli istihkâmlarından olması sebebiyle önem arz etmekteydi. Osmanlı yönetiminin belli başlı kalelere gösterdiği ehemmiyetin en önemli göstergesi, kuşkusuz tayin edilen idarecilerin rütbe ve kudretinden kaynaklanıyordu. Öyle ki eyalet valilerinin kale yönetiminde doğrudan vazifelendirilmeleri, çoğu zaman paşanın rütbesinin ve tasarrufunda olan diğer hizmet alanlarının genişletilerek nüfuzlarının artmasına da olanak sağlamaktaydı. Dolayısıyla bunların müstahkem kalelerin idaresinde görevlendirilmeleriyle hem şehir sakinlerinin endişesinin azaltılması hem de savunma organizasyonunun güçlendirmesi hedeflenmekteydi. Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan (1774) bir süre sonra Anadolu Valisi Vezir Seyyid Mehmed Paşa, İbrail Muhafızlığına tayin edilmişti.⁸³ Müteakiben İbrail muhafazası şartıyla kendisine Özi Eyaleti ihale edilmişti.⁸⁴ 1787-1792 yılları arasında cereyan eden savaşlarda İbrail Kalesi Muhafızı Vezir Mahmud Paşa, buraya görevlendirilirken Adana Valisiydi.⁸⁵ Kısa bir süre sonra Rumeli Valisi olarak tayin edilmiş ve İbrail kale muhafızlığı görevinde bulunmuştu.⁸⁶ Müteakiben sabık Anadolu Valisi Seyyid Mehmed Paşa'ya, İbrail Kalesi muhafızlığı şartıyla Özi Eyalet Valiliği tevcih edilmişti.⁸⁷ Söz konusu atamaların en temel sebebi, İbrail Kalesi'nin bulunduğu coğrafyanın ehemmiyetinden kaynaklanmaktaydı. Kalenin Tuna Nehri üzerinde olması, hem Siret hem de Prut Nehri'ne yakınlığı sebebiyle stratejik bir öneme hâizdi. Dolayısıyla bu bölgeden itibaren hem Eflak hem de Boğdan memleketlerinin kontrol ve muhafazası için ordunun en önemli harekât noktalarından ve garnizonlarından biriydi.⁸⁸

İbrail Kalesi Muhafız Paşaları (1691-1829)⁸⁹

	Rütbe		Tarih
Mehmed Paşa	Vezir		1691
Davud Paşa	Vezir		1711
Mustafa Paşa	Vezir		1711
Ahmed Paşa	Vezir		1717
Mirza Mehmed Paşa	Vezir	Sabık Özi Valisi	1717
Bozokoğlu Mehmed Paşa	Mirmiran	Karesi ve Kırşehir Mutasarrıfı	1717-1718
Yusuf Paşa	Vezir		1719
Numan	Mirmiran	Vize Sancağı Mutasarrıfı	1720
Mustafa Paşa	Vezir		1720-1721
Yusuf Paşa	Vezir		1723
Ebubekir Paşa	Vezir		1724

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türkiyat Araştırmalar Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, s. 170-182.

⁸³ BOA, C. AS 266/11040 (Evâil-i Za 1191/1 Aralık 1777).

⁸⁴ BOA, C. AS 895/38523 (3 S 1193).

⁸⁵ BOA, C. AS 665/27926 (5 Ra 1202/15 Aralık 1787).

⁸⁶ BOA, Ali Emiri Sultan Selim III (AE. SSLM. III) 128/7784 (18 C 1206/12 Şubat 1792).

⁸⁷ BOA, C. AS 853/36492 (29 B 1192).

⁸⁸ Söz konusu atıflar, Özi, Akkırman, Kili, Bender, İsmail ve Hotin gibi müstahkem kalelerin muhafazası için de geçerliydi. Örneğin aynı tarihlerde *Hotin kalesi re's-ı hudûd ve serhadde azim bir kale* olarak tarif ediliyor ve bu istihkâmı idare edecek yöneticinin *zabt u rabta muktedir bir paşa* olması gerektiği belirtiliyordu. Mevcut muhafız İsmail Paşa, kudretli biri olsa da *zaiüfü'l-hâl* olarak tabir edilmiş ve bu suretle yerine başka bir paşa vezir rütbesiyle Hotin Kalesi Muhafızlığı'na tayin edilmişti. Bkz. BOA, AE. SMST. IV 11/850.

⁸⁹ BOA, Ali Emiri Sultan Abdülhamid I (AE. SABH. I) 31/2332; C. AS 975/42475; 914/39463; 463/19318; 352/14589; 938/40678; 529/22109; 2/46; 821/34907; 858/36706; 863/36971; 356/14735; 241/10175; 665/27926; AE. SSLM. III 128/7784; AE. SABH. I 361/25215; *Cevdet Dâhiliye* (C. DH) 82/4068; 346/17296; 55/2720; AE. SMST. III 10/816; *HAT* 704/33839-A; 637/31429; 1547/9; 1008/42392; 1260/48753; 478/23391; 645/31607; 497/24390; 1546/26; *Cevdet Mâliye* (C. ML) 121/5361; 211/8700; 105/4636; *Cevdet Darphâne* (C. DRB) 11/546; *Cevdet Bahriye* (C. BH) 107/5180; 168/7908; 165/7786; Ali Emiri Sultan Mahmud II (AE. SMHD. II) 22/1368; D. BKL. d 32760; *Cevdet Hâriciye* (C. HR) 27/1337; *Bâb-ı Defteri Baş Muhâsebe Nüzul Eminliği Defterleri* (D. BŞM. NZE. d) 19099; AE. SMHD. II 41/2728; *Şânî-zâde Târihi*, s. 1096; *Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi*, s. 562; Câbi Ömer Efendi, a.g.t., s. 539-540.

Kurd Mehmed Paşa	Vezir		1736
Mehmed Paşa			1737-1739
Hasan Paşa	Vezir		1739-1740
Mehmed Paşa	Vezir		1640-1741
Canikli Süleyman Paşa	Vezir	Müteveffa	1768?
Receb Paşa	Vezir		1768-1769
Hacı Halil Paşa	Vezir		1770
Abdi Paşa	Vezir	Haleb Valisi	1769-1770
İşbozili Abdullah Paşa	Mirmiran		1770
Mehmed Sadık Paşa	Vezir		1770
Hidayetullah Paşa	Mirmiran	Amasya Sancağı mutasarrıfı	1770
Canikli Süleyman Paşa	Vezir	Müteveffa	1769-1770
Seyyid Hidayet Paşa	Vezir	Amasya Sancağı mutasarrıfı	1770
Seyyid Mehmed Paşa	Vezir		1777
Seyyid Mehmed Paşa	Vezir	Anadolu ve daha sonra Özi Valisi	1778-1779
Süleyman Paşa	Vezir		1779-1780
Mustafa Paşa	Vezir		1780
Silahdar Halil Paşa	Vezir	Balıkesir sancağı mutasarrıfı	1785-1786
Yeğen Mehmed Paşa	Vezir		1786
İsmail Paşa	Mirmiran		1787-1788
Mahmud Paşa	Vezir	Rumeli Valisi, İbrail Seraskeri,	1787-1792
Silahdar Seyyid Halil Paşa	Vezir	Selanik Mutasarrıfı	1788-1789
Osman Paşa	Vezir	Kocaili Mutasarrıfı	1792
Seyyid Abdurrahman Paşa	Vezir	Sabık Erzurum Müftüsü	1807-1810
İsmail Paşa	Vezir		1809
Ahmed Paşa			1810
Halil Paşa	Vezir		1812-1813
Şahin Ali Paşa	Mirmiran	Müteveffa	1813
İsmail paşa	Mirmiran		1813-1814
Ahmed Paşa	Vezir		1814-1815
Mustafa Paşa	Vezir		1816-1819
Abdullah Paşa	Vezir		1817
Süleyman Paşa	Vezir	Kavala ve Selanik sancakları mutasarrıfı	1818-1819
Hüseyin Paşa	Vezir		1819-1820
Yenicelizade Ahmed Paşa	Vezir	Müteveffa	1814-1815
Berkofçalı Yusuf Paşa	Vezir	Boğdan Seraskeri	1819-1821
Ebubekir Sıdkı Paşa	Vezir	Anadolu Valisi	1821-1823
İbrahim Paşa	Vezir	Hüdavendigar ve Kocaili Mutasarrıfı	1824-1826
Süleyman Paşa	Vezir		1826-1828-9

Tabloda görüldüğü üzere XVIII. yüzyılın başlarından itibaren İbrail Kalesi'nin idaresine tayin edilen paşaların neredeyse tamamı vezir rütbesindeydi. Bunlar, çoğunlukla bir ve en fazla üç sene görev yapmaktaydılar. İhtiyaç halinde mirmiranların rütbesi, vezir statüsüne intibak ettirilmekteydi ve bu terfi, muhafız paşaların atandığı kaleye gösterilen ehemmiyeti ifade ediyordu. Bu durum, merkeze ulaşan raporlar ve merkezden taşraya giden emirlerde sıkça ifade edilmekteydi. Önceleri olağanüstü şartlarda Osmanlı yönetiminin benimsediği usul, artık serhad bölgelerde kale muhafazasına tayin edilen çoğu idarecinin vezir olması şartı, belli bir kâide ve yöntem haline gelmişti. İbrail, Tuna Nehri'nin öte yakasında *baş serhad* hükmünde itibar görüyordu. 1806-1812 Osmanlı-Rus harbi devam ederken, kesinlikle *vezir rütbesinde* bir görevlinin tayin edilmesi gerektiği ve uzun süredir böyle olageldiği raporlarda sıkça ifade edilmekteydi. Bükreş Antlaşması'nın (1812) ardından kale muhafızı Halil Paşa'nın vefatı

üzerine buraya tayin edilecek muhafızın seçimi ile ilgili Bâb-ı Âli'ye sunulan raporlar, buna en uygun örneği teşkil edebilir. Söz konusu atama için Rumeli bölgesinde mevcut mirmiran ve vezirler tahkik edilmiş, İpsalalalı Ahmed Paşa ve Şumnu Muhafızı Behram Paşa İbrail Kalesi'ne yakınlıkları sebebiyle istihdama namzet gösterilmişlerse de yapılan istişarelerde bunların tayin edilmesi uygun görülmemişti. Anadolu veya daha uzak bir bölgeden bir atama ise muhafızın buraya gelene kadar yaşanacak zaman kaybı dikkate alınarak Silistre Mütesellimi Mirmiran Şahin Ali Paşa istişarelerde ön plana çıkan isim olmuştu. Paşanın kudretli kişiliği ve görevde bulunduğu bölgede yöneticilik vasfı takdir edilen bir asker olduğu bildirilmişti. Fakat rütbe olarak *mirmiran* seviyesindeydi. İbrail Muhafızlığına tayin edilmesi ile birlikte, kendisine *vezâret* rütbesi taltif edilerek kaleye gönderilmişti.⁹⁰

Zamanın şart ve koşulları, muhafız paşaların kale idaresinde tek başına rütbe ve sadakatlerinin yeterli olmadığını ortaya koymaktaydı. Keza kalelerin muhafazası konusunda iktidar sahibi ve yönetme kabiliyetinin olmasında liyakat söz konusuydu. Muharebe şartlarında becerikli ve gelirleri uygun şekilde kontrol ederek yönetebilecek bir vezir ancak İbrail gibi önemli bir serhaddin muhafazasını üstlenebilirdi.⁹¹ 1818-1819 tarihlerinde İbrail Muhafızı olan Vezir Abdullah Paşa, bu özellikleri taşımayan ve merkezde *zâifü'l-hâl* olarak tabir edilen biri olduğu için, yerine savaş kabiliyetine ve nüfuzuna güven duyulan sâbık Bosna Vâlisi Süleyman Paşa atanmıştı. Merkezin sunduğu bilgiye göre, Abdullah Paşa her ne kadar sadakatle hizmet etmiş bir görevli olsa da *İbrail Kalesi diğer sınır kalelerine kıyas edilmediği için daha güçlü bir vezirin otoritesine ihtiyaç vardı*. Abdullah Paşa'nın âkil bir vezir lakin biraz gevşek olduğu belirtilerek bu vazife, savaşlardaki cesareti ile merkezin takdirini toplayan Süleyman Paşa'nın uhdesine verilmişti. Nitekim kısa bir süre sonra İbrail Muhafızlığı görevini üstlenen Ebubekir Paşa'nın da akıbeti aynı olmuştu. Tıpkı Abdullah Paşa ile ilgili öne sürülen ithamlar gibi, Ebubekir Paşa'nın yerine Hüdâvendigâr Sancağı Mutasarrıfı İbrahim Paşa getirilmişti. Merkeze sunulan raporlara göre, *İbrail'de nüfuz ve kudreti bilinen bir vezirin tayiniyle Rusya gibi bir düşmanın gözünde ihtiyatlı görünmenin icâb ettiği* vurgulanıyordu. Ebubekir Paşa'nın *acız-ı hâli*, kaleye atanacak vezirin daha işe yarar ve harbe kadir bir kişilik olmasını gerektirmekteydi. Her ne kadar hakkında Kocaili ve Hüdâvendigar sancaklarında görevli iken bazı şaibe ve söylentiler raporlara yansımışsa da İbrahim Paşa, İbrail Kalesi Muhafızlığına tayin edilmişti.⁹²

İhtiyaç hâsıl olduğunda bu muhafız paşalar, mübâdele usulü ile (*'alâ-târikü'l-mübadele*) görev değiştirebilirlerdi. XIX. yüzyılın ilk yarısında Babadağı Muhafızlığı görevinde bulunan Yusuf Paşa, aynı zamanda Anadolu Valisiydi. İbrail Muhafızlığı, Yusuf Paşa'nın Babadağı'na tayin edilmesi ile Ebubekir Paşa'ya bu yöntemle tevcih edilmişti (1821).⁹³

Kalenin fonksiyonel olarak tüm işlerinin idaresine seçilen muhafız paşalardan, sorumluluğun tamamını üstlenmesi beklenmekteydi. Dizdarlar da muhafız paşaların iltimasıyla görevlendirilebilirdi.⁹⁴ İbrail Kalesi'ne atanan muhafız paşalar, usulen uygulanan yöntemle kapı halkı ve maiyeti ile birlikte burada ikametle yükümlüydüler.⁹⁵ Bunun için kale içinde çoğunlukla *Muhafız Paşa Konağı*, *Vezir Konağı* ya da *Paşa Kapısı* ismiyle kendileri için inşa edilen yerde ikamet emektedirler. Dairesi halkı için de kendi konaklarının hemen yakınında

⁹⁰ BOA, TS. MA. e 710/46 (1226/1811).

⁹¹ BOA, HAT 482/23625 (1234/1818-1819).

⁹² BOA, HAT 476/20331 (1236/1820-1821).

⁹³ BOA, HAT 750/35411 (11 R 1236/16 Ocak 1821); “*mukteza-yı emr ü irâde üzere İbrail muhafızlığı ala-târikü'l-mübadele*” uhdesine tevcih olunan Anadolu Valisi Bekir Paşa'nın ibrail'e geldiğinde, kendisi ibrail'den hareket ederek memuriyeti üzere Babadağı'na geçeceği bildirilmişti.

⁹⁴ BOA, *İbnülemin Askeriye* (İE. AS) 8128; İbrail Kalesi dizdarlığı, muhafız Yusuf Paşa'nın arzıyla tevcih edilmişti.

⁹⁵ BOA, *Ali Emiri Sultan Mahmud I* (AE. SMHD. I) 122/8848 (28 C 1152/2 Ekim 1739); “*hâlâ İbrail muhafazasında olup ol-havâililere memûr asâkir-i mansûremin üzerlerine başbüğ tâyin edilen vezir Mehmed Paşa'ya hükm ki, sen ki vezir-i müşârünileyhsin memur olduğın vazifenin önemi için beher hâl kapun halkını techiz ve dairenle levâzımını tesviye ve tanzim eylemek ehem ve elzem olduğuna binaen...*”.

uygun binalar inşa edilmekteydi. Osmanlı arşivindeki masraf defterlerinde, bunların maiyetlerinin isimleri ile birlikte yapılan harcamaları incelendiğinde, Anapa Kalesi bu manada önemli bir örnek teşkil eder. Buna göre muhafız paşaların dairesi halkı, Bâb-ı Âli'de merkezi sarayın ve etrafında örgütlenen bürokrasinin proto-tipini andırmaktadır. 1795 yılına ait masraf defterinde, Anapa Kalesi Muhafızının maiyetinde enderun ve birun ağaları, divan kâtibi, kapıcılar kethudası, hazinedar, selam ağası, saman emini, mirâhor, mehterân, sancakdar, imam, hazine kâtibi, çukadar, dûhancı, ibrikdâr, berber, kilerci, mühürdar, kahveci vs birçok görevli bulunmaktaydı.⁹⁶

b. Muhafız Paşaların Görev ve Yetki Alanları

Mirmiran ya da vezir rütbesindeki muhafız paşaların, kale idaresinde sorumlu tutuldukları görevlerini belirleyen yazılı *kanun* ve *kaideler* henüz mâlum olmayan veya tesadüf edilmemiş bir konudur. Ancak bilhassa XVIII. yüzyıldan itibaren kale muhafazası ve idaresi ile ilgili kendilerine doğrudan gönderilen hükümler, vazifelerinin sınırlarını belirleyen bir müeyyide haline dönüşmüştür. Söz konusu müeyyideler, doğrudan zamanın şart ve koşullarının oluşturduğu esaslardan beslenmekte ve gittikçe yaygınlaşarak geleneksel bir usul ve kaide olarak görülmesini sağlamaktaydı. Çoğu zaman gerek merkezden gelen emirler ve gerekse merkeze gönderilen raporlar, bahsi geçen hususlar göz önünde bulundurularak özellikle vezir rütbesinde bir yetkilinin stratejik kalelerde idareci olarak istihdam edildiklerini göstermektedir. Söz konusu görevleri, rütbelerinden dolayı tabiatı itibarı ile tek başına askeri sorumlulukları temel alınarak değerlendirilemezdi. Kale muhafızı olarak kendilerine doğrudan gönderilen hükümler, onların kalede askeri organizasyondan başlayıp kale etrafında teşekkül eden kazânın askeri, mâli ve mülki olarak birçok işinden sorumlu birer *şehir valisi* gibi vazifelendirildiklerini göstermektedir. XIX. yüzyılın ilk çeyreğinden itibaren muhafız paşalar, özellikle İbrail Kalesi'nde aynı zamanda mukataa ünitelerini birleştiren nezaretin nazırlık vazifesini de üstlenmişlerdi. 1787-1792 savaşları sırasında İbrail Nezareti'nin idârecisi olan Nazır Ahmed Ağa'nın (sonradan sadrazam Laz Ahmed Paşa olarak anılmaktadır) ardından, İbrail Nezareti'nin idaresi de İbrail muhafız paşalarına ihale edildi. Örneğin, Mart 1813 tarihinde Seyyid Halil Paşa'nın vefatının ardından,⁹⁷ Silistre Mütesellimi ve Silistre Kalesi Muhafızı Şahin Ali Paşa, vezaret rütbesi ile taltif edilerek hem İbrail Muhafızlığına hem de nazırlığına atandı. Bu sırada geçici bir görevle İbrail Nazırı olan kapıcıbaşılardan Hüseyin Ağa'nın merkeze bildirdiği rapor, yaklaşık yüzyılı aşkın bir süredir kalelere atanan vezir ve mirmiran gibi yöneticilerin, *kale idaresinden mutlak sorumlu tutulduklarını ve bunun belli bir nizam ve kâide olarak görüldüğünü* göstermektedir. Ona göre muhafız olarak görevlendirilen kişi, hem vezir rütbesinde olacak hem de nazırlık vazifesini üstlenecekti. Bunların vazifeleri *memleket işlerinin idaresinde uygulana gelen bir kaide olduğu için, ahâlinin de öyle alıştığına* vurgu yapmaktaydı.⁹⁸ Hüseyin Ağa'nın verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre nezareti idare edecek nazırın, vezir statüsünde bir kale muhafızı olması gerekiyordu. Dolayısıyla kale idaresinde *vezir-muhafız* örneği, İbrail özelinde artık *vezir-muhafız-nazır* statüsünde tatbik edilmeye başlamıştı.

Bilhassa XVIII. yüzyıl başlarından itibaren yaygınlaşan kale idaresine muhafız paşaların tayini, doğrudan şehrin askeri ve mülki idaresi ile ilişkilendirebilir. Yüzyılın başlarından itibaren ortaya çıkan siyasi ve jeopolitik sorunlar, değişen sınırlar, gittikçe kalabalıklaşan şehir nüfusları, yerel idarecilerin artan gücü ile devlete başkaldırmaları gibi durum ve koşullar, Osmanlı yönetiminin serhad muhafazasına daha fazla yoğunlaşmasına sebep olmuştu. Hotin, Bender, Akkirman, Kili, İsmail, Yergöğü, Kulle ve İbrail kaleleri gibi düşman kuvvetlerine set

⁹⁶ BOA, Bâb-ı Defteri Baş Muhâsebe Kalemi Defterleri (D.BŞM. d) 6364 (Mart 1795); naklen Hakan Engin, *a.g.t.*, s. 19.

⁹⁷ BOA, HAT 664/32292 (3 Ra 1228/4 Mayıs 1813).

⁹⁸ BOA, HAT 478/23391 (27 Ra 1228/30 Mart 1813).

olabilecek en önemli istihkâmlar, Rumeli bölgesinin kilidi sayılmaktaydı. Sadece bu 8 kalenin arazisi bile, 1812 yılında Bükreş Antlaşması görüşmelerinde bulunan Muhib Efendi'ye göre “*Frengistan'da olsa üç-dört krallık itibar olunacak*” mahallerdi.⁹⁹ Yine kuzeyde Azak, Kılburun ve Özi kaleleri, Osmanlıların XVIII. yüzyıl boyunca Rusya'ya karşılık verebilecek en önemli ileri karakolları durumundaydı. Dolayısıyla değişen ve gelişen koşullar, stratejik kale-şehirlerin idaresinde şimdiye kadar kale komutanı olarak bilinen dizdarların yetki, nüfuz ve sorumluluklarını aşmaktaydı. Bundan dolayı vezir statüsünde en üst düzey sorumluların olduğu bir kalede, kendi sorumluluğunu icra etmekle birlikte dizdarların tek başına kale komutanı olarak nitelendirilmesi söz konusu olamazdı. Muhafız paşaların varlığında, kale-ordu-merkez irtibatı ile doğrudan muhatap kabul edilen dizdarlar değil, tabiatı itibarıyla mirmirân veya vezir rütbesindeki bu idarecilerdi.

Söz konusu muhafız paşaların görev mahiyeti ise yukarıda atıf yapılan müeyyideleri işaret eden bilgilerle, bunların faaliyet alanları ve sorumlulukları değerlendirilebilmektedir. XVIII. yüzyılın ilk çeyreğine doğru Özi Valisi ve Hotin Muhafızı Abdi Paşa'ya gönderilen bir emir, muhafız paşaların görevlerinin muhteviyatı hakkında belli bir kanaatin oluşmasını sağlamaktadır. Bahsi geçen emirde muhafız paşalardan talep edilen beklentiler, Osmanlı serhad bölgelerinin en önemli mevkilerini oluşturan Azak, Özi, Yenikale, Niş, Eğriboz, Vidin, Niğbolu, İnebahtı, Mora, Bender, Kandiye, Hanya, Erzurum, Kars, Van ve İbrail kalelerinin muhafızlarından da talep edilmiştir. Buna göre muhafız paşalar, bulunduğu bölgenin askeri ve dini eşrafi, memleket ayanları ve cümle belde ahalisi (reâya ve berâya) ile temsil ettiği vazifeye uygun olarak teşrifat ve protokol düzenini takip edecekti. Bunların emniyetlerinin sağlanması, yerli halkın huzur ve refahının temini, zulme uğramamaları ve haklarının gözetilmesi noktasında bir beklenti ve talep söz konusuydu. Memuriyetlerde uygun istihdamlar sağlamaları gerekiyordu. Sipahi, silahdâr, cebeci, topçu, yeniçeri ve yerli kulu gibi askeri zümrelerin herhangi bir şer'î davası vukua gelirse, bunların takibinin yapılması ve gerektiğinde zâbitlerine teslim etmeleri isteniyordu. Görevlerinin icrasında, *kânun-ı kadime* riayet etmeleri, mugâyır hareketlere müsaade etmemeleri ve bilhassa buna rıza göstermemeleri icap etmekteydi. Askeri personelin kanun dışı faaliyetleri neticesinde aldıkları cezanın icrasını bizzat takip ederek herhangi bir gevşekliğe mahal vermeyeceklerdi ve ocakları vasıtasıyla bu kişilerin cezasının infazında işin takipçisi olacaktı. Gerek yerli halkın gerekse bulunduğu mevki ile irtibat halinde olan herhangi bir memleket ahalisinin işleriyle ilgili mağduriyet yaşanmamasına dikkat göstermeleri ve bunları yönetirken kanunlara göre hareket etmeleri en temel vazifelerindendi. Bulunduğu serhaddin tertibi, gerekli nizamın sağlanması, ahalinin hak ve hukukunun gözetilerek himaye edilmesi ve bunlarla ilgili işlerin görülmesinde asla kanun dışına çıkmamaları beklenmekteydi.¹⁰⁰ Genel hatları ile muhafız paşaların görevlerinin mahiyeti, uygulamalarda daha fazla detaylandırılabilir. Kalelerde askeri organizasyonun mutlak sorumluları olmaları sebebiyle muhafız paşalar, kale ve çevresinin düşman saldırılarından korunmasında en yetkili muhatap sayılmaktaydı.¹⁰¹ İstihdam edildikleri kale muhafazasının yanı sıra, kalenin bulunduğu kazâda mevcut kasaba ve köylerin eşkıya ve haydut saldırılarına maruz kalmalarına engel olarak emniyetin sağlanması da bunların vazifesi dâhilindeydi.¹⁰² Görevde bulundukları bölgede, sınır devleti ile uygulanagelen hudut protokollerine riayet edilmesini sağlayarak izinsiz giriş çıkışlara müsaade etmemeleri gerekmekteydi. Bu tür vakalarda, etraf

⁹⁹ BOA, HAT 851/38146 (21 L 1223/10 Aralık 1808).

¹⁰⁰ BOA, A. DVNSMHH. d 130, hk 657; 658, 659, 660, 661, 662, 663, 664, 665, 666, 667, 668, 669, 670, 671, 672, 673, 674, 675 (Evâil-i M 1134/22 Ekim 1721).

¹⁰¹ BOA, A. DVNSMH. d 100 hk 452 (Evâhir-i R 1113/3 Ekim 1701); Eğriboz Kalesi Muhafızı Vezir İbrahim Paşa'ya gönderilen hükümde, Atina Kalesi'ni Venediklilerden korumak için maiyetindeki askerlerle takviye etmesi bildirilmişti. Muhtemelen paşanın aynı zamanda Atina Kalesi ile teması, onun sancak muhafazasında olması ile de ilgiliydi.

¹⁰² BOA, A. DVNSMH. d 106 hk 230 (Evâsıt-i N 1106/29 Nisan 1695).

kalelerdeki muhafızlarla irtibat halinde olarak ruhsatsız geçişlere engel olacak organizasyonu da sağlamaları gerekiyordu.¹⁰³ Bu suretle geçişi zor yolları kullanarak gizlice Osmanlı memleketine giriş yapan ve ticari faaliyetlerde bulunan tüccar ve esnaf gruplarına müsaade etmeyeceklerdi. Ayrıca sınır devletleriyle yapılan siyasi ve ticari antlaşmalara bağlı olarak, barış zamanlarında muhatap devletlerin sınırlarına kale askeri grupları tarafından yapılacak herhangi bir taarruza fırsat vermeyeceklerdi. Örneğin 1715 yılında Azak Kalesi askerlerinden yerli kulu ve bazı yeniçeriler, bir kısım Tatar grupları ile birlikte hareket ederek Rusya'nın himayesinde bulunan bölgelerde ganimet elde etmek maksadıyla taarruz ve tacizlerde bulunmuşlardı. Bu durum İstanbul'dan duyulunca, Azak Kalesi Muhafızı Vezir Yusuf Paşa'ya kati bir şekilde Rusya ile yapılan antlaşma ve ahidnâmelere bağlı kalınarak bu tarz faaliyetlerde bulunan askerlere engel olması ve ileride oluşabilecek benzer hadiselerin önüne geçmesi emredilmişti.¹⁰⁴ Kezâ ticari faaliyetlerde bulunmak üzere Osmanlı ülkesine gelen tüccar taifelerine (*müste'men*) Osmanlı ülkesinde üretilen tahıl ve hububat benzeri ürünlerin yerli pazarlarda satışı yasak olması sebebiyle, bu tarz ticari faaliyetlere kati şekilde müsaade etmemeleri gerekiyordu. Örneğin, Mora Yarımadası'nda bulunan Anaboli Kalesi Muhafızı Mustafa Paşa ile Koron kadısı Mehmed Efendi'nin, zahire satışı ile ilgili olarak müste'men taifesine cevaz verdikleri ve iskelelerde aleni şekilde bu ürünlerin satışının yapılarak farklı bölgelere nakledildiği tespit edilmişti. Osmanlı yönetimi, Anaboli Kalesi Muhafızı ile Koron kadısını görevlerinden azlederek Rodos'a sürgüne göndermişti.¹⁰⁵ Diğer taraftan Osmanlı başkentinin hububat ihtiyaçlarını karşılamak üzere zahirenin tedariki, depolanması ve nakli ile ilgili işlemlerde muhafız paşaların sorumlulukları vardı. Bilhassa Tuna havzasından İstanbul'a gönderilecek hububatın *bir habbesinin bile ziyan edilmemesi*, Osmanlı yönetiminin husûsen en öncelikli konularındandı. Tedarikin sağlandığı bölgelerde muhafız olan paşalar, gerekli olan tedbirleri almakla sorumlu tutulabilirdi. 1813 yılında İbrail Kalesi Muhafızı ve Nazırı olan Şahin Ali Paşa'nın akıbeti, buna örnek teşkil edebilir. Her ne kadar Rumeli bölgesinde dönemin koşulları ile ortaya çıkan nüfuz sağlama çabaları ve yerel yöneticiler arasındaki rekabet ortamı, böylesi cezalandırmalara zemin yaratsa da resmi evraklar, Şahin Ali Paşa'nın katledilmesi ile ilgili hususun İstanbul zahiresinin temini noktasında gösterdiği zafiyet ve usulsüz hareketleri olduğunu göstermekteydi. Şahin Ali Paşa, Silistre Mütesellimliği vazifesindeyken mirmiran rütbesindeydi. Bölgedeki faaliyetleri, ordu ve merkezin takdirini kazanmasına sebep olmuş ve bu suretle İbrail Kalesi Muhafızlığına vezaret rütbesi taltif edilerek getirilmişti. Dönemin Sadrazamı Hurşid Ahmed Paşa'nın merkeze sunduğu rapora göre Şahin Ali Paşa, İbrail Muhafızlığı görevinde iken İstanbul'a gönderilecek zahirenin başka bir mahalle aktarılmasını sağlamıştı. Kanun dışı başkaca faaliyetleri de tespit edilmiş ve bu yüzden Şahin Ali Paşa'nın vezaret rütbesi elinden alınarak Sadrâzam Hurşid Paşa'nın emri ve Enderun Çukadârı marifetiyle idam edilmişti.¹⁰⁶

Öte yandan kazâda görülen şer'î davalarda tespit edilen suçluların aldıkları cezanın infazında muhafız paşaların sorumlulukları vardı. Örneğin yine Azak kadısının merkeze gönderdiği iki raporda, kalede yeniçeri zâbiti olarak görev yapan Trabzönî Süleyman Ağa'nın görevinde bazı usulsüzlükleri, kanuna aykırı izinsiz ticari faaliyetleri ve muhallefat gelirlerine ruhsatsız şekilde el koyduğu tespit edilmişti. Ayrıca bu kişi, kalede askeri hizmetlerde bulunan yakınları ve akrabalarının çokluğuna güvenerek uygunsuz hareketlerde bulunuyordu. Tüm bu sebeplerle hakkında idam kararı çıkarılmıştı. Kadının ilâmına rağmen cezası infaz edilmediği için, durum doğrudan İstanbul'a bildirilmişti. Merkezden gelen emir doğrultusunda kale muhafızı İbrahim Paşa'dan mahkeme kararının uygulanmasında gerekli tedbirleri alması ve

¹⁰³ BOA, A. DVNSMH. d 115 hk 2060 (Evâhir-i N 1118/4 Ocak 1707).

¹⁰⁴ BOA, A. DVNSMH. d 123 hk 37, 38, 39, 40 (Evâsıt-i C 1127/18 Haziran 1715).

¹⁰⁵ BOA, A. DVNSMH. d 129 hk 359 (Evâsıt-i L 1131/31 Ağustos 1719).

¹⁰⁶ BOA, HAT 495/24285 (3 Ş 1228/1 Ağustos 1813).

infazın gerçekleşmesi için bu şahsın zâbitlerine derhal teslim edilmesi emredilmişti.¹⁰⁷ Kezâ yine herhangi bir suçtan dolayı hakkında kalebend veya sürgün kararı çıkarılan şahısların cezalarının uygulanması veya hukuken salıverilmesi kararlaştırılan durumlarda, verilen hükmü icra etmeleri ile ilgili olarak doğrudan muhafız paşalara emirler gönderilebilirdi.¹⁰⁸

Kale askeri organizasyonundan mutlak sorumlu tutulan muhafız paşalar, personelin her türlü tertibatında, azil ve tayinlerinde belirleyicilerdi. Kale dizdarlarının azil ve tayin işlemlerinde etkiliydiler ve dizdarlar, kati suretle muhafız paşaya itaat etmek zorundaydılar. Muhafız paşalar, dizdarları usulsüz davranışlarından dolayı merkeze bildirmek suretiyle azledilirdi.¹⁰⁹ Ayrıca herhangi bir kaleye tayin edilecek dizdarın atama işlemlerinde, muhafız paşanın iltiması söz konusuydu.¹¹⁰ Öyle ki muhafız paşanın olduğu bir kalede dizdarın nüfuz ve yetkileri de kısıtlanmış olurdu. Kale içerisinde dizdarın maiyetindeki mevcudun lüzumsuz yere arttırılması, muhafız paşa varken gerekli görülüyordu. 1786 tarihinde Varna Kalesi Muhafızı Vezir Ahmed Paşa'nın merkeze sunduğu raporda, kale dizdarının hayli yaşlı olduğunda şikâyet ediliyordu. Bu sebeple top, cephane ve sair mühimmatın ihracı gerektiğinde, dizdarın yetersiz kaldığı bildirilerek maiyetine bir kâtip ile beş askerin yazılması istenmişti. Ancak gelen talimatta, kalede muhafız paşa emrinde yeteri kadar asker ve görevli varken, dizdarın maiyetine yeniden asker yazılmasının uygun olmadığı bildirilmişti. Maiyetinde bulunan diğer askeri gruplar içinden ilgili atamaların yapılması kararlaştırılmıştı.¹¹¹ Muhafız paşalar, dizdarın görev alanında olan tüm kale işlerinden bizzat yükümlüydüler. Atandığı kalenin keşif ve tamirâtı ile bunların takibi,¹¹² bu idarecilerin doğrudan mesul tutuldukları görevler arasındaydı. Tamirat işlemleri, muhafız paşaların merkeze sunduğu arz doğrultusunda dikkate alınır. Bu işlemler devam ederken gerekli taş, kereste ve sair levazımın tedariki, stratejik bölgelerde tek başına merkezden atanan bina eminlerine ihale edilmiyordu. XVIII. yüzyıl başlarında, Niş Kalesi'nin tamiri ile ilgili olarak kale muhafızı Vezir Abdullah Paşa'ya gelen emirde, *Niş Kalesi sedd-i sedid-i serhâd* olması dolayısıyla tahkimatının kuvvetine atıf yapılarak mevcut araba, amele, kereste ve sair malzemenin gün gün yoklamasının yapılması, eksiklerinin tespit edilmesi isteniyordu.¹¹³ Tamirat işlemi öncesinde ve sonrasında yapılacak muâyenelerde (*keşif*), görevli olan mimar ve sair personelle beraber bizzat hazır bulunarak kontrol etmesi gerekmektedir.¹¹⁴ Bu faaliyetler için tamirat veya keşif defterlerinin tutulması icap ediyor ve bizzat muhafız paşanın da mührü gerekiyordu.¹¹⁵ Zira tutulan defterlerin bir sureti de İstanbul'a gönderiliyordu. Diğer yandan kalede mevcut askeri personelin yoklaması¹¹⁶, muhafız paşanın denetimi ile mümkün oluyordu. Muhafız paşalar, gerek yerli gerekse merkezi ordu unsurlarının kale hizmetinde mevcut bulunmalarını sağlamak ve eksikler varsa temin etmekle mükelleftiler.¹¹⁷ Askeri personelin yoklamalarının yapılması ve defter tutularak mevâciblerinin ödenmesi için merkezden tayin edilen görevli personele, ilgili katkıları yapmakla sorumlu tutulabilirlerdi. Örneğin, Kale-i Cedid, Açu ve Özi gibi serhad kalelerin muhafız paşalarına gönderilen hükümlerde, evvela yeniçeriler ve ardından kalede istihdam edilen yerli kulu askerlerinin sayımlarının yapılarak mevcut ve na-mevcutların belirlenerek

¹⁰⁷ BOA, A. DVNSMH. d 129 hk 436 (Evâsıt-i Za 1131/29 Eylül 1719).

¹⁰⁸ BOA, A. DVNSMH. d 98 hk 613 (Evâhir-i C 1000/12 Nisan 1592).

¹⁰⁹ BOA, C.AS.761/32106; Örneğin Özi Kalesi dizdarı, kale muhafızına itaat etmediği için görevinden azledilmişti.

¹¹⁰ BOA, İE. AS 88/8128 (9 S 1131/1 Ocak 1719).

¹¹¹ BOA, C.AS 1035/45413 (5 Z 1200/29 Eylül 1786).

¹¹² BOA, MAD. d 1016; Kandiye Kalesi tamirat ve keşif defteri; “*iktizâ iden mahallerin keşif ve tecdid ve defter olunmak bâbında sâdır olan fermân-ı âlişan mücebince bizzât hâla kandiye muhâfızı düstûr-ı mükerrer müşir-i muhafham devletlü İbşir El-Hac Hüseyin Paşa ve tâ'yin buyrılan ...*”.

¹¹³ BOA, A. DVNSMH. d 129 hk 1002 (Evâhir-i R 1131/21 Mart 1719).

¹¹⁴ BOA, MAD. d 1940 (Evâhir-i R 1181/26 Eylül 1767); BOA, D. BŞM. d 4142.

¹¹⁵ BOA, MAD. d 1016 (12 M 1134/2 Kasım 1721); Girit Adası'nda Kandiye Kalesi'nin keşif defteri.

¹¹⁶ BOA, D.BKL. d 32703; D.BŞM. d 1468; “*be ma'rifet vezir Osman Paşa muhâfız-ı kale-i Niş ve Vâli-yi Rum-ili...*”.

¹¹⁷ BOA, A. DVNSMH. d 132 hk 944 (Evâhir-i Ş 1137/13 Mayıs 1725).

defter tutulması ve bunlara ödenecek mevaciblerin taksimini yapacak çavuş ve mübaşirlere yardımcı olunması istenmişti. Bu suretle yoklamalarda eksikler varsa, yeni asker tedarikinin tutulacak defterlerde belirtilmesi, muhafız paşaların görevlerinden biriydi.¹¹⁸ Ocakları tarafından gönderilen mübaşirler marifetiyle yapılan yoklama neticesinde tutulan defterler, mühürlü ve imzalı olarak İstanbul'a gönderilirdi. Mevcut olmayan askerlerin usulsüz şekilde yoklamada mevcut gösterilmelerine kati surette müsaade etmemeleri gerekmekteydi.¹¹⁹ Ayrıca kalede istihdam edilen ve görev süresi dolmuş aylıklı askerlerin, kendi mahallerine dönmesi için izin belgesinin verilmesi, muhafız paşaların kontrolü ile mümkün oluyordu. Eğriboz Kalesi'nde istihdam edilen sipah, silahdar ve serdengeçti askerlerinin merkeze sundukları arzda, yaklaşık iki yıldan beri kalede muhafaza hizmetinde bulunduklarını ifade ederek kendi bölgelerine gitmek için izin talep etmişlerdi. Kale Muhafızı Vezir İbrahim Paşa'dan İstanbul'dan gelen emre göre bunların izinlerini tertip ederek memleketlerine gönderilmesi istenmişti.¹²⁰ Kezâ Trabzon Eyaleti tımar ve zeamet erbabı gibi dirlik sahiplerinin birkaç seneden beri kale hizmetinde oldukları bilgisi merkeze ulaşmış ve bunun üzerine herhangi bir eyaletten buraya gelen askeri personelin sahip oldukları dirlik bölgelerine gitmeleri için izin verilmesi emredilmişti (1718).¹²¹ Yine Diyarbakir ve Revan eyaletleri mutasarrıfı ve Revan Kalesi Muhafızı El-Hac Receb Paşa'ya, yaklaşık üç seneden beri Şark seferlerinde hizmet ettikleri ve kalede istihdam edilmeye devam ettikleri sürece tımarlarını toplamada zaafa düşecekleri beyanıyla, bunlara izin verilerek yerlerine yeni asker temin edilmesi talimatı verilmişti (1726).¹²² Ayrıca sefer sırasında farklı eyalet ya da bölgelerden belirli kalelere takviye suretiyle görevlendirilen askerler veya birliklerin hizmet süresi bittikten sonra, yine muhafız paşanın tasarrufuyla asli görev yerlerine gönderilirdi.¹²³ Bu suretle Osmanlı yönetimi, sefer esnasında uzun süre hizmette bulunan bu görevlilerin hem tasarruf ettiği dirliklerine halel gelmeden toprak düzeninin olumsuz etkilenmesine engel olmaya çalışıyor hem de asli hizmet bölgelerindeki organizasyonda devamlılık sağlamak istiyordu

Muhafız paşalar, kale hizmetinde bulunan birliklerin ulufe ya da mevâcibinin taksimi ile zahire ve diğer tedariklerinden sorumluydular. Kale askerleri için temin edilecek zahire, evvela kalenin bulunduğu kazâdan mübâyaa edilmeye çalışılıyordu. Kale muhafız paşaları, bu işlemi takip ve ilgili görevlileri tenbih ve telkin etmek durumundaydılar.¹²⁴ Gerek askere ödenecek ulufelerin taksimi gerekse reayadan mübâyaa edilecek zahirenin temini sırasındaki yolsuzlukların tespit edilerek olası usulsüzlüklerin önüne geçilmesi, muhafız paşanın dikkatini gerektirmekteydi. Bu tarz yolsuzluklar, daha çok ordu ya da merkezi hazineden kalelere nakden yapılan ianeler sırasında meydana geliyordu. Ulufe ve bahşişlerin dağıtımı ile zahire alımı için görevlendirilen çavuş ya da mübaşirlerin çeşitli yolsuzluklara karışmamaları için bunların kontrolü ve dolayısıyla ortaya çıkacak problemlerin önceden önüne geçmek maksadıyla muhafız paşalara havale ediliyordu. Usulsüzlük tespiti yapılan durumlarda muhafız paşalar, ilgili kişileri tevkif ederek mallarına el konulmasını ve hazinenin gördüğü zararın karşılanmasını sağlamak zorundaydı.¹²⁵ Kalede hizmetli olan idari ve mali işlerde görevlendirilen personel de bu suretle muhafız paşaya itaat etmek durumundaydı, aksi takdirde cezalandırılırlardı. Öte yandan cezasını

¹¹⁸ BOA, A. *DVNSMH*. d 115 hk 927, 928, 929 (Evâhir-i L 1118/3 Şubat 1707).

¹¹⁹ BOA, A. *DVNSMH*. d 119 hk 972 (Evâhir-i B 1124/1 Eylül 1712); Hüküm: Tımişvar, Özi, Eğriboz, Belgrad, Bozcaada, İnebahtı, Kefe, Limni, Akkırman, Bender ve İstanköy gibi Osmanlı memleketinin hudut bölgelerinde olan eyalet valileri ve kale muhafızlarına gönderilmişti. Bkz BOA, *ADVNSMH*. d 119 hk 973...987 (Evâhir-i N 1118/4 Ocak 1707).

¹²⁰ BOA, A. *DVNSMH*. d 106 hk 1359 (Evâil-i Ca 1106/18 Ekim 1694).

¹²¹ BOA, A. *DVNSMH*. d 127 hk 1201 (Evâhir-i R 1130/1 Nisan 1718).

¹²² BOA, A. *DVNSMH*. d 132 hk 1379 (Evâsıt-i C 1138/18 Şubat 1726).

¹²³ BOA, A. *DVNSMH*. d 106 381 (Evâsıt-i L 1106/29 Mayıs 1695).

¹²⁴ BOA, A. *DVNSMH*. d 130 hk 1072 (Evâhir-i B 1134/15 Mayıs 1722); *AE. SABH. I* 139/9376 (15 Ca 1199/26 Mart 1785).

¹²⁵ BOA, A. *DVNSMH*. d 129 hk 278 (Evâil-i N 1131/18 Temmuz 1719).

tamamlayan veya sürgün süresi dolan personellerin işlemleri, yine muhafız paşanın kontrolünde görüldü.¹²⁶ Ayrıca kaledeki askerin iâşesi için gerekli tayinatların sağlanması,¹²⁷ zahirenin depo edilmesi, mühimmat ve cephanelerin eksiklerin tamamlanarak kontrolünün sağlanması¹²⁸, muhafız paşanın doğrudan sorumlu tutulduğu vazifelerdendi¹²⁹. Muhafız paşaların kale görevleri için kendilerine, bazı bölgelerin hasları, mukataaları veya cizyeleri gelir olarak tahsis edilirdi.¹³⁰

İbrail Kalesi örneği ile değerlendirildiğinde liyakat, sadakat ve iktidarı her ne kadar geneli için karşılık bulmasa da muhafız paşalar, çoğunlukla şehrin gelişimine büyük ölçüde katkı sağlamışlardı. Kalabalık maiyetleri ve askerin idaresinde sağladıkları kontrol dolayısıyla, olumsuz örneklerine rağmen XVIII. yüzyıldan itibaren İbrail şehrinin Osmanlı idaresinden çıkmasına kadar Osmanlı yönetimi, bu paşalardan son derece istifade etmişti. Merkez ve taşra teşkilatının bürokrasisindeki bozulmalar hatıra gelirse, muhafız paşalar arasında her ne kadar yönetimin ve şehir halkının tasvip etmediği şahsiyetler görev yapsa da çoğunlukla bunlar şehrin tanzimine, muhafazasına, asayiş ve düzenin sağlanmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuşlardı. XVIII. yüzyılın başlarından itibaren 1829 tarihine kadar geçen süre içinde İbrail Kalesi'nde istihdam edilen muhafız paşaların birkaç istisna haricinde neredeyse tamamı vezir rütbesindeydi. Her birinin görev süresi boyunca icra ettikleri faaliyetler değerlendirilirse, birer araştırma konusunu ihtiva eder. Yukarıda faaliyet ve görev alanları zikredilen muhafız paşalar, İbrail Kalesi'nde istihdam edilenlerde de karşılık bulmaktadır. Zira yaklaşık 130 yıl boyunca atanan bu paşalar, şehrin fiziki yapısından ekonomisine, asayiş ve emniyetinden sefer sırasında muhafazasına, Eflak ve Boğdan memleketlerinin eşkıya ve haydut saldırılarından düşman istilasına karşı müdafaasına kadar birçok alanda faaliyet gösterdiler. Örneğin 1711 yılındaki Prut Savaşı'nda kale muhafazasına görevlendirilen Davud Paşa, ilk iş olarak şehir merkezine giriş çıkışları sağlayan önemli yolların düzenlenmesi ile meşgul oldu ve kalenin harap olmuş bazı bölgelerini, merkezden gelen emir doğrultusunda düzenledi.¹³¹ 1717 yılında kalede muhafız olarak görevlendirilen Mirza Mehmed Paşa'nın faaliyetlerinde İstanbul'un tepkisine sebep olan durumlar söz konusu olsa da Paşa, bölgede asayiş sağlamaya gayret gösterdi. Bu tarihlerde Mirza Mehmed Paşa'nın maiyetinde bulunan bazı adamlarının, bölgeden tahsil edilen vergi gelirlerine müdahale ederek ahaliyi bezdirdikleri bilgisi gelmişti. Merkezden gelen emre göre Mirza Mehmed Paşa'dan, bu gelirler toplanırken askeri memurların müdahalesine engel olması istendi. Çünkü cizye gelirlerinin tahsil edilirken ahalinin ödemesi gerekenden fazlası talep ediliyor ve usulsüz müdahalelerde paşanın ismi de geçiyordu.¹³² Ayrıca Eflak ve Boğdan voyvodaları, Silistre ahali ve vergi tahsildarlarının şikâyetleriyle defaatle uyarılmasına rağmen bazı yolsuzluklara karıştığı gerekçesiyle paşanın kethüdasının azli istenmişti.¹³³ İbrail muhafazasında iken Mirza Mehmed Paşa'nın aldığı emirleri uygulamadığı ve dolayısıyla itaatsiz tavırları söz konusuydu. Zira kalede mevcut asker ve cephanenin yoklamasının yapılarak İsakçı Kalesi'ne takviye edilmesi emrini, sefer esnasında düşmanın bir taarruz yapabileceği

¹²⁶ BOA, A. DVNSMHH. d 115 hk 775 (Evâhir-i N 1118/4 Ocak 1707); A. DVNSMHH. d 115 hk 775 (Evâhir-i N 1118/4 Ocak 1707).

¹²⁷ BOA, D. DMK. d. 26238.

¹²⁸ BOA, Bâb-ı Defteri Baş Muhâsebe Kalemî Cebehâne Defterleri (D.BŞM. CBH. d) 18538.

¹²⁹ BOA, C. AS 139/6169 (3 Ş 1237/25 Nisan 1822).

¹³⁰ BOA, D. HSK. d 25602.

¹³¹ BOA, MAD. d 2791 (22 C 1123/7 Ağustos 1711), s. 62.

¹³² BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 233 (Evasıt- C 1129/27 Mayıs 1717); Konu, Kiptiyan cizyesinin tahsili esnasında merkeze gelen şikâyetlerle ilgilidir. Niğbolu ve Silistre sancaklarının Kiptiyan cizyesinin tahsili işlemi, bundan sonra herhangi bir görevlinin müdahalesine mahal bırakılmamak üzere tek elden toplanılmasına karar verilmiştir.

¹³³ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 304 (Evâhir- C 1129/10 Haziran 1717).

gerekçesi ile yerine getirmemişti.¹³⁴ Bir süre sonra Mirza Mehmed Paşa, buradaki görevinden alınarak Hotin'e tayin edilmiş ve yerine diğer Mehmed Paşa görevlendirilmişti.¹³⁵

İbrail Muhafızlığına tayin edilen paşalar, bir anlamda Tuna Nehri'nin güvenliğinden de sorumluydular. Nehrin öte ve beri yakalarındaki kaza, kasaba ve sair yerleşim birimlerinde ortaya çıkan eşkıya saldırılarına gerektiğinde müdahalede bulunmak salahiyyetine sahiptiler. 1720 yılında bu bölgede ortaya çıkan problemlere, Niğbolu Sancağı Mutasarrıfı Vezir Ahmed Paşa'nın ardından İbrail Kalesi Muhafızı Mehmed Paşa görevlendirilmiş, gerek karadan gerekse nehirde, emrindeki askerlerle bölgede asayiş sağlamaya çalışılmıştı.¹³⁶ Hotin, Bender, Özi, Akkırman, Tatarpınarı, Tımarova İsakçı, Kili ve İbrail'de yüzyılın ilk çeyreğinde ticaret maksadıyla izinsiz ve usulsüz şekilde gezerek fahiş fiyatlarla mallarını satmaya çalışan Acem taifesinin faaliyetleri de kısıtlanmıştı. İki bin kadar Acem grubu, İbrail kazası da dâhil bahsi geçen şehirlerde izinsiz dükkân, mahzen ve odalar tutarak ikamet ettikleri ve usulsüz ticari faaliyetlerde bulunarak karaborsa ürünler yaratmaya çalıştıkları tespit edilmişti. Kale muhafızları, bunların bölgeden uzaklaştırılmasından sorumlu tutulmuşlardı.¹³⁷ Diğer yandan kalenin nehir tarafından güvenliği ve Tuna Nehri'nin muhafazasında kullanılacak donanma unsurlarının tespit,¹³⁸ takviye ve gerektiğinde gemilerinin tamirleri, muhafız paşanın sorumluluk alanındaydı.

Neticede muhafız paşalar, birçok kalede faaliyet gösterirken askeri manada olduğu kadar diğer alanlarda da katkı sağlamışlardı. 1768-1774 Osmanlı ve Rusya arasındaki savaşta kaleye tayin edilen paşalar, büyük yararlılıklar göstermişti. Kale muhafızlarından Mirmiran Hidayetullah Paşa, Rus askerlerinin saldırıları neticesinde hayatını kaybetmişti. 1774 yılında imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması'nın ardından kale Osmanlılara iade edilmiş ve bu tarihten itibaren 1829 yılına kadar tayin edilen muhafız paşaların nezaretinde İbrail Kalesi, birçok tamirat ve tadilat geçirmişti. Bu tahkimat faaliyetleri neticesinde, kale çevresi genişletilerek tam bir yarım daire şekline dönüştürülmüş ve modern İbrail şehrinin fiziki manada temeli oluşturulmuştu. 1768-1774 savaşında kale muhafızlarından olan Abdi Paşa,¹³⁹ 1787-1792 tarihleri arasında kalede tekrar muhafaza hizmetinde bulunmuştu. Şehrin karşısında bulunan ve Tuna Nehri boyunca uzanan adada (*selhâne adası*) inşa edilen kale şeklinde kârgir tabya, Abdi Paşa tarafından inşa ettirilmiş ve *Abdi Paşa Tabyası* ismiyle zikredilmişti.¹⁴⁰ 1787-1792 savaşlarında Abdi Paşa ile Mahmud Paşa muhafız olarak önemli faaliyetler icra ettiler. Henüz muhasara başlamadan evvel Başbuğ sıfatıyla Abdi Paşa, Eflak ve civar bölgelerde Rus kuvvetlerine karşı yıpratıcı taarruzlarda bulunarak olası bir muhasaraya engel olmaya çalışıyordu. Bir yandan da etrafta ahaliye zulmeden yağmacı çetelerle uğraşarak asayiş sağlamaya gayretindeydi. Mahmud Paşa ise bir yandan kale eksikliklerini gidermeye çalışırken, bir yandan da kalenin tahkimatının bitirilmesi için uğraşıyordu. Mahmud Paşa'ya göre kalenin tahkimatı o kadar kuvvetliydi ki içerde kalifiye asker ve yeteri miktarda zahire bulunursa, Rus ordusunun mevcudu ne olursa olsun şehrin müdafaasını etkilemeyecekti.¹⁴¹ Her ne kadar güçlü bir muhasarada bulunmasalar da Rus birlikleri, bu iki paşanın faaliyetleri neticesinde 1787-1792 savaşlarında şehri zapt edemediler. Yüzyılın sonlarında cereyan eden bu savaşlarda muhafız paşaların liyakati, tecrübesi, taktik ve becerileri kendisini göstermiş oluyordu. Nitekim bu savaş sırasında Turla ve Tuna hattında birçok kale Rus ordusu tarafından istila edilmesine rağmen, İbrail Kalesi direnmiş ve Rus ordusu geri püskürtülmüştü. Bu sefer sırasındaki İbrail muhafız

¹³⁴ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 516 (Evâil-i L 1129/8 Eylül 1717).

¹³⁵ BOA, A. DVNSMHH. d 126, hk 531 (Evâsıt-i L 1129/22 Eylül 1717).

¹³⁶ BOA, A. DVNSMHH. d 129, hk 744 (Evâsıt-ı R 1132/25 Şubat 1720).

¹³⁷ BOA, A. DVNSMHH. d 130, hk 1215 (Evâsıt-ı L 1134/29 Temmuz 1722).

¹³⁸ BOA, İE. BH 15/1408 (4 B 1133/1 Mayıs 1721).

¹³⁹ BOA, C.AS 767/32427 (18 S 1184/13 Haziran 1770).

¹⁴⁰ H. Engin, a.g.t., s. 119.

¹⁴¹ Ahmed Cavid, *Hadikâ-yı Vekâyi*, (Haz: Adnan Baycar), TTK, Ankara 1998, s.228.

paşalarının askeri manada bilgi ve becerileri, XIX. yüzyılda görev yapan muhafız paşalarda görülmedi. Tek başına muhafız paşalara mâl edilemezse de liyakatsiz paşaların tayini, 1806-1812 yılları arasında cereyan eden savaşta, kalenin Ruslar tarafından zapt edilmesinde belirleyici bir sebep oldu. 1810 yılındaki muhasarası esnasında İbrail Kalesi Muhafızı olan Seyyid Abdurrahman Paşa, dönemin Osmanlı tarih yazarlarından Câbi Ömer Efendi tarafından Ruslarla bizzat mücadele ettiği belirtilse de¹⁴² Şânî-zâde Mehmed Efendi, paşanın ulema ricalinden olduğunu ve kale muhafazasından anlamadığını ifade ederek onu suçluyordu. Hatta bu muhasara esnasında kale ahalisi ile beraber mevcut askerin Ruslara karşı verdiği cansiperâne mücadeleye rağmen, paşayı müftü bozuntusu tabiriyle aşağılamaktaydı.¹⁴³ 1812 yılındaki Bükreş Antlaşması ile şehir Osmanlılara tekrar teslim edildi. Bu tarihten itibaren kale idaresinde olan muhafız paşalar, daha önce zikredildiği üzere aynı zamanda İbrail Nezareti'nin de idaresini üstlenerek *muhâfız-nâzır* ünvanı ile görev yaptılar. Osmanlı maliyesinde, bir mukataa ünitesinin birleştirilmesiyle *nezaret* oluşturulduğu bilinmektedir. Nezarete bağlı olan mukataaların yönetimini ise *nazırlar* üstlenmişti. Söz konusu İbrail Nezareti Mukataası olduğunda merkezden tayin edilen ve nezaretin yönetimini üstlenen nazırlar, genellikle askeri sınıfa mensuptular. İbrail Nezareti Mukataası, Osmanlı hazinesinin en önemli gelir kaynaklarından *Mukataa-yı Evvel Kalemi*'ne bağlıydı.¹⁴⁴ Nezaretlerin gelir kaynakları, büyük oranda askeri harcamalara finansman olarak tahsis edilir ve nazırlar da bu işlemleri yönetmekle görevlendirilirdi. Ancak İbrail nazırları, XIX. yüzyıla kadar kale idaresinde doğrudan etkili değillerdi. Söz konusu bu uygulama, sonradan Osmanlı sadrazamı olan ve Laz Ahmed Paşa olarak bilinen İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın nazırlık vazifesini etkin bir şekilde yürüterek askeri operasyonlarda bilhassa ön plana çıkması ile birlikte gelişti. Ahmed Ağa'nın İbrail Nezareti'ne nazır olarak görevlendirildiği tarih, 1787-1792 Osmanlı-Rus ve Avusturya arasındaki savaş dönemine rastlamaktaydı.¹⁴⁵ Sabık Nazır Ataullah Bey'in ¼ ve ½ hissesine, 16.925 guruş muaccele ile Ahmed Ağa talip olmuş ve nazırlık vazifesini üstlenmişti. 1792'de *Sünne Boğazı Ağalığı* da idaresine verilmişti.¹⁴⁶ Bu tarihten itibaren İbrail Nezareti, 20 yıl boyunca Nazır Ahmed Ağa tarafından idare edildi. 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı devam ederken, nezaretin toplam hissesi 40 sehm itibarıyla kayıtlıydı. Bu hissenin 6 sehmi, İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın uhdesindeydi. Bir müddet sonra tasarrufundaki nezaret hissesi, 8 yıllık muaccele hesabıyla *mâlikâne* olarak kendisine tevcih edilmişti.¹⁴⁷ Nezaret gelirlerinin Nazır Ağa'nın idaresinde artması ve hem nezaret işlerinde hem de askeri harcamalarda görevini liyakatle icra etmesi, onun yükselmesine sebep olmuştu. Ahmed Ağa'ya gösterdiği yararlılıklardan dolayı 1800 yılında *kapıcıbaşılık* pâyesi verilmiş, 1806-1812 Osmanlı-Rus savaşı sonunda yapılacak mütareke ve sulh için *Mirâhur-ı Evvel* ünvanı ile görevlendirilmişti (Mayıs 1810). İbrail, bu tarihlerde Rus ordularının istilası altında olduğundan nazırlık vazifesinin bir anlamı kalmamıştı. Ancak bu tarihe kadar İbrail Nezareti ile birlikte Ahyolu Mukataası'nın ½ hissesi ile yıllık 588.720 akçelik geliri olan Selanik Sancağı'ndaki *Visoka* ve *tevbii mukataasının* ½ hissesi, Bender tarafındaki *Koşan/Kuşan voyvodalığı*¹⁴⁸ İbrail Nazırı Ahmed Ağa'nın idaresindeydi.¹⁴⁹

Ahmed Ağa'nın nazırlığından sonra Osmanlı idaresinden çıkana kadar nezaret yönetimine talip olacak kişiler vezir rütbesindeydi. Hem nazır hem de kale muhafızının askeri

¹⁴² Mehmet Ali Beyhan, Câbi Ömer Efendi: *Câbi Târih (Târih-i Sultan Selîm-i Sâlis ve Mahmûd-ı Sâni)*, (Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1992, s. 823.

¹⁴³ Şânî-zâde Târihi, s. 306-308.

¹⁴⁴ Baki Çakır, *Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII Yüzyıl)*, Kitabevi, İstanbul 2003, s. 124; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, TTK, 1988, s. 341.

¹⁴⁵ BOA, *D. BKM. İBM* 21/101 (23 C 1206/17 Şubat 1792); *HAT* 1410/57355 (1203/1788-1789); 1410/57355 (1203/1789-1790).

¹⁴⁶ BOA, *C. BH* 24/1144 (11 M 1207/29 Ağustos 1792).

¹⁴⁷ BOA, *HAT* 1364/53928 (1223/1808-1809).

¹⁴⁸ BOA, *MAD. d* 10078 (Gurre-i M 1218/23 Nisan 1803), s. 2.

¹⁴⁹ BOA, *AE. SMST. IV* 8/664 (13 C 1223/6 Ağustos 1808).

faaliyetlerde ve şehrin yönetiminde hiyerarşi problemi yaşanmaması için, muhafız paşaların vezir rütbesinde olması ve aynı zamanda nezarete nazırlık etmesi artık olağan bir uygulama haline geldi. Bunun en temel sebebi İbrail Nezareti yöneticilerinin, Nazır Ahmed Ağa zamanına kadar hiç olmadığı kadar ön planda olmasıydı. Şüphesiz ki bunda bölgenin koşulları kadar Ağa'nın nüfuzu etkili olmuştu. Elbette mukataa nazırları, genellikle askeri kökenliydi. Fakat nezaretin sağladığı gelir kaynağı bir yana, nazırlık vazifesi artık güçlü bir iktidar ve güçlü bir yönetici gerektirmekteydi. XVIII. yüzyılda İbrail Kalesi'nin organizasyonunda merkezi yönetim, kale muhafızı olarak *mirmiran* ve *vezir* paşaların idaresinde bölgeyi güçlendirmek, nüfuz sahibi bir idareciyle serhaddin düzenini sağlamak istiyordu. Bu suretle nezaret malı, paşanın kendi giderlerinin, kale muhafazasındaki askerlerin, bölge dışında askeri maksatlarla yapılacak harcamaların ve İstanbul'un hububat ihtiyacının¹⁵⁰ kaynaklarından birini teşkil etmiş olacaktı. Dolayısıyla 1829 yılında İbrail şehrinin Osmanlı idaresinden çıkmasına kadar, *kale muhafızının nazır ve aynı zamanda vezaret rütbesinde olması* gerekecekti.

Muhafız-vezir-nazır intıbakı, kale muhafızının askeri harcamalar konusunda işini kolaylaştıracak, herhangi bir aracı olmaksızın giderleri yerel gelirlerle karşılayacaktı. Nezaret bütçesinin yettiği ölçüde askeri harcamaları karşılaması sağlanırken, faaliyetlerin gecikmemesi için zaman kaybı da önlenmiş olacaktı. Nazır Ahmed Ağa'nın nazırlık görevinin hemen ardından, nezarete klasik usul ile tayin edilen her görevli, muhafız tayin edilinceye kadar vekâleten görev yaptı. Kaleye tayin edilen nazır vekilinin vekâleten ya da emâneten yürüttüğü görevi, muhafız paşa tayin olunca kendisine devredecekti. Bükreş Antlaşması'nın (1812) ardından, İbrail Nazırlığı'nın idaresi bir süre boş kalmıştı.¹⁵¹ Merkezi yönetimin nezarete atayacağı kişi, "*taşranın ahvaline hâkim ve iş görür*" biri ve aynı zamanda *vezir* rütbesinde olmalıydı. Yapılan tahkikatta, Yenicilizâde Hacı Ahmed Ağa bu görev için uygun görüldü.¹⁵² Kendisine muhafızlık görevini icra etmesi ve nazırlık vazifesini üstlenebilmesi için vezirlik rütbesi verildi. Hacı Ahmed Ağa (Paşa) muhafızlık hizmetinin yanında, Tuna sahillerindeki kalelerin tamir ve bakımı ile de görevlendirildi.¹⁵³ Bir süre sonra Silistre Mütessilimi ve Muhafızı Şahin Ali Paşa, vezaretle İbrail Muhafızlığına tayin edildi. Kısa bir süre için İbrail Nezareti kendisine emaneten verilen Kapıcıbaşı Hüseyin Ağa, görevin kendisine iltizam usulü ile mi yoksa emaneten mi verildiğinin malum olmadığını merkeze bildirerek, vezir ya da mirmiran idaresinde olan iltizamların nazır olarak uhdelerine ihalesi ile ilgili nizamın bilinmesi suretiyle, buradaki görevine devam edemeyeceğini bildirmişti. Hüseyin Ağa'nın ifadesine göre, "*memleket işleri nazırlar marifetiyle idare edile gelmiş, ahalisi öyle görmüş, nüfuz sahibi olmaları ve İbrail şehri baş serhad olması sebebiyle vezirlerden birinin idaresi altında*" olması gerekmekteydi.¹⁵⁴ Ayrıca vezaret rütbesi ile muhafız ve nazır olan İbrail paşaları, nezaret malının bazı hisselerini veya birimlerini iltizam suretiyle ihale alabiliyorlardı.¹⁵⁵ İbrail Muhafızı ve Nazırının kişisel harcamalarının tahsisatı da bu yolla hallediliyordu. Örneğin 1813 yılı Temmuz ayından Kasım ayı sonuna kadar İbrail Muhafızı/Nazırı olan Vezir İsmail Paşa'nın giderleri için nezaret hâsılatından 103 günlük gelir kalemlerinin yaklaşık %55 ila 60'ı harcanmıştı. Sarraflara ödenmesi gereken borçlar dışında ortalama 100.000 guruşluk nezaret gelirinin yaklaşık 60.000 guruşu, Paşa'nın mutfak, dairesi halkı ve sair askeri masraflarına sarf edilmişti (Temmuz-Kasım 1813).¹⁵⁶

Dolayısıyla *muhafız/nazır* intıbakıyla, gerek kendi dairesi ve maiyeti gerekse mahallinde yapılması gereken harcamalar için gerekli meblağın merkezden talebi ve bu meblağ gelene

¹⁵⁰ BOA, HAT 724/34467 (23 Ca 1228/24 Mayıs 1813).

¹⁵¹ BOA, TS. MA. e 861/21.

¹⁵² BOA, HAT 1260/48753 (1229/1814-1815).

¹⁵³ BOA, HAT 1313/51121 (27 Ra 1228/30 Mart 1813).

¹⁵⁴ BOA, HAT 478/23391 (27 Ra 1228/30 Mart 1813).

¹⁵⁵ BOA, HAT 464/18860 (Gurre-i C 1236/3 Nisan 1821)

¹⁵⁶ BOA, D. BŞM. d 8039 (13 S 1229/4 Şubat 1814), s. 2-3.

kadar harcanan zaman kaybına engel olması hedeflenmişti. Ayrıca nezarete bağlı mukataa arazileri ve gelir ünitelerinin korunması, imar edilmesi ve reayasının herhangi bir taarruza karşı himayesi de güçlendirilmiş oluyordu. Buna Tolcî (*Tulcea*) şehri örnek gösterilebilir. Şehir, 1806-1812 yıllarındaki savaşta Ruslar tarafından istila ve tahrip edilmişti. Şehirdeki bağ, bahçe ve tarlalarda üretim yapılamaz ve reayası da vergi ödeyemeyecek hale gelmişti.¹⁵⁷ 1812 yılında akdedilen antlaşma gereğince Tolcî Osmanlı Devleti'ne iade edilmişti. Fakat Tuna Nehri'nin öte yakasında bulunan İbrail, Yergöğü ve Kulle kaleleri hâriç, serhâddin önemli bölgeleri Osmanlıların elinden çıkmıştı. Terk edilen serhad bölgelerine karşılık yeni metin ve müstahkem kaleler inşa edilmesi kararlaştırılmıştı. Buna göre, Tuna'nın öte yakasında terk edilen bölgelerden Kili Kalesi'nin karşısındaki boğaza; İsmail Kalesi'ne karşı Tolcî'ya; Bender Kalesi'ne mukâbil İsakçı'ya; Akkirman Kalesi'ne mukâbil Maçin'e; Hotin'e mukâbil Hırsova'ya güçlü kaleler inşa edilecek, ayrıca Silistre, Niğbolu ve Rusçuk kaleleri de güçlendirilecekti.¹⁵⁸ 1813 yılında Eski Kili (*Kilia*) Kalesi'nin yeniden inşası ile birlikte Tolcî Kalesi'nin bulunduğu mevkiinin değiştirilerek tekrar inşa edilmesi için merkezden bölgeye mimar ve mühendisler yollanarak keşif ve muayenesi yapılmıştı.¹⁵⁹ Muhtemelen bu tarihten sonra Tolcî Kalesi ve şehri önemli bir onarımdan geçmiş, bu tarihe kadar istihkâmın bulunduğu mevkiinin yeri değiştirilmişti. 1817 yılı Mart-Nisan ayları içerisinde kalenin inşasının bittiğine dair Kale Muhâfızı Mehmed Reşid Paşa'nın raporları¹⁶⁰ ve 1818 yılında buna işaret eden bazı bilgiler, *Eski Tolcî Kalesi* ve *Yeni Tolcî Kalesi* ifadeleriyle kalenin mevcut yerinden farklı bir alana taşındığını açıkça göstermektedir. Binâ Emîni Bekir Efendi'nin arzına göre eski Tolcî Kalesi'nin yeri değiştirilmiş ve yarım saat mesâfede başka bir bölgede yeniden inşa edilmişti. Eski Tolcî Kalesi dizdârı Yeni Tolcî Kalesi'nin dizdarlığına tayin edilmişti.¹⁶¹ Reayası perişan halde olan şehrin mukataa gelirleri tabiatıyla azalmıştı. Şehir imar edilene kadar vâridatı belirsiz kalacaktı. Reayadan alınacak vergilerin tahsili de mümkün değildi. Tolcî Mukataası, Başmukâtaa Kalemîne bağlı Kili Nezaretine bağlıydı. Bu suretle şehir imar edilinceye kadar reayasının korunması gerekiyordu. Bu mukataa, 1814 yılında 40.000 guruş iltizamla, İbrail Kalesi Muhafızı ve Nazırı Hacı Ahmed Paşa'ya ihale edilmişti.¹⁶²

Sonuç

Tüm bu bilgi ve belgelerden hareketle Osmanlı kalelerinin yönetimini, üç döneme ayırmak gerekmektedir. İlk dönemde, istisnalar hariç XVIII. yüzyıla kadar kalelerde dizdarların idaresi ön plana çıkmaktadır. İkinci dönemde bu yüzyıldan itibaren neredeyse stratejik tüm serhad ve serhadde yakın kalelerde, mirmiran ve vezir rütbesinde muhafız paşaların kale idaresinden doğrudan sorumlu tutuldukları anlaşılmaktadır. Üçüncü dönemde ise bilhassa İbrail Kalesi'nde 1812 yılından itibaren mukataa nezaretinin nazırlık vazifesini de muhafız paşaların üstlenerek kale yönetiminde muhafız-nazır paşaların görev yaptığı müşahade edilmektedir. Zira 1787-1792 tarihleri arasında İbrail Nazırı olan Ahmed Ağa, göreve başladığı andan itibaren İbrail özelinde uygulana gelmiş bazı faaliyet alanlarının değişmesine sebep olmuştu. Mukatâa nazırları, nezaret gelirlerinin idaresiyle görevliydi. Yöneticisi olduğu nezaretin gelirlerinin askeri harcamalara tahsis edilmesi ile ilgileniyorlardı. Ancak Nazır Ahmed Ağa'nın İbrail ve çevresindeki faaliyetleri, askeri organizasyonda nüfuz sahibi olmasını sağlamıştı. Nazır olarak askeri operasyonlara daha fazla dâhil olmuş ve böylece faaliyet alanları genişlemişti. Ahmed Ağa, nazırlık vazifesini nüfuz ve iktidarını kuvvetlendirmek için önemli bir araç ve yöntem olarak kullanmıştı. Ondan sonraki muhafız paşalar, 1829 yılında İbrail'in Osmanlı idaresinden

¹⁵⁷ Teferruatı için bkz. Gazzizâde Abdullatif Efendi, *Vekâyi'-i Baba Paşa Fi'ttârih*, (Haz: Salih Erol), TTK, Ankara 2013, s. 189-191.

¹⁵⁸ BOA, HAT 985/41699 (28 Ca 1227).

¹⁵⁹ BOA, HAT 1005/42332 (24 C 1228).

¹⁶⁰ BOA, C. AS 279/11593 (15 R 1232/31 Mayıs 1817).

¹⁶¹ BOA, C. AS 219/9348 (18 R 1233).

¹⁶² BOA, HAT 537/2452 (1230/1814).

çıkana kadar aynı zamanda nezareti de yönetmek durumunda kalmışlardı. Bu sayede hem hazineye ait gelir kalemlerinin idaresi hem de kale muhafızının askeri harcamalar ve diğer ihtiyaçları nakden ya da aynı olarak karşılanması kısmen daha kolay bir hâle geldi, kısmen de ödeneklerin temin edilmesindeki zaman kaybı da giderilmiş oldu. Nihayetinde muhafız paşaların görev mahiyetleri değerlendirildiğinde ortaya çıkan durum, Osmanlı kalelerinin mutlak sorumlusu ve bulunduğu kazanın yönetiminde de birinci dereceden muhatap sayıldıklarını göstermektedir. Dizdarlar ise yine kalelerde hizmet halinde bulunmalarına rağmen, görev alanları çoğunlukla müstahfız birliklerinin ağası olarak sınırlandırılmıştı. Önceden sahip oldukları yetkilerin tamamı, stratejik kalelerde muhafız paşaların kontrolüne geçmişti.

Kaynakça

1. Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)¹⁶³

Mühimme Defterleri (A.DVNSMMH. d)

Mâlîyeden Müdevver Defterleri (MAD. d)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri (TSMA. d)

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Evrakları (TSMA. e)

Maliye Dâiresi ve Bağlı Birimlerine Âit Defter ve Evrâklar: *Bâb-ı Defteri Başmuhâsebe Kalemi Defterleri (D.BŞM. d); Bâb-ı Defteri Mevkûfat Kalemi Defterleri (D.MKF. d); Bâb-ı Defteri Haslar Mukâtaası Kalemi Defterleri (D.HSK. d); Bâb-ı Defteri Büyük Kale Emini Defterleri (D. BKL. d).*

Ali Emiri Tasnifi : *Mahmud II (AE. SMHD. II); Mustafa II (AE. SMST II); Mustafa IV (AE. SMST IV); Mustafa IV (AE. SMST IV); Mahmud I (AE. SMHD. I); Abdulhamid I (AE. SABH. I); Selim III (AE. SSLM. III).*

Muallim Cevdet Tasnifi (C.): *Cevdet Askeriyye (C.AS); Cevdet Bahriye (C.BH); Cevdet Darphâne (C.DRB); Cevdet Hariciye (C.HR); Cevdet Mâlîye (C.ML); Cevdet Zabtiye (C.ZB).*

Hatt-ı Hümayun Tasnifi (HAT)

İbnül Emin Tasnifi: *İbnülemin Askeriye (İE. AS; İbnülemin Bahriye (İE. BH).*

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları:

3 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1993.

5 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

83 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2002.

85 Numaralı Mühimme Defteri, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yay., Ankara 2002.

2) Kaynak Eserler, Tezler ve Araştırma Eserleri

Agoston, Gabor, *Osmanlı'da Savaş ve Serhad*, Timaş Yay., İstanbul 2013.

¹⁶³ Belge künyeleri dipnotlarda verildiğinden, kaynakça kısmında tekrar edilmedi.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Hukukuna Giriş ve Fatih Devri Kânunnâmeleri*, C. I, FEY Vakfı Yay., İstanbul 1990.

Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukûki Tahlilleri*, C. VII, Osmanlı Tarih Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1994.

Aksan, Virginia H., “Osmanlı Bağlamında Savaşçı Nüfusların Seferberliği, 1700-1850”, *Askerlik İş: Askeri İşgücünün Karşılaştırmalı Tarihi (1500-200)*, (Derleyen: Erik Jan Zürcher), İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

Câvid, Ahmed, *Hadikâ-yı Vekâyi*, (Haz: Adnan Baycar), TTK, Ankara 1998.

Emecen, Feridun M., *Osmanlı Klasik Çağında Savaş*, Tımaş Yayınları, İstanbul 2010.

Engin, Hakan, 1787-1792 Osmanlı-Rus, Avusturya Savaşları Sırasında İbrail Kalesi (Yüksek Lisans Tezi), Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Edirne 2013.

Gazzizâde, Abdullatif Efendi, *Vekâyi-i Baba Paşa Fi'ttârih*, (Haz: Salih Erol), TTK, Ankara 2013.

Hancıç, Adem, “XVII. Yüzyılda Bosna Eyaletinde Sınır Karakollarının Teşkilatı Hakkında”, *V. Milletlerarası Türkoloji Kongresi*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul 1986.

İnalcık, Halil, *Osmanlı ve Avrupa*, Kronik Yayınları, İstanbul 2017.

Katip Çelebi, *Fezleke (Osmanlı Tarihi 1000-1065/1591-1655)*, Hazırlayan: Zeynep Aycibin, C. II, Çamlıca Yay., İstanbul 2017.

Kılıç, Orhan, “Teşkilat ve İşleyiş Bakımında Doğu Hududundaki Osmanlı Kaleleri ve Mevacib Defterleri”, *OTAM*, 31/Bahar, 2012.

Kolçak, Özgür, *XVII. Yüzyıl Askerî Gelişimi ve Osmanlılar: 1660-64 Osmanlı-Avusturya Savaşları*, (Doktora Tezi) İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı, İstanbul 2012.

Kopcan, Vojtech, “Uyvar”, *DİA*, C. 42, İstanbul 2012.

Oğuzoğlu, Yusuf, “Dizdar”, *DİA*, C. IX, İstanbul 1998.

Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. I-II, MEB, İstanbul 1983.

Sahhâflar Şeyhi-zâde Seyyid Mehmed, *Es'ad Efendi, Vak'a-nüvis Es'ad Efendi Tarihi (Bâhir Efendi'nin Zeyl ve İlâveleriyle) 1237-1241/1821-1826*, (Haz: Ziya Yılmaz) Osmanlı Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

Selâniki Mustafa Efendi, *Târih-i Selâniki*, Hazırlayan: Mehmet İpşirli, C.I-II, TTK, Ankara 1999.

Sertoğlu, Midhat, *Mufasssal Osmanlı Tarihi*, C. V, TTK, Ankara 2011.

Şânî-zâde Mehmed 'Atâ'ullah Efendi, *Şânî-zâde Târihi (1223-1237/1808-1821)*, (Haz: Ziya Yılmaz) C. II, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2008.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Devlet Teşkilatında Kapıkulu Ocakları*, C. I, TTK, Ankara 1988.

ANKARA VİLAYETİNDE ARAŞTIRMA YAPAN YABANCI BİLİM İNSANLARI (1833-1914)

Foreign Scientists Doing Research in Ankara Province (1833-1914)

Erdem Kaymak

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
e-mail: erdemkaymak@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-7195-8203

Near East Historical Review

12/3, July / Temmuz 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 29.03.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 23.06.2022
Pages - Sayfa : 239 - 255
doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.58169>

Citation - Atıf : Erdem Kaymak, “Ankara Vilayetinde Araştırma Yapan Yabancı Bilim İnsanları (1833-1914)”, *Near East Historical Review*, 12/3, July, 2022, pp. 239-255.

ANKARA VİLAYETİNDE ARAŞTIRMA YAPAN YABANCI BİLİM İNSANLARI (1833-1914)

Foreign Scientists Doing Research In Ankara Province (1833-1914)

Erdem Kaymak

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye

e-mail: erdemkaymak@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7195-8203

Öz

19. yüzyıl Avrupalı bilim adamlarının Doğu'yu araştırması çabasının arttığı bir zamandır. Osmanlı Devleti'nde keşfedilmeyi bekleyen arkeolojik eserler, bitki-hayvan çeşitleri ve coğrafi şekiller Avrupalı bilim adamları için dikkat çekici bir araştırma sahası olmuştur. Özellikle eski eserleri ve bitki çeşitlerini incelemek amacıyla Avrupa'nın çeşitli bilim merkezlerinden gelen bu bilim insanlarını tanıtmak ve yapmış oldukları çalışmaları ele almak araştırmamızın temelini oluşturmaktadır. Bu dönemde Osmanlı topraklarına yapılan seyahatlerin düzenlenme maksadı bilimsel olduğu kadar askeri ve siyasi amaçlar da içermektedir. Anadolu'ya gelen araştırmacılar ve seyyahlar, yaptıkları araştırmaları notlar, makaleler ve kitaplar şeklinde yayımlamışlardır. Çalışmanın inceleme alanı olarak Anadolu'nun merkezinde bulunan Ankara Vilâyeti seçilmiştir. Ankara Vilâyeti sınırları değişiklik göstermekle birlikte Ankara, Kırşehir, Kayseri, Yozgat ve Çorum Sancaklarından oluşmaktadır. 1833-1914 tarihleri arasında Ankara Vilayetine araştırma yapmak için gelen yabancı bilim insanları Osmanlı Arşivi'nden tespit edebildiğimiz kadarıyla ortaya çıkarılmıştır. İnceleme yapan bilim insanları sadece Ankara Vilâyetinde değil geniş bir coğrafyada araştırma yapmak için izin almışlardır. Ulaşabildiğimiz bilim insanları; 12 Alman, 3 Fransız, 3 Avusturyalı, 1 Danimarkalı, 1 Rus, 1 Macar olmak üzere, arkeoloji, botanik, zooloji, coğrafya, ilm-i arz ve tarih alanında incelemeler yapmıştır. Araştırmamızda bilim insanlarının kimler oldukları, gezdikleri yerler, yaptıkları faaliyetler ve seyahatlerinin detayları hakkında bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Ankara Vilayeti, Yabancı bilim insanları, Âsâr-ı Atıka, Botanik, Zooloji, Arkeoloji.

Abstract

The 19 th century is a time when the effort of European scientists to study the East increased. Archaeological artifacts, plant-animal varieties, geographical shapes which are waiting to be discovered in the Ottoman Empire have been a remarkable research area for European scientists. The basis of our research is to introduce these scientists from various scientific centers in Europe and explain their studies, especially in order to examine ancient artifacts and plant varieties. The purpose of organizing trips to the Ottoman lands in this period included scientific as well as military and political purposes. Researchers and travelers who came to Anatolia published their research in the form of notes, articles and books. Ankara Province, located in the center of Anatolia, was chosen as the field of study. Although the borders of Ankara Province vary, it consists of Ankara, Kırşehir, Kayseri, Yozgat and Çorum Sanjaks. Foreign scientists who came to Ankara Province to conduct research between 1833 and 1914 have been as far as we can determine from the Ottoman Archives. The scientists who made the investigation got permission to conduct research not only in Ankara Province but also in a wider geography. Scientists we can reach; who are 12 Germans, 3 French, 3 Austrians, 1 Danish, 1 Russian, 1 Hungarian conducted studies in the fields of archeology, botany, zoology, geography, science and history. In our research, information will be given about who the scientists are, the places they visited, the activities they did and the details of their travels.

Keywords: Ottoman Empire, Ankara Province, Foreign Scholars, Âsâr-ı Atıka, Botanical, Zoology, Archaeology.

Giriş

Anadolu toprakları prehistorik dönemden itibaren birçok uygarlığa ev sahipliği yapmış dünyanın en eski yerleşim yerlerinin bulunduğu bir bölgedir. Bu sebeple Osmanlı coğrafyası kültürel kalıntılar ve tarihi yapılar bakımından çok çeşitli ve zengindir. Anadolu'nun kültürel, ekonomik ve coğrafi yapısını incelemek için ilk çağlardan itibaren gezginler ve seyyahlar Anadolu'ya gelmiştir. Anadolu toprakları köklü tarihi, kültürü, iklim ve canlı çeşitliliğinden dolayı araştırmacılar için dikkat çekici bir araştırma sahasıdır. Avrupalıların, 18. yüzyılda Roma ve Yunan eserlerini incelemek amacı ile yaptıkları seyahatler, 20. yüzyılda bilimsel bir nitelik kazanmıştır. Osmanlı topraklarına farklı milletlerden ve çeşitli bilim dalları ile uğraşan birçok araştırmacı gelmiştir. Öncelikle Anadolu'da yer alan antik şehirler, bilim adamları ve seyyahların araştırma konuları olmuştur. Daha sonra da bitki, hayvan, böcek çeşitlerini incelemek ve eski eserlerin tarihini araştırmak için bazı Avrupalı bilim adamları Osmanlı topraklarına gelmiştir.

Anadolu'nun merkezinde bulunan Ankara Vilâyeti, araştırma için Osmanlı topraklarına gelen bilim insanlarının ve seyyahların uğradığı bir bölge konumundadır. Anadolu'daki yolların geçiş güzergâhında bulunması ve birçok eski medeniyete ev sahipliği yapmış olması, bilim insanlarının Ankara Vilâyeti ve çevresine gelmesinde etkili olmuştur. Araştırma dönemimizde (1833-1914) Ankara Vilâyetinin idari yapısı yıllar içinde değişikliklere uğramıştır. Vilayet genel olarak; Ankara Sancağı, Kayseri Sancağı, Kırşehir Sancağı, Yozgat Sancağı ve Çorum Sancağı olmak üzere 5 sancak ve 24 kazadan oluşmaktadır.

Tablo 1. Ankara Vilâyetinin İdari Yapısı H.1318 (1900)¹

ANKARA SANCAĞI	KAYSERİ SANCAĞI	YOZGAT SANCAĞI	KIRŞEHİR SANCAĞI	ÇORUM SANCAĞI
Zir Kazâsı	Develi Kazâsı	Merkez	Merkez	Merkez
Ayaş Kazâsı	İncesu Kazâsı	Boğazlıyan Kazâsı	Keskin Kazâsı	İskilip Kazâsı
Beypazarı Kazâsı		Akdağmadeni Kazâsı	Avanos Kazâsı	Sungurlu Kazâsı
Nalluhan Kazâsı			Mecidiye Kazâsı	Osmanlı Kazâsı
Mihalıccık Kazâsı				
Sivrihisar Kazâsı				
Haymana Kazâsı				
Bâlâ Kazâsı				
Kal'ecik Kazâsı				
Çubukâbâd Kazâsı				
Yabanâbâd Kazâsı				

Osmanlı Devleti'ne araştırma yapmak için gelen yabancı bilim insanları geniş bir coğrafyada araştırma yapmıştır. Bu bilim insanları Ankara Vilâyete sınır olan Konya, Hüdâvendigâr ve Kastamonu Vilâyetleri başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok vilâyetinde de incelemelerde bulunmuştur.

19. yüzyılda birçok yabancı bilim insanı incelemelerde bulunmak için Ankara Vilâyetine gelmiştir. Arkeologların *Asâr-i Âtika* (eski eserler) araştırmaları, tarihçilerin kazı yapılmaksızın tarihi araştırmaları, *İlm-i hayvanat*, *ilm-i nebatat*, *coğrafya* ve *ilm-i arz* gibi farklı bilim dallarına ile ilgilenen bilim insanları Ankara Vilâyetine gelmiştir. 1833-1914 yılları arasında araştırma yapmak için gelen bilim insanları Almanya başta olmak üzere Avusturya, Rusya, İngiltere, Fransa ve Danimarka'dan gelmiştir. Alman tebaasına mensup bilim insanlarının sayıca daha fazla olması dönemin siyasi ilişkilerinin bir sonucudur. Özellikle 19. yüzyılın ikinci

¹ Salnâme-i Vilâyet-i Ankara, Def'a 13, Sene 1318, (M.1900), ss. 130-285.

yarısında Almanya ve Osmanlı Devleti arasındaki siyasi yakınlaşma ve devletin bu dönemde hem orduda hem de sivil yönetimde Alman nüfuzuna kapılarını açması, Alman araştırmacıların Osmanlı topraklarında daha etkin bir faaliyet alanına sahip olmalarına da yol açmıştır.²

Osmanlı topraklarına gelen yabancılar yapacakları seyahatler ve araştırmalarda bazı izin işlemlerine tabilerdi. 14 Şubat 1867 tarihli ve 17 maddeden oluşan bir nizamname ile Osmanlı coğrafyasında seyahat edecek yabancılara pasaport taşıma zorunluluğu getirilmiştir.³ Bu nizamnamenin sonrasında 1884, 1894, 1911 ve 1918 gibi farklı yıllarda yeni düzenlemeler yapılarak Osmanlı Devleti'nde pasaport nizamnameleri yürürlüğe girmiştir.⁴ Osmanlı İmparatorluğu'nda güvenle seyahat etmek isteyen yabancılar Bâb-ı Âli'ye başvurmuştur. Seyahat için başvuran kişiler elçiliklerinden aldıkları yazı ve padişah'tan aldıkları yol emri ile yola çıkmıştır. Seyahat eden kişilere verilen emirlerde yetkililer tarafından korunmaları ve kolaylık göstermeleri emredilerek yolculuklarını rahat gerçekleştirmeleri sağlanmıştır.⁵ Araştırma yapmak için Osmanlı topraklarına gelen bilim adamlarının izin belgelerinde ne amaçla geldikleri, hangi millete mensup oldukları, izin isteyenlerin adı, mesleği, unvanı, seyahat edeceği bölgeler, seyahat tarihleri gibi bilgiler açıkça belirtilmiştir.⁶

Konu ile alakalı Osmanlı Arşivi'nden elde edebildiğimiz belgelerden anlaşıldığı üzere, bilim insanları araştırma izni elde edebilmek için bazı bürokratik süreçlerden geçmiştir. Her araştırmacı Osmanlı topraklarında araştırma yapabilmek için öncelikle vatandaşı olduğu ülkenin konsolosluğu aracılığıyla Osmanlı Hâriciye Nezâreti'ne izin başvurusunda bulunmuştur. Hariciye Nezâreti ilgili konsolosluktan gelen talebi olduğu gibi padişahın onayına sunulmak üzere Sadâret Makamı'na iletmiştir. Sadâret Makamı bu talebi değerlendirdikten sonra padişahın onayına arz etmiştir. Padişah da bir iki gün içerisinde çıkardığı irâde-i seniyye ile ilgili izin başvuru hakkındaki kararını Sadâret Makamına, Sadâret de padişahın irâde-i seniyyesini ilgili kişiye izin verilmesi hususunda talepte bulunan ilgili konsolosluğa göndermesi için Hâriciye Nezâreti'ne iletmiştir. Hâriciye Nezâreti, Sadâret 'ten aldığı yazıyı ilgili konsolosluğa gönderdikten sonra Dâhiliye Nezâreti'ne de göndermiştir. Dâhiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda Osmanlı topraklarında gezecek olan araştırmacıların vali ve mutasarrıflara bildirilmesi istenmiştir.⁷

Yabancı bilim adamlarına izin verilirken kolaylık sağlanarak, yanlarındaki silah ve benzeri araçlara dokunulmaması emredildiği gibi⁸ bazı ilmi seyahatlerde bulunacak kişilerin hal ve hareketlerine dikkat edilip yakın takibe alınması emredilmiştir.⁹ Araştırma için gelen yabancı bilim insanlarının güvenle yolculuk yapmalarını sağlamak amacıyla yanlarına jandarma görevlendirilmesi de karşılaşılan uygulamalardandır. 30 Temmuz 1913 tarihli bir belgede Petersburg Âsar-ı Atika Enstitüsünden Mösyö Vladimir Dobromislof'a Sinop, Ankara, Bolu ve

² İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu*, Kaynak yayınları, İstanbul 1983, s.9.

³ Musa Çadircı, "Tanzimat Dönemi'nde Çıkarılan Men'-i Mürûr ve Pasaport Nizâmnameleri", *Belgeler*, C. XV / S. 19, Ankara 1993, s.178.

⁴ Hamiyet Sezer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 22, sayı. 33, ss. 105-124, Mayıs 2003, s.117.

⁵ Hamiyet Sezer, *a.g.m.*, s.110.

⁶ BOA, DH. İD 281/45/1 Tarih: 21 Rebiülahir 1330 (9 Nisan 1912) Yazışma Fransa Sefareti, Hariciye Nezaretine oradan Dâhiliye Nezaretine bildiriliyor. Dâhiliye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden Aydın, Konya ve Ankara Vilayetlerine gönderilmiştir. Anadolu'da umum hayvanat ve böcekler hakkında tettebbûat-ı fenniye icrası memuriyetiyle Fransa Maarif-i Umumiye Nezareti'nden Dersaadet'e gönderilmiş olan Fransa Devleti tebaasından Mösyö Henri Gododi Kervil'a Aydın, Konya ve Ankara Vilayetlerindeki seyahatinde gerekli kolaylığın sağlanması tebliğ edilmiştir.

⁷ Muhammed Köse, *Osmanlı'da Modern Botanik Faaliyetleri ve Oryantalist Botanikçiler (1839-1923)*, Erzurum 2021, s.192.

⁸ BOA, BEO 2649/168645/1 Tarih: 22 Cemaziyelahir 1323 (24 Ağustos 1905).

⁹ BOA, DH. MKT 970/50/1 Tarih: 14 Rebiülahir 1323 (18 Haziran 1905).

Ereğli bölgelerindeki tarihi binaları incelemek için yapacağı seyahatlerde bir jandarma tarafından refakat edilmesi buyrulmuştur.¹⁰

Çalışmamız kapsamında tespit edilebilen, Ankara Vilâyetinde araştırma yapan yabancı bilim insanların Berlin Üniversitesi, Münih Üniversitesi, Freiburg Üniversitesi, Aberdeen Üniversitesi, Petersburg Eski Eserler Enstitüsü ve Viyana Müzesi gibi Avrupa'nın önemli bilim merkezlerinde görev yaptıkları anlaşılmaktadır.

Arşiv belgelerinden elde edebildiğimiz bilgilere göre, Ankara Vilâyetine gelmiş ve araştırma yapmış bilim insanların, uzmanlık alanları dikkate alınarak yapılan sıralamada en çok araştırma konusu olan bilimlerden en az araştırma konusu olan bilimlere doğru bir sıralama yöntemi izlenmiştir. Söz konusu bilimler şunlardır:

1. Asâr-ı Atika (Eski Eserler) İle İlgili Araştırma Yapan Bilim İnsanları

Ankara ve çevresinin tarih boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmasından dolayı bölgede birçok tarihi kalıntı mevcuttur. Hitit, Frig, Roma, Bizans ve Selçuklu Dönemi eserleri arkeologlar için zengin bir araştırma sahası sunmaktadır. 19. yüzyıla gelindiğinde Avrupa'da eski eserlere olan ilginin giderek artması, Anadolu'ya arkeolojik araştırma amacıyla gelen yabancı gezgin sayısının yükselmesine neden olmuştur.

Osmanlı Devleti'nin dağılma dönemine girdiği 19. yüzyılda, askerî, siyasî, ekonomik alanda güçlenen Batı, antik kültürle, arkeolojiye ve müzeciliğe karşı ilgisini giderek artırmıştır. Bu alanlarda hizmet veren kurumlara, yetişmiş elemanlara ve donanımına sahip olan Avrupa Devletleri, Osmanlı Devleti'nin karşısına kültür tarihinin her türlü malzemesine sahip olabilecek ve bunları değerlendirecek bir uygarlık bekçisi konumuna gelmiştir.¹¹ Batı'da müzeciliğin ve arkeolojinin geliştiği bu dönemlerde Avrupa müzelerine eser kazandırmak için girişilen mücadelede Osmanlı Devleti'nin zengin coğrafyası arkeolojik kazılar için uygun bir durumdadır.

Avrupa'da arkeoloji ve eski eserlere karşı artan ilgiye karşı Osmanlı Devleti'nde eski eserlere olan ilginin yetersiz olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Anadolu halkı bu tür eski eserlere değer vermemektedir. 1876 yılında Osmanlı topraklarını gezen İngiliz subay Frederick Burnaby, Anadolu'daki izlenimlerini aktarırken Türklerin eski zaman kalıntılarına önem vermediklerini belirtir.¹² Osmanlı halkının aydın kesimi ise eski eserlerin öneminin farkındadır. Bu eserlerin Padişah iradesi ile kurulacak bir müzede sergilenmesi durumunda Avrupa'dan çok daha üst seviyede olacağı şeklinde bir görüşün olduğu anlaşılmaktadır.¹³

Her ne kadar eski eserlere karşı aydın kesimin düşünceleri Anadolu halkından farklılık arz etse de bu tarz eserlerin korunması noktasındaki belirleyici unsur devletin izlemiş olduğu politikalarıdır. Osmanlı coğrafyasındaki eski eserlere karşı Avrupalı devletlerin ilgisinin arttığı bu dönemde, Osmanlı yöneticileri eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını engellemek için bazı düzenlemeler yapmıştır. Asâr-ı Atika Nizamnameleri olarak bilinen bu düzenlemeler, 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında hazırlanmıştır. Ayrıca devletten izinsiz yapılan kazılara müsaade edilmeyerek bu konuda gerekli tedbirler alınmıştır. 15.07.1911 tarihli bir belgede “*tettebbuât-ı fenniyyede bulunmak üzere veya seyahat maksadıyla Memâlik-i Osmâniye’de geşt ü güzâr eden teb’a-i ecnebiden eşhas-ı sa’irenin ötede beride Asâr-ı Atika hakkında hafriyat yaptıkları*”

¹⁰ BOA, DH. İD 28/2 - 17/2 Tarih: 25 Şaban 1331 (30 Temmuz 1913).

¹¹ Gül E. Kundakçı, 19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihine Genel Yaklaşım, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 04-08 Ekim 1999 Ankara (III. Cilt-II. Kısım), s. 1084.

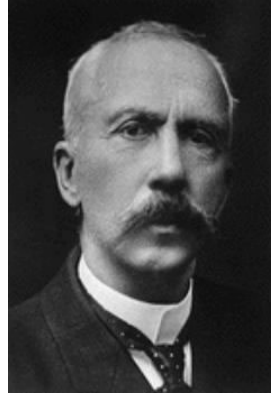
¹² Fred Burnaby, *At Sirtında Anadolu*, Fatma Taşkent (çev.) İletişim Yayınevi, 8. baskı, İstanbul 2018, s. 279.

¹³ Gürsoy Şahin, "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 42, s. 111.

bildirilmiştir. Bu kazının ruhsatsız yapıldığı bu kişilere kat'i suretle izin verilmeyeceği ve kazıyı yapanlar hakkında inzibati tedbirler alınması gerektiği emredilmiştir.¹⁴

Araştırma dönemimizde (1833-1918) Ankara Vilâyetine gelen, eski eserleri inceleyen bilim insanları şunlardır: *Charles Texier, Hugo Winckler, Hugo Grothe, William Mitchell Ramsay, Hans Herman, Mösyö Santer ve Vladimir Dobromislov*

1.1. Charles Texier (1802-1871) (Fransız Arkeolog, Mimar ve Gezgin)

Fotoğraf: Charles Texier¹⁵

Tam olarak adı Félix Marie Charles Texier'dir. 1802 yılında Versailles'de doğmuştur. Paris Güzel Sanatlar Yüksek Okulu'nu bitirdikten sonra Fransa Bilim Akademisi'nde çalışmaya başlamıştır. Fransız hükümeti tarafından 1833 ve 1843'te olmak üzere Anadolu'ya gönderilen Texier, Anadolu'nun büyük bir bölümünü gezerek incelemelerde bulunmuş, kazı çalışmaları yapmış ve çalışmalarını *Asie Mineure* adlı eserinde yayınlamıştır. Küçük Asya olarak Türkçe'ye çevrilen üç ciltlik eserinde Anadolu'nun antik kentleri, tarihi ve coğrafyası hakkında detaylı bilgilere yer vermiştir. Cumhuriyet ilan edilmeden önce 1923 yılında TBMM Hükûmeti Maarif Nezareti Mustafa Kemal Atatürk'ün isteği ile Küçük Asya kitabını eski harflerle basmıştır.

1834 yılında Boğazköy'de 10 gün kalan arkeolog, harabelerin ölçümünü yaparak kent planını çıkartmıştır. Hititlerin Başkenti Hattuşaş'ı ve Yazılıkaya'yı keşfetmesi ile ünlüdür. Eserinde Ankara ile ilgi detaylı bilgiler aktarır. Ankara'nın tarihini, şehrin kuruluş efsanelerinden başlayarak anlatır. Eserinde özellikle Augustus Tapınağı hakkında detaylı bilgiler ve çizimler yer alır. Ankara Kalesi ve surları hakkında bilgiler verir, Kaledeki mermerden yapılmış aslan heykellerinin şehrin başka bölgelerinde de görüldüğünü anlatır.¹⁶

1833 ve 1843'te Anadolu'ya yaptığı bu önemli ilmi seyahatler ilerleyen yıllarda Anadolu'ya gelecek araştırmacı ve seyyahlar açısından yol gösterici olmuştur. Kitabının önsözünde, Osmanlı Devleti'nin batılılaşma sürecine girmesinin, seyyahlar ve araştırmacılar açısından çok önemli bir gelişme olduğunu belirtir.

¹⁴ BOA, DH. İD 28/1 Tarih: 15 Recep 1329 (12 Temmuz 1911).

¹⁵ <https://alchetron.com/Charles-TeXier>, erişim tarihi: 03.05.2022.

¹⁶ Charles Texier, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Ali Suat (çev.), Ankara 2002, s.470.

1.2. Hugo Winckler (1863-1913) (Alman Arkeolog ve Doğu bilimci)

Fotoğraf: Hugo Winckler¹⁷

1863 yılında Almanya'nın Grafenhainichen şehrinde doğmuştur. Winckler; Sayda, Kültepe ve Boğazköy-Büyükale'de arkeolojik kazılar yapmıştır.¹⁸ Berlin Üniversitesi'nde Profesör olarak görev yapmaktayken Ankara Vilâyeti sınırlarında bulunan Kayseri ve Boğazköy'de kazı yapmak için izin istemiştir.¹⁹ Yapılan izin başvurusuna olumlu cevap veren Sadâret makamı ayrıca yanına Müze-i Hümayun'dan bir memur vererek Ankara Vilâyetine tavsiyename yazılmasını emretmiştir.²⁰ Bu kazı faaliyetlerinde Winckler'in yanına Müze-i Hümayunda görevli arkeolog Theodor Makridi görevlendirilmiştir.²¹ Yapılacak araştırma için Maarif ve Dâhiliye Nezâretlerine de bilgi verilmiştir.²²

Alman bilim adamı 1906 yılında kazılarına başlayarak binlerce çivi yazılı tablet ortaya çıkarmıştır. Mısır firavunu II. Ramses ve Hitit Kralı Hattuşili arasında imzalanan barış antlaşmasının çivi yazılı bir kopyasını ele geçirmiştir. Winkler bu tableti tercüme ederek bilim dünyasına kazandırmıştır.²³

1.3. Hugo Grothe (1869-1954) (Alman Bilim İnsanı)

1869'da Almanya, Magdeburg'da doğan Albert Louis Hugo Grothe, kültür politikacısı, bilim adamı, coğrafyacı ve şarkiyatçı olarak anılmaktadır. Anadolu, Mezopotamya ve Kafkasya bölgelerini gezerek kaleme aldığı eserinde gördüğü yerlerin halkı, iktisadi ve sosyolojik yapısı hakkında bilgiler vermiştir.²⁴

1905 yılında, içinde Ankara Vilâyetinin de bulunduğu geniş bir bölgede ilmi araştırmalarda bulunmuştur. Refakatinde İlim erbabından Baron Rodberg ve Doktor Kavas'ın da bulunduğu, araştırması için Ağustos ayından itibaren beş ay zarfında Konya, Ankara, Adana, Halep, Diyarbakır, Mamuret-ül-Aziz (Elâzığ), Bitlis, Musul ve Van Vilayetlerinde dolaşmak

¹⁷ <https://prabook.com/web/hr.hugo.winckler/754924>, erişim tarihi: 21.03.2022.

¹⁸ Burcu Kutlu Dilmaz, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 43.

¹⁹ BOA, İ.HUS 134/18 Tarih: 09 Şaban 1323 (09 Ekim 1905).

²⁰ BOA, BEO 2682/201087 Tarih: 09 Şaban 1323 (09 Ekim 1905).

²¹ Aziz Ogan, Th. Makridi'nin Hatırasına, *Belleten*, Ocak 1941, C.5, S. 17-18, s.167

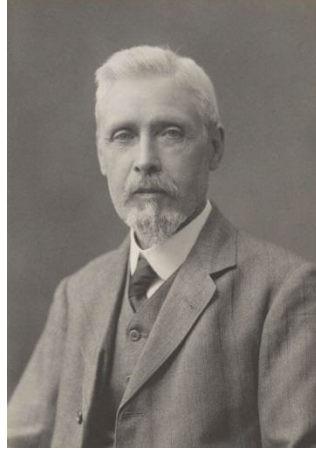
²² BOA, HR. TH 325/50 Tarih: 08 Şaban 1323 (08 Ekim 1905).

²³ Nermin Atilla, *M.Ö. II. Bin Yılda Boğazköy Ve Çevresinin Jeopolitiği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2015, s.4.

²⁴ Bilge Karbi, "Hugo Grothe'nin Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırladığı Eserlerde Osmanlı İktisadi Modernleşmesi Üzerine Görüşler." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XIX*, 'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı (2018): 110-123, s. 113.

için Almanya sefaretinden izin istemiştir. Sefâret, 24 Temmuz 1905 tarihinde Hariciye Nezâreti'ne başvuruda bulunmuştur. 1 Eylül 1905 tarihinde izin başvurusu padişah iradesiyle onaylanmıştır. Dâhiliye ve Hariciye nezaretlerine gönderilen yazıda bu şahısların ilmi araştırmalarına izin verilerek yanlarında bulunan tüfek ve revolve dokunulmaması emredilmiştir.²⁵ 1905 Eylül ayında başladığı araştırmasını ve Kayseri Kültepe'de yaptığı incelemeleri "Meine Vordersaien Expedition in 1906-1907" isimli eserinde paylaşmıştır.²⁶

1.4. William Mitchell Ramsay (1851-1939) (İskoç Arkeolog)

Fotoğraf: William Mitchell Ramsay²⁷

1851 yılında Glasgow şehrinde doğan arkeolog, Aberdeen ve Oxford Üniversitelerinde öğretim üyeliği yapmıştır. 1880 yılında Batı Anadolu'ya gelerek incelemelerde bulunmuştur. Anadolu'da geniş bir bölgede araştırmalar yapmıştır. 1914 yılına kadar Batı Anadolu'dan Orta Anadolu'ya kadar birçok Antik kentte incelemelerde bulunarak arkeolojik kazılar yapmıştır.

2 Nisan 1883 tarihli Dâhiliye Nezâreti'nden Maarif Nezâreti'ne gönderilen yazıda Mösyö Ramsey'in Anadolu'da asâr-ı atıkaya yönelik araştırma yapacağı ve araştırması esnasında bazı yerlerin fotoğraflarını çekmek üzere izin istediği anlaşılmaktadır. Bu izinde çekeceği fotoğrafları Müze-i Hümayûn'a da vermesi şart koşulmuştur.²⁸

İçlerinde Ankara Vilâyetinin de bulunduğu birçok bölgede araştırma yapmıştır. 1890 yılında iki arkadaşı ile beraber Ankara, Konya, Adana ve Sivas Vilâyetlerinde eski eserleri incelemek için izin istemiş ve aynı yıl araştırma izni alabilmiştir. Yıllarca Anadolu'daki ilmi araştırmalarına devam etmiştir. 1883-1914 arasında Anadolu'da kazı faaliyetlerinde bulunmuştur. Anadolu'da en uzun süre araştırma yapan bilim insanlarından.

14 Mayıs 1907 tarihli belgeden, İngiltere Hâriciye Nezâreti'nin talebi ve Londra Sefareti'nin başvurusu ile Aberdeen Darülfünun muallimi Ramsey'e, zevcesi ve bir hizmetkârı ile beraber Hüdâvendigâr, Ankara ve Konya Vilâyetlerinde ilmi araştırma yapmasına müsaade edildiği anlaşılmıştır.²⁹

²⁵ BOA, BEO 2649/198645 Tarih: 22 Cemazeyilahir 1323 (24 Ağustos 1905).

²⁶ Hüseyin Muşmal, *Yabancıların İzinde Osmanlı; Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876-1914)* Konya 2009, s. 87.

²⁷ <https://www.csad.ox.ac.uk/archive1>, erişim tarihi: 21.03.2022.

²⁸ BOA, MF. MKT 80/11 Tarih: 24 Cemazeyilevvel 1300 (2 Nisan 1883).

²⁹ BOA, BEO, 3054/229040 Tarih: 1 Rabiulahir 1325 (14 Mayıs 1907).

Yaptığı çalışmaları tuttuğu günlük raporlar şeklinde yayınlamıştır. Encyclopaedia Britannica’da yayınlanmış birçok makalesi bulunmaktadır. En önemli eseri 1890 yılında yayınlanan, Anadolu’nun tarihi coğrafyasını anlattığı “Historical Geography of Asia Minor” adlı kitabıdır.³⁰ Dilimize Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası olarak çevrilen eserinde Ankara’nın Roma ve Bizans devirleri ile ilgili detaylı bilgiler vermiştir. Ankara’dan doğuya ve batıya giden yolların uzaklıklarını, Avrupa’dan Kudüs’e giden hacıların Anadolu’dan geçerken kullandıkları güzergâhları da eserinde anlatmıştır.³¹

1.5. Hans Herman (1865-1918) (Alman Kâşif, Seyyah ve Yazar)

Hans Hermann Schweinitz, 1865’te Liegnitz’te (Legnica) doğdu. Bir alman subayı olan Schweinitz, Afrika’da keşifler yapmış bir seyyah ve yazardır. Anadolu, Kafkaslar, Ortadoğu ve Basra Körfez’ine kadar uzanan coğrafyada gezerek incelemelerde bulunmuştur.

Orta Anadolu’da yapacağı incelemeler için Alman Elçiliği aracılığıyla Osmanlı Devleti’ne başvurmuştur. 17 Haziran 1905 tarihli belgede Alman Kont Herman Schweinitz’in eşiyle birlikte Ankara, Konya, İzmir ve Bursa Vilâyetlerinde ilmi araştırmalar yapmak için başvurduğu ve sadaret makamı tarafından onay verildiği anlaşılmaktadır.³² Bu seyahatten bir yıl sonra ise seyahatini in Kleinasien, Ein Reitusflug durch das Innere Kleinasiens im Jahre 1905 (1905 Yılında Küçük Asya’da Atla Seyahat) ismiyle yayımlamıştır.³³ 14 Ağustos 1908 tarihli bir belgede ise Konya ve Ankara Vilâyetlerinden başlayarak Trabzon’a oradan Basra Körfezi’ne kadar bir seyahat icra edebilmesi ve araştırma yapması için kolaylık sağlanmasına dair gerekli tavsiyenamelemlerin verilmesi yönünde iltimas edilmesi istenmiştir.³⁴ Yazar bu seyahatini, 1910 Yılında Türkistan ve İran’ın Kuzeydoğusu’na Oryantalist Seyahat ismiyle kitaplaştırmıştır.³⁵

1.6. Mösyö Santer (Fransız Arkeolog)

Fransız arkeolog Mösyö Santer, 1894 yılında kazı yapmak amacıyla Anadolu’ya gelmiştir. Lyon müzesi ikinci başkanı daha sonra Lyon Müzesi Müdürü olan Santer’e, Ankara, Halep, Konya, Sivas ve Adana Vilayetlerinde inceleme, araştırma ve kazı yapması için izin verilmiştir. Bu seyahatlerinde kendisine kolaylık gösterilmesi istenmiştir.³⁶ Âsâr-ı atika açısından Müze-i Hümayun için çok önemli bir hizmeti yerine getireceği belirtilen arkeoloğun kendisine mümkün olan her türlü kolaylığın sağlanması ve gerekli yardımın yapılması istenmiştir. Dâhiliye Nezâreti’nden adı geçen vilâyetlere gizli olarak yazılan yazıda âsâr-ı atika ile ilgili bilimsel araştırmalar gerçekleştirmek üzere seyahat ettiği bildirilen Mösyö Santer’in bu seyahatinin bazı siyasi maksatlara hizmet edebileceğine dikkat çekilmiştir. 9 Haziran 1894 tarihli belgede, Ankara ve Yozgat’a giden Mösyö Santer’in, Müze-i Hümayûn adına yapacağı kazının şimdilik münasip olmadığı ve kazıdan vazgeçilmesi istenmiş ise de 19 Temmuz 1894’te kazı ve araştırmalarına izin verilmiştir.³⁷

Doktor Mösyö Santer gerçekleştirdiği kazı ve araştırmaların fotoğraflarını da çekmiştir. Fransız araştırmacı, Müze-i Hümayun adına yaptığı kazıda, Ankara Vilâyetine bağlı Yozgat Sancağında bulunan Höyük Köyü’nde bir hane ocağında görülen âsâr-ı atikadan iki mermer

³⁰ Burcu Kutlu Dilmaz, *a.g.t.*, s. 57.

³¹ William Wittchell Ramsey, *Anadolu’nun Tarihi Coğrafyası*, Mihri Pektaş (çev.), İstanbul 1960, s. 280.

³² BOA, HR. TH 320/2 Tarih: 13 Rabiulahir 1323 (17 Haziran 1905).

³³ Kasım Hızlı, "1905 Yılında Küçük Asya’da At Sirtında Seyahat Hans Hermann Schweinitz ve Eşinin Anadolu Seyahati (Ein Reitusflug durch das Innere Kleinasiens im Jahre 1905)". *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4 (2018): 82-88, s. 84.

³⁴ BOA, DH. MKT 1280/65 Tarih: 16 Recep 1326 (14 Ağustos 1908).

³⁵ Kasım Hızlı, *a.g.m.*, s. 87.

³⁶ BOA, DH. MKT 224/39 Tarih: 13 Şevval 1311 (19 Nisan 1894).

³⁷ BOA, BEO. 417/31234 5 Zilhicce 1312 (30 Mayıs 1895).

kitabe bulmuştur. Bu mermer kitabelerin Müze-i Hümâyuna nakledilmesi için, Dersaadet'e kadar nakliye masrafı olan 679 kuruşun mahallince maarif hissesinden senet karşılığında sarf olunarak gönderilmesi hususu, Müze-i Hümâyun Müdürlüğü'nden Yozgat Mutasarrıflığına bildirilmiştir.³⁸

1.7. Vladimir Dobramislof

Rusya'da Petersburg Eski Eserler Enstitüsünde görevli iken, Ankara Vilâyetindeki eski eserleri araştırmak için gelen Rus bilim insanıdır. 30 Temmuz 1913 tarihli belgeden Mösyö Vladimir Dobromislof'un, Ankara, Sinop, Bolu ve Ereğli bölgelerini araştırmak maksadıyla Osmanlı topraklarına geldiği anlaşılmaktadır. Araştırması esnasında güvenliğini sağlamak için refakatine bir jandarma verilmiştir.³⁹

2. İlm-i Nebatat (Botanik) İle İlgili Araştırma Yapan Bilim İnsanları

İlm-i Nebatat; bitkilerin türleriyle morfolojik ve fizyolojik yapılarını tıp, eczacılık ve tarımla ilişkileri içerisinde inceleyen ilim diğer adıyla botaniktir.⁴⁰ Osmanlı Devleti'nin sahip olduğu toprakların bitki çeşitliliği açısından zengin olması Avrupalı botanikçiler için önemli bir araştırma sahası olmuştur. Arşiv belgelerinden anlaşıldığı üzere Osmanlı topraklarında ilmi araştırma yapmak için birçok botanikçi gelmiştir. Araştırma bölgemiz olan Ankara Vilâyetine ilmi araştırmalar yapmak için gelen yabancı botanikçiler, tespit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır: Paul Sintenis, Dr. Erning, Dr. Behrens, Herman Dinkler, Arnold Penter ve Emmerich Zederbauer.

2.1. Paul Ernst Emil Sintenis (1847-1907) (Alman Botanikçi)

1847 yılında doğmuş Alman botanikçi, eczacı ve bitki koleksiyoncusudur. Bunların yanında bitki alışverişi yapan bir şirketin yöneticisidir. 1872-1901 yılları arasında Ermenistan, Kıbrıs, İran, Irak, Suriye, Anadolu, Türkmenistan, Bulgaristan, Hırvatistan, Yunanistan, İtalya ve Porto Riko'da seyahatler yaparak bitki türleri toplamıştır.⁴¹

Anadolu'ya 1883-1894 yılları arasında altı kez gelmiştir. 1883 tarihinde Anadolu'yu ilk ziyaretinde Çanakkale, Truva, Asos ve Kaz Dağları civarında araştırmalar yapmıştır. Kaz Dağları'nda yaptığı araştırmalar sırasında Bayramiç İlçesi-Evciler Köyü'nde bulunan bir mağarada kalmıştır. Sonraki yıllarda Güney Doğu Anadolu Bölgesi, Karadeniz Bölgesi'nde bitkiler toplamıştır. 1892'de, Kastamonu iline gitmiş, başlıca İnebolu, Küre ve Tosya yörelerinden örnek toplamıştır.⁴²

01.06.1892 tarihinde Ankara Vilâyetinde de araştırma yapmak için izin istediği tespit edilmiştir. Almanya Sefaretine başvurusu olumlu karşılanan, Almanya Devleti teb'asından ve erbab-ı ilmiyen Mösyö Paul Sintenis'in ilm-i nebatata dair araştırma yapacağı ve kendisine yardımcı olunması Ankara ve Kastamonu Vilâyetlerine bildirilmiştir.⁴³

³⁸ BOA, MF. MKT 212/52 Tarih: 15 Muharrem 1312 (19 Temmuz 1894).

³⁹ BOA, DH. İD 28/2 -17/1 Tarih: 25 Şaban 1311 (3 Mart 1894).

⁴⁰ İlhan Kutluer, "İLM-i NEBÂT", TDV İslâm Ansiklopedisi, Bu madde TDV İslâm Ansiklopedisi'nin 2000 yılında İstanbul'da basılan 22. cildinde, 134-137 numaralı sayfalarda yer almıştır. <https://islamansiklopedisi.org.tr/ilm-i-nebat>, erişim tarihi: 20.03.2022.

⁴¹ Muhammed Köse, *a.g.e.*, s.200.

⁴² Asuman Baytop "Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Anadolu'da Bir Bitki Toplayıcısı: Paul Sintenis (1847-1907)". *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6 (2004): 1-13 s. 11.

⁴³ BOA, DH. MKT 1956/18 Tarih: 05 Zilkade 1309 (1 Haziran 1892).

2.2. Dr. Erninig ve Dr.Behrens (1864-1940) (Alman Botanikçi ve Bakteriyolog)

August Behrens 1864-1940 tarihleri arasında yaşamış Alman botanikçidir. Karlsruhe Teknik Okulu'nda Profesör ve bakteriyolog olarak görev yapmıştır. Dr.Erning ise Coğrafya alanında araştırmalar yapmıştır. 3 Nisan 1900 tarihinde Dâhiliye Nezâreti, Dr.Behrens ve Dr. Erning'in Ankara, Mamuret-ül-Aziz (Elâzığ), Halep, Adana ve Konya vilâyetlerinde ilm-i nebatat, coğrafya ve ilm-i arz hakkında araştırmalar yapmalarına padişah tarafından izin verildiği bilgisini ilgili vilayetlere bildirmiştir.⁴⁴ Ayrıca Dâhiliye Nezâreti aynı gün ilgili vilayetlere gönderdiği yazıda bu kişilerin hal ve hareketlerini kontrol altında tutulup, yabancı seyyahlar için yayınlanan kanuna göre hareket etmeleri buyrulmuştur.

2.3. Herman Dingler (1846-1935) (Alman Botanikçi)

Fotoğraf: Herman Dingler⁴⁵

1846 tarihinde Almanya'da doğmuştur. Sadrâet Makamı tarafından 10 Ağustos 1892 tarihinde Alman ilim adamı Mösyö Herman Dinkler'in bitkiler üzerine yapacağı araştırmalar için Ankara, Hüdâvendigâr ve Kastamonu Vilâyetlerine gitmesine izin verilmiştir. Bu ilmi seyahati için Alman Konsolosluğu, Hariciye Nezareti'ne başvurarak gerekli izni almıştır. İlgili talimata göre araştırma yapacak olan Dingler'e gittiği yerlerde kolaylık sağlanması emredilmiştir.⁴⁶

2.4. Arnold Penther (1865-1931) (Avusturyalı Bitki Toplayıcısı)

Fotoğraf: Arnold Penther⁴⁷

1865-1931 yılları arası yaşamış Avusturyalı bir doğa bilimcidir. Viyana Tabiat Tarihi Müzesi'nde çalışmıştır. 1894- 1896 arasında Güney Afrika'da zoolojik ve botanik araştırmalar

⁴⁴ BOA, DH. MKT 2328 /2 Tarih: 3 Zilhicce 1317 (4 Nisan 1900).

⁴⁵ https://species.wikimedia.org/wiki/Hermann_Dingler, erişim tarihi: 02/05/2022.

⁴⁶ BOA, DH. MKT 1985/40 Lef.1/1 Tarih: 16 Muharrem 1310 (10 Ağustos 1892).

⁴⁷ <https://www.zobodat.at/personen.php?id=7953>, erişim tarihi: 03.05.2022.

yapmıştır. Avusturya Konsolosluğu Dr. Penter'in Ankara ve Konya Vilâyetlerinde ilm-i nebatat ve hayvanata dair araştırma yapabilmesi için Hariciye Nezâreti'nden izin talebinde bulunmuştur. Penter adı geçen yerlere gittiğinde kendisine yardımcı olunmasını Hariciye Nezâreti'nden talep etmiştir.⁴⁸

2.5. Dr. Emmerich Zederbauer (1877-1950) (Avusturyalı Botanikçi)

1877-1950 yılları arasında yaşamış Avusturyalı botanikçidir. Viyana Üniversitesi'nde okumuş ve aynı üniversitede profesörlüğe kadar yükselmiştir. Zederbauer Erciyes Dağı'ndan 1902 yılında örnekler toplamıştır. Yöreye Arnold Penter ile birlikte gelmiştir. Penter ve Zederbauer araştırma sonuçlarını 1903-1908 yılları arasında beş makale içinde yayımlamıştır.⁴⁹ Sadâret Makamı, 24.03.1902 tarihli belgede, Zederbauer ve Penter'in Ankara ve Konya Vilâyetlerinde yapacakları ilmi araştırmalarda kendilerine kolaylık gösterilmesini emretmiştir.⁵⁰

3. İlm-i Hayvanat (Zooloji) Hakkında Araştırma Yapan Bilim İnsanları

Zooloji veya hayvan bilimi, biyolojinin hayvanları inceleyen alt dalıdır. Araştırma dönemimizde Anadolu'ya bilimsel inceleme yapmak için gelen bilim insanlarından hayvan, böcek ve haşeratlar hakkında bilgi toplayanlar da olmuştur. Arşiv vesikalarından tespit edilebildiği üzere Ankara Vilâyetinde de Alman, Fransız ve Danimarkalı bilim insanları ilm-i hayvanata dair araştırmalarda bulunmuşlardır.

3.1. Ejine Vikaçin

26.05.1898 tarihinde Danimarkalı Mösyö Ejine Vikaçin isimli kişiye Ankara, Sivas, Mamuret-ül-Aziz, Van ve Trabzon Vilâyetleri ile Muş Sancağında, ilm-i hayvanat ve coğrafya ile ilgili bazı tetkiklerde bulunmasına müsaade edilmiştir.⁵¹ İsveç ve Norveç konsolosluğunun izin başvurusu olumlu karşılanmış olup Hariciye Neâzreti, Dâhiliye Nezâreti'ne yapılacak seyahat ile ilgili bilgi vermiştir.

3.2. Dr. Max Hugu Weigold (1886-1973) (Alman Zoolog)

Fotoğraf: Hugo Weigold⁵²

⁴⁸ BOA, İH. HR.376/11. Lef.1/1 Tarih: 29 Zilhicce 1319 (8 Nisan 1902).

⁴⁹ Asuman BAYTOP, "Anadolu'nun Dar Bir Yöresinden Örnek Toplamış Bitki Toplayıcıları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14 (2012): 1-16 s.12.

⁵⁰ BOA, İ.HR. 376/11 Lef.5/1. Tarih: 14 Zilhicce 1319 (24 Mart 1902).

⁵¹ BOA, HR. TH 212/29 Tarih: 5 Muharrem 1316 (26 Mayıs 1898).

⁵² <https://ifv-vogelwarte.de/en/das-institut/history>, erişim tarihi: 21.03.2022.

1886-1973 tarihleri arasında yaşamış Alman zoologdur. Dresden’de doğan doğa bilimcisi, önemli bir kuş gözlemcisi olarak tanınır. Anadolu, Mezopotamya, Çin ve Tibet gibi bölgelerde araştırmalar yapmıştır. Yaklaşık altı kuş türü ve yedi omurgalıya onun adı verilmiştir.⁵³

13 Mart 1911 tarihinde Osmanlı yetkilileri tarafından, Alman devleti teb’asından ilm-i hayvanat uzmanlarından Mösyö Dr. Hugo Weigold ’un Aydın, Konya, Ankara ve Halep Vilâyetlerine ilmi seyahatler yapmasına izin verilmiştir. Weigold, yaptığı bu ilmi araştırmaları 1913 yılında *Journal für Ornithologie* dergisinde yayımlamıştır.⁵⁴

3.3. Henry Gododi Kervil

Fransa Maarif-i Umumiye Nezâreti tarafından, resmi görevli olarak 1912 yılında Anadolu’ya hayvanlar hakkında araştırma yapmak üzere görevlendirilmiştir. Fransa Sefaretinin başvurusu üzerine, Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı Umumiye Dairesinden gönderilen yazıda, Aydın, Konya ve Ankara Vilâyetlerinde araştırma yapmasına izin verilmiştir. Fransız bilim adamına, araştırmaları sırasında kolaylık gösterilmesi de istenmiştir.⁵⁵

3.4. Dr. Şarl Eşhira ve Loys Kazmir

Almanya, Bavyera ahalisinden oldukları anlaşılan Şarl Eşhira ve Loys Kazmir’in de Ankara Vilayetinde hayvanlar üzere inceleme yaptıkları tespit edilmiştir. Özellikle Ankara Vilâyetine bağlı olan Haymana, Kalecik ve Çubukâbâd taraflarında iki ay kadar dolaştıkları ve buralarda Osmanlı yetkililerinden izinli bir şekilde haşerat topladıkları anlaşılmaktadır.⁵⁶

4. Coğrafya, İlm-i Arz ve Tarih İlmi Hakkında Araştırma Yapan Bilim İnsanları

Osmanlı topraklarına bölgenin coğrafi yapısı, jeolojik özellikleri ve tarihi yapısı hakkında inceleme yapmak için gelen batılı bilim insanları olmuştur. Bu araştırmacıların tamamını bilimsel faaliyetler için geldiğini söylemek mümkün değildir. Özellikle bölgede bulunan yer altı kaynakları ve çeşitli madenler hakkında bilgi toplamak adına araştırma yapanların olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Coğrafya, jeoloji ve tarih alanında araştırma yapmak amacıyla Ankara Vilâyetine gelen yabancı bilim insanlarının Almanya, Avusturya ve Danimarka’dan geldiği anlaşılmaktadır.

23 Ekim 1899 tarihli belgede, Dr. Leoneharlar’ın coğrafya ve ilm-i arz konusunda araştırma yapmak için Ankara’ya gideceği anlaşılmaktadır. Şahsın yanına bu araştırmasında kendisine eşlik edecek bir de jandarma neferinin görevlendirildiği ilgili kaynaklardan anlaşılmaktadır. Araştırmacının yanına verilen jandarmanın Ankara Vilâyet dışına çıkıp çıkamayacağı hakkında bilgi istenmiştir.⁵⁷

1908 yılında Viyana tarih ilmi mütehassıslarından Avusturyalı Dr. Paul Boberlik’in Ankara, Konya, Adana, Suriye Vilayetlerinde, kazı yapmaksızın incelemelerde bulunma noktasında izin aldığı anlaşılmaktadır.

1914 yılı Mayıs ayında ise Macaristan’ın Para şehrinden gelen coğrafyacı Bilalakoş’un Ankara Vilâyetini ziyaret ettiği tespit edilmiştir. Mösyö Bilalakoş’un refakatine Osmanlı teb’asından Hüseyin Arif Efendi verilmiştir. İlgili kaynaktan anlaşıldığı üzere Kozköy, İzmit,

⁵³ <https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/11714480>, erişim tarihi: 21.03.2022.

⁵⁴ Max Hugo Weigold, "Ein Monat Ornithologie in den Wüsten und Kulturoasen Nordwestmesopotamiens und Innersyriens", *Journal für Ornithologie*, 1913, s. 1-40.

⁵⁵ BOA, DH. İD. 281/45 Lef.1 Tarih: 21 Rebiülahir 1330 (9 Nisan 1912).

⁵⁶ BOA, DH. ŞFR 173/72 Tarih: 11 Zilkade 1312 (6 Mayıs 1895).

⁵⁷ BOA, DH. MKT 2260/49 Tarih: 17 Cemazeyilahir 1317 (23 Ekim 1899).

Adapazarı, Eskişehir, Kütahya, Ankara, Konya, Adana, Mersin, İskenderun, Burdur, İzmir ve Bandırma havalisinde araştırma yapmasına izin verilmiştir.⁵⁸

5. Çalışma Alanı Belirsiz Olan Bilim İnsanları

Ulaşabildiğimiz arşiv belgelerinde Avrupa'nın çeşitli ülkelerinden araştırma yapmak üzere Anadolu'ya gelen yabancı bilim insanlarının genel itibarıyla isimleri, uyrukları, çalışma alanları, gezeceği güzergâhlar ve hangi tarihler arasında çalışma yapacakları ayrıntılı olarak belirtilmesine rağmen bazı belgelerde bilim insanlarının hangi alanda araştırma yapacaklarına dair bilgiye yer verilmemiştir. Bu duruma örnek olarak, 1905 yılında Ankara, Hüdâvendigâr, Konya ve Aydın Vilayetlerini eşiyle birlikte yapacağı seyahat ve ilmi araştırmalarda yardım talebinde bulunan, kendisine iradeyle izin verilen Alman Kont Şvaniç gösterilebilir. Araştırma yapmak üzere gelen bu şahsın yakın takibe alınıp uygunsuz davranışlarının da bildirilmesi emredilmiştir.⁵⁹

19 Ağustos 1911 tarihli bir belgede ise Hüdâvendigâr, Ankara ve Aydın Vilâyetlerinde ilmi seyahatlerde bulunacak olan Berlin Adliye Nezareti rüesasından Mösyö Falkman'a gerekli kolaylığın gösterilmesi emredilmiştir.⁶⁰ Ancak yapacağı ilmi seyahatin detayları belirtilmemiştir.

Almanya ulemasından bir zât ile Freiburg Üniversitesi hocalarından Prof. Dr. Simon ve Vehber namındaki kişilerin ilmi araştırmalar yapmak amacıyla Ankara, Adana, Konya, İzmir, Uşak, Eskişehir, Tarsus, Ereğli bölgelerine seyahat edecekleri bildirilerek mahalli memurlar tarafından kolaylık sağlanması emredilmiştir. Bu şahısların yapmış oldukları araştırmalar hakkında detaylı bilgiye ulaşılamamaktadır.

Tablo 2: Ankara Vilâyetine Gelen Yabancı Bilim İnsanları (1833-1914)

Bilim İnsanı	Uyruğu	Çalışma Alanı	Gittiği bölgeler	Araştırma Yaptığı Tarih
Hugo Winckler	Alman	Arkeoloji	Kültepe, Boğazköy	1905-1912
Hugo Grothe	Alman	Arkeoloji	Konya, Adana, Ankara, Halep, Diyarbakır, Elazığ, Bitlis, Van	1905-1907
Hans Herman	Alman	Kâşif, Seyyah	Konya, Ankara, Trabzon, İzmir,	1905-1910
Paul Sintenis	Alman	Botanik	Çanakkale, Ankara, Kastamonu,	1883-1894
August Behrens	Alman	Botanik	Ankara, Elazığ, Konya, Adana	1900
Dr. Erninig	Alman	Tabip	Ankara, Elazığ, Konya, Adana	1900
Herman Dingler	Alman	Botanik	Ankara, Hüdâvendigâr, Kastamonu	1892
Hugu Weigold	Alman	Zooloji	Aydın, Konya, Ankara	1911
Şarl Eşhira	Alman	Zooloji	Ankara	1895

⁵⁸ BOA, DH. KMS 22/22 Lef.1/3 Tarih: 29 Cemazeyilahir 1332 (25 Mayıs 1914).

⁵⁹ BOA, DH. MKT 970/50 Lef.1/1. Tarih: 14 Rebiyülahir 1323 (18 Haziran 1905).

⁶⁰ BOA, DH. İD 28/33 Lef.1/3 Tarih: 23 Şaban 1329 (19 Ağustos 1911).

Loys Kazmir	Alman	Zooloji	Ankara	1895
Dr. Leoneharlar	Alman	Coğrafya, İlm-İ Arz	Ankara	1899
Arnold Penter	Avusturyalı	Botanik	Ankara, Konya	1902
Emmerich Zederbauer	Avusturyalı	Botanik	Ankara, Konya	1902
Paul Boberlig	Avusturyalı	Tarih	Ankara, Konya, Adana	1908
Ejine Vikaçin	Danimarkalı	Zooloji, Coğrafya	Ankara, Sivas, Elazığ, Van, Trabzon, Muş	1898
Charles Texier	Fransız	Arkeoloji	Ankara, Boğazköy	1833-1843
Mösyö Santer	Fransız	Arkeolog	Ankara, Konya, Sivas, Adana	1894
Henry Gododi Kervil	Fransız	Zooloji	Aydın, Konya, Ankara	1912
William Mitchell Ramsay	İskoç	Arkeoloji	Ankara, Konya, Adana, Sivas, Hüdâvendigâr	1880-1914
Bilalakoş	Macar	Coğrafya	İzmit, Adapazarı, Eskişehir, Kütahya, Ankara, Konya, Adana, Mersin, İskenderun, Burdur, İzmir, Bandırma	1914
Vladimir Dobramislof	Rus	Arkeoloji	Ankara, Sinop, Bolu, Ereğli	1913

Sonuç

Osmanlı Devleti topraklarına, birçok yabancı araştırmacının geldiği bilinmektedir. 19. ve 20. yüzyılda Anadolu topraklarına seyahat eden yabancı araştırmacıların sayısı artmıştır. Çeşitli Avrupa ülkelerden araştırma için gelen bilim insanlarının dışında seyyahlar, eski eser uzmanları, bitki toplayıcıları gibi farklı meslek gruplarından kişiler de Anadolu'ya gelmiştir. Avrupa Devletleri arasında en çok yabancı bilim insanı Almanya'dan gelmiştir. Alman araştırmacıları Fransız, İngiliz, Rus, Avusturyalı ve Danimarkalı araştırmacılar izlemiştir. Dönemin siyasi ilişkileri neticesinde Almanya-Osmanlı yakınlaşması birçok alanda olduğu gibi bilimsel araştırma yapmak isteyen bilim insanları konusunda da Almanya'yı ön plana çıkarmıştır. Yapılacak araştırmaların seyahatleri önceden izin alınmak şartıyla belirli bir düzen içerisinde yürütülmüştür. Seyahat yapacak kişilerin detaylı bilgileri Dâhiliye ve Hâriciye Nezâretine bildirilerek araştırma yapmak isteyen bilim insanlarının vatandaşı olduğu ülkenin sefaretine bilgi verilmiştir.

1833-1914 tarihleri arasında tespit edebildiğimiz kadarıyla Ankara Vilâyetine araştırma yapmak için gelen bilim insanları; 11 Alman, 3 Rus, 3 Fransız, 1 İskoç, 1 Danimarkalı, 1 Rus ve 1 de Macar olmak üzere 21 kişidir. Uzmanlık alanlarını olarak 6 Arkeolog, 5 Botanikçi, 4 zoolog 3 Coğrafya uzmanı 1 kâşif, 1 tabip, 1 tarih ilmi uzmanı tespit edilmiştir. Araştırma sahaları çeşitlilik göstermektedir. Ankara Vilâyetine komşu vilayetler Konya, Hüdâvendigâr ve Kastamonu en çok araştırma yapılan bölgelerdir. Bazı araştırmacılar Anadolu toprakları ile sınırlı kalmayıp Kafkaslardan Basra Körfezi'ne kadar geniş bir araştırma sahasında çalışmıştır. Araştırmacılar genellikle seyahatlerini Mart-Nisan aylarında planlayıp Eylül-Ekim aylarına

kadar sürdürmektedir. Bahar ve yaz aylarında Anadolu'nun iklim şartlarının daha uygun olması araştırmacıların bu ayları seçmesinde etkili olmuştur. 1880 yılından itibaren Ankara Vilâyetine gelen araştırmacıların sayısı artmıştır. Araştırmacıların büyük çoğunluğu 1900-1914 arasında gelmiştir.

Araştırma yapacak kişilerin uzmanlık alanları çeşitlilik göstermektedir. En çok araştırma konusu olan bilim dalı ise eski eserleri inceleyen arkeolojidir. Arkeolojiyi botanik ve zooloji bilimleri takip etmiştir. Osmanlı topraklarına gelen araştırmacılar genellikle bilimsel faaliyetlerde bulunmak amacıyla gelmiştir. Ancak ülkesinin siyasi ve ekonomik amaçlarına hizmet etmek adına gelen kişiler de olmuştur. Faaliyetlerinden kuşku duyulan araştırmacılar şifreli telgraflar ile ilgili yöneticilere bildirilmiştir. Böylece durumlarından şüphe edilen araştırmacıların hareketleri yerel yöneticiler tarafından takibe alınmıştır. Araştırma yapan kişiler faaliyetlerini devlet denetiminde yapmıştır. Yapılacak araştırmalarda araştırma yapan kişilere genellikle devlet tarafından kolaylık sağlanmıştır. Yabancı bilim insanların mahalli memurlar tarafından iyi karşılanması ve onlara kolaylık gösterilmesi emredilmiştir Bazı araştırmacıların yanına ilgili bir memur verildiği gibi bazı araştırmacıların yanına da güvenlik amaçlı jandarma verildiği tespit edilmiştir.

Ankara Vilâyetine eski eserleri araştırmak adına gelen ünlü Fransız arkeolog Texier, bu konuda öncü olmuştur. Onun buluşları ve yazdığı eserler daha sonra gelecek araştırmacılara yol göstermiştir. Berlin Üniversitesi Profesörü Hugo Winckler de önemli Hitit tabletlerine ulaşarak bunları bilim dünyasına kazandırmıştır. Ankara Vilâyetinde eski eserleri inceleyen Hugo Grothe ve William Ramsey gibi bilim adamları da araştırmalarını, yazdıkları eserlerde yayımlamışlardır. Yapılan araştırmalarda önemli bilim dalı ise botaniktir. Alman botanikçi Paul Sintenis, Ankara Vilâyetini de içine alan büyük bir bölgede bitki çeşitlerini incelemiştir ve topladığı bitkileri Alman ilaç sanayisinin hizmetine sunmuştur. Hayvan ve böcek türlerini incelemek için gelen bilim insanları arasında özellikle Hugo Weigold yaptığı araştırmalarda birçok yeni kuş ve omurgalı tespit etmiştir.

KAYNAKLAR

1. T.C. Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti İdare Evrakı (DH. İD).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti (DH. KMS).

Dâhiliye Nezâreti Mektubî Kalemi (DH. MKT).

Dâhiliye Nezâreti Şifre Evrakı (DH. ŞFR).

Hariciye Nezâreti Tercüme Odası Evrakı (HR. TH).

İrade Hususi (İ. HUS).

Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF. MKT).

2. Tetkik Eserler-Makaleler

ATİLA Nermin, *M.Ö. II. Bin Yılda Boğazköy Ve Çevresinin Jeopolitiği*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yüksek Lisans Tezi), Konya 2015.

BAYTOP, Asuman "Anadolu'nun Dar Bir Yöresinden Örnek Toplamış Bitki Toplayıcıları", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 14 (2012): 1-16.

BAYTOP, Asuman "Ondokuzuncu Yüzyıl Sonlarında Anadolu'da Bir Bitki Toplayıcısı: Paul Sintenis (1847-1907)" *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* 6 (2004): 1-13.

BAYTOP, Asuman, *Türkiye'de Botanik Tarihi Araştırmaları*, Tübitak Yayınları, Ankara 2004.

BURNABY, Fred, *At Sirtında Anadolu*, Fatma Taşkent (çev.) İletişim Yayınevi, 8. baskı, İstanbul 2018.

ÇADIRCI, Musa, "Tanzimat Dönemi'nde Çıkarılan Men'-i Mürûr ve Pasaport Nizâm-nâmeleri", *Belgeler*, C. XV / S.19, Ankara 1993, :170-181.

DİLMAZ, Burcu Kutlu, *Anadolu'daki Arkeolojik Kazılar (1860-1910)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 2014.

HIZLI, Kasım , "1905 Yılında Küçük Asya'da At Sirtında Seyahat Hans Hermann Schweinitz ve Eşinin Anadolu Seyahati (Ein Reitusflug durch das Innere Kleinasien im Jahre 1905)", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 4 (2018): 82-88.

KARBİ, Bilge, "Hugo Grothe'nin Birinci Dünya Savaşı Sırasında Hazırladığı Eserlerde Osmanlı İktisadi Modernleşmesi Üzerine Görüşler." *Osmanlı Bilimi Araştırmaları XIX*, 'Savaş ve Bilim' Özel Sayısı (2018): 110-123.

KUNDAKÇI, Gül E., 19. Yüzyılda Anadolu Arkeolojisine ve Eskiçağ Tarihin Genel Yaklaşım, *XIII. Türk Tarih Kongresi*, 04-08 Ekim 1999 Ankara (III. Cilt-II. Kısım): 1083-1094

KÖSE Muhammed, *Osmanlı'da Modern Botanik Faaliyetleri ve Oryantalist Botanikçiler(1839-1923)*, Fenomen Yayıncılık, Erzurum 2021.

MUŞMAL, Hüseyin, *Yabancıların İzinde Osmanlı; Konya ve Çevresinde Araştırma Yapan Yabancılar (1876-1914)*, Me-Sa Yayınları, Konya 2009.

ORTAYLI, İlber, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfusu*, Kaynak yayınları, İstanbul 1983.

OGAN, Aziz, Th. Makridi'nin Hatırasına, *Belleten*, Ocak 1941, C.5 sayı 17-18. :163-169.

RAMSEY, William Witchell, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, Mihri Pektaş (çev.), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1960.

SEZER, Hamiyet, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Seyahat İzinleri (18-19.Yüzyıl)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 22, sayı. 33, ss. 105-124, Mayıs 2003.

ŞAHİN, Gürsoy , "Avrupalıların Osmanlı Ülkesindeki Eski Eserlerle İlgili İzlenimleri ve Osmanlı Müzeciliği", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, c. 26, sayı. 42, ss:101-125.

TEXIER, Charles, *Küçük Asya Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi*, Ali Suat (çev.),Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, C.2, Ankara 2002.

3. İnternet Kaynakları

İlhan Kutluer, "İLM-i NEBÂT", *TDV İslâm Ansiklopedisi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/ilm-i-nebat>, erişim tarihi: 20.03.2022.

<https://en-academic.com/dic.nsf/enwiki/11714480>, erişim tarihi: 21.03.2022.

<https://prabook.com/web/hr.hugo.winckler/754924>, erişim tarihi: 21.03.2022.

<https://www.csad.ox.ac.uk/archive1>, erişim tarihi: 21.03.2022.

https://species.wikimedia.org/wiki/Hermann_Dingler, erişim tarihi: 02/05/2022.

<https://ifv-vogelwarte.de/en/das-institut/history>, erişim tarihi: 21.03.2022.

1925-1930 YILLARI ARASINDA URFA VİLAYETİ

Urfa Province Between 1925-1930 Years

Ünal Taşkın

Prof.Dr., Adıyaman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: unaltaskin@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0383-1657

Near East Historical Review

12/3, July / Temmuz 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 02.07.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 31.07.2022
Pages - Sayfa : 257 - 274
doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.63416>.

Citation - Atıf : Ünal Taşkın, “1925-1930 Yılları Arasında Urfa Vilayeti”, *Near East Historical Review*, 12/3, July, 2022, pp. 257 – 274.

1925-1930 YILLARI ARASINDA URFA VİLAYETİ*

Urfa Province Between 1925-1930 Years

Ünal Taşkın

Prof.Dr., Adıyaman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: unaltaskin@hotmail.com
ORCID ID: 0000-0002-0383-1657

Öz

Edessa, Ruha, Urfa veya Cumhuriyet döneminde Şanlıurfa olarak adlandırılan şehir, antik dönemden beri coğrafyasının uygun olmasından dolayı iskân edilmiş bir sahâdır. Eski Musul-Halep yolunun kavşağında olması, ilk ve ortaçağlarda önemini daha da arttırmıştır. Bölgenin oldukça hareketli bir siyasi tarih seyri vardır. Asurlular, Persler, Makedonyalı İskender, Selevkoslar ve Romalılardan sonra bölgede Emevi ve Abbasi hâkimiyetleri görülür. XII. ve XIII. yüzyıllarda Musul Atabeyleri, Eyyubiler, Anadolu Selçukluları, Harizmliler, Moğollar ve Memluklar gibi siyasi güçlerin mücadele alanına dönüşen yerlerden biri olan Urfa, oldukça tahrip edilmişti. Sonraki dönemlerde Timur, Akkoyunlu ve Safevi iktidarlarına tanıklık eden şehir nihayet 1517'de Osmanlı idaresine alındı.

Osmanlı idaresine alındıktan sonra Diyarbakir beylerbeyliğine bağlı bir sancak olarak teşkilatlandırılan Urfa, yavaş yavaş istikrara kavuşmuş ve büyümeye başlamıştır. XVI. yüzyıldan itibaren ticaret ve hayvancılığın giderek önem kazandığı Urfa'da, bu ticari emtialarla ilgili iş kolları gelişmiştir. Pazarlar, Bedestenler, Kapanlar, Hanlar bu iş kollarının serpildikleri yerler olarak dikkat çeker.

I. Dünya Savaşı akabinde önce İngilizler, sonra da Fransızlar tarafından işgal edilen şehir, 7 Şubat 1920'de başlayan ve çarpışmalar neticesinde 10 Nisan 1920'de Fransızların çekilmesiyle sonuçlanan mücadele ile kurtarıldı ve Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle vilayet merkezine dönüştürüldü. Genel olarak buğday, arpa, mısır, darı, kenevir gibi ürünler yetiştirilmekle birlikte hatırı sayılır oranda incir, zeytin ve susam üretimi yapılmaktaydı. Bu çalışmada

Abstract

Edessa, Ruha, Urfa or as called Şanlıurfa that has been given at the republican period, a region that has been inhabited since the antiquity because of its proper geography. Being on the crossroads of the old Mosul-Aleppo road has increased its importance in the first and middle ages. The region has a very active political history. After the Assyrians, Persians, Macedonian Alexander, Seleucids and Romans, Umayyad and Abbasi rulings are seen in the region. Although this conquest caused the second Crusade, there was no new crusader occupation. Urfa, one of the places that turned into the field of struggle between the political forces such as Mosul Atabey, Ayyubids, Anatolian Seljuks, Khwarazms, Mongols and Mamluks, has been quite destroyed during the twelfth and thirteenth centuries. The city which witnessed Timurid and Aq Qoyunlus and Safavid rulings in the following periods was finally taken to the Ottoman administration in 1517.

Urfa, which was organized as a sanjak affiliated to the Diyarbakir Beylerbeyliği after being taken to the Ottoman administration, gradually regained its stability and started to grow. From the sixteenth century trade and animal husbandry increasingly gained importance in Urfa, businesses related to these commodities has improved. Bazaars, bedestens, kapans, hans attract attention as places where these branches are scattered.

The city has been occupied by the British and the French at the end of the First World War. It was rescued with the struggle that started on February 7th, 1920 and ended with the withdrawal of the French on April 10th, 1920. Became the center of the province with the declaration of the Republic. Generally wheat, barley, corn, millet, cannabis were cultivated, figs, olives and sesame were also produced. In this study population, administrative

* Bu çalışma 6-8 Nisan 2018 tarihinde Şanlıurfa'da düzenlenen III. Uluslararası Osmanlı Sancağından Cumhuriyet Kentine Urfa Tarihi Sempozyumu'nda sunulan tebliğin eklemeler yapılarak genişletilmiş halidir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Urfa vilayetinin nüfus, idari taksimat, iktisat ve sosyal durumu değerlendirilecektir.

division, economical and social status of Urfa province will be evaluated during the first years of the Republic.

Keywords: Urfa, Republic, economy

Anahtar Kelimeler: Urfa, Cumhuriyet, İktisat.

Giriş

Urfa şehrinin ne zaman ve kimler tarafından kurulduğu bilinmemektedir. Şehrin bilinen en eski adının Edessa olduğu ve bu adın da Selevkoslar devrinden kaldığı genel kabuldür. Fakat şehir ile ilgili en yaygın kullanım Ruha'dır. Bu isimlendirme ile ilgili pek çok görüş olmakla birlikte, zaman içerisinde Urha, Ruha, Urfa söyleyişinin kabul edildiği söylenmektedir.

Urfa, coğrafi özelliğinden dolayı, ilkçağlardan beri birçok devlet ve bölgesel hükümetin kurulduğu yerlerden birisidir. Doğuyu batıya bağlayan ticarî ve askerî yolların uğrak noktalarından biri olması, geçmiş dönemlerde şehre büyük önem kazandırmıştır.¹

İlkçağlardan itibaren Asur, Med, Pers, İskender, Selevkos, Abgar ve Osrhoene idarelerinde kalan şehir, sonradan Romalıların bölgede tesis ettikleri vilayetin sınırları içerisinde kaldı. Hristiyanlığın Roma tarafından resmen tanınmasıyla birlikte bulunduğu bölgenin en önemli dinî merkezi haline dönüşen Urfa, İyaz b. Ganem tarafından fethedilene kadar bu ününü korumuştur. İslam devletinin bir parçası haline geldikten sonra, yavaş yavaş dinî merkez olma özelliğini yitirse de, Hristiyanlık için önemli bir kent olmayı sürdürmüştür.

İslam hâkimiyeti döneminde, Emevi-Abbasi çekişmelerinin yaşandığı yerlerden biri olan Urfa, sonraki dönemlerde de İslam-Bizans mücadelelerinin odak noktalarından biri haline gelmiştir. 942 ile 1037 yılları arasında bir dizi isyan, kargaşa ve mücadele sonucu Bizans hâkimiyetinin tesis edildiği şehir, 1066 yılından itibaren Türk baskısına maruz kalmış ve nihayet 1087 yılında Selçuklu emirlerinden Emir Bozan tarafından ele geçirilmiştir.² Fetihden sonra Urfa'ya vali olarak atanan Emir Bozan'ın, şehir üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışan Tutuş tarafından öldürülmesi sonucu, Urfa Ermeni Toros'un denetimine girmiştir (1095). Bu yıllarda başlayan Haçlı Seferleri'nin uzandığı noktalardan biri olan Urfa, Baudouin'in davet edilmesi ve akabinde Toros'un öldürülmesi sonucu Haçlıların eline geçmiştir. Musul atabeyi İmameddin Zengi'nin şehri yeniden ele geçirmesine kadar, Urfa bir Haçlı kontluğu olarak idare edilmiştir.³

Sonraki dönemlerde Eyyubiler, Anadolu Selçukluları, Harizmliler, Moğollar ve Memlûklular idarelerinde kalan şehir, XVI. yüzyıldan itibaren Osmanlı-Safevi mücadelelerine tanıklık etmiştir. Urfa Osmanlı idaresine alındıktan sonra yeni kurulan Diyarbekir Beylerbeyliği'ne sancak olarak bağlanmıştır.⁴ Osmanlılar devrinde, Musul-Mardin-Urfa-Halep kervan yolu hattı bölge için ticari açıdan canlılığa sebep olmuştur. Zira 1566'da sancağın ticari geliri toplam gelirin % 12'si kadardı.⁵ XVI. yüzyılın sonlarına doğru Celali isyancılarından Karayazıcı Abdülhalim'in eline geçen Urfa, bir süre sonra kurtarılmış olsa da, genel güvensizliğin sürmesi sonucu nüfus olarak boşalmaya başlamıştır. Şehirde XVII. ve XVIII. yüzyıllarda da bazı sosyal hadiseler cereyan etmiş son olarak 1839'da Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu İbrahim Paşa tarafından kısa süre denetim altına alınmıştır. Urfa I. Dünya Savaşı sonrası 1919'da İngilizler tarafından işgal edilmiş ve kısa bir süre sonra Fransızlara devredilmiştir. 7 Şubat 1920'de işgalcilere karşı direnmeye başlayan halkın inatçı mücadelesi

¹ Metin Kopar, "Tarihin Derinliklerinden Günümüze Şanlıurfa", *Fırat'tan Volga'ya Medeniyetler Köprüsü*, Edt. Ramilya Yarullina Yıldırım, Adıyaman, 2015, s. 303.

² Ahmet Nezihi Turan, "Şanlıurfa", *DİA*, XXXVIII, 2010, s. 337-338.

³ Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdullah Ekinci-Kazım Paydaş, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, Şanlıurfa, 2008, s. 176-231.

⁴ A. N. Turan, a.g.m., s. 338.

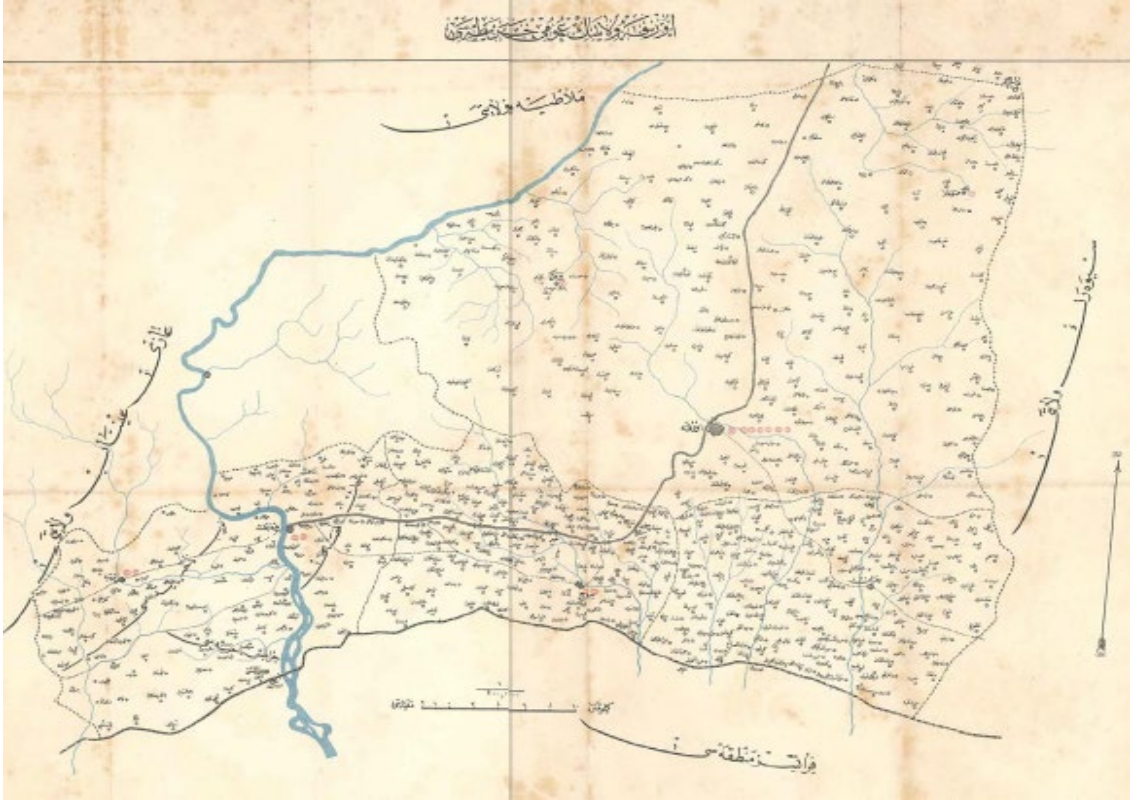
⁵ A. N. Turan, a.g.m., s. 340.

sonucu, Fransızlar 10 Nisan 1920’de şehri boşaltmayı kabul etmişlerdir.⁶ Urfa, Cumhuriyet ilanından sonra vilayet merkezi haline getirilmiştir.

1.Vilayetin Sınırları ve İdari Taksimatı

Cumhuriyet devrinde vilayet olarak teşkilatlandırılan Urfa, bu dönemde, doğuda Mardin ve Diyarbakır, güneyde Bağdat şimendifer hattı, kuzeyde Malatya ve Diyarbakır, batıda ise Antep vilayeti ile çevrili idi.

Şehir, 1925 yılında Merkez kaza, Birecik, Suruç ve Harran kazalarından ibaretti.⁷ Aynı yıl itibarıyla Siverek, Siverek ve Viranşehir kazalarından oluşan bir vilayet durumundaydı. İcra Vekilleri Heyeti’nin 21 Temmuz 1926 tarihli toplantısında, Siverek’in kazaya dönüştürülmesi kabul edilmiş⁸ ve Siverek Urfa vilayetine bağlanmıştır. Böylece 1926 yılında Urfa vilayeti Merkez Kaza, Birecik, Suruç, Harran ile vilayete yeni eklenen Siverek, Viranşehir, Hilvan ve Yaylak kazalarıyla birlikte toplam 8 kazadan oluşan bir vilayete dönüşmüştür. 1926-27 yıllarında var olan kazalar 1927-28⁹ ve 1928-29¹⁰ yıllarında da Urfa vilayetine bağlı olmayı sürdürmüştür.

Resim-1: Urfa Vilayeti Haritası (1925)

⁶ Geniş bilgi için bkz. Turgay Murat, “Milli Mücadele’de Güney Cephesi”, *Atatürk Ansiklopedisi* Erişim: <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadelede-guney-cephesi/?pdf=3479>. Erişim Tarihi: 20/07/2022.

⁷ 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 500.

⁸ Musa Şaşmaz, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2003)*, XIV, Ankara, 2014, s. 3.

⁹ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 682.

¹⁰ 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 336.

Vilayeti oluşturan kazalar, nahiye adı verilen alt birimlerden oluşmaktaydı. Merkez kazada Mihrican, Sumatar, Payamlı, Akziyaret ve Kaba Haydar; Siverek'te Karakeçi (Karar), Karacadağ ve Bucak; Yaylak'ta Baziki; Birecik'te Halfeti; Harran'da Lefterile adlı nahiyeler bulunmaktaydı. Vilayetin kazalarından olan Viranşehir, Suruç ve Hilvan'de ise nahiye teşkilatı bulunmuyordu.¹¹ Diğer yandan vilayet kazalarına bağlı 1.541 köy ve 15 çiftlik vardı. Urfa vilayetinde bulunan köylerin kazalara göre dağılımı Tablo-1'de gösterilmiştir. Tablo 1'e göre vilayette en fazla köy 325 köy ile Siverek kazasında bulunmaktaydı. Siverek kazasını 290 köy ile Urfa merkez kazası ve 240 köy ile Harran kazası takip ediyordu. Ayrıca vilayette kayıt altına alınan 15 çiftlik de Harran kazasında idi.

Tablo 1: Kazalara Göre Köylerin Dağılımı (1927-29)¹²

Kaza Adı	Köy Sayısı
Urfa Merkez Kaza	290
Birecik	142
Hilvan	118
Viranşehir	118
Harran (Akçakale)	240
Suruç (Cisr-i Suruç)	167
Yaylak (Bozova)	141
Siverek	325
Toplam	1.541

2. Zirai Üretim

Vilayette ziraat yapılan alanlar dört mntıkaya ayrılıyordu. Bunlardan Harran Ovası, düz, taşsız ve verimli arazi olarak kabul ediliyordu. İkinci önemli mntıka Suruç Ovası idi. Harran Ovası ile benzer özellikler gösteren Suruç Ovası, Haran Ovası'na göre daha yüksekte olduğundan nemli bir havası vardı. Dolayısıyla yağmursuz mevsimlerde bile ürün elde edilebiliyordu. Ancak bu iki mntıkada ziraat, ilkel tarzdaki aletlerle, eski usullere ve genel olarak yarıcılıkla yapılıyordu. Üçüncü mntıka Bozova-Baziki bölgesiydi. Bura arazisi genellikle taşlık ve arızalı olduğundan ziraat, pek güç yapılıyordu. Harran ve Suruç ile karşılaştırıldığında verimi daha düşük arazileri içeriyordu. Dördüncü mntıka ise Nizip-Cerablus hattı idi ki, bölge ahalisi daha ziyade zeytincilik ve bağcılıkla uğraşıyordu.¹³ Urfa mebusu Safvet Efendi, Urfa'nın ilkel tarım aletleri kullanma eksikliğini görmüş olacak ki, 1925 yılında, vilayette bir demir atölyesi kurulması için önerge vermiştir. Vilayetin ovalarının verimli olduğu ancak halkın hevesli olsa dahi kırılacak aletlerini tamir ettirecek bir yerlerinin olmamasından dolayı eski usulde sabanla faaliyet yürütmek zorunda kaldıklarını beyan eden Safvet Efendi, zirai makine deposu ve demir atölyesinin yapılmasının gayet faydalı olacağı kanaatindeydi.¹⁴ Yine Safvet Efendi, Fırat Nehri'nden açılacak kanallar vasıtasıyla Urfa ovalarının sulanabileceğini, bu konuyla ilgili çalışma yapılmasının gerekli olduğu inancını da taşıyordu.¹⁵

Bu dönemde Urfa vilayetinde en fazla yetiştirilen ürünler, buğday, arpa ve darı idi. Bunların yanı sıra hatırı sayılır oranda mısır, kenevir, susam ve incir üretiminden bahsetmek mümkündür. Yine diğer ürünlere göre az olmakla birlikte yulaf, çavdar, burçak, bakla, pamuk, tütün ve zeytin de üretimi yapılan ürünler arasındaydı. Bu ürünlerden buğday, arpa ve darının ekimi bütün kazalarda yapılmaktaydı. Bazı ürünler ise sadece belli bir bölgede yetiştiriliyordu. Mesela yulaf sadece Hilvan'da, tütün sadece Siverek'te, çavdar ise Birecik ve Yaylak'ta

¹¹ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 682.

¹² 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 682; 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 336.

¹³ Şefik Arif, Türkiye'nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Urfa Vilayeti, İstanbul, 1925, s. 4-5.

¹⁴ BCA, 30-10-0-0, 7-42-45.

¹⁵ BCA, 30-10-0-0, 158-109-4.

yetiştiriliyordu. Yine bakla ve zeytin üretimi Merkez kaza ve Birecik, burçak üretimi ise Merkez kaza, Birecik ve Hilvan ile sınırlıydı.¹⁶

Vilayette zaman zaman zirai etkinliği sınırlandırılacak veya zora sokacak durumlar gelişebilmekteydi. Bunlardan en önemlisi 1923 yılından beri Urfa ve bölgedeki diğer vilayetlerde etkisi görülen çekirge istilasıydı. Çekirgeler, bu yıl itibarıyla vilayetteki tarımsal üretimi sıkıntılı bir hale sokmuştu.¹⁷ Durum ile ilgili yapılan tetkikatta çekirgelerin her yıl Deyrizor-Rakka civarlarından geldiği anlaşılmış ve bölgedeki yetkili Fransız subayıyla temasa geçilmiştir. Mücadelenin ortak yürütülmesi gerektiği vurgulanarak asıl meselenin çekirge yumurtalarının itlafı olduğu üzerinde durulmuştur. 1923 yılı itibarıyla Suriye’de oldukça etkili olan çekirge istilasının sonucu, mücadelenin kış şartlarında yapılmasının bir sonuç vermediği anlaşılmış ve bahar ayında yapılması kararlaştırılmıştır. Buna göre organizasyon 7 bölümden oluşacak, her bölüm 4 jandarma eşliğinde mücadele araçlarıyla donatılacak, ayrıca her bölüme ulaşım hizmetleri için 10 deve verilecek ve mücadelede yer alacak işçiler ise köylüler arasından seçilecekti.¹⁸ Yapılan bu çalışmalardan kesin sonuç alınamamış olacak ki, 1928 yılında çekirge belasının devam ettiği görülmektedir. Bu yıl itibarıyla Urfa ve Mardin’de yapılan çekirge mücadelesi sırasında traktör ve kamyonetlere gerekli olan petrol, benzin, vakum, gres ve valvalin gibi malzemelerin tedariki yoluna gidilmiştir.¹⁹ Çinkolu su, Pulvezirator ve sağlık malzemelerinin bölgeye sevki için ise 2 otomobil, 14 kamyon ve kamyonet ile 6 traktöre ait kadro tasdikı yapılmıştır.²⁰

Urfa vilayetinde 1927-28 yıllarında kullanılan tarımsal arazinin dönüm cinsinden miktarı Tablo 2’de, elde edilen ürünün kilogram cinsinden değeri ise Tablo 3’te verilmiştir. Buna göre vilayette ürün çeşitliliğinin en fazla görüldüğü yerler, Merkez kaza, Siverek, Birecik ve Hilvan’dır. Viranşehir ve Harran kazalarında ise sadece buğday, arpa ve darı ziraatı yapılmıyordu.

1928-29 yıllarında Urfa vilayetinde 157.392 dönüm buğday, 136.547 dönüm arpa, 7.827 dönüm mısır, 9.280 dönüm burçak, 55.695 dönüm darı, 855 dönüm bakla, 200 dönüm susam, 2.575 dönüm kenevir, 1.000 dönüm pamuk, 1.000 dönüm tütün ekimine ek olarak 4.594 zeytin ve 19.450 incir ağacından ürün elde ediliyordu. Vilayette yapılan bu faaliyetten 4.412.114 kg buğday, 2.919.823 kg arpa, 353.610 kg mısır, 138.925 kg burçak, 2.217.683 kg darı, 13.700 kg bakla, 60.000 kg susam, 287.000 kg kenevir, 10.000 kg pamuk, 15.000 kg tütün, 60.000 kg zeytin ve 1.025.000 kg incir üretilmişti.²¹

Tablo 2: 1927 Yılında Urfa Vilayetinde Kazalara Göre Ekimi Yapılan Ürünler (Dönüm)²²

	Merkez Kaza	Birecik	Suruç	Harran	Siverek	Viranşehir	Yaylak	Hilvan	Toplam
Buğday	81.775	30.000	64.000	37.340	48.000	4.500	167.608	60.000	493.123
Arpa	43.611	45.000	36.400	26.600	120.000	2.500	94.744	15.000	383.855
Yulaf	-	-	-	-	-	-	-	448	448
Çavdar	-	3.000	-	-	-	-	4.936	-	7.936
Burçak	1.290	1.000	-	-	-	-	-	5.000	7.290
Mısır	96	10.000	320	-	500	-	400	100	11.416
Darı	1.261	4.000	80	25	6.000	4.000	35.022	1.000	51.388
Bakla	151	500	-	-	-	-	-	-	651

¹⁶ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 683.

¹⁷ BCA, 3010-0-0, 185-277-1; BCA, 30-10-0-0, 7-39-32.

¹⁸ BOA, HR.İM., 99-7.

¹⁹ BCA, 30-18-1-1, 27-73-3.

²⁰ BCA, 30-18-1-1, 30-62-13.

²¹ 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 339.

²² 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 682-683.

Susam	73	-	-	-	100	-	344	1.000	1.517
Kenevir	244	1.000	160	-	-	-	600	100	2.104
Pamuk	18	-	-	-	100	-	-	120	238
Tütün	-	-	-	-	2.000	-	-	-	2.000
Zeytin ²³	1.094	3.500	-	-	-	-	-	-	4.594
İncir ²⁴	5.570	2.000	-	-	1.500	500	-	-	9.570

Tablo 3: 1927 Yılında Urfa Vilayetinde Kazalara Göre Yetiştirilen Ürünlerin Miktarları (Kg)

	Merkez Kaza	Birecik	Suruç	Harran	Siverek	Viranşehir	Yaylak	Hilvan	Toplam
Buğday	24.155.000	2.500.000	1.920.000	3.722.000	6.000.000	25.000.000	3.996.420	7.500.000	74.793.420
Arpa	6.541.650	3.550.000	778.600	425.600	1.800.800	1.000.000	226.785	1.650.000	15.973.435
Yulaf	-	-	-	-	-	-	-	10.080	10.080
Çavdar	-	175.000	-	-	-	-	111.060	-	286.060
Burçak	10.480	60.000	-	-	-	-	-	620.000	695.480
Mısır	47.080	900.000	12.000	-	37.500	-	9.000	17.500	1.023.080
Darı	52.560	400.000	4.800	450	1.500.000	1.000.000	606.700	440.000	3.254.510
Bakla	6.620	1.500	-	-	-	-	-	-	8.120
Susam	17.670	-	-	-	25.000	-	7.840	360.000	410.510
Kenevir	85.740	7.000	32.000	-	-	-	26.664	460.800	612.104
Pamuk	1.800	-	-	-	25.000	-	-	184.400	211.200
Tütün	-	-	-	-	500.000	-	-	-	500.000
Zeytin	10.000	50.000	-	-	-	-	-	-	60.000
İncir	20.708	4.000	-	-	5.000	1.500	-	-	31.207

3. Hayvansal Üretim

Urfa vilayeti genelinde hayvansal üretimin bir vechesini oluşturan avcılık vasıtasıyla elde edilen deriler ve kürkler civar bölgelere ihraç edilmekteydi. Av hayvanı olarak avlanan hayvanlar arasında kurt, tilki, çakal, yaban kedis, tavşan, sansar ve ceylan bulunmaktaydı. Evcil hayvanlar arasında kuş türleri önemli bir yer tutuyordu. Hindi, tavuk, ördek, kaz ve güvercin başlıca yetiştirilen kuş türlerindendi. Bunlardan özellikle güvercin yetiştirmek bir eğlence halini almıştı. Genel olarak Taklacı ve Halis olmak üzere iki kısma ayrılan güvercinlerden Yapışan da denilen Taklacılar; Beyaz, Külrengi, Gök ve Çakmaklı olmak üzere renklerine göre dörde ayrılırdı. Halislerin ise renklerine göre yirmiden fazla çeşidi bulunuyordu. Bu güvercinler dört beş günlük mesafelerde salıverilseler bile yuvalarının olduğu evleri bulmakta zorluk çekmezlerdi. Diğer yandan av kuşları olarak isimlendirilen keklik, çil keklik, ördek, yabani kaz, bıldırcın, üveyik, kıkıryuk (kıkırlık), karabatak, yabani güvercin, toy ve toklular da zikredilmesi gereken türlerdendi.²⁵

Diğer yandan koyun ve keçi başta olmak üzere, deve, öküz, inek ve manda gibi et, süt ve derisinden faydalanılan hayvanlar; beygir, kısrak, eşek, katır ve deve gibi taşımacılıkta kullanılan hayvanların yetiştiriciliği yapılmaktaydı. Manda ve katır dışındaki hayvanlar yaygın olarak yetiştirilmekteydi. Mandalar 1927-28 yılında Urfa merkez kazada 116, Birecik'te 2, Siverek'te 21, Hilvan'da 30 ve Yaylak'ta 1 olmak üzere toplam 1.170 adetti. Yine katır

²³ Ağaç sayısı verilmiştir.

²⁴ Ağaç sayısı verilmiştir.

²⁵ *Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumatı Cami Salname*, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul, 1927, s. 28-30.

yetiştiriciliği sadece Merkez kaza, Birecik ve Yaylak ile sınırlıydı (bkz. Tablo 4). Vilayette yapılan hayvansal üretim ise süt, keçi kılı, yün ve yapağıdan oluşmaktaydı (bkz Tablo 5).

Vilayetin güneyinde yaşayan aşiretler arasında deve hem yegâne nakliye aracı hem de sütü ve eti dolayısıyla önemli bir besin maddesiydi. Ayrıca Urfa vilayetinde yetiştirilen iyi cins atların da olduğu belirtmek gerekir. O dönemde Türkiye’de safkan Arap atlarının bulunduğu tek yer Urfa idi. Vilayetin Harran ve Viranşehir kazalarında en iyi Arap atı cinsleri yetiştirilmekteydi. Urfa’da yetiştirilen Arap atları üç önemli cins adı altında değerlendirilirdi. Bunlar Hamdanî, Seklavî ve Küheyle cinsleriydi.²⁶ Süvari hayvanatı yetiştirmek için Karacabey Harası’nda beslenmek üzere Urfa civarından at satın alındığı vakidir²⁷. Benzer bir satın alma Çanakkale 9. Jandarma Mektebi Süvari Bölüğü için de yapılmıştır. 1930 yılında 20.000 lira karşılığında 90 baş hayvanın satın alınması kararlaştırılmış idi.²⁸

Öte taraftan az da olsa balıkçılık faaliyetin bahsetmek de mümkündür. Vilayetin Fırat kıyılarında bulunan kasaba ve köylerinde zaman zaman balık tüketildiği oluyordu. Nehirden çıkarılan müzmincil, basmakcıl, şabot, akbalık ve fark ismi verilen balık türleri en bilinenleriydi. Bunlar dışında nadiren yılan balığı da avlanıyordu. Balık avı şehe, arzel ve serpmne adı verilen örülmüş torlarla yapılıyordu. Ancak bazen dinamit ve bomba kullanılarak yapılan avlar da mevcuttu.²⁹

Tablo 4: 1927-28 Yılı Urfa Vilayeti Hayvan Sayıları (Baş)³⁰

	Merkez Kaza	Birecik	Suruç	Harran	Siverek	Viranşehir	Yaylak	Hilvan	Toplam
Beygir	821	99	83	9	63	-	52	233	1.460
Kısrak	2.942	170	300	132	1.034	23	200	1.300	6.101
Merkep	15.352	2.330	1.528	816	4.271	18	1.081	3.000	29.116
Katır	164	4	-	-	-	-	1	-	169
Deve	6.452	233	789	1.005	2.157	2.500	149	284	13.569
İnek	29.323	2.920	2.200	1.537	11.060	2.495	2.380	1.200	54.915
Öküz	26.418	3.129	4.028	1.067	9.084	3.000	4.109	5.786	56.722
Manda	116	2	-	-	21	1.000	1	30	1.170
Koyun	351.588	27.774	41.845	39.737	121.899	110.795	26.952	25.171	725.765
Keçi	250.466	26.779	26.675	18.998	77.191	44.537	22.372	20.754	487.772

Tablo 5: 1927-28 Yılı Urfa Vilayeti Hayvansal Ürün Miktarları (Kg)³¹

	Süt	Yün ve Yapağı	Keçi Kılı
Merkez Kaza	22.916.640	754.764	375.696
Birecik	980.000	80.000	4.500
Suruç	6.562.710	83.690	133.375
Harran	3.510.000	79.500	10.000
Siverek	2.230.000	364.697	115.786
Viranşehir	500.000	200.000	50.000
Yaylak	14.797.220	25.000	10.500
Hilvan	138.000	52.340	13.300
Toplam	36.317.070	1.638.991	713.157

²⁶ *Urfa Hakkında Salname*, s. 30-31.

²⁷ *BCA*, 30-18-1-1, 14-35-19.

²⁸ *BCA*, 30-18-1-2, 16-86-17.

²⁹ *Urfa Hakkında Salname*, s. 35-36.

³⁰ *1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 684.

³¹ *1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, s. 684.

1928-29 yıllarında vilayette at, kısrak, eşek, katır, deve, inek, öküz, manda, koyun ve keçi sayımı yapılan hayvanlardandı. Bu yıl itibarıyla vilayette 1.460 at, 6.101 kısrak, 29.116 eşek, 169 katır, 13.569 deve, 54.915 inek, 56.722 öküz, 1.170 manda, 725.765 koyun ve 487.772 adet keçi bulunuyordu.³²

4. Fabrikalar

1925 yılında Urfa vilayetinde faaliyet gösteren 80 kadar bez ve aba dokuma tezgâhı vardı.³³ Diğer yandan Birecik kazasında 5 sabun, 14 zeytin masarası ve 1 un fabrikası olmak üzere toplam 33 imalathane bulunuyordu. Ayrıca kazada 32.000 lira sermayeli İrşadiye Anonim Şirketi adında bir de şirket vardı.³⁴ Urfa vilayeti Merkez kaza Narenci Mahallesi'nde Küllizade Osman Efendi'nin sahibi olduğu ve 1923 yılında kurulmuş olan bir fabrika vardı. Bu fabrika 40 beygir gücünde bir motora sahip olup mazot ile çalışıyordu. Un ve buz üretiminin yapıldığı fabrikanın yıllık üretim miktarı ise 500.000 kg idi. Yine Merkez kaza Bey Kuyusu mevkiinde, 1927 yılında tesis edilmiş bir un fabrikası daha bulunuyordu. Halepli Abdullah Efendi'nin sahibi olduğu fabrika, gaz ile çalışan 20 beygir gücünde bir motora sahipti ve yıllık 300.000 kg üretim yapabiliyordu. Birecik Meydan Kapısı'nda Hacı Vecih Halil Efendi ve ortaklarının işlettiği un ve buz fabrikası, buhar gücüyle çalışan 40 beygirlik bir motora sahipti. Yıllık 180.000 kg üretim kapasitesine sahip olan fabrika 1925 yılında kurulmuştu. Meydan Kapısı'nda yıllık üretimi 150.000 kg olan Yaşaroğlu Hüseyin Efendi'nin sahip olduğu bir un fabrikası daha bulunuyordu. Bu fabrika da 1925 yılında tesis edilmiş olup buhar gücüyle çalışan 30 beygirlik bir motora sahipti. Bu fabrikanın 1929 yılında biraz daha genişlediğine şahit oluyoruz. Zira un ve buz üretmek için tesis edilmesine karar verilen fabrikanın yanındaki oda ile arsa, 600 lira bedel ve 10 yıl ödeme koşuluyla Yaşaroğlu Bekir Efendi'ye devredilmiştir.³⁵ Son olarak Viranşehir'de bir un fabrikası daha vardı. Musullu Hüseyin Ağa'nın işlettiği bu fabrika 1921 yılında kurulmuştu. Yıllık üretimi 500.000 kg olan fabrikanın gaz ve benzin ile çalışan 36 beygirlik bir motoru vardı.³⁶ Burada hemen şunu da söylemek gerekir ki, Alman vatandaşı olan Jonet Şab adlı şahsın, 1925 yılında Urfa'da yapılması öngörülen un ve buz fabrikalarının tesisi ve faaliyete geçmesi için getirilmesi yönünde bir irade ortaya çıkmıştır.³⁷

Bunlar dışında kunduracılık, debbağlık, bakırcılık, demircilik, şekercilik gibi küçük işletmeler bulunmaktaydı.³⁸ Yine Çıkrık adı verilen aletlerle eğirilen pamuk ve yünden kumaş üreten tezgâhlar bulunuyordu. Özellikle deve yününden dokunan abalar, meşhur dokumalardandı.³⁹

Diğer yandan 1927 yılında vilayette kurulacak olan iktisadi haneler ile ilgili keşif raporlarının talep edildiğini biliyoruz.⁴⁰ Şehrin elektrik ihtiyacını karşılamak için kurulması planlanan Urfa Şehri Elektrik Türk Anonim Şirketi'de vilayetteki şirketlerden biriydi. 1929 yılı itibarıyla 50 yıl müddet ve 200.000 liralık sermaye ile kurulmasına teşebbüs edilen şirketin sermayesinin % 10'u tedarik edilmiş bulunuyordu.⁴¹

³² 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılı, s. 340.

³³ 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 500.

³⁴ 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 501-502.

³⁵ BCA, 30-18-1-2, 2-15-37.

³⁶ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 684.

³⁷ BCA, 30-18-1-1, 16-69-5.

³⁸ Ş. Arif, a.g.e., s. 22.

³⁹ Urfa Hakkında Salname, s. 43.

⁴⁰ BCA, 272-0-0-80, 4-10-20.

⁴¹ BCA, 30-10-0-0, 219-477-9; BCA, 30-18-1-2, 3-25-16.

5. Bankalar

Urfa Merkez kazasında Ziraat Bankası ve Osmanlı Bankası'nın birer şubesi bulunuyordu. Birecik ve Suruç kazalarında ise Ziraat Bankası'nın birer sandığı mevcuttu.⁴²

6. Ormanlar

Vilayetin sadece Siverek kazasında 500 hektarlık alanı kaplayan meşe ve çınar ormanı bulunuyordu.⁴³ Ek olarak çok kesif olmamakla birlikte Tektek dağları üzerinde yabancı fıstık ağaçları vardı. Bu alan göçebelerin yaylağı olması ve rastgele kesim sebebiyle seyrelmiş hatta yok olmaya yüz tutmuştu. Yine Karacadağ ile Halfeti civarında bulunan ve şehrin kömür ihtiyacını karşılamak için kullanılan ormanlık sahalar da mevcuttu. Vilayet dağlarında bulunan ormanlık alanlarda melengiç, meşe, acıbadem, alıç ve palamut ağaçlarına rastlanmaktaydı.⁴⁴

7. Mektepler, Cemiyetler ve Basın Yayın Hayatı

1925 yılında vilayet merkezinde 17 resmi mektep ve bunlara devam eden toplam 476 öğrenci bulunuyordu.⁴⁵ 1926 yılında eğitim yapan 149 öğrencili bir ortaokul ile 10 erkek ve kız mektebi vardı. Ek olarak vilayetin mülhakatında toplam 575 öğrencili 10 erkek ve kız ilkokulu daha mevcuttu.⁴⁶ Bu yıllarda Urfa mebusu olan Refet Bey genel olarak Türkiye maarif teşkilatı içerisinde bulunan muallimlerin özlük haklarıyla ilgili bir takım düzenlemeler ile ilk tahsilin Türk okullarında verilmesi gerekliliğini de meclis gündemine taşımıştır.⁴⁷

Urfa Vilayeti Sıhhi-İctimai raporuna göre ise vilayette faal olan mektepler Tablo-6'da verilmiştir.⁴⁸

Tablo 6: Urfa Vilayeti Mektepleri (1925)

Yer	Öğrenci Sayısı		Öğretmen Sayısı	
	Erkek	Kadın	Erkek	Kadın
Urfa Orta Mektebi	140	-	14	
Urfa İmamhatip Mektebi	30	-	7	
Urfa Erkek Vatan Mektebi	123	-	7	
Urfa Erkek Turan Mektebi	81	-	7	
Urfa Erkek İrfaniye Mektebi	40	-	3	
Urfa Kız Mektebi	-	93	-	4
Harin Karyesi Mektebi	18		1	
Kıyas Karyesi Mektebi	8	-	1	
Yaylak Karyesi Mektebi	30	-	1	
Höyük Karyesi Mektebi	31	-	1	
Birecik Merkez Kazası Erkek Mektebi	191	-	7	
Birecik Merkez Kazası Kız Mektebi		84	-	3
Sorik Karyesi Mektebi	5	-	1	
Elifoğlu Karyesi Mektebi	10		1	
Çiftlik Karyesi Mektebi	15		1	
Mizar Karyesi Mektebi	17	-	1	
Körab Karyesi Mektebi	10	-	1	
Nizip Nahiyesi Erkek Mektebi	146	-	7	
Nizip Nahiyesi Kız Mektebi		32	-	1
Suruç Kazası Erkek Mektebi	60	-	3	

⁴² 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 684.

⁴³ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 684.

⁴⁴ Urfa Hakkında Salname, s. 27-28.

⁴⁵ 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 500.

⁴⁶ 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, Matbaa-i Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı, thsz., s. 689.

⁴⁷ BCA, 30-10-0-0, 7-43-27; BCA, 30-10-0-0, 3-14-14; BCA, 30-10-0-0, 3-14-17; BCA, 30-10-0-0, 143-23-20.

⁴⁸ Ş. Arif, a.g.e., s. 33-34.

Yassılıımızar Karyesi Mektebi	12		1	
Aligör Karyesi Mektebi	13		1	
Atmanik Karyesi Mektebi	5		1	
TOPLAM	985	209	67	8

1927-28 yılında ise Urfa merkezinde toplam 122 öğrencinin eğitim gördüğü bir ortaokul ile toplam 900 öğrencinin eğitim aldığı 9 erkek ve kız ilkokulu bulunmaktaydı. Bundan başka vilayet genelinde 1.634 öğrencili 23 kız ve erkek mektebi daha vardı. Ancak bu sayısal durum vilayetin ihtiyacına karşılık gelmemiş olacak ki, bir takım düzenlemelerle vilayetin eğitim teşkilatını destekleme yoluna gidilmiştir. 1928 yılı itibarıyla arazi ve müsakkafat vergisi % 50, kazanç ve sayım vergisi % 25 oranında arttırılarak eğitime aktarılması düşünülmüştür.⁴⁹

Bu dönemde Urfa merkezinde Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer, Tayyare, Himaye-i Etfal, İhtiyat-ı Zabitan, Gençler Birliği, Muallimler Birliği; Birecik kazasında Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer, Tayyare, Himaye-i Etfal; Siverek kazasında Cumhuriyet Halk Fırkası, Türk Ocağı, Hilal-i Ahmer, Tayyare, Himaye-i Etfal, Muallimler Birliği; Hilvan kazasında Hilal-i Ahmer, Tayyare, Himaye-i Etfal; Viranşehir kazasında Cumhuriyet Halk Fırkası, Tayyare, Hilal-i Ahmer; Suruç kazasında Tayyare, Hilal-i Ahmer, Muallimler Birliği; Harran kazasında Cumhuriyet Halk Fırkası, Hilal-i Ahmer, Himaye-i Etfal ve Yaylak kazasında Tayyare cemiyetlerinin şubeleri faaliyet gösteriyordu.⁵⁰

Resim 2: Urfa Vilayeti Taksimatı ve Mekteplerini Gösterir Harita

⁴⁹ BCA, 30-18-1-1, 27-77-6; BCA, 30-18-1-1, 28-30-13.

⁵⁰ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 686.

Ayrıca vilayette Pazartesi günleri çıkarılan Urfa gazetesi neşrediliyordu. 18 Ocak 1925'te faaliyete başlayan bu gazetenin müdürü aynı zamanda yazarlık da yapan Nureddin Nabi Bey'di. Vilayet matbaasında basılan Urfa Gazetesi'nin tirajı ise 600 idi.⁵¹

8. Sağlık Durumu

Urfa vilayetinin sağlık durumu genel olarak iyi olmakla birlikte, tifomus humma, kızamık ve sıtma vakalarına rastlanıyordu. Sıtmanın en çok görüldüğü yerler Suruç ve Viranşehir kasabalarıyla Halfeti nahiye merkezi idi.⁵² 1927 yılı ilk altı ayında vilayette 1.346 sıtmalı tespit edilmiş ve bunların tedavisi için 11.426 kg kinin kullanılmıştır. Yine 3.272 kişiye çiçek aşısı yapılmıştır.⁵³ Bu hastalıklar dışında Frengi, Verem, Difteri ve Trahom gibi hastalıklara da rastlanıyordu. Frengi, Verem ve Difteri hastalıkları muhtelif yerlerde görülmekle birlikte vilayet nüfusunun yaklaşık % 60'ı trahomdan⁵⁴ muzdarip durumdaydı.⁵⁵ Trahomla mücadele edilebilmesi için vilayetin 1933 yılını beklemesi gerekti. 1933 yılında Urfa'da 15 yataklı bir hastane ile bir dispanser trahomla mücadele etmek üzere teşkil edildi.⁵⁶ Diğer yandan vilayette Güzellik adı verilen ve yüz ile vücudun açık yerlerinde ortaya çıkan bir çıban vardı. Genelde yaz aylarında ortaya çıkan ve sonbaharda ufak ve parlak bir inci tanesi şekline bürünen bu çıban, temiz tutulunca bir yıl içinde kaybolurdu. Ancak temiz tutulamazsa, büyür, kızarır ve hatta morarak bulunduğu yerlerde iz bırakırdı. Sivrisinekler tarafından bulaştırıldığı düşünülen mikrobuyla, o yıllarda mücadele edilecek bir ilaç geliştirilememiştir.⁵⁷

Hastalıklarla mücadele için vilayette çeşitli türden sağlık hizmetleri veren kurumlar vücuda getirilmişti. 1925 yılı itibarıyla vilayette on dört hasta koğuşlu 100 yatak kapasiteli, eczahanesi, ambarı, muayene ve doktor odaları, ameliyathanesi, pansuman odası, bakteriyoloji odası, laboratuvar, mutfak ve hademe odaları olan iki katlı bir hastane bulunuyordu. Fakat bu hastanenin tamamen faal olduğunu söyleyemeyiz. Zira askeriye tarafından kullanılan hastane binasında, sadece % 5 oranında hasta kabulü gerçekleşiyordu. Bu zamanda vilayette ilaç tedarikinin sağlayan iki eczane de sağlık hizmetlerinin yürütülmesine katkı sağlıyordu. Yine Birecik ve Suruç'ta beşer yataklı dispanserler bulunuyordu. Fakat Suruç'ta ihdas edilen dispanser, doktor tayini yapılamadığı için 1925 yılı itibarıyla faaliyete geçememiştir.⁵⁸

1927 yılında vilayet merkezinde biri mülkî biri askerî olmak üzere iki hastane, bir sıhhi müze bulunuyordu. Ayrıca Suruç, Birecik, Siverek ve Viranşehir kazalarında altı yataklı birer dispanser de sağlık hizmetleri için kullanılıyordu.⁵⁹

Cumhuriyetin ilk yıllarında Urfa ve civarında etkili olan bir salgınla da kent mücadele etmek durumunda kalmıştır. 1930 yılında Suriye'de görülen çiçek hastalığı kısa bir süre sonra Mardin, Urfa ve Gaziantep illerinde de görülmüş ve salgına dönüşmüştür. Urfa'da altı ay içinde toplam 48 vaka tespit edilmiş ve vakalara bağlı olarak 3 ölüm gerçekleşmiştir. Hükümet hemen aşı seferberliği başlatmış ve vilayette 82.527 kişi aşılanmıştır.⁶⁰ Salgın ile ilgili yapılan araştırma neticesinde, sınır hattındaki köylerin arazilerinin diğer tarafta olması, yöre halkının

⁵¹ 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 502; 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 690.

⁵² Urfa Hakkında Salname, s. 37.

⁵³ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 688.

⁵⁴ 1930 yılında vilayette çok sayıda trahomlu olduğuna dair kayıt düşülmüştür. BCA, 30-10-0-0, 177-220-17.

⁵⁵ Ş. Arif, a.g.e., s. 40.

⁵⁶ Metin Kopar, Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu'ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950), Ankara, 2009, s. 213.

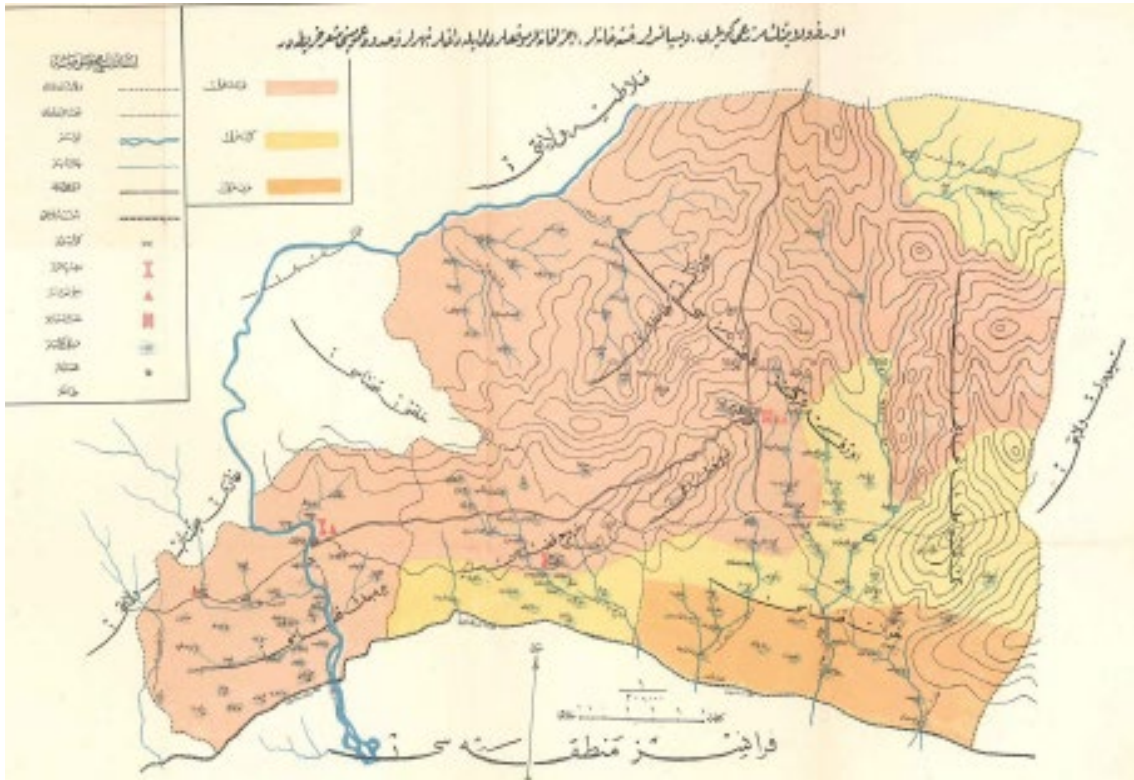
⁵⁷ Urfa Hakkında Salname, s. 37-38.

⁵⁸ Ş. Arif, a.g.e., s. 31-32.

⁵⁹ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 688.

⁶⁰ BCA, 30-10-0-0, 177-220-13; Metin Kopar, Türkiye'de Sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele (1920-1938), Ankara, 2022, s. 87.

birbirleriyle sürekli temasta olmaları ve ara sıra karşidan geçen kaçakçıların köylüler tarafından yardım görmesi hastalığın hızlıca yayılmasında etkili olmuştur. Diğer yandan sınırın Suriye tarafında ortaya çıkan ve peygamberlik iddiasında bulunan Şeyh Ahmet adlı şahsı ziyaret edenler, yapılan aşıya rağbet etmeyerek, insandan insana bulaştırma yoluyla kendini aşılayanlar ve aşı için kaydedilenlerin askerlik hizmeti ve vergilendirme için yazıldıklarını düşünerek dağlarda ve evlerde gizlenmeleri durumun ciddileşmesine sebep olmuştur. Ancak aşılların kurtulduğu görülünce, insanlar çocukları aşılamak için vilayet merkezine gelmeye başlamışlardır. Hastalığın yayılmasına etki eden sebeplerden biri de köy evlerinin penceresiz, güneş görmez ve rutubetli taş yapılardan oluşmasıdır. Diğer yandan halkın sokaklardan kuyulara dolan suları içme suyu olarak kullanması da etkili başka bir sebeptir.⁶¹

Resim 3: Urfa Vilayeti Etnik Dağılımı, Köyleri, Hastaneleri, Dispanserleri Gösterir Harita

9. Nüfus

Urfa şehri 1927 nüfus sayımında nüfusu 20.000 ile 30.000 arasında olan Güneydoğu Anadolu şehirlerinden biri olarak kaydedilmiştir. 1927 sayımında şehir merkezinin nüfusu 29.918 idi.⁶² Vilayetin kaza merkezleri ile nahiye ve köylerinin nüfusu ise Tablo 7'de verilmiştir. Tablo-7'ye göre nüfusu 10.000'in üzerinde olan iki kaza merkezi vardı. Bunlar Urfa Merkez kaza ve Siverek idi. Yine Birecik merkezini toplamda 9.100 kişilik nüfusuyla zikretmek gerekir. Harran, Hilvan ve Yaylak kaza merkezlerinin ise nüfusları 1.000 kişinin altındaydı.

⁶¹ BCA, 30-10-0-0, 177-220-14.

⁶² 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928, s. 13.

Tablo 7: Urfa Vilayeti ve Kazalarının Nüfusu (1927)⁶³

	Şehir ve Kaza Merkezleri			Bağlı Nahiye ve Köyler			Toplam Nüfus		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Urfa	14.598	15.320	29.918	14.775	14.487	29.262	29.373	29.807	59.180
Birecik	4.662	4.438	9.100	11.335	10.990	22.325	15.997	15.428	31.425
Harran	172	401	573	6.175	6.376	12.551	6.347	6.777	13.124
Suruç	612	939	1.551	8.502	8.399	16.901	9.114	9.338	18.452
Siverek	7.638	7.350	14.988	14.878	13.478	28.356	22.516	20.828	43.344
Viranşehir	994	1.363	2.357	5.262	4.702	9.964	6.206	6.065	12.321
Hilvan	301	301	602	5.838	5.738	11.576	6.139	6.039	12.178
Yaylak	487	509	996	7.142	8.325	16.467	8.629	8.834	17.463
Toplam	29.464	30.621	60.085	74.907	72.495	147.402	104.371	103.116	207.487

Vilayet genelinde nüfus yoğunluğu ortalaması, 1927 sayımlarına göre 13 kişiydi Nüfus yoğunluğunun en az olduğu kazalar 5 kişi ile Viranşehir ve 6 kişi ile Harran idi. Nüfus yoğunluğunun en fazla olduğu yer ise 46 kişi ile Birecik kazasıydı.⁶⁴

Urfa vilayetinin 1927-28 yıllarına ait doğum ve ölüm sayıları ise Tablo-8’de gösterilmiştir.

Tablo 8: Urfa Vilayetinde Doğum ve Ölüm Oranları (1927-28)⁶⁵

	Ölüm			Doğum		
	Kadın	Erkek	Toplam	Kadın	Erkek	Toplam
Urfa	66	100	166	200	250	450
Birecik	30	52	82	153	211	314
Suruç	13	234	247	81	134	215
Harran	32	32	64	49	44	93
Siverek	24	502	526	122	156	278
Viranşehir	13	17	30	51	50	101
Yaylak	1	63	64	88	156	234
Hilvan	110	105	320	141	250	391
Toplam	289	1.150	1.439	875	1.251	2.126

1927-28 yılı verilerine göre Urfa’da 110 nikâh 6 boşanma, Siverek’te 50 nikâh 5 boşanma, Viranşehir’de 11 nikâh 1 boşanma, Birecik’te 36 nikâh, Suruç’ta 19 nikâh, Harran’da 1 nikâh ve Hilvan’da 100 nikâh gerçekleşmiştir. Bu zamanda kazalardan Yaylak ile ilgili herhangi bir kayıt düşülmemiştir.⁶⁶

10. Adli Vakalar

1925-26 yılında Harran kazasında çeşitli türlerden toplam 31, Suruç kazasında 83 suç işlenmiştir. Aynı yıl içinde Birecik kazasında ise işlenen suçlardan dolayı toplam 80 kişi mahkûm edilmiştir.⁶⁷ 1926-27 yılında Harran’da 15, Birecik’te 46 ve Suruç’ta 83 vaka kaydedilmiştir.⁶⁸

Vilayette 1927-28 yılında işlenen suçlar ile ilgili ayrıntılı bilgiye sahibiz. Bu zamanda işlenen suçlar arasında Gasp, Adam Öldürme, Hırsızlık, Tecavüz, Kız kaçırma, Yaralama, Haneye tecavüz, Rüşvet, Darp, Dolandırıcılık, Hükümet emirlerine karşı gelme gibi olaylar mevcuttur. Suç hadiselerin en fazla yaşandığı yerler Merkez kaza, Birecik, Siverek ve

⁶³ 8 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 19.

⁶⁴ 28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri, s. 19.

⁶⁵ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 686.

⁶⁶ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 686.

⁶⁷ 1925-1926 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 501.

⁶⁸ 1926-1927 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 689.

Viranşehir'dir. Yaylak ve Hilvan kazaları ise nispeten sakin yerler olarak göze çarpmaktadır. Mesela 1927-28 yılında Yaylak'ta vuku bulan toplamda 32 vaka vardır ve bunların 11'i yaralama, 6'sı darp, 5'i kız kaçırmaya, 3'ü hırsızlık, 4'ü adam öldürme, 2'si tecavüz ve 1'i ise hükümet emirlerine muhalefettir. Hilvan kazası ile ilgili herhangi bir suç kaydı düşülmemiştir. Fakat bu durumun resmi makamlara yansıyan sayısal veriler olduğunu dikkatten kaçırmamak gerekir. Aynı yıl için Hilvan kazasında Adliye teşkilatının oluşturulmamış olması da buna etki etmiş olmalıdır.⁶⁹ Asayiş ve güvenliği bozan bu hadiseler ortaya çıktığında yakalanan failler adliye sevk ediliyor yakalanamayanlar için ise takibat başlatılıyordu. Mesela 1928 yılında Urfa'dan Suroç'a gitmekte olan üç yolcu soyulmuş ve faillerden sadece biri yakalanıp adliye sevk edilmiştir. Aynı yıl Siverek ile Çermik arasında üç yolcuyu soyan ve beş kişi oldukları anlaşılan suçlular için ise takibat başlatılmıştır.⁷⁰ Yine bu yıl içinde Suroç'un Konak köyünden 51 keçi ve 10 koyun⁷¹ ile Suroç civarından 19 koyun ve 1 kısırağın gasp edilerek güneye kaçırıldığı vakidir.⁷² 1929 yılında koyun sayımına karşı çıkan bir grup ile jandarma arasında müsademe gerçekleşmiş ve altı kişi yakalanarak sayımdan kaçırılan 350 koyun ele geçirilmiştir. Yine Urfa ile Suroç arasında bir kamyon ile iki otomobili soymaya kalkışan iki silahlı soyguncu arasında kovalamaca başlamıştır. Otomobillerden birine binerek kaçmaya çalışan soyguncuları diğer otomobille takip etmeye başlayan askerler, soygunculara yetişince çatışma başlamış ve bir buçuk saat kadar sürmüştür. Ancak soyguncular karanlığı fırsat bilerek kaçmışlardır. Hilvan bölgesinde ise silahlı beş soyguncu ile çarpışan askerler, ikisini yakalamaya muvaffak olmuş kaçan üçü için ise takibatını sürdürmüştür. Birecik'te bir bekçiyi yaralayan fail de bu yıl itibarıyla arananlar arasında idi.⁷³ Son olarak Suroç'un Karın köyünü basarak bir kişiyi öldüren altı silahlı kişi⁷⁴ ile Suroç'un Meleksekan köyü civarındaki çadırları basarak eşyalarını çalan beş kişinin de bu yıl itibarıyla kaçak olduğunu söyleyelim.⁷⁵ Diğer yandan sınırda bulunan köylerin Suriye tarafından tacize uğradığı da vakidir. Mesela 1928 yılında Harran'ın Tahtani köyü merasından yedi deve çalan hırsızlar mal sahipleri tarafından takibata uğramasına rağmen sınırda Fransız askerleri tarafından geri çevrilmişlerdir. Yine Harran'ın Derkari köyünü 100 silahlı adamla basarak çatışmaya giren Suriyeli Münif aşireti, bir saat süren baskından sonra iki kişiyi öldürmüş, bir kısırağı telef etmiş, iki silah ve beş deveyi gasp ederek ayrılmıştır.⁷⁶ Bir diğer hadise Aneze aşiretinin Harran'ın Dibadi Tahrani köyü civarındaki Cümeyle aşiretine yaptığı baskındır. Aneze aşireti 30 kadar atlı ve birinde otomatik bulunan 8 otomobille baskın yaparak 130 deve, 30 deve yavrusu ve 2 at çalarak kaçmışlardır. Çatışma esnasında Cümeyle aşiretinden bir kişi hayatını kaybetmiş, Seyyale aşiretinden ise üç kişi yaralanmıştır.⁷⁷ Vilayette 1928-29 yılında meydana gelen adli vakaların toplamı 1.323 idi.⁷⁸ 1930 yılında kayda geçen vakalardan biri ise Karacadağ nahiyesinin Koçeyyüp köyünden 20 öküzün Karakeçililer tarafından alınmasıdır.⁷⁹

⁶⁹ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 691.

⁷⁰ BCA, 30-10-0-0, 127-912-18.

⁷¹ BCA, 30-10-0-0, 127-912-19.

⁷² BCA, 30-10-0-0, 127-912-22.

⁷³ BCA, 30-10-0-0, 127-914-14.

⁷⁴ BCA, 30-10-0-0, 128-917-29.

⁷⁵ BCA, 30-10-0-0, 128-917-21.

⁷⁶ BCA, 30-10-0-0, 127-912-26.

⁷⁷ BCA, 30-10-0-0, 128-920-3.

⁷⁸ 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 340.

⁷⁹ BCA, 30-10-0-0, 128-920-1.

Tablo 9: Urfa Vilayetinde Adli Vakalar (1927-28)⁸⁰

	Merkez Kaza	Suruç	Birecik	Harran	Siverek	Viranşehir	Yaylak
Ahz ve Gasp	12	3	5	5	13	24	-
Katl	58	-	2	2	12	10	4
Silah Teşhiri	16	3	12	-	4	5	-
Sirkat (Hırsızlık)	141	36	13	2	43	32	3
Hayvan Hırsızlığı	3	4	5	2	55	1	-
Kundakçılık	4	-	-	-	-	-	-
Fiili-i Şeni'a (Günahlı İş)	19	1	5	-	21	-	-
İzale-i Bıkr (Tecavüz)	16	1	3	1	4	6	2
Kız Kaçırma	6	5	5	-	5	11	5
Iskat-ı Cenin (Çocuk Düşürme)	-	-	-	-	1	2	-
Haneyeye Taarruz	5	-	5	3	2	-	-
Cerh (Yaralama)	75	16	6	2	72	26	11
Darp	195	6	15	384	19	-	6
Sahtekârlık	2	-	1	-	2	-	-
Dolandırıcılık	8	-	3	-	5	4	-
Görevli Memuru Suistimal	11	1	-	-	-	-	-
Emniyeti Suistimal	4	2	-	-	6	2	-
Hükümet Emirlerine Muhalefet	28	12	15	7	8	1	1
Zabıtaya Hakaret	3	-	14	-	-	-	-
Rüşvet	3	-	-	1	1	-	-
Otomobil vesaire ile Yaralama	10	-	2	-	3	-	-
Yankesicilik	1	-	-	-	-	-	-
Çeşitli Suçlar	708	26	159	-	363	-	-

11. Vilayet Dâhilindeki Yollar

Urfa Vilayeti'nde, kazalar ve komşu vilayetler ile irtibatı sağlamak için muhtelif uzunlukta yollar olup tamamı şoseden ibaretti. Eskiden beri Urfa ile Birecik arasında önemli kabul edilen bir ticari yol bulunmaktaydı. Bu yol aynı zamanda Halep ile de bağlantı sağlıyordu. Hatta 1912 yılında Birecik-Halep hattı inşa ve tamir edilmiş yollar arasındaydı. Yine bu yıl itibarıyla Urfa-Akçakale ve Urfa-Siverek yolları önemli irtibat güzergâhlarıydı. Toplam 7 köprü ve 17 menfez bulunan bu yollar Urfa vilayetini civar alanlara bağlıyordu.⁸¹ Ancak Anadolu-Bağdat şimendifer hattı Birecik'e uğramadığından Urfa-Birecik hattı atıl kalmıştı. Doğal olarak ticaret kabileleri Urfa-Arappınarı istasyonu güzergâhını takip ediyorlardı. Urfa'dan Birecik'e giden yol Sarı Mağara mevkiine kadar devam edip oradan Suruç merkezine uğruyordu. 1925 yılında bu güzergâhın yapılması düşünülmüş olsa da, masrafların yerel idare tarafından karşılanamayacağından yapılması yönünde yardım talep edilmiştir.⁸² Bu talep kabul görmüş olacak ki, 1925 yılı içerisinde Urfa vilayeti yollarının mühendisliğine 130 lira ücretle Macar mühendis Gaporı Jojef tayin edilmiştir.⁸³

1927-29 yılları itibarıyla vilayet dâhilinde bulunan yollar Tablo 10'da verilmiştir. Tablo-10'a göre vilayet dâhilinde bulunan en uzun yol Diyarbakır ile irtibatı sağlayan 125 km'lik yoldu. Ancak bu yolun 90 km'lik kısmı tamire muhtaçtı. Ayrıca bu yol üzerindeki 12 köprü ile 20 menfez de onarım gerektiriyordu. Yine Birecik'e ulaşan 90 km'lik yol ile Akçakale'ye varan 55 km'lik yollarında sırasıyla 86 ve 15 km'lik kısımları tamire ihtiyaç duyuyordu. Birecik'e

⁸⁰ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 689.

⁸¹ BOA, DH.UMVM., 83-10.

⁸² BCA, 30-10-0-0, 7-42-48.

⁸³ BCA, 30-11-1-0, 19-49-13.

ulaşan yol üzerinde bulunan 8 köprü ile 12 menfez onarım gerektirirken, 1927 yılı itibarıyla bu yol üzerinde 1 yeni köprü yapılmış ve 1 köprü tamir edilmiştir. Akçakale yolunda ise 1 köprü ve 9 menfez inşa edilmiş, 1 menfez yapılması planlanmış ve 20 menfez onarımdan geçirilmiştir. Vilayette bunlar dışında 12 km'lik Aligör-Reşitpınar yolu, 60 km'lik Birecik-Şehrisaid yolu ve 72 km'lik Siverek-Viranşehir yolu bulunuyordu. Aligör -Reşitpınar yolunda 1 köprü ve 9 menfez yapımı planlanmış, 1 yeni köprü yapılmış, 9 menfez ise onarılmıştır. Birecik-Şehrisaid yolunda 30 menfez, Siverek-Viranşehir yolunda ise 14 köprü yapılması planlanmıştır.⁸⁴

Tablo-10: Vilayet Dâhilindeki Yollar

	Yolun Uzunluğu (km)	Açılmayan kısmı (km)	Açılmış Kısım (km)	Tamire Muhtaç Kısım (km)
Urfa- Birecik	90	1	89	86
Urfa- Diyarbakır	125	30	90	90
Urfa-Akçakale	55	3	52	15
Aligör-Reşitpınar	12	-	12	-
Birecik Şehrisaid	60	8	52	-
Siverek-Viranşehir	72	42	30	-

Sonuç

Urfa vilayeti 1925-30 yılları arasında küçük bir Anadolu şehri hüviyetindeydi. Ekonomisi büyük oranda tarım ve hayvancılığa dayalı olan şehir, az da olsa sanayi tesisi olarak nitelendirilebilecek fabrikalara sahipti. Bu fabrikalar genel olarak un fabrikası ve dokuma endüstrisi içerisinde değerlendirilebilecek olan tezgâhlardan oluşuyordu.

Urfa vilayeti, cumhuriyetin ilk yıllarında dört kazadan müteşekkil bir vilayet iken sonraki yıllarda Siverek vilayetinin bağlanmasıyla alan olarak genişlemiştir. Buna karşın 1925-30 yılları arasında vilayette eğitim hizmetlerini gören sadece bir ortaokul ve birkaç ilkokul bulunmaktaydı. Yine vilayette hizmet veren iki hastane vardı. Çeşitli cemiyetlerin şubelerinin bulunduğu şehirde, aynı zamanda haftada bir gün neşredilen bir de gazete bulunuyordu.

Vilayetin kazalar ve diğer vilayetlerle irtibatını sağlayan yol ağına sahip olduğu söylenebilir. Ancak bu yollar genel itibarıyla tamire muhtaç veya tamamlanmamış şoselerden ibaretti.

Kaynakça

Arşiv Vesikaları

- BCA, 272-0-0-80, 4-10-20.
- BCA, 30-10-0-0, 127-912-18.
- BCA, 30-10-0-0, 127-912-19.
- BCA, 30-10-0-0, 127-912-22.
- BCA, 30-10-0-0, 127-912-26.
- BCA, 30-10-0-0, 127-914-14.
- BCA, 30-10-0-0, 128-917-21.
- BCA, 30-10-0-0, 128-917-29.

⁸⁴ 1927-1928 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi, s. 686; 1928-1929 Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yıllığı, s. 341.

- BCA, 30-10-0-0, 128-920-1.
BCA, 30-10-0-0, 128-920-3.
BCA, 30-10-0-0, 143-23-20.
BCA, 30-10-0-0, 158-109-4.
BCA, 30-10-0-0, 177-220-13.
BCA, 30-10-0-0, 177-220-14.
BCA, 30-10-0-0, 177-220-17.
BCA, 3010-0-0, 185-277-1.
BCA, 30-10-0-0, 219-477-9.
BCA, 30-10-0-0, 3-14-14.
BCA, 30-10-0-0, 3-14-17.
BCA, 30-10-0-0, 7-39-32.
BCA, 30-10-0-0, 7-42-45.
BCA, 30-10-0-0, 7-42-48.
BCA, 30-10-0-0, 7-43-27.
BCA, 30-11-1-0, 19-49-13.
BCA, 30-18-1-1, 14-35-19.
BCA, 30-18-1-1, 16-69-5.
BCA, 30-18-1-1, 27-73-3.
BCA, 30-18-1-1, 27-77-6.
BCA, 30-18-1-1, 28-30-13.
BCA, 30-18-1-1, 30-62-13.
BCA, 30-18-1-2, 16-86-17.
BCA, 30-18-1-2, 2-15-37.
BCA, 30-18-1-2, 3-25-16.
BOA, DH.UMVM., 83-10.
BOA, HR.İM., 99-7.

Devlet Yıllıkları

1925-1926 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, İstanbul, Matbaa-i Amire, 1926.

1926-1927 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı, thsz.

1927-1928 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Salnamesi*, Matbaa-i Müdüriyet-i Umumiye Neşriyatı, thsz.

1928-1929 *Türkiye Cumhuriyeti Devlet Yılığ*, İstanbul, Matbuat Umum Müdürlüğü Devlet Matbaası, 1929.

28 Teşrin-i Evvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Vilayet, Kaza, Şehir ve Köyler İtibariyle Türkiye Nüfusu, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, 1928.

Urfa Hakkında Tabii, Coğrafi, İctimai, İktisadi, Tarihi, Mülki Malumatı Cami Salname, İlhami-Fevzi Matbaası, İstanbul, 1927.

Tetkik Eserler

Ekinci, Abdullah-Paydaş, Kazım, *Taş Devrinden Osmanlıya Urfa Tarihi*, Şanlıurfa, 2008.

Kopar, Metin, “Tarihin Derinliklerinden Günümüze Şanlıurfa”, *Fırat’tan Volga’ya Medeniyetler Köprüsü*, Edt. Ramilya Yarullina Yıldırım, Adıyaman, 2015, ss. 303-308.

Kopar, Metin, *Cumhuriyet Halk Partisi Döneminde Doğu Anadolu’ya Yapılan Kamu Harcamaları ve Yatırımlar (1927-1950)*, Ankara, 2009.

Kopar, Metin, *Türkiye’de sağlık Sistemi ve Salgın Hastalıklarla Mücadele (1920-1938)*, Ankara, 2022.

Murat, Turgay, “Milli Mücadele’de Güney Cephesi”, *Atatürk Ansiklopedisi*. <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/milli-mucadelede-guney-cephesi/?pdf=3479>.

Şaşmaz, Musa, *Türkiye’nin İdari Taksimatı (1920-2003)*, XIV, Ankara, 2014.

Şefik Arif, *Türkiye’nin Sıhhi İctimai Coğrafyası Urfa Vilayeti*, İstanbul, 1925.

Turan, Ahmet Nezihi, “Şanlıurfa”, *DİA*, XXXVIII, 2010, ss. 336-341.

2. SÜVARİ TÜMENİ'NİN BÜYÜK TAARRUZ HAREKÂTI

Great offensive operation of the 2st Cavalry Division

Çağlar Öngel – Ahmet Altıntaş

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye – Prof.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
e-mail: caglar.ongel89@gmail.com - aaltintas@aku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0169-7236 – 0000-0001-9473-5427

Near East Historical Review

12/3, July / Temmuz 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 27.06.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 29.06.2022
Pages - Sayfa : 275 - 293

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.63268>

Citation - Atıf : Çağlar Öngel – Ahmet Altıntaş, “2. Süvari Tümeni'nin Büyük Taarruz Harekâtı”, *Near East Historical Review*, 12/3, July, 2022, pp. 275 – 293.

2. SÜVARİ TÜMENİ'NİN BÜYÜK TAARRUZ HAREKÂTI*

Great offensive operation of the 2st Cavalry Division

Çağlar Öngel – Ahmet Altıntaş

Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye – Prof.Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Türkiye
e-mail: caglar.ongel89@gmail.com - aaltintas@aku.edu.tr
ORCID ID: 0000-0003-0169-7236 – 0000-0001-9473-5427

Öz

30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Mütarekesi imzalanmıştır. Ardından Anadolu'nun çeşitli bölgeleri işgal edilmiştir. Milli Mücadele'nin ilk adımı 19 Mayıs 1919 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a çıkmasıyla başlamıştır. Anadolu'da çeşitli kongreler yapılmıştır. 2. Süvari Grubu ise 29 Aralık 1920 tarihinde Güney Cephesi Komutanlığı emrinde kurulmuştur. 2. Süvari Grubu, tümen yetkisinde olduğu için daha sonra 2. Süvari Tümeni adını almış ve üç süvari alayından meydana gelmiştir. 2. Süvari Tümen Komutanlığına ise Binbaşı Hüseyin Rahmi Bey (Apak) atanmıştır. 2. Süvari Tümeni, iç isyanların bastırılmasında etkin rol oynamıştır. Tümen, 1921 yılı içerisinde gerçekleştirilen I. İnönü, II. İnönü, Kütahya-Eskişehir, Sakarya Meydan Muharebeleri dönemlerinde 1., 2., 4., 12. 5. Gruplara bağlanmıştır. 1922 yılına gelindiğinde 5. Süvari Kolordusu'nun birliği olarak 1 Nisan 1922 tarihinde Ilgın Manevrası, Büyük Taarruz ve Takip hareketinde görevine devam etmiştir. 13 Eylül 1922 tarihinde ise 2. Kolordu'ya bağlı olarak Çanakkale önlerine kadar Yunan kılıç artıklarını sürmüştür. Bu çalışmada 2. Süvari Tümeni'nin Büyük Taarruz harekâtında yaptığı faaliyetler anlatılacaktır. Olaylar 5. Süvari Kolordusu'na bağlı olarak tarih metodolojisi çerçevesinde incelenmiştir. Çalışma, Genelkurmay yayınları, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi ve Türk İstiklal Harbi dönemiyle ilgili telif eserlerden meydana gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afyonkarahisar, Ahmet Zeki Soydemir, Kütahya, Süvari, Tümen.

Abstract

The Armistice of Mudros was signed on 30 October 1918. Then various regions of Anatolia were occupied. The first step of the National Struggle started with Mustafa Kemal Pasha's landing in Samsun on 19 May 1919. Various congresses were held in Anatolia. The 2st Cavalry Group was established on 29 December 1920 under the command of the Southern Front Command. Since the 2st Cavalry Group was under the authority of the division, it was later renamed the 2st Cavalry Division and consisted of three cavalry regiments. Major Hüseyin Rahmi Bey (Apak) was appointed to the 2st Cavalry Division Command. The 2st Cavalry Division played an active role in suppressing the internal rebellions. Division, I. İnönü, II. İnönü, Kütahya-Eskişehir, Sakarya were connected to the 1st, 2st, 4st, 12st and 5st Groups during the Pitched Battles. In 1922, as a unit of the 5st Cavalry Corps, he continued his duty on 1 April 1922 in the Ilgın Maneuver, the Great Offensive and the Pursuit. On September 13, 1922, depending on the 2st Corps, he drove the remains of Greek swords until the front of Çanakkale. In this study, the activities of the 2st Cavalry Division in the Great Offensive Operation will be explained. The events were examined within the framework of the historical methodology, depending on the 5st Cavalry Corps. The study consists of the General Staff publications, the Presidency Republic Archive and copyrighted works related to the Turkish War of Independence.

Keywords: Afyonkarahisar, Ahmet Zeki Soydemir, Kütahya, Cavalry, Division.

* Bu çalışma Çağlar Öngel'in Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırlanan "Türk İstiklal Harbinde 5. Süvari Kolordusu" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir. Danışman Prof. Dr. Ahmet ALTINTAŞ ile birlikte hazırlanmıştır.

Giriş

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı sonunda 30 Ekim 1918 tarihinde Mondros Ateşkes Antlaşması'nı imzalamıştır. Antlaşma maddelerine dayanarak İtilaf Devletleri Anadolu'nun çeşitli bölgelerini işgal etmiştir. Anadolu'nun işgal edilmesine karşılık, milli direniş hareketi başlamış ardından İtilaf Devletlerine karşı topyekûn bağımsızlık mücadelesi verilmiştir. 1920 yılında Anadolu'da iç isyanlar çıkmıştır. Özellikle İtilaf Devletlerine karşı milis kuvvetler Anadolu'da bir savunma mücadelesi vermiştir. 2 Ağustos 1920 tarihinde Afyonkarahisar Kongresi yapılarak düzenli orduya geçilme kararı alınmış ve 26 Aralık 1920 tarihinde düzenli orduya geçilmiştir. I. İnönü Muharebesi düzenli ordunun ilk başarısı olmuştur. II. İnönü Muharebesi ile düzenli orduya geçilmesinin doğru bir karar olduğu anlaşılmıştır. Batı ve Güney Cephesi Komutanlığı güçleri, Batı Cephesi Komutanlığı adı altında toplanmıştır.

Albay Fahrettin Bey komutasında 16 Temmuz 1921 tarihinde 5. Süvari Grubu kurulmuş ve Batı Cephesi Komutanlığına bağlanmıştır. Kütahya-Eskişehir Muharebelerinin sonucunda, Türk Ordusu Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Türk Ordusu'nun zayıtsız bir şekilde çekilmesini Türk süvari birlikleri sağlamıştır. 5 Ağustos 1921 tarihinde Mustafa Kemal'e Başkomutanlık yetkisi verilmiş, Tekalif-i Milliye emirleri ile de ordunun güçlenmesi sağlanmıştır. Bu gelişmeler yaşanırken süvari birlikleri keşif hareketlerinde bulunmuş, zaman zaman Yunan kuvvetleriyle sıcak temas gerçekleştirilmiştir.¹

Sakarya Meydan Mubarebesi'nde Türk süvari kuvvetinin, Yunan süvari kuvvetine karşı üstün bir vaziyettedir.² Ancak Türk süvarilerinin çoğu Sakarya Muharebesi'ne, kılıçtan yoksun olarak katılmışlardır. Kılıç türlerinin farklı olduğu belirlenmiştir. Süvariler, aldıkları emri süvarilik tekniğinden daha çok kılıcın tipine göre yerine getirmek zorunda kalmışlardır. Hatta koşumların yeterli olmadığı, atların nallarının eksik olduğu belirtilmiştir. Buna karşılık Yunan süvarilerinin ise teçhizat ve atlarla donatıldığı anlaşılmıştır.³

1-8 Ekim 1921 tarihinde Afyonkarahisar'da Güzelim Dağı Muharebesi gerçekleşmiştir. Bu muharebede Türk Ordusu, Yunan Ordusu karşısında başarı gösterememiştir. Artık 10 Ekim 1921 tarihinden 26 Ağustos 1922 tarihine kadar Türk Ordusu Büyük Taarruz'a hazırlık aşaması başlamıştır.

5. Süvari Kolordusu'nun karargahıyla birlikte 15 Ekim 1921 tarihinde Sandıklı'ya hareket edeceği bilgisi verilmiştir. 5. Süvari Kolordusu'na bağlı 2. ve 3. Süvari Tümenlerinin Sandıklı civarında olduğu tespit edilmiştir.⁴

23 Ekim 1921 tarihinde Fahrettin Paşa'nın komutasındaki 5. Süvari Kolordusu'nun, 2., 3., ve 14. Süvari Tümenlerinden oluşmuştur. Her süvari tümeninin den üçer bölüklü, üç veya dört süvari alayı ile iki veya beş toptan meydana gelmiştir. 5. Süvari Kolordusu'na bağlı 2. Süvari Tümeni'nde ise 547 tüfek vardır.⁵

¹ Necdet Hayta-Tuğba Belenli, "Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar". *Belleten*, Cilt: LXXX, Sayı: 287, 2016, s. 283.; Mehmet Kayran, "Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt: 5, Sayı: 15, 1989, s. 639.

² Murat Köylü, "Milli Mücadele Dönemi Türk-Yunan Lojistik Sisteminin Karşılaştırılması", *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl: 3, Sayı: 5, 2016, s. 79.

³ Alptekin Müderrisoğlu, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı'nın Ellinci Yıl Yayınları, Ankara 1991, s. 414.

⁴ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921 - 31 Temmuz 1922), C. II, Ksm VI, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994. ss. 49-50.

⁵ Ali İhsan Sabis, *Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Cilt: V, Nehir Yayınları, İstanbul 1993, s. 148-149.

27 Kasım 1921 tarihinde 2. Süvari Tümeni'nin mühimmat miktarı cetvelle belirtilmiştir. Tümen'in farklı türlerden silah 1.505, cephanesi 10.1748 adet, 8 ağır, 7 hafif makineli tüfeğinin olduğu bildirilmiştir. Buna ilaveten bomba sayısının da 156 adet olduğu anlaşılmıştır.⁶

5. Süvari Kolordusu 1922 yılı baharında Ilgın mıntıkasına yerleşmiştir. 2. ve 14. Süvari Tümenleriyle Ilgın'a gelen 5. Süvari Kolordusu'na daha sonra kuzeyden gelen 1. Süvari Tümeni de katılmıştır.⁷ 11 Temmuz 1922 tarihinde 5. Süvari Kolordusu'na bağlı 2. Süvari Tümeni'ne erbaşına verilen iâşenin; 900 gr ekmek, 200 bulgur, 200 gr et, 15 gr tuz verilmiştir.⁸ 1 Ağustos 1922 tarihindeki 5. Süvari Kolordusu, Batı Cephesi Komutanlığının yedeği olarak karargâhı ile Ilgın'da, 2. Süvari Tümeni Sultandağı'nda konuşlanmıştır.⁹ Genelkurmay Başkanlığı'nın 1 Ağustos 1922 tarihli raporunda; Afyonkarahisar mıntıkasında, Yunan cephesinin çeşitli kısımlarında tahkimata devam ettiği ve 31 Temmuz 1922 tarihinde bir alay tahmin edilen Yunan kuvvetinin Erenler'den Çukurköy istikametine gelerek Güzelim Dağı'na çıktığı ve bu kolu takiben topçu bataryası olması muhtemel bir kuvvetinde Çukurköy'de kaldığı tespit edilmiştir. 1 Ağustos 1922 tarihinde saat 10.40'dan önce bir alay kadar Yunan süvarisinin Meşecik sırtları gerisinden Afyon'a gittiği gözlemlenmiştir.¹⁰

1922 yılının Ağustos ayını Asım Gündüz'ün hatıralarında “5. Süvari Kolordusu: Kurmay Albay Fahrettin Bey (daha sonra Orgeneral olan arkadaşım Fahrettin Altay). Karargahı Keledere'deydi. 2. ve 14. Süvari Tümenleri Sandıklı bölgesinde Ahır dağlarına doğru yürüyüşe hazırdılar. 6. Tümen, Kozluca - Akçabedir - Havulca - Hocalar mıntıkasındaydı. Süvarilerimize ve onların cesur bilgili, kahraman komutanlarına zaferimiz çok şey borçludur.” cümlelerine yer vermiştir.¹¹

Büyük Taarruz'un günü ve saati kesinleştikten sonra taarruz planında; 5. Süvari Kolordusu'nun görevi Türk Ordusu'nun batı tarafına yanaşacağı, Yunan Ordusu'nun göz ardı ettiği Ahır Dağı'nda Ballıkaya kesiminden geçerek, Yunan Ordusu'nun ulaşım ve haberleşme yollarını keseceği, Yunan kuvvet mevzilerinin gerisine taarruz edeceği, Yunan yedekleriyle çarpışacağı ve bu Yunan kuvvetlerinin Türk cephesine müdahalesini önleyeceği şekilde yapılması istenmiştir. taarruz başladığı andan itibaren Yunan Ordusu, İhtiyat Kolordusuyla 1. Ordu'ya karşı bir taarruza yöneldiği takdirde, bu taarruzu 1. Ordu birlikleri ile beraber emniyetle karşılanacağı, 2. Ordu ve 5. Süvari Kolordusu ile Yunanlıların iki yanına taarruz edilerek Yunan Ordusu güç duruma düşürüleceği planlanmıştır.¹²

2. Süvari Tümeni'nin Büyük Taarruz Harekâtı

2. Süvari Tümeni, 21 Ağustos 1922 sabahı Deresine - Gedil, 22 Ağustos 1922 sabahı Bulanık, 23 Ağustos 1922 sabahı Tatarlı'da, 23/24 Ağustos 1922 gecesi Tatarlı'dan Ballık'a, 24/25 Ağustos 1922 gecesi Oda - Susuz bölgesine varmıştır.¹³

⁶ Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), K:1341, D:4as.; ATASE Arşivi, K:1341, D:4asa.

⁷ ATASE Arşivi, K:1642, D:72.

⁸ Murat Günel Ataman, *Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007, s. 141.

⁹ Selman Yaşar, “Büyük Taarruz'da Türk Süvarileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 2, 2008, s. 246.

¹⁰ Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, (BCA), 30-10-0-0/54., 354., 34-16.

¹¹ Asım Gündüz, *Hatıralarım*, haz: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, 1973, s. 135.

¹² İsmet Görgülü, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992, s. 17-18.

¹³ Türk İstiklal Harbi (TİH), *Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 38.

5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 1. Ordu Komutanlığının taarruz emri gelmeden, 25 Ağustos 1922 akşamı 2. Süvari Tümeni'nin ve 5. Süvari Kolordu Topçusu ile telsizinin Kılındıras - Dumlutepe yoluyla Tekealanı'na hareket etmelerini emretmiş, kendisinin sol kolda bulunacağını bildirmiştir. Bu emri verdikten sonra 1. Ordu Komutanlığının taarruz emri 5. Süvari Kolordu Komutanlığına gelmiştir. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, ordu emrine göre, bağlı birliklerine verdiği emirde bir değişiklik yapmayarak yalnız 2. Süvari Tümeni'nin 26 Ağustos 1922 sabahı Çayhisar - Kırka hattına yanaşmasını emretmiştir.¹⁴

2. Süvari Tümeni Susuz'dan Kılındıras yolu ile hareket etmiştir. Beraberindeki kolordu sahra bataryası ile telsizini, yol olmadığından, Gülübe'z'de bırakmak zorunda kalmıştır. Dumluyaylası'nda 2. Süvari Tümeni'nin öncüsü yolu şaşırarak Hacettepe'ye doğru yürümüştür. Hacettepe'deki 6. Tümen'in taburu ile karşılaşınca Yunan birliği sanmıştır. Kötü bir duruma düşmesine meydan verilmeden olay önlenmiştir. Tümen, 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 8.30'da Kolbaşı Çayhisar'ın 5 - 6 km güneydoğusundaki Tekke alanına varabilmiştir.¹⁵

26 Ağustos 1922 tarihli Genelkurmay Başkanlığı'nın raporunda; saat 4.30'da topçu ve makineli tüfek atışlarıyla taarruzun başladığı ifade edilmiştir. Ancak sis sebebiyle taarruz saat 5.30'da başlamıştır.¹⁶ 26 Ağustos 1922 tarihinde 2. Süvari Tümeni'nin Çayhisar – Kızıltepe kısımlarını elde bulundurulması emredilmiştir.¹⁷ 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa'nın amacı Yunan İhtiyat Grubu'nun Afyonkarahisar güneyine yardıma gelmesini engellemek ve 5. Süvari Kolordusu'nu Ayvalı - Balmahmut yönüne götürmektir. Bu sırada 2. Süvari Tümeni'nden Çayhisar'a gelen bir süvari bölüğünü de Kırka doğrultusuna keşfe göndermiştir. 2. Süvari Tümeni Çayhisar'ın güney tepelerine hareket ederken Kırka'dan bir Yunan topçu bataryasının ateşine uğramıştır. Bu topçu bataryası, Çayhisar'dan Sinanpaşa'ya ilerleyen bölüğe de ateş açmıştır. 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 11.15'de 5. Süvari Kolordusu'ndan 1. Ordu'ya yazılan ilk raporda 2. Süvari Tümeni'nin Çayhisar'da toplandığını bildirmiştir. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 2. ve 14. Süvari Tümenlerini kuzeye göndermek istemiştir. Fakat, batıda 2. Yunan Tümeniyle, Yunan süvari tümeninin bulunması batıya karşı uyanık ve dikkatli bulunmayı gerektirdiğinden bütün kuvvetlerinden faydalanamamıştır. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 12.00'de şu emri vermiştir: 2. Süvari Tümeni'nin 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 15.00'de, 5. Süvari Kolordu Komutanlığı emriyle, 1. Süvari Tümeni'nin taarruzunu kolaylaştırmak için Sinanpaşa'daki 1. ve 7. Yunan Tümenlerinin süvari bölükleriyle, 1. Yunan Tümeni'nin İstihkam Bölüğü'ne 13. Süvari Alayı'ndan bir bölükle taarruz ettiyse de Yunan kuvvetlerini atamamıştır. Bu bölük akşama kadar ateş muharebesi yapmıştır. Ortalık kararırken 2. Süvari Tümeni, 20. ve 4. Alaylarıyla Kırka batı sırtlarına taarruz etmiştir. 13. (bir bölük eksik) ve 2. Süvari Alaylarını Çayhisar doğusunda yedekte bırakmıştır. Yunan kuvvetleri önceden Kırka çevresini berkitmiş ve tel çitleriyle engellemiş oldukları ve takviye de aldıkları için 26 Ağustos 1922 tarihinde saat 22.00'ye kadar devam ettirilen taarruz başarılı bir sonuca ulaştırılamamıştır. Yunan kuvvetleri

¹⁴ Fahri Belen, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, İstanbul 1970, s. 30.; Mustafa Okulu, *Fahrettin Altay*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2009, s. 70.

¹⁵ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 83, 111.; Türk İstiklal Harbi, *İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919 - 2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, Cilt: VII, Ankara 1975, s. 494.; Selim Erdoğan, *Büyük Taarruz Dağlarda Tek Tek Ateşler Yantıyordu*, Kronik Yayınları, Baskı. 3, İstanbul 2021, ss. 15-16.; Fahrettin Altay, *Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, Dilek Matbaası, İstanbul 1970, s. 333.; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi (ATBD), Yıl:43, Sayı:97, Genelkurmay Basımevi, Ankara Ocak 1994, ss. 43-46.; Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl:64, Sayı:136, Genelkurmay Basımevi, Ankara Temmuz 2015, ss. 27-30.

¹⁶ BCA, 30-10-0/54., 354., 34-2.

¹⁷ Fahrettin Altay, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitapevi, İstanbul 1949, s. 46.; TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, ss. 111-112.

karşısında yalnız 13. Süvari Alayı bırakılarak 2. Süvari Tümeni Çayhisar dolaylarında gecelemiştir.¹⁸

27 Ağustos 1922 tarihinde 2. Süvari Tümeni bir alayı ile Kırka karşısında Yunan kuvvetiyle çatışma halindeyken, büyük kısmı ile de Çayhisar doğusundadır. 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa, 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 4.30'da 1. Ordu Komutanlığından, 5. Süvari Kolordusu'nun Kırka karşısında bağlanmayıp Yunan kuvvetinin gerilerinde faaliyetini arttırarak Yunan İhtiyat Grubu ile Dumlupınar'daki birliklerinin keşfi ve cepheye yardıma gelecek Yunan kuvvetinin geciktirilmesi emrini almıştır.¹⁹ Emre bağlı olarak Fahrettin Paşa, İbulak Dağı'na doğru geniş bir çevirme yapmaya karar vermiştir. Bu görevlerin Kırcaarslan doğrultusuna yürümekle değil Akçaşar platosuna atlamakla yapılabileceğini düşünmüştür. 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 7.00'de Çayhisar sırtlarından birliklerine şu emri vermiştir: "2. Süvari Tümeni Düzağaç üzerinden Akçaşehir'e giderek oradaki 14. Tümen'in 3. Süvari Alayı'nı tümenine gönderecek, bir bölüğü Çayhisar'da bırakarak yolu emniyette bulunduracaktır. 1. Süvari Tümeni Ayvalı batısındaki durumunu muhafaza ederek 2. ve 14. Tümenler bölgelerine vardıktan sonra karşısındaki düşmanı tespit edecek kadar bir kuvvet bırakıp büyük kısmı ile Akçaşehir'e yanaşacaktır". Fahrettin Paşa'nın da Akçaşar'la Karacaören arasındaki tepede bulunacağını söylemiştir. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.00'e doğru Akçaşar'a gelince daha önce oraya varan 2. Süvari Tümeni'nden Yunan kuvvetlerinin, Demiryol Koruma Birliklerini takviye ettiklerini ve başka birlikler olmadığını öğrenerek 1. Süvari Tümeni'nin Balmahmut doğrultusuna taarruz etmesini emretmiştir.²⁰

2. Süvari Tümeni 26/27 Ağustos 1922 gecesi 13. Süvari Alayı'nı değiştirerek 20. Süvari Alayı'na Kırka batısında savunma mevziine yerleştirmiştir. 2., 4. ve 13. Süvari Alayları Çayhisar doğusunda toplu halde beklemişlerdir. 27 Ağustos 1922 sabahı Yunan kuvvetleri Kırka kuzeyine yeniden bir batarya getirip 2. Süvari Tümen birliklerine ateş açmışlardır. Bir Yunan taburunun da Sinanpaşa'dan Kırka'ya yürüdüğü görülmüştür. 2. Süvari Tümen Komutanı, 5. Süvari Kolordu emrini 27 Ağustos 1922 saat 7.45'de almıştır. 13. Süvari Alayı'nın bir bölüğünü Çayhisar'da yol emniyetine ve 20. Süvari Alayı'ndan yeteri kadar bir kuvveti de Kırka karşısında bırakarak 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 9.00'da hareket etmiştir. 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 12.10'da kolbaşı ile Akçaşar'a varmıştır. Keşif birliğini Başkimse - Yelgediği doğrultusuna göndermiştir. Yapılan keşiflerde Yunan İhtiyat Grubu'nun İbulak Dağı üzerinden güneye inmediği anlaşılmıştır. Bu sırada Fahrettin Paşa, 2. Süvari Tümen Komutanı'nın yanına gelerek, 2. Süvari Tümeni'nin Yıldırım Kemal - Başkimse hattına taarruzla Demiryol Koruma Birliklerini ortadan kaldırıp demiryol kuzeyine geçerek Yelgediği'ni elde bulundurmasını emretmiştir. 2. Süvari Tümen Komutanı Akçaşar'daki 3. Süvari Alayı'nın cephesini teslim almış ve karşısındaki Yunan birliğine taarruzla çoğunu ortadan kaldırmıştır. Yıldırım Kemal İstasyonu'nu tahrip ederek demiryol kuzeyine geçmiştir. Bu muharebede Asteğmen Yıldırım Kemal²¹ şehit olmuştur.²² Bundan başka, 200 kadar Yunan piyadesiyle 60 kadar yüklü mekkarenin Kumarlı Çiftliği ile Akçaşar yolunun ortasında doğuya çekilmekte olduğu görülmüştür. 5. Süvari Kolordu Muhafız Süvari Bölüğü, hücumla bir kısım

¹⁸ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, ss. 112-114.; Sabahattin Selek, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul 2020, s. 1011.

¹⁹ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 138, 140.

²⁰ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 138.

²¹ Süvari Teğmeni Yıldırım Kemal; 1898 tarihinde İzmir'de dünyaya gelmiştir. 1919 yılında Harp Okulu'nda süvari subayı olarak mezun olmuştur. Akhisar-Balıkesir-Bursa cephelerinde savaşmıştır. 27 Ağustos 1922 tarihinde Yıldırım Kemal şehit düşmüştür.

²² Mehmet S. Aygen-Ahmet Tunca-Ahmet Sarlık, *Büyük Zafer'e Doğru*, Türkeli Matbaası, Afyon 1984, s. 70-71.

Yunan birliğini ortadan kaldırmış, kurtulanlar Kumarlı çiftliği kuzeyindeki Demiryol Koruma Birliği'nin desteğinde doğuya doğru çekilmiştir.²³

27 Ağustos 1922 tarihinde saat 10.00'da yazılan Ordu emri beş buçuk saat sonra 5. Süvari Kolordusu'na gelmiştir. Bu sırada ise durum değişmiştir. Uşak'tan Yunan süvari tümeninin gelmesini kuvvetle bekleyen 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, asıl kuvvetiyle Balmahmut'a yapacağı bir harekette Yunan süvari tümenine arkasını vermekten çekiniyordu. Bundan dolayı Yunanlılardan önce 2. Süvari Tümeni'ni İlbülak Dağı geçitlerinden geçirerek Afyonkarahisar - Kütahya demir yolunu kesmeye ve 14. Süvari Tümeni'ni akşama kadar batıya karşı bırakıp gece olunca onu da 2. Süvari Tümeni'nin arkasından yürütmeye kadar vermiştir. 5. Süvari Kolordu Komutanı'nın yanında bulunan 2. Süvari Tümen Komutanı, İlbülak Dağlarını aşip kuzeye geçmektense Balmahmut istikametine doğuya gitmek teklifinde bulunmuş ise de Fahrettin Paşa kararını değiştirmemiştir. Fahrettin Paşa Akçaşar'dan 27 Ağustos 1922 tarihinde şu emri vermiştir; “2. Süvari Tümeni düşmanla daima yan ve gerisinden teması sağlayacaktır. Tümen bu emri alınca Başkimse - Ulucak - Eğret genel doğrultusunda ilerleyerek bu gece Gazlıgölle - Belçeşme (İhsaniye) arasında demir yolunu tahrip edecek ve Araplı çiftliği doğrultusunda güneye dönerek düşman gerilerini vuracaktır.” demiştir.²⁴ 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa'nın 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.00'de 1. Ordu Komutanlığına telsizle verdiği raporda, Olucak civarında tümenin toplanmasının zor olacağını ve fazlaca kayıp verdiğini ifade etmiştir. Her iki tümenin Beşkarışhöyük'te toplandığı vurgulanmıştır. Geri ile bağlantı kurulmadığından dolayı iase sıkıntısı çekildiği bildirilmiştir.²⁵ 27 Ağustos 1922 tarihinde 5. Süvari Kolordu Sahra Topçu Taburu ve Telsizi Çayhisar'a geldiği söylenmiştir. 1. Ordu Komutanı'nın 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.15'de yazdığı takip emri saat 18.45'de 5. Süvari Kolordu Komutanı'nın eline geçmiştir. 5. Süvari Kolordusu'nu ilgilendiren kısmında Yunan kuvvetinin tutunmasına meydan verilmemesi, Yunan kuvveti çekilişinin bozguna uğratılması görevi vardır. 1. Ordu Komutanlığının bu emri 5. Süvari Kolordusu'nun tertiplerine uygun geldiğinden kendi emrinde bir değişiklik yapmamıştır. Fahrettin Paşa ise 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 21.30'da Akçaşar'dan ve 2. Süvari Tümeni'nin peşinden, Eyice yolu ile Olucak'a hareket etmiş ve 27 Ağustos 1922 gece yarısı oraya varmıştır.²⁶ 2. Süvari Tümeni Komutanı 5. Süvari Kolordusu'nun emrini Başkimse'de almış ve hemen hareket etmiştir. Kol nihayet 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 21.30'da Başkimse'yi terk etmiştir. 2. Süvari Tümeni 27 Ağustos 1922 tarihinde gece boyunca yürüyerek 28 Ağustos 1922 sabaha karşı Anıtkaya dolaylarına gelmiştir. Yürüyüş derinliği çok artmış ve hayvanlar çok yorulmuş olduklarından burada bir saatten fazla dinlenmişlerdir. 2. Süvari Tümeni Başkimse'den geçtikten sonra 1. Yunan Tümen birlikleri köyü işgal ederek ateşe vermişlerdir. 2. Süvari Tümen karargahı yanmakta olan köye 300 metre yaklaştığı zaman Yunanlılarla karşılaşmıştır. Yunan erleri önce büyük bir telaş ve heyecan içinde bağırışmaya başlamışlar, sonra kendilerini toplayıp şiddetli bir ateş açmışlardır. Bu yüzden 2. Süvari Tümeni, Eyice doğrultusuna yürümekte olan tugayla irtibatı kaybetmiştir. Ancak sabaha karşı birleşerek 28 Ağustos 1922 saat 5.00'de Olucak'ta toplanmıştır. 27 Ağustos 1922 gece muharebesinde Yunanlıların da kayıpları olmakla beraber 2. Süvari Tümeni'nden 5 subay ve 20 er yaralanmış, 3 er şehit olmuştur.²⁷

Fahrettin Paşa anılarında 27 Ağustos 1922 tarihinde Anıtkaya bölgesinde büyük bir Yunan ordugahını tespit ettiğini ifade etmiştir. Fahrettin Paşa'ya göre bu birliklerin Türk

²³ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 139, 144-145.; Zekeriya Türkmen, “Büyük Taarruz Harekâtı”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed: Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar 2010, s. 102.

²⁴ F. Altay, a.g.e., 1970, s. 337.; TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 140-141.

²⁵ F. Altay, a.g.e., 1970, s. 337-340.; TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 177.

²⁶ F. Altay, a.g.e., 1949, s. 52.; TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 141-142.

²⁷ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 142.

Ordusu'nun sağ tarafına saldırarak ya da geri çekilerek İlbulak – Dumlupınar – Toklu hattında yeni bir cephe tutacağını belirtmiştir. Fahrettin Paşa, bunun üzerine birliklerini bölgeye sevk ederek Yunan karargahına saldırmaya karar vermiştir. Ancak 2. Süvari Tümeni, General Nikolaos Trikoupi ile çatışmak zorunda kalmıştır.²⁸

1. Ordu Komutanlığı 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 11.00'den sonra Batı Cephesi Komutanlığına gönderdiği akşam harp raporunda; 2. Süvari Tümeni'nin Akçahisar ve kuzeyinde bulunduğunu ifade etmiştir.²⁹

2. Süvari Tümeni Başkimse'den 27/28 Ağustos 1922 gecesi Anıtkaya'ya hareket etmiştir. Yolların kötü olması ve gecenin karanlığından dolayı 2. Süvari Tümeni ikiye ayrılmıştır. Önde yürüyen 4. ve 2. Süvari Alaylarıyla bir top bataryası Anıtkaya'ya, arkadan yürüyen 20. ve 13. Süvari Alaylarıyla 2. Süvari Tümen karargahı Anıtkaya güneyine 4-5 km güneyden ilerlemişlerdir. 28 Ağustos 1922 gecesi yürüyüşünde 2. Süvari Tümeni'nin yürüyüş derinliği çok artmıştır. Askerleri ve hayvanları dinlendirmek, kuvvetleri toplamak için 2. Süvari Tümen Komutanı kola istirahat vermiştir. Ortalık ağarınca Bayramgazi'nin kuzeyinde Anıtkaya şosesi üzerinden kuzeye giden bir yürüyüş kolu görülmüştür. 1. Yunan Kolordusu'na bağlı istihkam taburu ve yedek subay talimgah öğrencileri Afyonkarahisar'dan çekilmiştir. Bu durum karşısında 2. Süvari Tümen Komutanı demir yolunu tahripten önce 13. Alayı'na taarruz etmesini ve 20. Alayı ile bağlı birliklerin ileriye yavaşmasını emretmiştir. 13. Alayı'nın öncü bölüğü Yunan kuvvetiyle yaya muharebe etmiştir. Bunu gören 2. Süvari Tümen Komutanı 13. Alayı'nı atlı hücumla kaldırmıştır. 13. Alay'ın rastladığı motorlu araçlar tahrip edilmiş ve içlerinden çıkıp savunmak isteyen Yunan askerileri etkisiz hale getirilmiştir. Bu muharebede Yunan kuvvetlerinden 5 subay ve 30 asker esir alınmış, 100 kadar ölü verdirilerek 10 kamyon tahrip edilmiştir. Belce köyünün 2 km batısındaki sırtlara çıkan Yunan taburu 13. Süvari Alayı'nın demir yoluna ilerlediği sırada şiddetli ateş açmış ve 13. Süvari Alayı yaya muharebe etmek zorunda kalmıştır. 20. Süvari Alayı da Resulbaba Tepesi'nden 12. Yunan Tümeni'nin batıya yürüyüşte olduğunu görmüştür. 2. Süvari Tümen Komutanı, 13. Süvari Alayı'nı geriye çekerek, 20. Süvari Alayı'nın gerisine gelmesini ve 20. Süvari Alayı emrine girmesini, 20. Süvari Alayı'na da Resulbaba Dağı'nı gözetlenmesini, zor bir durum karşısında kalırlarsa Olucak doğrultusunda çekilmelerini emretmiştir. 2. Süvari Tümen Komutanı da 2. ve 4. Süvari Alaylarının yanına Anıtkaya'ya gitmiştir. Ortalık ağarınca Anıtkaya'da bulunan Yunan ordugahına şiddetle bir baskın yapmıştır. Ordugahta 2. Yunan Kolordu Komutanı General Diyenis Anıtkaya'da bulunmaktaydı. Diyenis çadırda bulunduğu çadırına mermi isabet etmiş ve 9. Yunan Tümen Komutanları da ateş altında kalmışlardır. Komutanlar büyük bir şaşkınlık geçirdikten sonra oradaki birliklerle karşı koymaya başlamışlardır. 9. Yunan Tümeni de Anıtkaya ve Yenice bölgelerinden kuvvetli bir topçu desteğiyle karşı taarruza geçmiştir. Bu taarruz 2. Süvari Tümeni'ni zora sokmuştur. Yenice köyündeki Yunan kuvvetinin ilerlemesi üzerine geri çekilmek zorunda kalmıştır. 2. Süvari Tümen Komutanı Ahmet Zeki Bey, saat 9.30'da Yenice köyüne geldiği zaman 4. ve 2. Süvari Alaylarının hızla çekildiklerini görmüştür. Yunan kuvvetleri Yenice'den topçu bataryalarıyla 2. Süvari Tümeni'nin çekilen kollarını şiddetle ateş altına almışlardır. 2. Süvari Tümen birlikleri iki kolla Olucak doğrultusuna çekilmeye devam etmişlerdir. Bu sırada 5. Süvari Kolordusu'nun saat 8.00'de Olucak'tan yazılmış bir emir almıştır. Bu emirde alınan esirlerin ifadesiyle 7. ve 1. Yunan Tümenlerinin Dumlupınar'a çekilme emrinin verildiği ifade edilmiştir. Bu sabah Çatkuyu – Başkimse arasından batıya giden Yunan kuvvetlerinin görüldüğü ifade edilmiştir. Bir Yunan kuvvetinin de Anıtkaya'ya doğru ilerlemekte olduğu ve 14. Süvari Tümeni'nin Akkaya Tepesi'ni tuttuğu anlaşılmıştır. Anıtkaya'ya gitmekte olan Yunan kuvvetinin 2. Süvari Tümeni tarafından oyalanarak, tümenin Batak köyü civarında toplanacağı emredilmiştir. 2. Süvari Tümeni'nin

²⁸ F. Altay, *a.g.e.*, 1970, s. 335-337.

²⁹ ATBD, a.g.m., 2015, ss. 106-114.

Olucak'tan kuzeye gittiği görülünce 14. Süvari Tümen Komutanı Yunan kuvvetiyle temasta olan 5. Süvari Alayı'nı artçı, 54. Süvari Alayı'nı yancı bırakarak Beşkarışhöyük'e çekilmeye başlamıştır. 14. Süvari Tümeni'nin bir savunma muharebesi yapmadan erken çekilişi 5. Süvari Kolordu karargahını ve 2. Süvari Tümeni'ni zor duruma düşürmüştür. Halbuki arazi savunmaya elverişli ve durumda tehlikeli değildi. 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 10.00'da Yunan kuvvetinden takviyeli 23. Yunan Alay Müfrezesi ilerleyerek Kozluca tepelerini işgal etmiştir. Anıtkaya'dan ilk çekilen 4. Süvari Alayı Olucak'a gelince 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, adı geçen alayı yanına alarak Batak batısına doğru hareket etmiştir. Yunan topçu bataryası Yenice civarından bütün bölgeyi Emretepe'ye kadar şiddetli ateş altına almıştır. Yenice'den gelen 9. Yunan Tümen piyadesi Olucak köyüne girmiştir. Şiddetli topçu ateşlerinden kurtulan 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 4. Süvari Alayı'na Beşkarışhöyük köyünün güney tepelerinde mevzi aldirmiştir. Geride kalan 2. Süvari Tümeni'nin 13. ve 20. Süvari Alayları Kozluca tepelerinin Yunan kuvvetleri tarafından tutulduğunu bilmediklerinden Yenice güneyinden gördükleri baskı üzerine Olucak güneyindeki vadiye sapmışlar, Kozluca ve doğusundaki tepelerde bulunan Yunan kuvvetlerinin şiddetli ateşine yakalanmışlardır. Bu olumsuz durumdan kurtulmak için 13. ve 20. Süvari Alayları atlı hücumla kalkışmışlarsa da başarılamamıştır. Taarruzda Yunan piyade hatlarını yararak bir kısım erler daha güneydeki 4. Kolordu birliklerine katılmışlardır. Bu muharebede 13. Süvari Alay Komutanı ile beraber bir subay, dört er şehit ve iki subayla, 16 subay, 32 er yaralı, 172 er kayıp verilmiştir. Bunlar arasında 20. Süvari Alayı'nın 3. Bölük Komutanı Yüzbaşı İhsan ve Teğmen İshak ve İdris, 13. Süvari Alayı'nın 4. Bölük Komutanı Yüzbaşı Hasan Hüseyin, 20. Süvari Alay Komutan Yardımcısı Yüzbaşı Nasuh, 13. Süvari Alay Komutanı Yüzbaşı Galip de vardır. 2. Süvari Tümeni'nin 28 Ağustos 1922 tarihinde belirtilen insan ve 260 hayvandan başka silah ve gereç kayıpları da önemli olup 199 piyade tüfeği, 1 ağır makineli tüfek, 8 hafif makineli tüfek, 4 top, 320 kılıçtır. 2. Süvari Tümeni Eskişehir - Kütahya demir yolunu tahrip etmek görevini yapmamış ise de Yunan İhtiyat Tümenlerinin hareketlerini geciktirmiş ve Yunan yüksek komuta mevkilerinde büyük şaşkınlığa sebep olmuştur.³⁰

5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa'nın 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.00'de 1. Ordu Komutanlığına telsizle verdiği raporda, 2. Süvari Tümeni'nin, Yunan kuvvetlerinin çeşitli yerlerden ateşine maruz kaldığı ve Olucak civarında toplanması gerektiğini ifade etmiştir. Raporun devamında iki tümeninde Beşkarışhöyük'te toplanıldığı, geri kısımla irtibat sağlanamadığı için iase sıkıntısının çekildiği ve eski cephanenin nakledilemediğini belirtmiştir.³¹ 1. Ordu Komutanlığı bu raporu 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 16.35'de almıştır. Bu durumdan, 5. Süvari Kolordusu'nun tesirinden Yunanlılar Altıntaş şosesi boyunca ve Resulbaba dağlarından kuzeye, sonra da Resulbaba kuzeyinden batıya döndüğü, asıl kuvvetleriyle Dumlupınar mevzilerine çekilmek ve İzmir doğrultusunu kapamak istediği orduca anlaşılmıştır. Buna karşı 1. Ordu'nun bütün kuvvetiyle Yunan kuvvetinden önce Dumlupınar mevzilerini tutarak İzmir yolunu kesmek için 28 Ağustos 1922 tarihinden itibaren Dumlupınar genel istikametine yöneltilmesi, biraz geç de olsa başarı ile yapılmıştır. 5. Süvari Kolordu karargahı ve 2. ve 14. Süvari Tümenleri Beşkarışhöyük - Genişler bölgesinde 28 Ağustos 1922 tarihinde öğle vakti toplanmışlardır. 2. Süvari Tümeni çok sarsıldığından dinlenmesi ve kendine çekidüzen vermesi gerekiyordu. Yunan birlikleri Kozluca (Akkaya) tepesinden daha kuzeye geçmemiştir. Doğudan ilerleyen ve 2. Süvari Tümeni'ni takip eden 9. Yunan Tümeni de Olucak'da kalmıştır. 1. Ordu ile irtibatı olmayan 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa dost ve düşman birlikler hakkında genel bir bilgiye sahip değildi. Fahrettin Paşa, Yunanlıların

³⁰ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 142.; Fahri Belen, *Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s. 449.; İbrahim Artuç, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi Sakarya Meydan Muharebesi ile Başlayan Zaferlerimizin Belgesel Öyküsü*, Kastaş Yayınevi, Baskı. 2, İstanbul 2005, s. 114-115.

³¹ F. Altay, a.g.e., 1970, s. 337-340.

Dumlupınar hattında tutunmak istediklerini tahmin ediyordu. 5. Süvari Kolordusu'nun durumu çok kritikti. 1. Süvari Tümeniyle Kolordu Topçu Taburu, taşıma araçlarının hepsi Sinanpaşa Ovası'nda kalmışlardı. Elindeki kuvvetlerden 20. Süvari Alayı'nın bir bataryası iş göremez bir haldeydi. 5. Süvari Kolordusu'nun elinde altı süvari alayı ile dört dağ topu kalmıştı. Cephane azalmış, iase köylerden temin ediliyordu. 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa, çok yorgun olan 2. Süvari Tümeni'ni 28 Ağustos 1922 tarihinde saat 13.30'da Kurtköy'e göndermiş ve kuzeydoğu, kuzey ve batı doğrultularının keşfini emretmiştir. 2. Süvari Tümeni, birliklerini toplayarak 5. Süvari Kolordu karargahı ile beraber Kurtköy'e gitmiş ve konmaya geçmiştir.³² Nikolaos Trikoupi'sin hatırasında, 15 Ağustos 1922 tarihinde diyerek 28 Ağustos 1922 kastetmiş ve Eğret Savaşı olarak nitelendirmiştir.³³

Özetle 27 Ağustos 1922 tarihinde öğleden sonra Başkimse üzerinden 2. Süvari Tümeni Yelgediği'ne, Yunan Ordusu'nun arkasına geçerek taarruz etmiştir. 2. Süvari Tümeni Yıldırım Kemal İstasyonu'nu tahrip etmiş, demir yolundaki birliklerle çarpışmıştır.³⁴ 27 Ağustos 1922 tarihinde öğleden sonra saat 15.30'da 5. Süvari Kolordusu'na ulaşan emir gereği Tümen, Kütahya-Afyonkarahisar demir yolunu İhsaniye bölgesinde kesmek için görevlendirilmiştir. 2. Süvari Tümeni demir yolunu kestikten sonra, 1. Süvari Tümeni'ne katılacaktı. 27 Ağustos 1922 tarihinde saat 18.45'te takip emrinin gelmesiyle 2. Süvari Tümeni 28 Ağustos 1922 sabahı Anıtkaya'ya ulaşmıştır. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, uyguladığı bu taktikle, Sinanpaşa Ovası'nı Altıntaş Ovası'ndan ayıran, İlbulak Dağı'na el atmıştır. Böylece Sinanpaşa Ovası'ndaki Yunan birliklerinin geri çekilmesi önleneceği, Altıntaş Ovası'ndaki birliklerin de güneye inerek buradaki kuvvetler ile birleşmesinin engelleneceği düşünülmüştür.³⁵ 2. Süvari Tümen Komutanı Yarbay Ahmet Zeki Bey'in tümeni, 27 Ağustos 1922 tarihinde ikiye bölünmüştür. Bayramgazi istikametine bir alayı gitmiştir. Böylece Anıtkaya'ya iki tümenle varılması gerekirken iki alay varabilmiştir. Yunan kuvvetinden 9. Yunan Tümeni hiç muharebeye girmemiş şekilde Anıtkaya köyünde bulunuyordu. Türk süvarileri 1.200 mevcutlu iken Yunan kuvvetlerinin mevcudu 12.000 olarak tespit edilmişti. 2. Süvari Tümeni yaptığı baskınla ilk önce Yunan kuvvetleri savaştıkları ardından toparlanmışlardır. Bunun üzerine Türk süvarileri Olucak istikametine çekilmiştir. 2. Süvari Tümeni'ne bir alay da Bayramgazi istikametine ilerlemiş ve General Nikolaos Trikoupi'sin karargahına rastlanmıştır. Ancak Türk alayı mevziye giren Yunan topçusunun ateşi üzerine Olucak istikametinden çekilmiştir. 23. Tümen, Köprülü bulunan Yunan Tümeni'ne başarılı bir baskın yaptığı sırada Bayramgazi'de de Nikolaos Trikoupi baskına uğramıştır. 28 Ağustos 1922 tarihinde öğleye doğru Olucak'ta 2. ve 14. Süvari Tümenleri birleşmiştir. Yelgediği'nden geçip Dumlupınar'a gitmeye çalışan Nikolaos Trikoupi kontrolündeki birliklerin taarruzu üzerine, 2. ve 14. Süvari Tümenleri bir süre oyaladıktan sonra Altıntaş'a çekilmiştir. Sonuç olarak Türk süvarilerinin hareketleriyle, İlbulak Dağı'nın kuzeyinde kalan Nikolaos Trikoupi Grubu ile güneyindeki Franko Grubu'nun birleşmesi önlenmiştir. Türk piyadeleri akşam saatlerinden itibaren de Türk süvarilerinin arasında yerini almıştır. Ayrıca Fahrettin Paşa, süvari tümenlerini Altıntaş'a çekerek 2. Ordu'dan önce Kütahya yolunu kapatmıştır.³⁶

2. Süvari Tümeni, 28 Ağustos 1922 tarihindeki muharebelerde fazla yıprandığından kendisini toplaması ve Mürettep Süvari Tümeni yetişinceye kadar Kütahya - Gediz

³² TİH, *a.g.e.*, Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 142.; F. Belen, *a.g.e.*, 1983, s. 455.; Z. Türkmen, *a.g.m.*, 2010, s. 111.

³³ General Nikolaos Trikoupi, *General Trikoupi'sin Hatıraları*, Çev: Ahmet Angın, Kitapçılık Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1967, s. 93.

³⁴ S. Yaşar, *a.g.m.*, s. 246-248.

³⁵ İ. Görgülü, *a.g.e.*, s. 26-27.; S. Yaşar, *a.g.m.*, s. 249.

³⁶ İ. Görgülü, *a.g.e.*, s. 31-32.; S. Yaşar, *a.g.m.*, s. 249-250.; Süleyman Gönçer, "Kurtuluş Savaşı'nda Süvari Kolordumuz (Yazılı Vesika ve Hatıralara Göre)", *Taşpınar Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 84, Afyon 1940, s. 102.

doğrultularından gelmesi düşünülen Yunan kuvvetlerine karşı elde durdurulması maksadıyla 5. Süvari Kolordusu tarafından Kurtköy'e bırakılmıştır. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 14. Süvari Tümeni'nin raporunu alınca 29 Ağustos'da şu emri vermiştir: “*Düşman Olucak üzerinden Dumlupınar'a çekilmeye devam ediyor, Çirlek - Akpirim hattında bulunan 14. Süvari Tümeni Aslıhanlar doğrultusuna ilerleyerek düşmanı şiddetle zorlayacaktır. Mürettep Süvari Tümeni hemen Çirlek'e gelerek Hamurköy doğrultusuna çekilmekte olan düşmanın yanına taarruz edecektir. Durum elverişli ise 54. Süvari Alayı 14. Süvari Tümeni'ne gönderilecektir. 2. Süvari Tümeni düşmanın Olucak'tan batıya ilerlemesini karşılayıcı tedbirler almak üzere harekete hazır olacak, Çavdarhisar'la Şeyhler doğrultularını keşfettirecektir.*” denmiştir.³⁷

29 Ağustos 1922 akşamına kadar gözetlemelerle vakit geçiren 14. Süvari Tümeni, bataryasının etkili ateşinden ufak keşif kolu faaliyetinden başka bir iş yapamamıştır. Akpirin tepelerinde yalnız 3. ve 5. Süvari Alaylarıyla (6 bölük süvari, 2 makineli tüfek bölüğü, 1 batarya) bulunan 14. Süvari Tümeni çok zayıf durumda kalmıştır. 5. Süvari Kolordu Komutanlığı isteği gibi, Mürettep ve 2. Süvari Tümenleri bu kesime gelseler ve taarruza katılsalardı durum daha farklılaşabilirdi. 14. Süvari Tümen Komutanlığı, 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 19.30'da “*karşımızdaki düşman her taraftan sarılmıştır. 2. Ordu birlikleri bulunduğumuz bölgeye varmıştır. Tümenimiz şaşkın düşman saflarına saldırarak ve toplarını alacaktır. Taarruzdan sonra toplanma yeri Eydemir köyüdür. Parola 'Eydemir'dir. İşini bitiren oraya gelecektir.*” emri verilmiştir.³⁸

1. Ordu Komutanlığı, 29 Ağustos 1922 akşamı kolordu ve bağımsız tümenlerden henüz akşam raporu almadığından kendi gözetlemesi ve gönderdiği irtibat subaylarından aldığı bilgilere dayanarak 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 20.30'da Batı Cephesi Komutanlığına bir rapor göndermiştir. Bu raporda; *yorgun olan 2. Süvari Tümeni'ne Genişler'de istirahat ettirecek*” denmiştir.³⁹

5. Süvari Kolordusu'nun 30 Ağustos 1922 sabahı 2. Süvari Tümeniyle Üçüyük - Gökçeler - Çalköy üzerinden Örenköy - Tokul mıntıkasına geçmiştir.⁴⁰

5. Süvari Kolordu Komutanlığı emri gereğince süvari tümenleri 30 Ağustos'ta sabahı hareket etmişlerdir. 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 12.00'den sonra 2. Süvari Tümeni, 2. Süvari Alayıyla Tava, 4. Süvari Alayıyla Tokul, geriye kalan kuvvetle de Ören'de konuşlanmaya geçmişlerdir. Tümenler hareketten önce Altıntaş üzerinden Aslanapa - Çavdarhisar - Armutçuk - Yağmurlar - Cebail - Göynük - Çukurviran istikametlerine keşif kollarını göndermişler, Kütahya - Gediz civarında Yunan kuvvetlerine rastlamamışlardır. 1. Ordu Komutanlığının 29 Ağustos 1922 tarihinde saat 12.30'da yazılmış emri 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 11.00'de 5. Süvari Kolordu Komutanlığına gelmiştir. Bu emirde 5. Süvari Kolordusu'nun bütün kuvvetiyle ordunun sağ yanından batıya ilerleyerek Altıntaş - Dumlupınar ve Kütahya - Gediz yolları arasında Murat Dağlarını aşıp Uşak doğrultusunda çekilen Yunan kuvvetini şiddetle takip ve önlemek görevi verilmiştir. 5. Süvari Kolordusu'nun 30 Ağustos'taki gerçekleştirdiği hareketi gelen emirle örtüştüğünü görerek bir değişiklik yapmamıştır. Anıtkaya baskınında Yunanlıların içinde kalıp 30 Ağustos 1922 tarihinde Kurtköy'de 5. Süvari Kolordusu'na katılan 2. Süvari Tümeni Kurmay Yüzbaşı Cevdet'ten 1. Kolordu'nun Toklusivrisi'ni alıp Kaplangı Dağı'na ilerlemekte olduğu, demir yolu boyunca Yunan kuvvetlerinin arkası kesilerek Murat Dağları kuzeyinden Yeşilyurt - Belova doğrultusunda çekilmek zorunda bırakıldıkları öğrenilmiştir. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.00'de Kurtköy'den şu emri vermiştir; “*2. Süvari Tümeni, 14. Süvari Tümeninin batısındaki Kaştakalan (Belova*

³⁷ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 220-222.

³⁸ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 223-224.

³⁹ Z. Türkmen, a.g.m., s. 123.

⁴⁰ ATBD, a.g.m., 2015, s. 214-215.

gediğinin 2 km kuzeyinde) civarında Belova gediğine hakim sırtı tutarak düşmanın daha batıya çekilmek isteyen düşmanı 14. Süvari Tümeniyle beraber yok edecektir.” denmiştir.⁴¹ Bu emir atlı habercilerle tümenlere gönderilmiştir. 2. Süvari Tümeni 5. Süvari Kolordu Komutanlığının emrini 30 Ağustos 1922 tarihinde saat 18.00’de Yeşilyurt Vadisi’nden 5. Yunan Tümeni’nin bazı kuvvetlerinin batıya geçmekte olduğunu, 54. Alay’ın Saraycık’ın 2 km güneyinde Yunan kuvvetinin ateşiyle karşılaştığını, daha fazla ilerleyemeyeceğini anlayınca birliklerini Tokul’a hareket ettirmiştir. Alay’ın ilerleyememesinin sebebi ise Yunan kuvvetlerinin boğaza hakim olan tepeleri tutmuş olmasından kaynaklı olduğu anlaşılmıştır. Tümen komutanı Yarbay Ahmet Zeki Bey de Tokul’a 4. Süvari Alayı’nın yanına giderek 4. Süvari Alayı’nı Belova Gediği doğrultusuna sürmüştür. 2. Süvari Tümeni’ne bağlı birlikleri, topçu bataryası, 13. ve 20. Süvari Alayları Tokul bölgesinde, 4. Süvari Alayı ise Belova Gediği arasındaki sırtlarda gecelemişlerdir. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa 30 Ağustos 1922 tarihinde öğleden sonra Kurtköy’de Aslıhanlar’a gitmiş ve 30 Ağustos 1922 gecesini orada geçirmiştir. Tümenler, Çal - Tokul - Saraycık bölgelerine vaktinde gelmiş olmalarına rağmen ve 5. Süvari Kolordusu’ndan Kızılağaç Vadisi’ni kapamaları emrini aldıkları halde 2. ve 14. Süvari Tümenleri çekilen 15. Yunan Tümeni’nden arta kalanların yancılarıyla yalnız teması muhafaza ederek istirahatle geçirdiklerinden 5. Yunan Tümeni’nin arta kalan birlikleri Murat Çayı’ndan batıya çekilmişlerdir. 5. Süvari Kolordusu’nun 26/27 Ağustos’ta yaralılarını Çayhisar’da bırakmıştır. Seyyar Hastanesi ise ancak 27 Ağustos 1922 akşamı Çayhisar’a gelerek yaralıları alıp tedaviye başlamıştır.⁴²

30/31 Ağustos 1922 gecesini 5. Süvari Kolordusu 2. Süvari Tümeniyle Tava - Ören - Tokul ve güneyi mıntıkasında geçirmiştir. 5. Süvari Kolordusu’na 1. Ordu Komutanlığı 31 Ağustos 1922 tarihi için “Süvari Kolordusu, bir kısım kuvvetle Belova’da Kızılağaç vadisini kapatarak Yunan Ordusu’nun vadi boyunca Gediz - Uşak istikametine çekilmelerine veya Karagedik’ten güneye geçmelerine engel olmak, bir kısım kuvvetle de Murat Çayı vadisi boyunca ilerleyerek çekilen Yunan kuvvetlerini önlemek.” emri verilmiştir. Fakat 1. Ordu Komutanlığından gönderilen bu emir, zamanında 5. Süvari Kolordusu’na gelmediğinden, 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa 31 Ağustos 1922 tarihinde yapılacak hareket için tümenlerine 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 1.00’de vermiş olduğu emirde; Yunan kuvvetinin Yeşilyurt – Saraycık – Murat Çayı istikametinde hızlı bir şekilde çekilmiştir. Esirlerden alınan bilgilerde çekilen kuvvetin 1. Kolordu Komutanı General Tripkopis emri altındaki beş tümen olduğu anlaşılmıştır. Yunan kuvvetinin Belova Gediği’nde emniyet aldığı ve Saraycık’ın güneyindeki tepeleri tuttuğu vurgulanmıştır. 2. Süvari Tümeni’nin Tokul – Çukurören arasındaki yer alan Armutlu Gediği ve batıda bulunan Erikli Tepeyi tutacağı söylemiştir. Fahrettin Paşa yukarıda geçen emirleri verdikten sonra kendisinin de 2. Süvari Tümeniyle beraber olduğu ifade etmiştir. 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa bu emri verdikten sonra, yapacağı işleri Batı Cephesi Komutanlığına 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 1.00’de telsizle bildirmiştir. 5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa bu emri verdiği zaman fazla rahatsız olduğundan Aslıhanlar’dan ayrılamamış, 2. Süvari Tümeni’ne Fahrettin Paşa kendi yerine 5. Süvari Kolordu Kurmay Başkanı’nı göndermiştir.⁴³

5. Süvari Kolordusu Komutanı Fahrettin Paşa’nın Aslıhanlar’dan 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 3.15’de çektiği telgrafta; Yunan kuvvetinin Yeşilyurt - Saraycık - Murat Çayı istikametinde hızlıca ve kısım kısım çekildiği söylenmiştir. Alınan esirlerin ifadesine göre buradan çekilen tümenin 1. Yunan Kolordu Komutanı General Nikolaos Trikoupsis idaresinde beş tümen ile birçok ağırlıklar ve hayvan depolarının olduğu ifade edilmiştir. Yunan kuvvetinin

⁴¹ TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, ss. 260-262.; Z. Türkmen, a.g.m., s. 133-134.

⁴² TİH, a.g.e., Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, 1995, s. 262-281.

⁴³ Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi, Büyük Taarruz’da Takip Harekâtı, (31 Ağustos-18 Eylül 1922), Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995, s. 18-19.

Belova Gediği'ni emniyette tutmak için Saraycık tepelerini işgal ettiği dile getirilmiştir. Bu halde bulunan Yunan kuvvetinin adı geçen gedikten geçmesinin çok önemli olduğu vurgulanmıştır. 5. Süvari Kolordusu'nun, bütün kuvvetiyle bu Yunan kuvvetine taarruz ederek yok etmeye çalışacağı bilgisi verilmiştir. 2. Süvari Tümeni'nin Toklu güneyine yayılacağı, Armutlu Gediği ve Erikli Tepe'yi tutarak Belova Gediği'nin batı sırtlarını ateş altına alacağı ve bu istikamette Yunan kuvvetine taarruz edeceği belirtilmiştir. Fahrettin Paşa'nın 2. Süvari Tümeni ile beraber olduğu tespit edilmiştir.⁴⁴

5. Süvari Kolordu Komutanlığının Aslıhanlar köyünden 31 Ağustos 1922 tarihinde gönderdiği telgrafta; 2. Süvari Tümeni'nin Gediz güneyinde Altıntaş - Muhipler genel istikametinde hareketle Yunan kuvvetine sürekli yandan etkili olacağı belirtilmiştir.⁴⁵

1. Ordu Komutanlığının Dumlupınar'dan 31 Ağustos 1922 tarihinde Batı Cephesi Komutanlığına çektiği akşamki harp raporunda; 5. Süvari Kolordusu'nun 31 Ağustos 1922 tarihinde Yunan kuvvetinin Çalköy mntıkasından kurtulup Kızıldaş Vadisi boyunca çekilen kuvvetlerini himaye için Yunan kuvvetinin 30 Ağustos 1922 tarihinde Belova Gediği kuzeyindeki Saraycık köyünü işgal ettiği ve bunun himayesinde olarak bir kısım kuvvetini Belova Gediği'nden Murat Çayı'na geçirdiği bilgisi verilmiştir. 2. Süvari Tümeni'nin de Belova Gediği'nin batısında Armutlu Gediği'nden Yunan kuvvetine taarruz için sevk edildikleri belirtilmiştir.⁴⁶

2. Süvari Tümen Komutanı Yarbay Ahmet Zeki Bey, 30/31 Ağustos 1922 gecesi birliklerini Tokul'da toplamıştır. 4. Süvari Alay Komutanı Binbaşı Ali Reşat, 4. Süvari Alayı'nı kılavuz yardımı ile Belova Gediği kuzeyine göndermiştir. Fakat 4. Süvari Alayı, yönünü iyi tayin edemeyerek bir süre hareketsiz kalmıştır. Kaçan Yunan erleri ve ormanlara sığınan köylülerin yaktıkları ateşler 4. Süvari Alayı'nı şaşırtmıştır. Araba seslerinin geldiği istikamete sürülen subay keşif kolları Yunan kuvvetlerinin vadi içinden çekilmekte olduklarını bildirmişlerdir. Bu sırada 2. Süvari Tümen Komutanı 13. ve 20. Süvari Alaylarıyla birlikte Tokul'un 3 km güneyindeki Yaylacık mevkiine gelmiş ve burada bulunan 4. Süvari Alayı'nı ikmal ve istirahat etmeleri için Tokul'a göndermiştir. 2. Süvari Tümeni, 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 5.30'da baskın tarzında Belova Gediği'ne taarruz etmiştir. Yunanlılar çok fazla zayıat vererek parçalanıp dağılmışlar ve güneydeki dağlara kaçmışlardır. İki saat kadar süren muharebede Belova'da Yunan kuvvetlerinin yolu kesildiyse de doğudan gelen kuvvetli Yunan birliklerinin karşı taarruzları sonucu 14. Süvari Tümeni, muharebe ede ede kuzeye çekilmek mecburiyetinde kalmış ve 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 9.00'da Belova Gediği'nin 2 km kuzey sırtları ile Saraycık köyünün 5 km kadar batısındaki Kaştakalan sırtlarında savunmaya geçmiştir. Bu sırtta mevzilenen tümen topçu bataryası 1 km güneyde bulunan Yunan birliklerine açıktan etkili bir ateş açmış ve durumu 5. Süvari Kolordu Komutanlığına bildirmiştir. 5. Süvari Kolordu Komutanı Fahrettin Paşa, 2. Süvari Tümen Komutanı'nın ve 5. Süvari Kolordu Kurmay Başkanı'nın raporlarını aldıktan sonra Aslıhanlar'dan 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.00'de yazılı olarak birliklerine emir göndermiştir. Emirde; 2. Süvari Tümeni'nin Altıntaş - Muhipler istikametinden ilerleyerek Yunan kuvvetine saldırması istenmiştir.⁴⁷

2. Süvari Tümen Komutanlığı, 5. Süvari Kolordu Komutanlığının 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 14.00'da yazılı emrini almadan 2. ve 4. Süvari Alayları ile batıya hareket etmeyi, 13. ve 20. Süvari Alaylarını da Belova'ya karşı mevzide bırakmaya karar vererek yürüyüşe geçmiştir. Bu sırada 5. Süvari Kolordu emrini aldıysa da emri kendi kararına uygun bulunduğundan bir değişiklik yapmadan harekete devam etmiştir. Bu anda Belova Gediği'nde

⁴⁴ Harp Tarihi Vesikaları Dergisi (HTVD), Yıl:16, Sayı: 61, Genelkurmay Basımevi, Ankara Eylül 1967, s. 277-280.

⁴⁵ ATBD, a.g.m., 1994, ss. 118-119.

⁴⁶ ATBD, a.g.m., 2015, ss. 248-253.; HTVD, a.g.m., 1967, ss. 289-296.

⁴⁷ TİH, a.g.e., C. II, Ksm, VI, Kitap 3, 1995, ss. 21-23.

bulunan Yunan kuvvetlerinin de çekilmesi üzerine 2. Süvari Tümen Komutanı 13. ve 20. Alaylarını da batıya yürütmüştür. 2. Süvari Tümeni Cebrail'e geldiği zaman, güney - batı istikametlerine gönderilen keşif kollarından gelen raporlardan Murat Vadisi'nde ve kuzeyinde Yunan birliklerinin bulunmadığı öğrenilmiştir. 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 16.30'da emniyet için 4. Süvari Alayı 1570 rakımlı Arapa Yaylası'na gönderilmiş ve 2. Süvari Tümen birlikleri 31 Ağustos 1922 gecesini Cebrail'de geçirmiştir.⁴⁸

Türk kuvvetlerinin 31 Ağustos 1922 tarihinde saat 24.00'daki durumuna bakılacak olursa 2. Süvari Tümeni Cebrail'de hareket ederek yollarda tesadüf ettiği Yunan erlerini ve müfrezelerini temizlemekte ve 31 Ağustos 1922 gecesini 2. Süvari Tümeniyle Hamidiyehani kuzeyinde Üçbaşı ve büyük kısmı ile Gediz civarında geçirdiği söylenmiştir.⁴⁹

Sonuç

29 Aralık 1920 tarihinde Binbaşı Hüseyin Rahmi Bey komutanlığında kurulan 2. Süvari Grubu, daha sonra 2. Süvari Tümeni adını almıştır. 2. Süvari Tümeni, 6 Ocak 1921 tarihinde başlayan I. İnönü Muharebesiyle birlikte, II. İnönü Muharebesi, Kütahya-Eskişehir Muharebeleri ve Sakarya Meydan Muharebesine katılarak aktif görevlerde bulunmuştur. Tümen, Türk İstiklal Harbi sürecinde çeşitli grup komutanlıklarına bağlanmıştır. Afyonkarahisar'da gerçekleştirilen 1 Ekim 1921 tarihinde başlayan ve 8 Ekim 1921 tarihinde sona eren Güzelim Dağı Muharebesi'nden sonra Türk Ordusu, Büyük Taarruz için bir seneye yakın hazırlık aşamasına girmiştir. 2. Süvari Tümeni de bu hazırlık aşamalarında işe, cephane, mühimmat, harp, muharebe gibi eğitim eksiklikler tamamlanmıştır.

9 Mart 1922 tarihinde 5. Süvari Kolordusu'na bünyesi altında ve kolordu ile birlikte Ilgın'da konuşlanmıştır. 1 Nisan 1922 tarihinde Ilgın Manevrasına katılan 2. Süvari Tümeni, 1 Ağustos 1922 tarihinde Sultandağı'nda konuşlandırılarak 20 Ağustos'a kadar bu bölgede bulunmuştur. 21 Ağustos 1922 tarihinde ise Sultandağı'na bağlı Deresinek köyünden hareket ederek Sinanpaşa Ovası'nın güney kesimini gitmesi emredilmiştir. Bunun üzerine 2. Süvari Tümeni, Deresinek, Oynağan, Karaadilli üzerinden Güdübez - Çukurca bölgesine 25 Ağustos 1922 akşamı gelmiştir.

26 Ağustos 1922 sabahı saat 5.30'da Türk topçu bataryalarının atışıyla başlayan taarruz 29 Ağustos 1922 tarihine kadar devam etmiştir. 30 Ağustos 1922 tarihinde ise Başkomutan Meydan Muharebesi ile 31 Ağustos 1922 tarihinden sonra Yunan perakende kuvvetleri İzmir istikametine çekilmeye başlamıştır.

5. Süvari Kolordu Komutanlığına bağlı 2. Süvari Tümeni, 26 Ağustos 1922 sabahı Sinanpaşa Ovası'na inerek Yunan birliklerini arkadan kuşatmıştır. Sinanpaşa Ovası'na hakim olmaya çalışırken bir yandan da keşif faaliyetlerinde bulunmuştur. Sinanpaşa Ovası'nın kuzey kısmına giderek tren yolu hattını kesmeye çalışmıştır. 27 Ağustos 1922 tarihinde İzmir-Afyonkarahisar demir yolu hattının kuzeyinde bulunan Yıldırım Kemal İstasyonu'nda Yunan kuvvetleriyle muharebe etmiştir. Bu muharebeden sonra İzmir - Afyonkarahisar demiryolu hattı kesilmiştir. Tümen'in bu harekâtından sonra Yunan kuvvetinin Uşak ve İzmir ile bağlantısı kalmamıştır. 3. Yunan Kolordusu ile 1. Yunan Kolordusu'nun birleşmesi engellenmiştir. 28 Ağustos 1922 tarihinde İlbülak-Resulbaba Dağı istikametinden hareket ederek Anıtkaya bölgesinde yine Yunan birlikleriyle ciddi muharebe ederek 29-30 Ağustos 1922 tarihlerini Altıntaş-Kurtköy civarlarında geçirmiştir. 31 Ağustos 1922 tarihine gelindiğinde ise Yağcılar bölgesinde bulunmuş ve Cebrail bölgesine hareket etmiştir. Son olarak 1 Eylül 1922 tarihinde takip harekâtıyla birlikte 2. Süvari Tümeni'ne bağlı 4. Süvari Alay Komutanı Yüzbaşı Şerafettin

⁴⁸ TİH, *a.g.e.*, Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 3, 1995, s. 22-23.

⁴⁹ Cevdet Kerim İncedayı, *Türk İstiklâl Harbi, Garp Cephesi, Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1925, s. 192-193.; TİH, a.g.e., C. II, Ksm, VI, Kitap 3, 1995, s. 37.*

Bey İzmir'e girmiş ve Hükümet Konağı'na 9 Eylül 1922 tarihinde saat 10.00'da Yunan bayrağını indirerek, Türk bayrağını göndere çekmiştir.

Kaynakça

Arşiv

Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt ve Denetleme Başkanlığı Arşivi

Türkiye Cumhuriyeti Başkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı

Kitap, Dergi ve Tez

Altay, Fahrettin, *Görüp Geçirdiklerim 10 Yıl Savaş 1912-1922 ve Sonrası*, İnsel Yayınları, Dilek Matbaası, İstanbul 1970.

Altay, Fahrettin, *İstiklal Harbimizde Süvari Kolordusu*, İnsel Kitapevi, İstanbul 1949.

Artuç, İbrahim, *Büyük Taarruz Başkomutan Meydan Muharebesi Sakarya Meydan Muharebesi ile Başlayan Zaferlerimizin Belgesel Öyküsü*, Kastaş Yayınevi, Baskı. 2, İstanbul 2005.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 43, Sayı: 97, Genelkurmay Basımevi, Ankara Ocak 1994.

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Yıl: 64, Sayı: 136, Genelkurmay Basımevi, Ankara Temmuz 2015.

Ataman, Murat Günel, *Kurtuluş Savaşı'nda Levazım İkmal Faaliyetleri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara 2007.

Aygen Mehmet S.-Tunca Ahmet.-Sarlık, Ahmet, *Büyük Zafer'e Doğru*, Türkeli Matbaası, Afyon 1984.

Belen, Fahri, *Büyük Türk Zaferi Afyon'dan İzmir'e*, İstanbul 1970.

Belen, Fahri, *Türk Kurtuluş Savaşı Askeri, Siyasi ve Sosyal Yönleriyle*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.

Erdoğan, Selim, *Büyük Taarruz Dağlarda Tek Tek Ateşler Yanıyordu*, Kronik Yayınları, Baskı 3, İstanbul 2021.

Gönçer, Süleyman, "Kurtuluş Savaşı'nda Süvari Kolordumuz (Yazılı Vesika ve Hatıralara Göre)", *Taşpınar Dergisi*, Cilt: VIII, Sayı: 84, Afyon 1940, ss. 100-103.

Görgülü, İsmet, *Büyük Taarruz*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1992.

Gündüz, Asım, *Hatıralarım*, haz: İhsan Ilgar, Kervan Yayınları, 1973.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Yıl:16, Sayı:61, Genelkurmay Basımevi, Ankara Eylül 1967.

Hayta, Necdet ve Belenli, Tuğba, "Milli Mücadele Dönemi'nde Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Tarafından Uygulanan Sosyal Politikalar". *Belleten*, Cilt: LXXX, Sayı: 287, 2016, ss. 279-305.

İncedayı, Cevdet Kerim, *Türk İstiklâl Harbi, Garp Cephesi*, Ebuzziya Matbaası, İstanbul 1925.

Kayıran, Mehmet, “Tekalif-i Milliye Emirleri ve Uygulanışı”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt 5, Sayı 15, 1989, ss. 639-664.

Köylü, Murat, “Milli Mücadele Dönemi Türk-Yunan Lojistik Sisteminin Karşılaştırılması”, *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, Yıl 3, Sayı 5, 2016, ss. 65-90.

Müderrişoğlu, Alptekin, *Kurtuluş Savaşının Mali Kaynakları*, Maliye Bakanlığı'nın Ellinci Yıl Yayınları Ankara 1991.

Okulu, Mustafa, *Fahrettin Altay*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir 2009.

Sabis, Ali İhsan. *Harp Hatıralarım İstiklal Harbi ve Gizli Cihetleri*, Cilt: V, Nehir Yayınları, İstanbul 1993.

Selek, Sabahattin, *Milli Mücadele Ulusal Kurtuluş Savaşı*, Doğan Kitap, İstanbul 2020.

Trikupis, General Nikolaos, *General Trikupis'in Hatıraları*, Çev: Ahmet Angın, Kitapçılık Limited Şirketi Yayınları, İstanbul 1967.

Türk İstiklal Harbi, *Batı Cephesi, Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)*, Cilt: II, Kısım: VI, Kitap: 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi, *Batı Cephesi, Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz (10 Ekim 1921-31 Temmuz 1922)*, C. II, Ksm VI, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

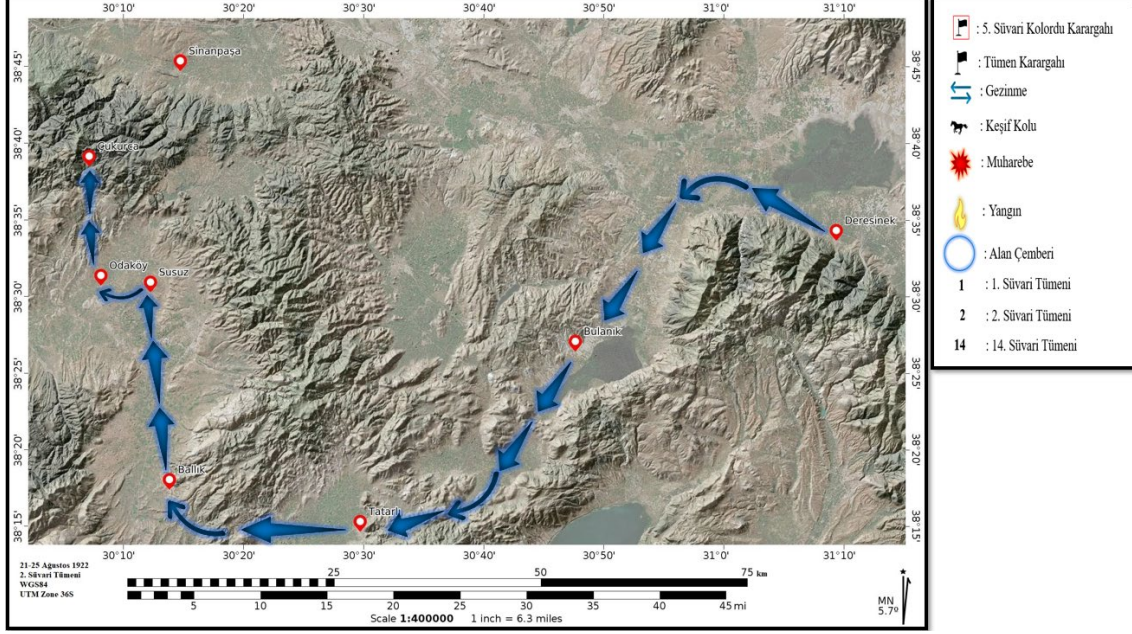
Türk İstiklal Harbi, *Batı Cephesi, Büyük Taarruz'da Takip Harekâtı, (31 Ağustos-18 Eylül 1922)*, Cilt II, Kısım VI, Kitap 3, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1995.

Türk İstiklal Harbi, *İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Basımevi, Cilt: VII, Ankara 1975.

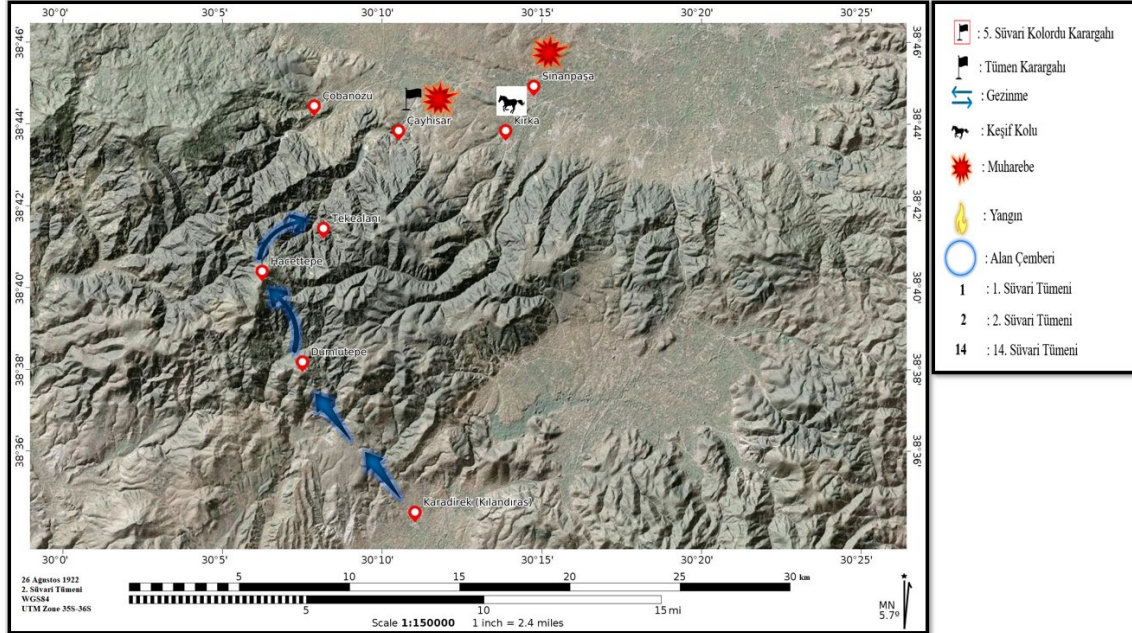
Türkmen, Zekeriya, “Büyük Taarruz Harekâtı”, *Atatürk ve Büyük Taarruz Kahramanlarına Armağan*, Ed: Gürsoy Şahin, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Afyonkarahisar 2010, ss. 79-148.

Yaşar, Selman, “Büyük Taarruz'da Türk Süvarileri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: X, Sayı: 2, 2008, ss. 244-253.

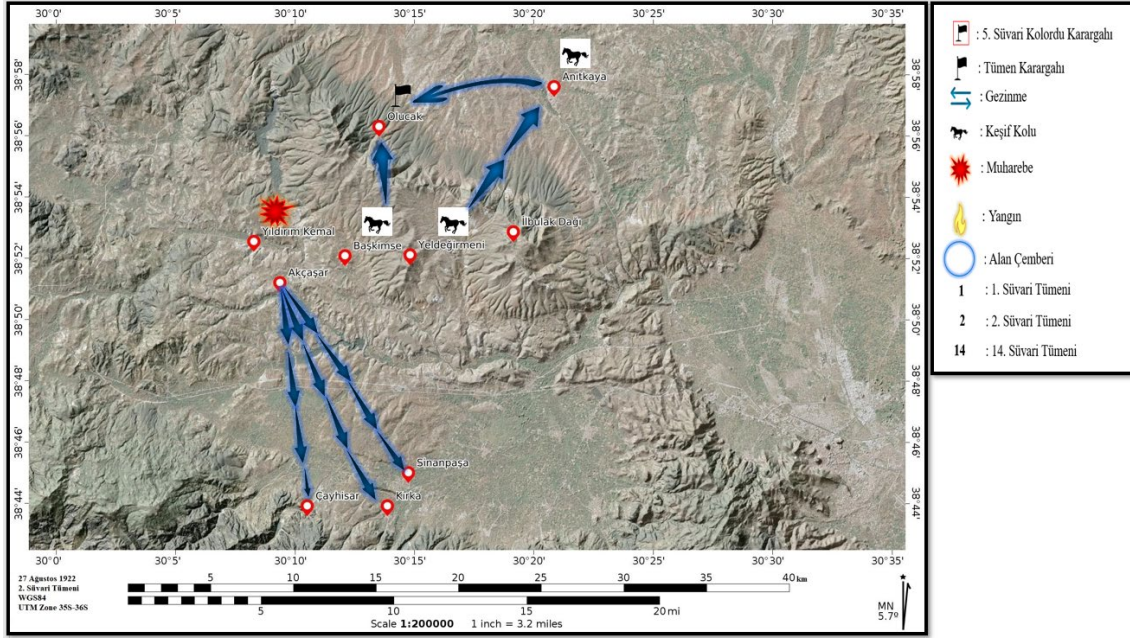
EKLER

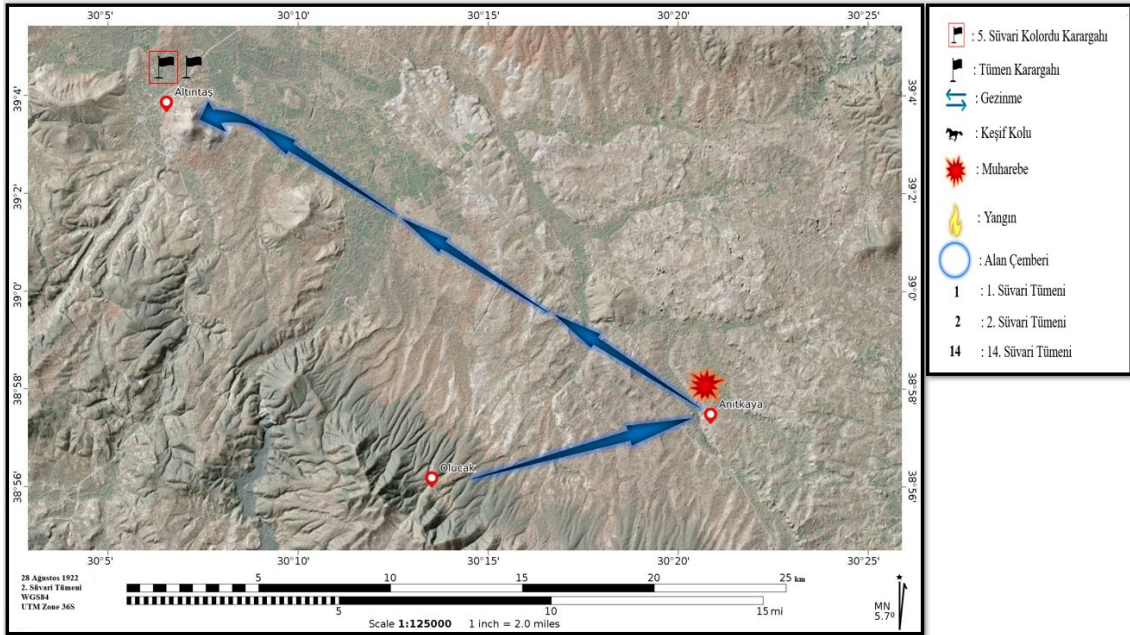
EK-1: 2. Süvari Tümeni'nin 21-25 Ağustos 1922 tarihindeki Harekâtı

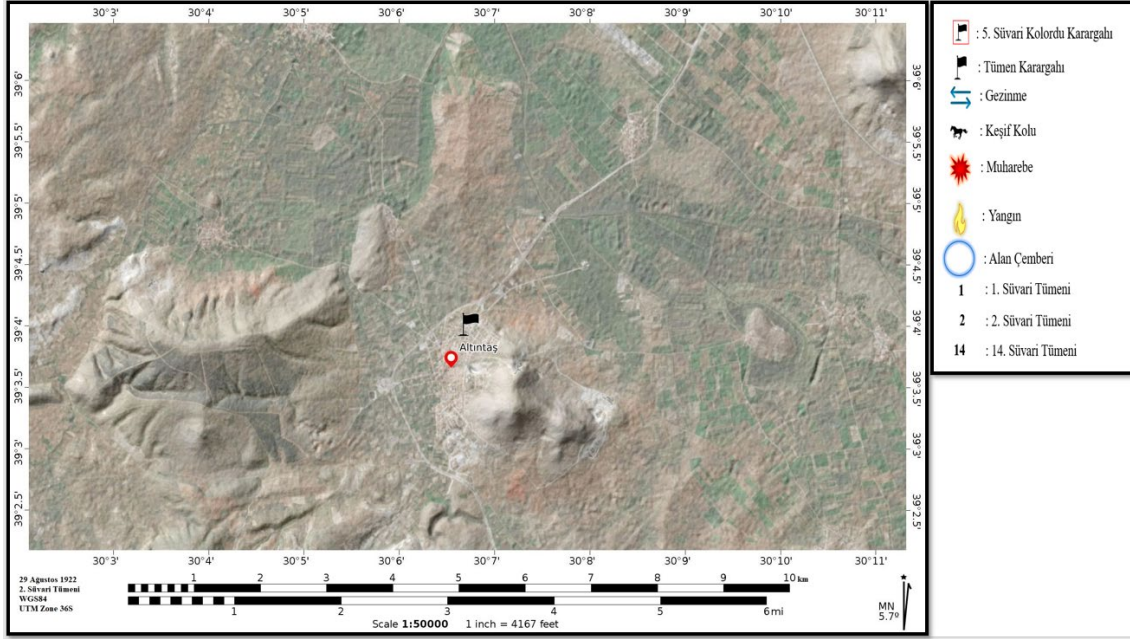
EK-2: 2. Süvari Tümeni'nin 26 Ağustos 1922 tarihindeki Harekâtı

EK-3: 2. Süvari Tümeni'nin 27 Ağustos 1922 tarihindeki Harekâtı

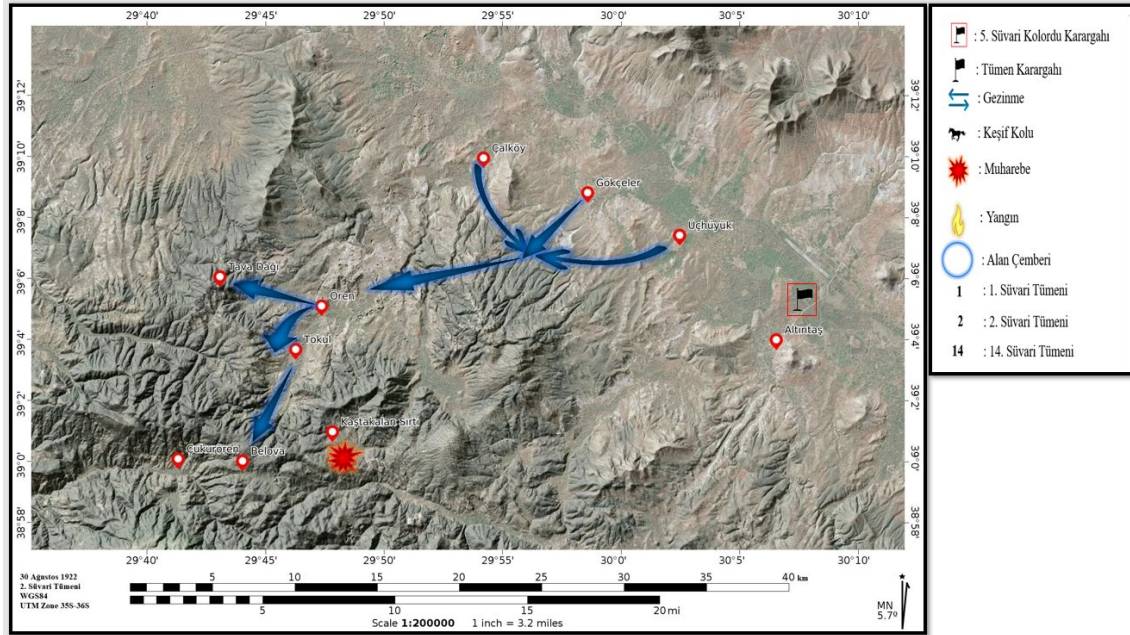

EK-4: 2. Süvari Tümeni'nin 28 Ağustos 1922 tarihindeki Harekâtı

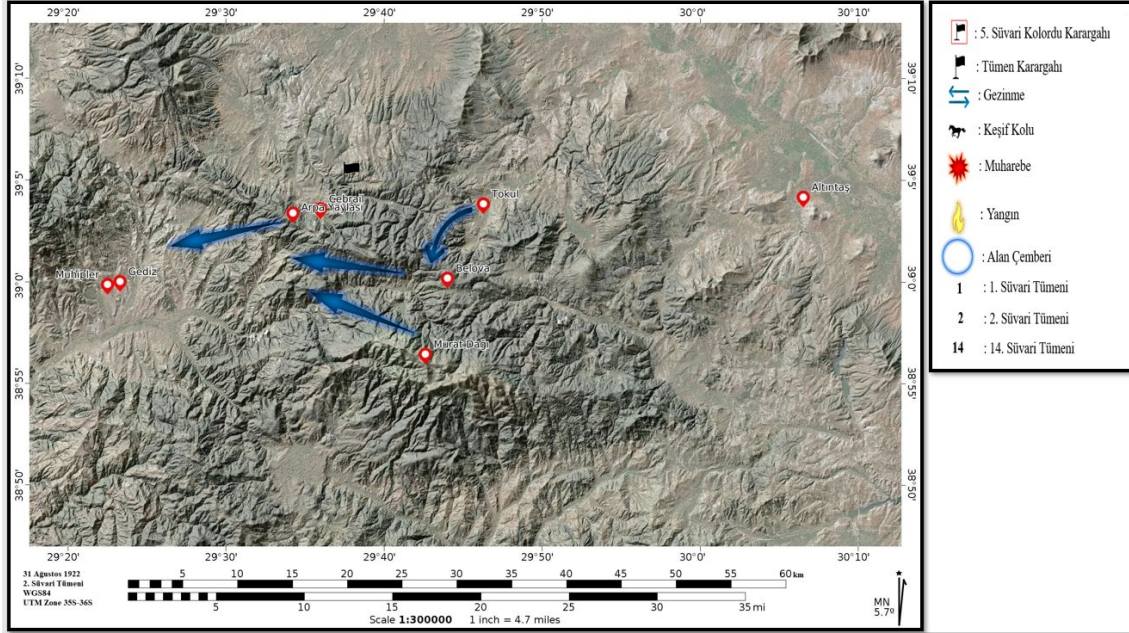

EK-5: 2. Süvari Tümeni'nin 29 Ağustos 1922 tarihindeki Harekâtı

292
NEAR
EAST
HISTORICAL
REVIEW
12 / 3
July
2022

EK-6: 2. Süvari Tümeni'nin 30 Ağustos 1922 tarihindeki Harekâtı

EK-7: 2. Süvari Tümeni'nin 30 Ağustos 1922 tarihindeki Harekâtı

10 Ekim 1921 - 11 Ekim 1922 Tarihleri Arasında 2. Süvari Tümen Komutanlığı Altında Görev Yapan Birlik ve Komutanlar				
2. Süvari Tümen Komutanlığı	2. Süvari Alay Komutanlığı	4. Süvari Alay Komutanlığı	13. Süvari Alay Komutanlığı	20. Süvari Alay Komutanlığı
2. Süvari Tümen Komutanı		Yarbay Ahmet Zeki Bey (Tümgeneral SOYDEMİR)		
2. Süvari Tümen Kurmayı		Yüzbaşı Tevfik Bey (Tümgeneral TOPÇU)		
2. Süvari Tümen Kurmayı		Yüzbaşı Cevdet Bey (BİLGİŞİN)		
2. Süvari Tugay Komutanı		Yarbay Ahmet Hamdi Bey (Albay)		
2. Süvari Alay Komutanı		Binbaşı Ahmet Kemal Bey (Yarbay)		
4. Süvari Alay Komutanı		Binbaşı Ali Reşat Bey (Yarbay)		
13. Süvari Alay Komutanı		Yüzbaşı Galip Bey (Binbaşı)		
20. Süvari Alay Komutanı		Binbaşı Kazım Bey (Albay)		

EK-8: 2. Süvari Tümeni'ne Bağlı Birlikler ve Komutanları.

1952 TARİHİNDE KORE SAVAŞI'NIN TÜRK KAMUOYUNA YANSIMALARI

The Reflections Of The Korean War In 1952 On The Turkish Public

Özgür Yıldız – Zahide Anılğan

Prof.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye

e-mail: ozgurzyz@gmail.com - anilganzahide@gmail.com

ORCID ID: 0000-0001-0015-9583 - 0000-0001-7343-4844

Near East Historical Review

12/3, July / Temmuz 2022

e-ISSN: 2717-6363 (Online)

www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 13.06.2022

Accepted Date - Kabul Tarihi : 23.06.2022

Pages - Sayfa : 295 - 312

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.62941>.

Citation - Atıf : Özgür Yıldız – Zahide Anılğan, “1952 Tarihinde Kore Savaşı’nın Türk KamuoYuna Yansımaları”, *Near East Historical Review*, 12/3, July, 2022, pp. 295 – 312.

Near East Historical Review
12/3, July - Temmuz 2022
295 -312
Research Article - Araştırma Makalesi

1952 TARİHİNDE KORE SAVAŞI'NIN TÜRK KAMUOYUNA YANSIMALARI

The Reflections Of The Korean War In 1952 On The Turkish Public

Özgür Yıldız – Zahide Anılğan

Prof.Dr. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye - Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Türkiye
e-mail: ozgurzyz@gmail.com - anilganzahide@gmail.com
ORCID ID: 0000-0001-0015-9583 - 0000-0001-7343-4844

Öz

Kore Savaşı, Soğuk Savaşın önemli güçleri olan SSCB (Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği) ile ABD arasında gerçekleşmiştir. SSCB ve ABD'nin rekabeti nedeniyle ortaya çıkmıştır. Bu iki güç, kozlarını 1950-1953 yılları arasında süren Kore Savaşı'nda paylaşmıştır. Araştırmada, arşiv belgeleri ve 1952 yılında yayınlanan Vatan Gazetesinde elde edilen bulgular ile savaşın Türk kamuoyuna yansımaları incelenmeye çalışılmıştır. Kore Savaşı'ndaki Türk askerinin kahramanlıkları ve yaşadıkları anlatılmaya çalışılmıştır. Elde edilen veriler sonucunda bu dönemdeki Türk Amerikan ilişkileri hakkında bilgi verilmiştir. Soğuk Savaş döneminde Türkiye'nin, Amerika tarafında yer alması ve NATO müttefiki olması yolundaki adımlar, arşiv belgeleri ve tetkik eserler ile doküman incelemesi yöntemiyle detaylandırılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Amerika, Basın, Kore Savaşı, Rusya, Soğuk Savaş.

Abstract

The Korean War was fought between the USSR and the USA, which were the significant forces of the Cold War. It emerged due to the rivalry that existed between the USSR and the USA. These two forces shared their trumps in the Korean War, which lasted between 1950-1953. In the research, it was endeavored to study the reflections of the said war on the Turkish public, using archive documents and the findings obtained in the 1952 Vatan Newspaper. It aimed to explain the heroism of the Turkish soldiers in the Korean War and their experiences. Information about Turkish-American relations in this period was given as an outcome of the obtained data. Turkey's steps towards taking part on the American side and becoming a NATO ally, archival documents, and research works during the period of the Cold War, were tried to be elaborated by the document analysis method.

Keywords: USA, Press, Korean War, USSR, Cold War.

Giriş

Kore dağlık bir yarımadanın kuzey-güney doğrultusunda şekillenen Uzakdoğu'da bir ülkedir. Dünya üzerinde 34-43 kuzey paralelleri ve 124-130 boylamları arasında yer almaktadır. Kore'nin kuzeyinde Rusya ve Çin, güneyinde Çin Denizi, doğusunda Japon Denizi ve batısında Sarı Deniz bulunmaktadır. Yarımada'nın toplam yüzölçümü 220.270 km² olup 96.000 km² si Güney Kore Cumhuriyeti topraklarını oluşturmaktadır.¹ Geriye kalan 124.270 km² si Kuzey Kore'ye ait topraklardır. Ülkenin sadece Kuzey Kore ile 238 km²'lik kara sınırı bulunmaktadır.²

¹ Kamil Başoğlu, *Kore'de Türk Muharebeleri*, ATASE Yayınları, Ankara 2012, s. 1.

² İbrahim Güner ve Mustafa Ertürk, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Pegem Akademi, Ankara 2018, s. 395.

Tek kara parçasında, benzer iki farklı ideolojinin ayırdığı bu toplumun sınırı 38. Paraleldir. Kuzey Koreliler toprak bakımından, Güney Koreliler ise nüfus bakımından zengindir.³

Kore'nin hava sıcaklığı bakımından karasal iklime sahip olup yağış yönünden muson iklimine sahiptir. Temelde dört mevsim de yaşanmaktadır. İlkbahar yağışlı ve ılıman, yaz ayları muson etkisiyle nemli ve sıcak geçmektedir. Sonbahar en güzel mevsimi olduğu söylenebilir. Kış mevsimi oldukça soğuk ve kuru geçmektedir.⁴

İklim şartları ve engebeli arazi hayatı zorlaştırmaktadır. Önemli nehirleri; İmjan, Han, Kum ve Yalu'dur. İklim, pirinç tarımına elverişlidir. Ayrıca ülkenin boydan boya yemyeşil olmasını sağlamıştır. Koreliler ada ülkesi olduğundan ötürü deniz ürünlerini tercih etmektedirler. Tarım güney topraklarında yoğun olarak yapılırken, maden ve sanayide kuzey topraklarında yapılmaktadır.⁵

Korelilerin menşeinin Turani ve Moğol ırkından oldukları düşünülmektedir. Dilleri ve fizyonomileri bu yakınlığı belli eder. Genellikle Koreliler dik saçları, çekik gözleri, çıkık yanak kemikleri ile eski Türk topluluklarına benzer niteliktedir. Boyları ortalama 163 cm, saçları gür, sakalları sık ve siyahtır.⁶

Kore dili Moğolca ve Japonca arasında bir lehçedir. Açık ve anlaşılabilir bir dildir. 500 sene kadar önce Kore Kralı Sei-Chong'un Eski Doğu alfabesinden yararlanarak oluşturduğu Kore alfabesinde 11 sesli ve 14 sessiz harf bulunmaktadır.⁷

Kore'de birçok dini inanış vardır. Bunlardan bazıları Hristiyanlık, Konfüçyüs ve Budizm'dir. Memleketin politikasında Konfüçyüs ve Budizm etkilidir. Budizm görkemli mabetleri ile Konfüçyüs ise dini felsefesi ve edebiyatıyla halkı kendine bağlamıştır. Amerikan misyonerlerinin faaliyetlerinin etkisiyle yarım milyon kadar Hristiyanlaşma gerçekleşmiştir. İslamiyet'le ilgilenmelerinde 1950'li yıllarda topraklarında mücadele veren Türk askerlerinin etkisinin önemli olduğu düşünülmektedir.⁸

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya iki blok haline gelmiştir. Sovyetler Birliği ve ABD arasında uzun yıllar sürecek Soğuk Savaş dönemi başlamıştır. Bu iki güç kozlarını öncelikle 1950-1953 yılları arasında süren Kore Savaşı'nda paylaşmıştır.

Savaşın Sebepleri

1945 yılı Mayıs ayında Amerika ile Rusya arasındaki Postdam Konferansı'ndan sonra Sovyetler Uzak Doğu'daki savaşa katılma kararı almıştır. Atılan Atom bombaları sonrasında Sovyetler, Japonlara savaş ilan ederek askerlerini Kore'nin kuzey kesimlerinden 38. paralele kadar ilerletmişlerdir.⁹ Sovyetler Birliği, Kuzey Kore'nin Kuzeyine, ABD ise Güneyine girmiştir.¹⁰

³ Ahmet Azman, 8.Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Kore Savaşı'nın Yeri ve Tarih Eğitiminde Önemi, Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla 2019, s. 4.

⁴ İ. Güner ve M. Ertürk, a.g.e, s. 397.

⁵ A. Azman, a.g.t, s. 4.

⁶ K. Başoğlu, a.g.e, s. 3.

⁷ K. Başoğlu, a.g.e, s. 4.

⁸ A. Azman, a.g.t, s. 4-5.

⁹ Özgür Yıldız ve Ahmet Azman, Şimal Yıldızı Kore'de, Astana Yayınları, Ankara 2020, s. 22.

¹⁰ Mehmet Kürşad Ordu, Amerikan Kamuoyunda Kore Harbi, Berikan Yayınevi, Ankara 2009, s. 44.

Sovyet lideri Stalin; Kore Yarımadası'na komünizmin hükmetmesi durumunda, Asya'daki Amerikan varlığını sarsacağını ve ileri günler için Japonya üzerinde etkisi olacağını düşünmektedir.¹¹

Amerika ve Sovyetler Kore'nin birleştirilmesi için planlarını görüşmek üzere 1945 yılı Aralık ayında Dışişleri Bakanlarının katılımı ile Moskova'da toplanmıştır. Moskova Konferansı'nda alınan kararlar çerçevesinde Kore, bağımsızlığını almış ve iki tarafında komisyonların gözetiminde demokratik seçimler yapılmıştır. 1947 yılından itibaren ABD kongresi tarafından kabul edilen Truman Doktrini ve 1948 yılındaki Marshall yardımları neticesinde, ABD'nin Kore'ye kaynak ayırmaması ciddi tartışma konusu olmuştur.¹²

Amerika, Eylül 1947'de Kore meselesini Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'na taşımış ve kurul hem Amerika hem Sovyetlerin Kore'den çekilmesini aynı zamanda Kore'nin Birleşmiş Milletler himayesinde seçime gitmesine karar vermiştir.¹³

Birleşmiş Milletlerin önerisiyle Güney Kore'de Ağustos 1948'de genel seçim yapılmış ve bu seçim sonucunda Kore Cumhuriyeti kurulmuştur. Kuzey Kore'de de Eylül 1948'de seçim yapılmış ve burada da Kore Demokratik Halk Cumhuriyeti kurulmuştur. İki bölgede de farklı hükümetlerin kurulmasıyla Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 14 Kasım 1947 kararı ile Sovyet ve Amerikan orduları Kore'yi boşaltmışlardır.¹⁴

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Kore, kuzeyi SSCB, güneyi ise ABD işgali altında olmak üzere fiilen ikiye bölünmüştür. Bir yandan ABD-SSCB görüşmeleri, öte yandan BM 'in çabaları, iki Kore'nin birleşmesini sağlayamamıştır.¹⁵ Karşılıklı fikir çatışmaları ve bölgedeki üstünlüğü ele geçirme çabalarından sonra 25 Haziran 1950 yılında savaşın başlamasına neden olmuştur. Adnan Menderes Hükümeti Birleşmiş Milletlerin kararı gereğince Kore Harbi'ne katılma kararı almıştır. 5 Ağustos 1950 tarihinde hükümetin Kore Savaşı ile kararı ülkenin hemen hemen her ilinden alınan telgraflarla onaylanmıştır. Bu destek telgraflarına birkaç tane örnek aşağıdaki gibidir:¹⁶

Hükümetin Kore Savaşı İle İlgili Kararlarını Tasvip Eden Bazı Telgraflar

• 11097 sayılı telgraf

Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara

Birleşmiş Milletler kararı gereğince Kore Harbi'ne Türkiye Hükümetinin 1. olarak yardımı bizlerde gurur ve neşe uyandırmış saygılarımla.

Urfa DP İkinci BSK Fethi Kar Koyunlu

• 11516 sayılı telgraf

Sayın Menderes Başbakan Ankara

Dünya emniyetini korumak için hükümetimizin Kore hakkında aldığı kararı halkımız yerinde bulur hürmetlerini sunar.

DP Keleş Buçak Bşk Hurşit Keskini

¹¹ Ö. Yıldız ve A. Azman, *a.g.e.*, s. 22.

¹² M. K. Ordu, *a.g.e.*, s. 44-45.

¹³ Ö. Yıldız ve A. Azman, *a.g.e.*, s. 23.

¹⁴ K. Başoğlu, *a.g.e.*, s. 2-3.

¹⁵ Cüneyt Güven, *Sebepler ve Sonuçlarıyla Kore Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2007, s. 90-99.

¹⁶ Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA) Dosya No:17-98-34, Tarih:05.08.1950., *Hükümetin Kore Savaşı İle İlgili Kararlarını Tasvip Eder Telgraflar*.

- 11254 sayılı telgraf

Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara

Bazı kimselerin menfi propagandalarına rağmen Kore Harbine Amerika'dan sonra askeri yardım gönderme şerefini kazanan kararınız milletin hissiyatına tamamen tercüman olmuştur. Saygılarımızla.

Turhal Demokratları

- 11212 sayılı telgraf

Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara

Kore'de Dünya hürriyetini tehdit eden mütecavize karşı alınan tarihi kararınızla kahramanlığımızın bir daha tarihlere geçmesine sebep olacağınızdan emin olarak hükümetimizi candan tebrik ederiz.

Bedikoyu Demokratları

- 11244 sayılı telgraf

Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara

Dünya barışı uğrunda ve bütün insan topluluğunun selamet ve refahı için Kore'ye asker gönderme hususundaki çok isabetli kararınızdan dolayı hükümeti tebrik eder, köyümüzün demokratları adına bağlılığımızı arz ederiz.

Pınarhisar Bucağı Cevizlik Köyü Demokrat Parti Ocak Başkanı Şakir Aslan

- 11144 sayılı telgraf

Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara

Kore tecavüzüne karşı hükümetimizin aldığı tarihi kararı harfiyen tasvip eder bu kararı kötölemek isteyen moskof yardakçılarının gözlerinde ki kızıl maskeyi indirmenizi saygı ile arz eder hürmetler sunarız.

Kayseri bez fabrikası işçileri adına baş mümessil Süleyman Güllü

- 11917 sayılı telgraf

Bay Adnan Menderes Ankara

Bizim ve bütün dünyanın iki çerçeveye ayrılmamıza binaen hükümetimizin evvelinden almış olduğu kararı biz Akçabat Demokrasi ve İşçi Çiftçileri şükranla karşılar yeni hükümetimizin gereken herhangi emrine amadayız saygılar.

Hasan Oğlu Ahmet Hurmacı

- 11915 sayılı telgraf

Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara

Kore'ye yapılan askeri yardımla dünya sulhunun bekası ve tarihçe müsellen olan mertliğimize güzel bir örnek teşkil eden yerinde kararınız çevremizde hayranlıkla karşılanmıştır. Demokrat hükümetinin her zaman ve işte olduğu gibi bu azimli kararı bütün kalbimizle tasvip eder hürmetlerimizi sunarız.

Gelibolu İlçesi Evreşe Bucağı Demokratları Namına Hasan Rekan

- 12102 sayılı telgraf

Ankara Sayın Başbakan Adnan Menderes

Selamlarımızı sunarız biz 93. ve Balkan Muharebelerinde aziz ve güzel topraklarımız için kanlarını döken ve çarıkclarını kızartıp yiyen o aziz Türk çocuklarının evlatlarıyız biz de onlar gibi vatanımız için kırmızı kanla ay yıldız kadar donatılan bayrağımızın altında kanımızın son damlasına kadar hep birlikte akıtacağımıza evvel Allah söz veriyoruz.

Tokat

• Savaşın silahlı askeri birliğinin sevki hakkındaki kararınızı candan tebrik eder bunu tetkik ederlere tevbihleriz. O sözlerimizi bitirirken saygılarımızı sunarız.

Tokat Merkez İlçesi Gençlik Adına No 97.Kasap Sevki Üstündağ''

Görüldüğü üzere Türkiye’de ki özellikle Demokrat Parti Teşkilatları Başbakan Adnan Menderes’in kararını desteklemektedir. Burada birkaç örneğini verdiğimiz destek telgraflarının sayısı çoktur (bkz EK1).

1952 Yılında Kore Savaşı’na Türk Kamuoyuna Görünümü

1952 yılında savaşın iyice şiddetlendiği ve Türk birliklerinin cephelerde önemli yeri olduğu anlaşılmaktadır. Vatan Gazetesi’nin 5 Ağustos 1952 tarihindeki haberinde **“Kore’de hücumlar yeniden şiddetlendi”** başlığı atılmıştır. Birleşmiş Milletler uçakları Kuzey Kore başkenti Piyongyang yakınlarında ki askeri genel karargahına taarruz ettiği Amerikan hava gücü komutanlığı tarafından açıklanmıştır. Taarruzların en yoğun olduğu yerde Türk birliklerinin bulunduğu göze çarpmaktadır.¹⁷

10.08.1952’de **“Kore’de hava çarpışması”** başlıklı haberde;

“Bu hafta içinde Kore’de cereyan eden iki taraf tepkili uçaklar arasındaki çarpışmalarda müttefik harp uçağı kaybedilmediği bugün Uzakdoğu müttefik hava kuvvetleri genel karargahından açıklanmıştır. Buna mukabil düşman 18 MİG uçağı kaybetmiş ve ayrıca 19 tepkili kızıl uçak hasara uğramıştır. Hava gücünün haftalık raporunda bu netice için -hava harbinde en büyük haftalık zaferlerden biri-denilmiştir.” şeklinde ifade edilmiştir. Haberin detayında müttefiklerin harp hava kuvvetleri gücünün etkili olduğu görülmüştür.¹⁸

Kore’de savaşanların yanında esir düşenlerde vardır. Hem Güney Kore hem de Kuzey Kore taraflarında esiri haberleri basına sıkça yansımıştır. (bkz.Fotoğraf 1)

¹⁷ Vatan Gazetesi, 05.08.1952, s. 3.

¹⁸ Vatan Gazetesi, 10.08.1952, s. 3.

Fotoğraf 1: Kore'de kızılar tarafından esir edilen bir müttefik erine ameliyat yapılıyor.¹⁹

16 Ağustos 1952'de Truman ve Eisenhower gerginliğine yer verilmiştir. Basına yansıyan haberde dünya meselelerini görüşmek üzere; Mr. Dwight Eisenhower'e yaptığı davetin reddedilmesine karşın Başkan Truman, kendisi tarafından Cumhuriyetçi Parti adayına söylenilen bazı şeylerin Eisenhower'i zedelemiş olduğunu ileri sürmüştür. Savaşın uzun sürmesi Amerikan kamuoyunda da ayrılıklara neden olmuştur.²⁰

Kore Savaşı sırasında Türk Amerikan ilişkilerinin üst düzeyde iyi olduğu görülmektedir. Türk askerlerinin yaptığı fedakarlıklar Amerikan generalleri tarafından genellikle madalya ile ödüllendirilmiştir. Türk askerinin üstün başarıları ve fedakarlıkları hem dünya basınında hem de Türk basınında haberlere konu olmuştur.

Fotoğraf 2: Kore'deki tugay doktorumuz Fuad'a, Yokohama'da Amerikan Generali Blackshear Mr. Breyan tarafından madalya veriliyor.²¹

22 Ağustos günü Kore Türk Değiştirme Birliği'nin Pusan'a vardığı haberi gazetede yer almıştır. Basına yansıyan haberde Değiştirme Birliği'ni karşılamak üzere Kore'de ki Türk Tugayı Komutanı Namık Argüç, Birleşmiş Milletler Ordusu'nu temsilen yüksek rütbeli subaylar Güney Kore Hükümeti ve Birleşmiş Milletlere mensup devletlerin siyasi temsilcileri rıhtımda hazır bulunduğu bilgisine yer verilmiştir. Kore Türk Değiştirme Birliği'nin cumartesi günü Pusan'dan cepheye doğru hareket edeceği de Türk basınında haberlere konu olmuştur.²²

¹⁹ Vatan Gazetesi, 10.08.1952, s. 3.

²⁰ Vatan Gazetesi, 16.08.1952, s. 3.

²¹ Vatan Gazetesi, 21.08.1952, s. 3.

²² Vatan Gazetesi, 22.08.1952, s. 3.

Son değiştirme birliğimizin 12 Eylöl tarihinde İzmir'e geldiği bilgisi basına duyurulmuştur. Dünya barışı için Kore'de Birleşmiş Milletler saflarında çarpışan kahramanlarımız Amerikan gemisiyle yurda dölünş yaptıkları bilgisi paylaşılmıştır (**bkz. Fotoğraf 3,4**).

Fotoğraf 3: Kore'den gelen son değiştirme birliğimizin erleri İzmir rıhtımında.²³

²³ Vatan Gazetesi, 13.09.1952, s. 7.

Fotoğraf 4: Kore'den yurda dönen değiştirme birliğimizin sancağı vapurdan çıkarırken.²⁴

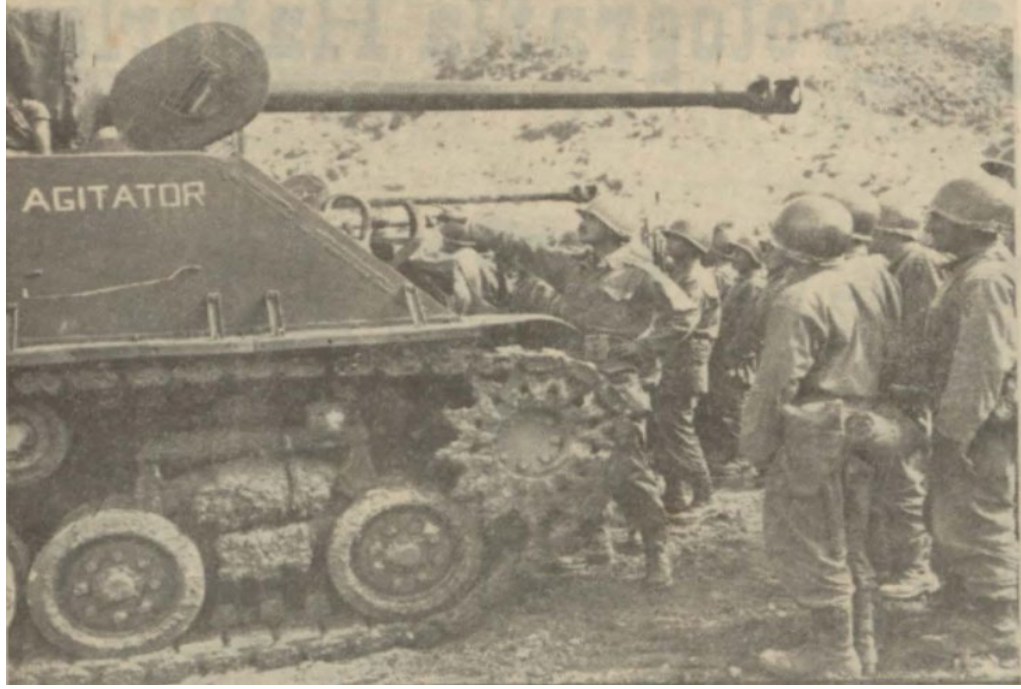
26.09.1952'de **“Türk Tugayından Röportaj”** adlı basına yansıyan haberde, MSB Temsil Bürosu Kore Harp Muhabiri Altemur KILIÇ'ın yaptığı röportajda şu sözlere yer verilmiştir:

“Kore’de ki Türk tugayının, daha doğrusu Kore Harbi’nin tarihinde yeni bir sahife açılıyor. Harbe giden bir Türk subayının veya erinin gözlerinin içine bakmış veya onların havasını teneffüs etmişseniz çok iyi bilirsiniz ki General Herre’nin dediği gibi tugayın yeni mensupları da, kendilerinden evvelkiler gibi ‘Türk savaşçısının uzun ve gıptaya şayan tarihine yeni bir bahis ilave edilmesinde tarihin amansız eline yardım edeceklerdir’ ... Hayır daha doğrusu onlar da bütün Türk savaşçıları gibi tarihlerini bizzat kendileri yazacaklardır.”²⁵

Bu röportajdan anlaşıldığı üzere 1952 yılında Kore Harbi’nde Türk subaylarına ve askerlerine güven artmıştır. ABD ile işbirliği içinde ve karşılıklı olarak harbin gidişatına pozitif katkı sağlamışlardır.

²⁴ Vatan Gazetesi, 13.09.1952, s. 7.

²⁵ Vatan Gazetesi, 26.09.1952, s. 4.

Fotoğraf 5: Bir subayımız, Kore'deki erlerimize Amerikan tankları hakkında izahat veriyor.²⁶

Türkler, Kore'de Amerika ile derin işbirliği içinde bulunmuşlardır. Askeri birliklerimiz Amerika'nın askeri tekniklerinden ve araç gereçlerinden yararlanmıştır. Subaylar Amerikan araç gereçlerini erlere tanıtmışlardır.

Fotoğraf 6: Gerek cephedeki gerekse karargahtaki erlerimiz subaylarla tamamen aynı yemekleri yerler. Tugayın bir de sivil aşçısı vardır. Aşçı Şemsettin BİLEN, Antalyalıdır.²⁷

²⁶ Vatan Gazetesi, 26.09.1952, s. 4

²⁷ Vatan Gazetesi, 26.09.1952, s. 4.

Kore Harbi'nde yemekler ayırım yapılmaksızın hazırlanır ve yenirdi. Subaylar ve erler yemek çeşitliliği konusunda eşit imkanlara sahip olmuşlardır. Lojistik destek ve imkanlar ABD desteği ile sağlanmıştır. ABD ile müttefik olmak Türk askerlerinin savaş sahasında ki ihtiyaç duyduğu imkanların artmasını sağlamıştır.

2 Ekim 1952'de basına yansıyan haberde **“Kore Harbini bitirmek için bir plan hazırlandı”** başlığı atılmıştır. Bütün Birleşmiş Milletler azaları harbe iştirake davet edilecek bilgisi verilmiştir. *“Birleşik Amerika'nın 14 Ekim'de açılacak Birleşmiş Milletler Genel Kurulu toplantısında ortaya atmak tasavvurunda bulunduğu Kore meselesine dair bir planı bugünlerde müttefikleriyle görüşmekte olduğu anlaşılmaktadır.”* şeklinde basında yer almıştır. Bu haber savaşın sonunun yaklaştığının habercisidir. Birleşmiş Milletler aracılığıyla Amerika artık Kore'den çekilmenin hesaplarını yapmaktadır.

Fotoğraf 7: Kore'de halen kızılalarla mütareke görüşmelerinin yapıldığı bina.²⁸

Yukarıda ki 02.10.1952 tarihli fotoğraf ve haberde de görüldüğü üzere barış için çalışmalar sürmektedir. Vatan Gazetesinde verilen bilgiye göre Kore'ye yalnız 16 Birleşmiş Milletler azası (üyesi) asker göndermiştir. *“Kore Savaşı'na henüz fiilen iştirak etmeyen diğer Birleşmiş Milletler azaları da cepheye kuvvet göndermeye çağrılacaklardır.”* bilgisi de barış çalışmalarının habercisidir.²⁹

Haberin devamında yer alan Kore'deki bir esir kampında isyan çıktığı ve 45 esirin öldüğü ve 120 esirin yaralandığı bilgisine de yer verilmiştir.³⁰ Savaşta şehit, gaziler bir de esirler vardır. Esir olan Çinlilere ve Korelilere yapılan muameleler sözlü tarih çalışmaları ile ortaya çıkmaktadır. Yıldız ve Azman'ın Gazi Ahmet Akdağ ile yaptığı sözlü tarih çalışması sonucunda Akdağ'ın esirlerin durumu hakkında anlattıkları şöyledir:³¹

“Gazi Ahmet Akdağ'ın Esir Kampı Anısı

Esir düştüğümde 45 gün (cold) soğuk kampta tuttular. Kamp güneş görmeyen iki dağın arasındaydı. Burada 1000-1500 kadar Amerikalı öldü. Ölenlerin boğazlarına ip takarak çekip çukura atarlardı.

²⁸ Vatan Gazetesi, 02.10.1952, s. 1.

²⁹ Vatan Gazetesi, 02.10.1952, s. 5.

³⁰ Vatan Gazetesi, 02.10.1952, s. 1-5.

³¹ Ö. Yıldız ve A. Azman, *a.g.e.*, s. 123-125.

Biz bir arkadaşımızı kaybettik. Ankara Kırıkkale Hasan Dede Köyü'nden Sıhhiye Eri Veli Atasoy ile birlikte Konya Ilgınlı Hüseyin ismindeki arkadaşımızın ağzından çıkan yarayı tedavi edip bakmamıza rağmen, iyileşemeyerek burada şehit oldu. Buradan bizleri başka bir alana yaya olarak naklettiler. Yeni kampımız sivillerin boşalttığı bir şehir Pyoktong'dır. Yolda bitkin düşenlere ve kaçmaya çalışanlara karşı geride iki silahlı asker gelirdi. Bunların asıl görevleri yolda kalanları öldürmekti. Yolda bitkin şekilde yokuşu çıkamadığı için kalan Amerikalı bir asker gördüm. Bu kişi daha önceden tanıdığım Nekusun idi. Bizler kendisine Nek derdik. Nek ile tanışma sebebim sigara içmediğim için bana verilen Türk sigarasını vermem, o da bana yiyecek verirdi. Nek yere diz çökmüş elleri başının üzerindeydi, askerler öldürecekleri sırada Nek'in ellerinden tutarak kaldırdım. Çinliler elimden almak istediler ama bırakmadım. Belimden çıkardığım kayışı Nek'in kayışına takarak çektim. Kendisiyle birlikte yokuşu çıkarak kampa ulaştık. Esirleri milletlere ayırdılar. Nek'i vermedim. Bir yıl boyunca aramızda kaldı. Bir yıl sonrasında Çinliler ve Birleşmiş Milletler karşılıklı olarak esirlerin isimlerini bildirdiler. Nek, isimler bildirilirken Amerikalı askerlerin arasına gitti. Esirliğin ikinci yılında karşılıklı olarak mektuplaşma başladı. Ben de aileme mektup yazarak durumumdan bahsettim. Mektuplar kontrolden geçirdi. Kötü bir durum yazarsak işkence yapıyor ve hapse atıyorlardı. Kendilerine göre ceza verirdi. Sorgulamada hiçbir bilgi verilmezdi.

Otuz altı aylık esirlik sürecinde kampta kimsenin rütbesi bilinmezdi. Tüm rütbe belirten işaretler savaş sırasında atılmıştı. Subaylarımızı bizler bilirdik. Kampta komünist propagandası yaparlardı. Komünizmi öven dersler verirdi. Propaganda için özel kişiler olurdu. Komutanlarımız kesinlikle sesimizi çıkarmamamızı önerirdi. Bir derste propaganda yapan Çinli ders sonrasında anlamadığınız yer var ise parmak kaldırın talebeler dedi. Talebeler demesi beni çok kızdırmıştı. Parmağımı kaldırınca Üsteğmenim Ali Büyükkirişçi sırtımdan çekiştirdi. Parmağımı gören propagandacı sevinerek yanına çağırdı. Tercümanlar aracılığıyla propagandacıya bizlerin 20 yaşını geçmiş harp esirleri olduğumuzu belirttim. Dersimizi sizden değil komutanlarımızdan alınız dedim. Bu şekilde konuşunca beni kamp komutanının yanına götürüp ifademi aldılar. Tercüman, Rusya'dan getirilen Malik ve Özbekistan'dan gelen Hasan'dır. Ifademi alarak bana 31 ya da 32 günlük hapis cezası verdiler. Hapishane kömür madenleridir. Madene girdikten sonra sağ ve sol tarafında bulunan odalardan birine hapsedtiler. Hasan, tercüman Malik'e göre eziyetçiydi. Malik, İstanbul Atatürk Lisesi mezunudur. Türkleri tanıdığından eziyet yapmaz ve tercüme sırasında da sözleri ılımlı şekilde çevirirdi. Özbek Hasan çevirmeyi sert yapardı. Malik tavla oynamayı severdi. Tavla oynamayı bildiğimden tavlasını koltuğun altına alarak yanıma gelirdi. Tavla oynarken konuşurduk. Malik evli iki kız babasıydı. "Kızlarımın biri lisede diğeri de ortaokulda okuyor." dedi.

Nek, deniz piyadesi ve evin tek oğluydu. Ateşkes sonucu esirliğimiz bitince Tokyo'da görüştük. Anne babası uçakla Tokyo'ya gelmişler. Nek, Didim'e yat ile ziyaretime geldi. Buluşmak için haber göndermiş. Ben kızımın ameliyatı nedeniyle Ankara'da olduğum için görüşemedim. Balat Köyü'nde gazi arkadaşımız Adil Oral ile görüşmüş."

Akdağ'dan elde edilen bilgilere göre Türk esirlerin; güneş görmeyen soğuk kamplarda tutulduğu, esirlerin milletlere göre ayrıldığı, rütbelerin kaldırıldığı, işkence ve hapis cezalarının olduğu, kampta komünist propagandası yapıldığı, komünizmi öven dersler verildiği, tercüman vasıtasıyla iletişim kurulduğu, yabancı esirlerle Türk esirlerin sıcak ilişkiler kurduğu hatta savaş sonrasında da görüştükleri görülmüştür.

11 Ekim tarihinde "**Kore'de Otuz Defa El Değiştiren Tepe**" başlıklı haberde, Güney Kore'de "**Beyaz At**" adlı tepeyi işgal etmeleriyle kazanılan stratejik konumun pek uzun sürmediği bilgisi verilmiştir. Çinliler adeta insan denizi halinde bombalar ve süngülerle şiddetli hücumu geçerek tepeyi ele geçirmişlerdir. Güney Kore kuvvetleri bu durumda tepeyi terk etmek zorunda kalmışlardır. Yaklaşık kırk dakika sonra son derece yorgun olmalarına rağmen Güney Kore birlikleri toparlanıp tepenin yaklaşık 80 metre mesafede bulunan yeni mevzilerinde müdafaaya yerleşmişlerdir.³² Savaş sırasında haberde görüldüğü şekilde anlık değişimler olmuştur. Basın tüm ayrıntılarıyla cepheyle ilgili bilgileri paylaşmıştır.

³² Vatan Gazetesi, 11.10.1952, s. 3.

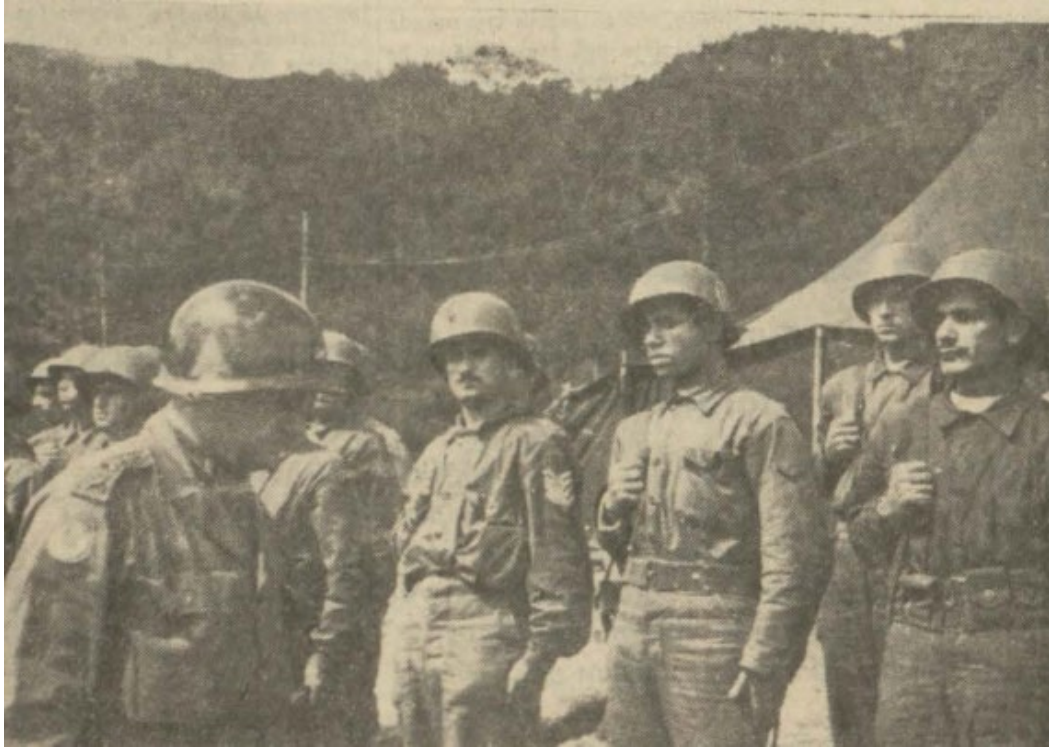
Fotoğraf 8: Kore Savaşları'nda Amerikan donanmasına mensup bir helikopter muharebenin kızgın anında bir yere inmiş vaziyette.³³

11.10.1952 tarihli haberdan anlaşıldığı üzere; ABD Kore Savaşı için tüm teknolojik silah ve araçları kullanmıştır. NATO ve Varşova Mücadelesi olarak bakıldığında Soğuk Savaş'tan çıkıp sıcak cephe hattına doğru bu mücadelenin dönüştüğü görülmektedir.

17 Ekim 1952'de basına yansıyan diğer haberde ise; **“Kore’de, tecavüzü durduracağız”** başlığı ile **“Birleşik Amerika Dışişleri Bakanı Acheson, hakkaniyete dayanan esaslar üzerinde mütareke akdedildiği anda muharebeye son vereceğiz”** sözleri, Vatan Gazetesi’nde yer almıştır. Kore’de barış ve güvenliği yeniden sağlamak için gerektiği kadar mücadele edileceği ve Birleşik Amerika’nın atom, mikrop veya herhangi bir silahla saldırıya geçilmeyeceğini genel kurula resmen teminat vermiş ve anlaşmazlıkları barışçı yollarla çözeceklerini vaat etmişlerdir.³⁴

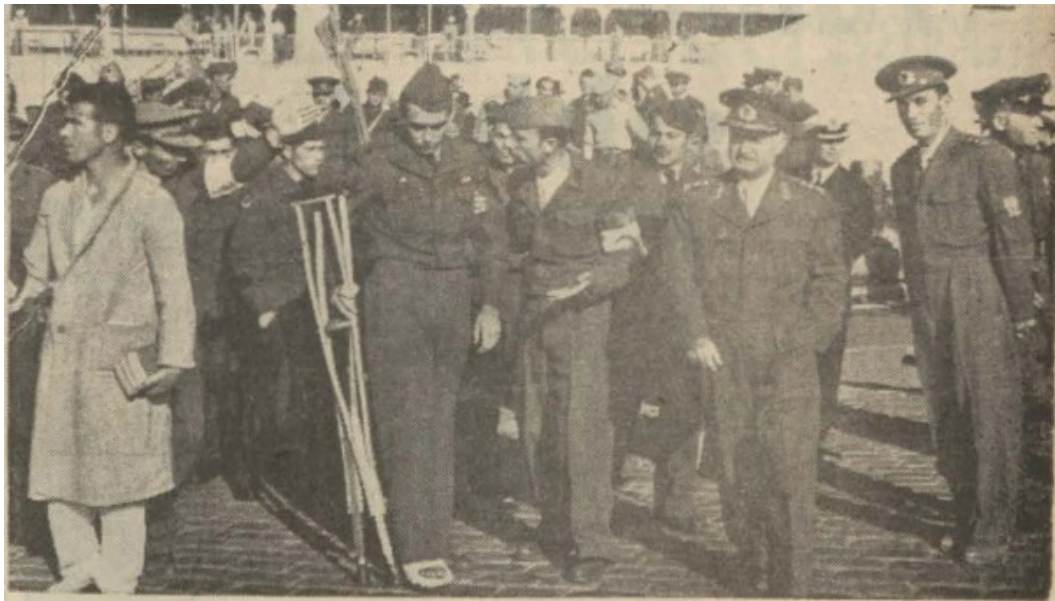
³³ Vatan Gazetesi, 11.10.1952, s. 3.

³⁴ Vatan Gazetesi, 17.10.1952, s. 3.

Fotoğraf 10: Temsil ve İrtibat Heyeti Başkanı Korgeneral Rüştü Erdelhun tugayı teftiş esnasında.³⁵

Yukarıda ki 17.10.1952 tarihli fotoğrafta Kore Savaşı'nda mücadele için oluşturulan tugayı, dönemin Temsil ve İrtibat Heyeti Başkanı Korgeneral Rüştü Erdelhun tarafından denetim yapılırken çekilmiş bir fotoğrafı yer almaktadır.

³⁵ Vatan Gazetesi, 17.10.1952, s. 4.

Fotoğraf 11: Kore'den anavatana dönmekte olan hasta ve yaralı 26 subay ve erimiz dün saat 20'de Amerikan taşıt gemisi –Etergis- ile limanımıza gelmişlerdir. Fotoğrafta kahramanlar vapurdan çıkıyor.³⁶

6 Aralık 1952 Vatan gazetesinin haberi “*Eisenhower Kore’ye gitti ve döndü*” şeklinde basına yansımıştır. Birleşik Amerika Cumhurbaşkanlığı’na seçilen General Eisenhower’ın Kore’de kısa bir inceleme gezisinde bulunacağını Amerikan ordusundan bildirilmiştir. Tarihi tetkik gezisi sırasında cepheyi teftiş ettiği açıklanmaktadır. Kendisine oğlu Binbaşı John Eisenhower eşlik etmiştir.³⁷

Kore Savaşı Soğuk Savaş’ın tüm yönleriyle kendini gösterdiği, Amerika ve Sovyet Rusya’nın karşılaştığı ve dünya dengelerinin yeniden oluştuğu bir savaş olmuştur. Savaş tahmin edilenden uzun sürmüştür. Ateşkes ve mütareke tüm dünyanın beklentisi haline gelmiştir. Bunun sonucunda mütareke imzalanmasıyla Amerikan Başkanı Eisenhower, Dışişleri Bakanı Foster Dulles, Sir Gladwyn Jebb ve Güney Kore Reiscumhuru Syngman Rhee’nin beyanatları şu şekilde olmuştur:³⁸

“Başkan Eisenhower, mütarekenin imzalanmasından bir saat sonra Beyaz Saray’daki odasından mütarekenin manasını Amerikan halkına izah maksadıyla verdiği kısa beyanatta, dünya yüzünde hürriyetin yalnız ve yalnız cesaret ve fedakarlıkla muhafaza edilebileceğinin Kore harbi ile sabit olduğunu ifade etmiştir. Başkan Eisenhower bu beyanatında Doğulu ve Batıların asil bir dava uğrunda el birliği ile savaştıklarını söylemiştir. Birleşmiş Milletlerin önümüzdeki günler zarfında da uyanık bulunmaları lüzumuna işaret etmiş, yabancı bir memlekette hayatlarını feda etmiş olanların hatırasını hürmetle andıktan sonra müstevliyi geri atmanın çok pahalıya mal olduğunu da ilave etmiştir.

Mütareke anlaşmasının imzası müteakip Amerikan Reiscumhuru Eisenhower’ın yaptığı kısa beyanattan sonra konuşan Dışişleri Bakanı Foster Dulles anlaşmanın imzasının Birleşmiş Milletlerin prensipleri olan sadakatinin bir zaferi olduğunu söylemiştir.

Dulles’a göre, Komünistler, mütareke imzalamakla, yurtlarına geri dönmek istemeyen harp esirlerinin Birleşmiş Milletlerce cebren iade edilmeyeceklerine dair ileri sürülen teklifi kabul etmiş olmaktadır. Bunun ilerisi için çok büyük neticeler doğurması muhtemeldir. Foster Dulles mütarekenin tam ve emin bir barış olamayacağını daima uyanık ve hazır bulunulması gerektiğini bu sebepten Kore’deki kuvvetlerin azaltılmasının düşünülmediğini söylemiş ve şunları ilave etmiştir:

Kore’de müşterek ve asil dava uğrunda omuz omuza çarpışmış olan Birleşmiş Milletler askerlerinin bu hizmetleri, asla unutulmayacaktır. Gösterilen fedakarlıklarla vazifemiz sona ermemiştir. Bundan sonra da Birleşmiş Milletlerin barış için maddi ve manevi bütün kaynaklarını seferber etmeleri icap etmektedir. Birleşmiş Milletler her zamanki gibi şimdi de Kore’nin birleştirilmesi davasında azimlidir.

Foster Dulles Amerika’nın İkinci Dünya Harbinden beri bütün davaların siyasi yollarla halledilebileceğine kani olduğunu bu sebepten Kore’nin birleştirilmesi işinin de siyasi görüşmelerle halledilebileceğini ifade ederek Amerika’nın ilerde toplanacak siyasi konferansta bu tezi müdafaa edeceğini ve Kore’nin birleştirilmesini sağlamak için kuvvetiyle gayret sarfından geri kalmayacağını söylemiştir.

Diğer taraftan bu mevzuda konuşan Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri, Kore’de bir mütarekeye varılmakla, Güney Kore’nin memleketin birleştirilmesi için sarf ettiği gayretlerin daha iyi bir şekilde müdafaa edilebileceğini söylemiş bu hususta Birleşmiş Milletlerin üzerine düşen vazifeyi ifaya devam edeceğini belirtmiştir.

³⁶ Vatan Gazetesi, 01.11.1952, s. 3.

³⁷ Vatan Gazetesi, 06.12.1952, s. 1.

³⁸ BCA, *Amerika Cumhurbaşkanı Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Foster Dulles’in, Kore Savaşı ve neticesi ile ilgili gazetecilere verdikleri demeç*, 132/857/6, Tarih:27 Nisan 195?.

Genel Sekreterden sonra Birleşmiş Milletlerdeki İngiliz delegesi Sir Gladwyn Jebb'de gazetecilere verdiği bir beyanatta, bugün elde edilmiş olan kazancın uzun vadeli bir siyasi anlaşma ile takviye edilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Güney Kore Reiscumhuru Syngman Rhee'de bir beyanat vererek, ilerde toplanacak siyasi konferansta Kore'nin birleştirilmesi ve kurtarılması için çalışmalar devam ettiği müddetçe Güney Kore Cumhuriyetinin muayyen bir müddet, mütarekeyi ihlal etmeyeceğini beyan etmiştir.”

Bu beyanatların ardından mütareke 27 Temmuz 1953'de imzalanmıştır. Türkiye savaşta 175 kayıp, 234 esir ve 721 şehit vermiştir. Mütareke sonunda savaştan önce olduğu gibi 38.paralel Kuzey ve Güney Kore arasında tekrar sınır olarak kalmıştır.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünya iki bloğa ayrılmıştır. Sovyetler Birliği ve Amerika arasında yıllarca süren Soğuk Savaş meydana gelmiştir. Bu iki güç kozlarını 1950-1953 yılları arasında Kore Savaşı'nda paylaşmıştır.

Kore Savaşı'nda Amerika Türkiye'ye işbirliği talebinde bulunmuştur. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes Soğuk Savaş ikliminde ABD'yi taraf olarak seçmiştir. Araştırmada başbakanın yaptığı seçimin, özellikle Cumhuriyet arşivinden alınan belgelere bakıldığında Türk kamuoyunca da desteklendiği görülmüştür.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri'nden edinilen bilgiler kamuoyu desteğini göstermiştir. Dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e, ülkenin dört bir yanından telgraflar gelmiştir. Hükümetin almış olduğu karar neticesinde Türkiye'den Kore Harbi'ne gönderilen askeri yardım konusunda, milletimiz tarafından dönemin Başbakanı Adnan Menderes'e tebrik ve destek mesajları içeren telgraflar gönderilmiştir.

Arşiv belgelerinin yanında araştırmada incelenen Vatan Gazetesi'nde Kore Savaşı'na hakkında desteği görülmüştür. Gazeteye yansıyan haberler bu dönemde Türk Amerikan ilişkilerinin üst düzeyde iyi olduğunu göstermektedir. Türk askerinin üstün başarıları ve fedakarlıkları hem Türk hem de Dünya basınında konu olmuştur.

Askerlerin başarıların yanında esir düşen askerlerde gazete sütunlarında yer almıştır. Kore Savaşında Amerika ile karşılıklı pozitif iş birliği yapılmıştır. ABD'nin Türk subay ve askerlerine güveni artmıştır.

Kore harbinde Amerika Türk ordusuna her türlü lojistik destek ve imkânı sağlamıştır. Türkiye bu savaşta ABD'nin yanında yer alarak, Kore halkının büyük bir yıkımdan kurtarmış ve sonucunda NATO'ya daimi üye olmuştur.

Vatan Gazetesi'nin 1952 yılı yayınlarında Kore Harbi'nden haberlere yer verilmiş ve Türk kamuoyu son durumlardan haberdar edilmiştir. Haberleri tugaydan, cepheden, sancaktan, karargâhtan, rıhtımdan fotoğraflarla desteklemiş ve harbi göz önüne sermiştir.

Türk askerinin Kore Savaşında gösterdiği fedakârlıklar günümüzde de Kore Halkı tarafından saygıyla karşılanmaktadır. Kore'de şehit düşen Mehmetçikler için ayrılan “Pusan Türk Şehitliği” yerli ve yabancı ziyaretçilerini günümüzde de ağırlamaktadır.

Kaynakça:**1-Arşiv Belgeleri**

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), *Hükümetin Kore Savaşı İle İlgili Kararlarını Tasvip Eder Telgraflar*, Dosya No:17-98-34, Tarih:05.08.1950.

BCA, *Amerika Cumhurbaşkanı Eisenhower ve Dışişleri Bakanı Foster Dulles'in, Kore Savaşı ve neticesi ile ilgili gazetecilere verdikleri demeç*, 132/857/6, Tarih:27 Nisan 195?.

2-Gazeteler

Vatan, 05.08.1951, s. 3.

Vatan, 10.08.1952, s. 3.

Vatan, 16.08.1952, s. 3.

Vatan, 21.08.1952, s. 3.

Vatan, 22.08.1952, s. 3.

Vatan, 13.09.1952, s. 7.

Vatan, 26.09.1952, s. 4.

Vatan, 02.10.1952, s. 1.

Vatan, 02.10.1952, s. 5.

Vatan, 11.10.1952, s. 3.

Vatan, 17.10.1952, s. 3.

Vatan, 01.11.1952, s. 3.

Vatan, 06.12.1952, s. 1.

3- Tetkik Eserler

Başoğlu, Kamil, *Kore'de Türk Muharebeleri*, ATASE Yayınları, Ankara 2012.

Güner, İbrahim - Ertürk, Mustafa, *Kıtalar ve Ülkeler Coğrafyası*, Pegem Akademi, Ankara 2018.

Ordu, Mehmet Kürşad, *Amerikan Kamuoyunda Kore Harbi*, Berikan Yayınevi, Ankara 2009.

Tuna, Necdet, *Ateşkesin 60'ıncı Yıl Dönümünde Kore Savaşı*. ATASE Yayınları, Ankara 2016.

Yıldız, Özgür - Azman, Ahmet, *Şimal Yıldızı Kore'de*, Astana Yayınları, Ankara 2020.

Azman, Ahmet, *8.Sınıf T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük Dersinde Kore Savaşı'nın Yeri ve Tarih Eğitiminde Önemi*. Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Muğla 2019.

Güven, Cüneyt, *Sebepler ve Sonuçlarıyla Kore Savaşı*, Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Denizli 2007.

EKLER**Ek 1****Hükümetin Kore Savaşı İle İlgili Kararlarını Tasvip Eden Diğer Telgraflar**

- 11200 sayılı telgraf
Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara
Kore'ye yardım kararınızla Türkü ahdına bağlılık bakımından gösterdiğiniz isabetli örnek bizleri mütehassis etti. Tebrik eder hürmetler sunarım.
Trabzon Merkez İlçe Başkanı Mahmut Fandaklı
- 11486 sayılı telgraf
Sayın Başbakan Adnan Menderes Ankara
Sulhün korunması için Türk Anayasası'na ve Birleşmiş Milletler(?) anayasasına uygun olarak Kore'ye yardım için aldığımız karar büyük Türk milletinin bağrından kopan bir karardır. Perşembe akşamı il merkezinden yapılan toplantıda tarihi kararımız görüşülmüş ittifakla tasvip edilmiştir. Büyük asil Türk Milleti sizinle beraberdir.
D.P. Zonguldak İl bşk. Hakkı Hilalci
- 11460 sayılı telgraf
Ankara Sayın Başbakan Adnan Menderes
Bugün toplanan ilçemiz teşkilatına mensup partililer tecavüze uğrayan Güney Kore'ye taahhütlerimiz dairesinde 4500 kişilik bir savaş birliğinin sevkine dair hükümetimizin aldığı kararı hararetle tasvip ve her türlü hatalı siyasetlerine rağmen harici siyasette her mevzuda ve her vechle partimizin kendilerine takviye etmesine mukabil memleketinizi büyük siyasi menfaatler sağlayacağından şüphe olmayan asil kararı vermişlerdir arz ederim.
Lüleburgaz Demokrat Parti ile İdare Kurulu 2. Başkanı Ömer Lütfü Sönmez
- 11008 sayılı telgraf
Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara
Birleşmiş Milletler kararı gereğince Kore harbine Türkiye hükümetinin birinci olarak yardımı bizlerde gurur ve neşe yaratmıştır saygılarımla.
Urfa D.P. Kurtuluş Ocak BSK Memet Okudan
- 11103 sayılı telgraf
Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara
Birleşmiş Milletler kararınca Kore harbine iştiraktan gurur duyan daha birçok şerefli başarılar diler hürmetlerimi sunarım.
Urfa D.P. İhsan Tütüncü
- 11107 sayılı telgraf
Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara
Birleşmiş Milletler camiasında Kore harbine hükümetimizin isabetli kararı bizlerde sarsılmaz bir sevinç yaratmıştır saygılarımla.
Urfa Demokrat Parti İl İdare Kurulu Üyesi Memet Agar
- 11112 sayılı telgraf
Sayın Adnan Menderes Başbakan Ankara
Birleşmiş Milletler anayasasına uyarak son Kore hadisesi üzerine bakanlar kurulumuzun almış olduğu kararı candan tasvip ederiz üstün saygılarımla.
Dokuyucu ve Doktorturucu(?) Kooperatifi Başkanı Kuddusi Akay
- 12349 sayılı telgraf
Sayın Başbakan Adnan Menderes Ankara
Hükümetinizin kominizme karşı Kore'ye askeri ve kuvvet göndermek kararını büyük memnuniyetle karşılırsınız içinizde sinsi fikirler taşıyan memleket hainlerinin er geç cezalarını bulacağını ümit eder her zaman sizinle beraber olduğumuzu bildiririz saygılarımızla.
Salihli Çapaklı Demokratları adına Ali Bacak

- 11783 sayılı telgraf
Sayın Başbakan Adnan Menderes Ankara
Kore Savaşı dolayısıyla yüksek kararınızı harfiyen tasvip eder hilafına yürütülen teşebbüs ve yaygaraları red eder bağlılıkla saygılarımıza sunarız.
D.P. Yeşil Mah. Semt Ocağı Baş Vekili Dursun Durmaz
- 11669 sayılı telgraf
Ankara Sayın Başbakan Adnan Menderes
Kore'ye askeri yardım hususunda aldığınız tarihi kararı küçümseyerek bunu bir politika oyunu haline koymak isteyen bazı kimseler Milli Birliği rencide edecek tarzdaki neşriyatları ile efkârı umumiye kendi aleyhlerine hazırlanmaktan öteye geçemezler çünkü asıl Türk Milletinin hürriyet düşmanı kızıl zihniyetle her zaman her yerde mücadele azmi katıdır kararınızı tenkit edenler 14 Mayıs imtihanından geçtikleri halde bu hususa hiç bir şey öğrenmemiş olanlardır insanlığın tam ve katı hürriyeti uğrunda her zaman ölmeye hazırız saygılarımızla.
Maden Demokratları adına Alaettin Ertaş
- 12148 sayılı telgraf
Sayın Adnan Menderes Başbakan
Kurulumuz hükümetimizin Kore meselesinde almış olduğu kararı tasvip eder.
Tekirdağ Merkez İlçe Kurulu
- 11877 sayılı telgraf
Ankara Yüce Başbakan Adnan Menderes
Kore'ye asker göndermek üzere almış olduğunuz karar millet vatan için hayırlı olması şüphe edilmez olduğu harici siyasetimizin değişmesi olduğunu teyit ettiğinize derin şükranlarımızı sunarız.
Of Demokratları Adına Dursun Ali Ramoğlu
- 12160 sayılı telgraf
Sayın Başbakan Adnan Menderes Ankara
Birleşmiş Milletler aktına sadakatımızı Kore'ye askeri yardım kararınızı teşvik eder kızıl emellerine kıymet edenler hakkında umumiye kararında müttefik olduğumuzu arz eyleriz.
Göre Demokratları Adına Başkan Mustafa Sağlam
- 12065 sayılı telgraf
Dünya sulhunu koruması için Kore'ye fîli yardıma hükümetçe verilen kararın yerinde olduğunu Ordu Kiraz Limanı Mahallesi halkı namına tebriklerimi sunarım.
İhtiyar Kurulundan Bilal Yeşilbucak

İHSAN ŞERİF'İN (SARU) ÇOCUKLARA TARİH-İ OSMANİ ADLI DERS KİTABINDA TARİH ÖĞRETİMİ

*History Teaching in The Textbook Titled "Ottoman History for Children"
Written by İhsan Şerif (Saru)*

Fatih Demirel – Kadriye Aşık

Prof.Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye - Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye
e-mail: fatihdemirel@uludag.edu.tr – kadriyedemirel1994@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2098-4786 – 0000-0003-1942-6645

Near East Historical Review

12/3, July / Temmuz 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi

Received Date - Geliş Tarihi : 12.06.2022

Accepted Date - Kabul Tarihi : 08.07.2022

Pages - Sayfa : 313 - 328

doi : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.62927>.

Citation - Atıf : Fatih Demirel – Kadriye Aşık, “İhsan Şerif’in (Saru) Çocuklara Tarih-i Osmani Adlı Ders Kitabında Tarih Öğretimi”, *Near East Historical Review*, 12/3, July, 2022, pp. 313 – 328.

İHSAN ŞERİF'İN (SARU) ÇOCUKLARA TARİH-İ OSMANİ ADLI DERS KİTABINDA TARİH ÖĞRETİMİ*

History Teaching in The Textbook Titled "Ottoman History for Children"
Written by İhsan Şerif (Saru)

Fatih Demirel – Kadriye Aşık

Prof.Dr., Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye - Bursa Uludağ Üniversitesi, Türkiye
e-mail: fatihdemirel@uludag.edu.tr – kadriyedemirel1994@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-2098-4786 – 0000-0003-1942-6645

Öz

II. Meşrutiyet Dönemi'nde eğitim alanında çeşitli reformlar tasarlanmıştır. Bu tasarımlardan biri 1913'te ilköğretimi yeniden düzenleyen kanundur. Kanunla ilkokullar ve ortaokullar birleştirilerek altı yıl süreli yeni bir yapı oluşturulmak istenmiştir. Yeni yapılanma ile birlikte öğretim programları da yeniden düzenlenmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde gerçekleşen düşünce alanındaki değişim eğitim-öğretim faaliyetlerini etkilemiştir. Okulların öğretim programlarındaki düzenlemeler ders kitaplarındaki değişimi beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada İhsan Şerif (Saru) tarafından 1915 (R. 1331) yılında ibtidailerin devre-i mutavassıta sınıflarında okutulmak üzere yazılmış olan "Çocuklara Tarih-i Osmanî" adlı ders kitabı incelenmiştir. Bu çerçevede, II. Meşrutiyet Dönemi'nde ibtidailerdeki tarih öğretimi hakkında değerlendirmeler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İhsan Şerif (Saru), Çocuklara Tarih-i Osmanî, Osmanlı'da Tarih Öğretimi, II. Meşrutiyet.

Abstract

Various reforms were designed in the field of education during the Second Constitutional Era. One of these reforms was the law reorganizing primary education in 1913. It was desired to create a new structure for six years of education by merging primary and secondary schools by means of the law. The curricula were also rearranged with the new reforms. The change in the field of thought in the Second Constitutional Era affected the educational activities. The regulations in the curriculum of the schools brought about the change in the textbooks.

In this study, the textbook titled "Ottoman History for Children" which was written as a source book to be taught in primary schools by İhsan Şerif (Saru) in 1915 has been examined. In this context, evaluations about the history teaching in primary schools in the Second Constitutional Period have been carried out.

Keywords: İhsan Şerif (Saru), Ottoman History For Children, History Teaching In Ottoman, Second Constitutional.

Giriş

Öğretim materyallerinden en önemlisi sayılan ders kitaplarının hazırlanması ve düzenlenmesi eğitim modernleşmesi sürecinde hep gündemde olmuştur. Ders kitapları genel itibarıyla kültürel ve toplumsal değerleri aktaran, bireylerin entelektüel olarak gelişmesinin başlangıcı sayılabilecek bir araçtır.¹

* Bursa Uludağ Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsünde, Prof. Dr. Fatih Demirel danışmanlığında Kadriye Aşık tarafından hazırlanan, "II. Meşrutiyet Dönemi İbtidai Mekteplerinde Okutulan Bir Tarih Ders Kitabı Örneği (Çocuklara Tarih-i Osmanî)" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

¹ Arzu Meryem Nurdoğan, "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi", *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 3/2, 2014, s. 85.

Osmanlı Devleti'nde modern anlamdaki standart ders kitapları Tanzimat Dönemi'nden itibaren okullara girmeye başlamıştır. Bu dönemde sivil okullar için ders kitabı hazırlama teşebbüsleri olmuştur. Bir süre geleneksel anlayışla hazırlanan kitaplar ve modern manadaki ders kitapları birlikte yayınlanmaya devam etmiştir. 1869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ve 1870 Te'lif ve Tercüme Nizamnamesi modern ders kitaplarının hazırlanmasında ve basılmasında önemli adımlar olmuştur. II. Abdülhamid Dönemi'nde eğitim-öğretimin Maarif Nezareti tarafından belirlenen kitaplarla yapılması büyük oranda sağlanmıştır.²

II. Meşrutiyet Dönemi'nde 1913 yılı ve sonrasında ilköğretimin yapısında gerçekleştirilmek istenen değişim ders kitaplarına da yansımıştır. Değişimle topluma, siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda fikirler kazandırma hedeflenmekle birlikte eğitim-öğretimi kolaylaştırmaya dönük amaçlar gerçekleştirilmek istenmiştir.³

Osmanlı Devleti eğitim kurumlarında 19. yüzyıla kadar bilimsel geçerliliği olan bir tarih eğitimi görülmemektedir. Tarih okuyuculuğu, anlatıcılığı, yazıcılığı nakilci veya hikâyeci tarzdan öteye gidememiştir.⁴ Tanzimat Dönemi'ne gelindiğinde sıbyan mektepleri, Avrupa'daki modeller göz önüne alınarak, din ve ahlak konularının yanında pratik hayata yönelik bilgilerin de kazandırıldığı kurumlar haline getirilmeye çalışılmıştır.⁵ Sıbyan mekteplerinin programındaki değişiklikler Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'ne (1869) kadar gerçekleşmemiş olsa da bir üst kademe olan rüşdiye mekteplerinde 1850 sonrasında tarih öğretimine doğrudan yer vermeye başlanmıştır. Dönemin Mekatib-i Umumiye Nazırı Kemal Efendi gelişip çoğalmakta olan rüşdiyelerin ders programında önemli değişikliğe gitmiştir. Yeni ders programında yer alan peygamberler tarihi, Osmanlı tarihi ve dünya tarihi dersleri ile tarih öğretimi rüşdiye mekteplerinde doğrudan planlanmıştır.⁶

1869 Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ile sıbyan mekteplerinde muhtasar tarih-i Osmani dersinin, rüşdiyelerde tarih-i umumi ve tarih-i Osmani derslerinin okutulmasına karar verilmiştir.⁷ Böylece tarih dersi sıbyan mektepleri öğretim programına da girmiştir. Nizamname sonrasında, tarih dersleri rüşdiye mekteplerinin üçüncü ve dördüncü sınıflarında yer almıştır. II Abdülhamid Dönemi'nde çeşitli öğretim kademelerinde okutulan tarih derslerinde değişiklikler olmuştur. 1 Eylül 1892'de hazırlanan yeni programa göre rüşdiyelerde tarih dersi olarak sadece tarih-i Osmaniye yer verilmiştir. Rüşdiyelerin eğitim süresinin üç yıla indirilmesinden sonra tarih dersi ikinci ve üçüncü sınıflarda haftada ikişer ders saati olarak belirlenmiştir. İçerik olarak da İslam tarihi ve kısa Osmanlı tarihi okutulmuştur.⁸

II. Abdülhamid Dönemi ders kitaplarında Osmanlı tarihi konuları, kökleri Türklere ve Orta Asya'ya dayanan Osmanlı soyunun, Moğol baskıları sonucu Horasan'dan Anadolu'ya gelmek zorunda kalmalarıyla başlatılmıştır. Ders kitapları genel olarak devlet-haneden merkezli

² Arzu Meryem Nurdoğan, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim (1869-1914)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016, s. 388.

³ Betül Batır, *Geleneksel Eğitimden Çağdaş Eğitime Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2014, s. 222.

⁴ İbrahim Kafesoğlu, "Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik", *Tarih Dergisi*, 13(17-18), 1963, s. 15-16.

⁵ A.M. Nurdoğan, *a.g.e.*, s. 30.

⁶ Muammer Demirel, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 52.

⁷ *Düstur*, Birinci Tertip, C. 2, s. 188.

⁸ Fatma Kaya Doğanay, "Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Dersi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 2011, s. 110.

bir yaklaşımla yazılmıştır. Ders kitaplarının çoğunda Osmanlılık yaklaşımı ön planda tutulmuş olmakla birlikte Türk milliyetçiliğine güçlü vurgu yapan eserler de mevcuttur⁹.

II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki yeni yapılanma¹⁰ ile hazırlanan 1913 müfredatında 1 ve 2. sınıflarda tarih dersine ayrıca yer verilmeyip kıraat kitaplarında İslam, Türk, Osmanlı tarihlerinin önemli isimleri hakkında menkıbelere, hikayelere yer verilmesi yoluyla tarih öğretimi planlanmıştır. Devre-i mutavassıta 1. ve 2. sınıflarında muhtasar Osmanlı tarihi dersi konulmuştur. Ancak konular eski Türklerin tarihinden, Osmanlı Devleti'nin kuruluşu öncesinden başlatılmıştır. Devre-i âliye 1.ve 2. sınıflarda ise muhtasar tarih-i medeniyet ve kurun-ı cedide (yeniçağ) dersine yer verilmiştir.¹¹ Dersin, içeriğine bakıldığında, medeniyet tarihi ve tarih-i umumi olarak isimlendirilen Dünya tarihi konularını içerdiği anlaşılmaktadır.

1. “Çocuklara Tarih-i Osmani” Adlı Ders Kitabı

İhsan Şerif¹² tarafından ibtidai mekteplerin devre-i mutavassıta kısmında okutulmak üzere yazılmış olan *Çocuklara Tarih-i Osmani*, bir Osmanlı tarihi ders kitabıdır. Kitap 29 Nisan 1331 (12 Mayıs 1915) tarihinde basılmıştır. Eser, ilki devre-i mutavassıtanın birinci sınıfında, diğeri ikinci sınıfında okutulmak üzere, birbirini takip eden iki kitaptan oluşmaktadır. Kitabın iç kapağında geçen; “*Mekteb-i ibtidaiyenin devre-i mutavassıta birinci sınıflarında tedris olunmak üzere bilmüşabaka birinci derecede kabul edilmiştir*”¹³ ifadesinden ders kitabının tarih-i Osmani dersi için yazdırılan eserler arasından, müsabaka yoluyla, birincilikle seçildiği anlaşılmaktadır.

Kanaat Kütüphanesi tarafından İstanbul'da basılmış olan kitap, kapak, giriş, konu anlatım ve padişaha övgü bölümü de dâhil olmak üzere 116 sayfadan oluşmaktadır. Fihrist bölümü bulunmamaktadır. Kitabın sonunda Kanaat Kütüphanesi tarafından basılmış yeni mektep kitaplarının fiyat cetveli bulunmaktadır. Bu fiyat cetveline göre incelemiş olduğumuz ders kitabının fiyatı dört kuruştur.

İncelenen baskı eserin ilk baskısıdır. Sonraki yıllarda kitabın ikinci, üçüncü ve dördüncü baskıları yapılmıştır. Karşılaştırıldığında diğer baskıların çok küçük farklar dışında neredeyse ilk baskının aynısı olduğu anlaşılmaktadır.

İhsan Şerif, önsöz mahiyetindeki, “*Muallim ve Mürebbilere ve Herkese*” başlığını taşıyan yazısına “*Ağaç yaşken eğilir.*” atasözü ile başlamıştır. Yazısında milli tarih ve milli terbiyenin önemine değinmiştir. “*Küçüklere kitap yazmak demek, büyük kitapların hacmini küçültmek demek değildir. Belki kabiliyet-i idrak-ı nazar dikkate alınarak, çocuklaşmak, çocuklaşarak*

⁹ A. M. Nurdoğan, a.g.m., ss. 96-98.

¹⁰ 1913 tarihli Tedrisât-ı İbtidâiyye Kanûn-ı Muvakkati ile ibtidâî mektepleri ile rüşdiye mektepleri birleştirilmek suretiyle ilköğretim, altı yıl süreli olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu yapının ilk iki yılı devre-i ula, 3. ve 4. sınıfları devre-i mutavassıta, son iki yılı ise devre-i aliye olarak isimlendirilmiştir. Fatih Demirel, “Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi”, *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25/2, 2012, s. 525.

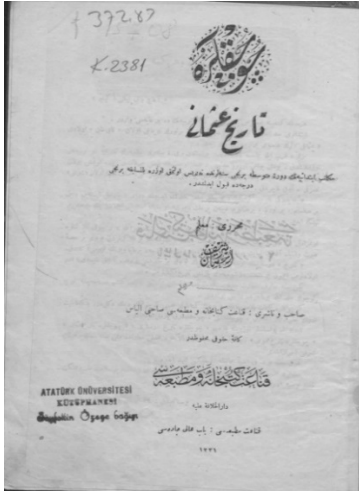
¹¹ B. Batır, a.g.e., s. 210, 211.

¹² Asıl adı Mehmed İhsan'dır. Sultan Abdülmecid döneminde Hazine-i Hümayun Kethüdalığı ve Meclis-i Vala-yı Ahkam-ı Adliye üyeliği yapmış olan Mehmed Şerif Efendi'nin oğlu olarak 1866'da dünyaya gelmiştir. Mekteb-i Tıbbiye öğrenciliği sırasında babasının adına ithafen yazılan İhsan Şerif adını ömrünün sonuna kadar kullanmıştır. Babası gibi Enderun Mektebinde eğitime başlamıştır. Daha sonra gittiği Mekteb-i Tıbbiye-i Şahanedeki eğitimini tamamlamamış ve 5. sınıftan ayrılmıştır. Hususi bir mektep olarak kurulan Numune-i Terakkide başlayan öğretmenliği, sürgün edildiği Urfa'da Rüşdiye mektebinde, akabinde kısa bir aradan sonra yeniden Numune-i Terakkide ve hemen sonra Darülmualliminde devam etmiştir. Bir taraftan tarih öğretmenliğini devam ettirirken diğer taraftan birçok tarih ders kitabı kaleme almıştır. Ders kitaplarının yanında dönemin çeşitli süreli yayınlarında eğitim ve tarihle ilgili pek çok yazı kaleme almıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kâmrân Şerif Saru, *İhsan Şerif Saru Eğitim Hizmetinde Elli Yıl*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1970.

¹³ İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih-i Osmani*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331.

yazmak demektir.” diyerek çocuk kitapları ile büyüklere yazılan kitapların anlatım yönünden farklı olması gerektiğine değinmiştir. İhsan Şerif, belirttiği esaslar çerçevesinde yazmış olduğu, “Çocuklara Tarih Dersleri” “Çocuklara Tarih-i Osmani” “Çocuklara Tarih-i Umumi” adlı eserlerin, Meclis-i Maarifte yapılan müsabakalarda, birincilik aldığını ifade etmiştir.¹⁴

Kitabın sayfaları 21 satırlık düzende basılmıştır. Kitap, 38 ana başlık, 44 adet alt başlıktan oluşmaktadır. Ana başlıklar genel itibariyle padişahlara atfedilmiş olup, başlıkların hemen üzerinde süslemeler bulunmaktadır. Kitapta, yaşanan olaylar, detaya girilmeden, kronolojik olarak anlatılmıştır.

1.1. Ders Kitabında Konu Dağılımı

Çocuklara Tarih-i Osmani adlı ders kitabında konular kısa cümlelerle ve mümkün olduğu kadar sade bir dille ele alınmıştır. Genel itibariyle padişahlar, Osmanlı tarihinin başlıca vakıaları ve şahsiyetleri anlatılmıştır. Ders kitabında, “Tarih-i Osmani” başlığı altında her milletin tarihinin olduğunu ve tarihini bilmesi gerektiğini, Osmanlı tarihinin Kayı Türklerinin Anadolu’ya yerleşmeleri ile başladığını ifade eden kısa bir girişin ardından “Eski Türkler” başlığına geçilmiştir. Bu başlık altında Türklerin ilk yurdunun Asya’nın ıssız çölleri olduğundan, en büyük hükümdarlarının Oğuz Han, padişahlarımızın da Oğuz’un Gün Han ismindeki oğlunun neslinden olduğundan bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra Türklerin özgürlüklerine ne kadar düşkün olduğundan ve hür yaşadıklarından söz edilmiştir.

Bu konudan sonra “Ertuğrul Gazi” başlığı ile Osmanlı padişahlarının her birine ayrı başlık açılmıştır. Başlıklar altında genel itibariyle, padişahların kişiliklerinden, fethettiği yerlerden ve ölümlerinden bahsedilmiştir. Ayrıca her padişahın resmine de yer verilmiştir.

Osman Gazi dönemine başlamadan önce babası Ertuğrul Gazi’nin Selçuklu Devleti’ne olan yardımı ve buna karşılık olarak Selçuklu padişahının Ertuğrul Bey ve maiyetine yaylalar ve kışlaklar vermesi izah edilmiştir. Sonrasında ise dersin asıl konusu olan Osmanlı Devleti tarihine “Sultan Osman” başlığıyla giriş yapılmıştır. Osman Gazi’nin mertliğiyle beyliği adım adım nasıl büyüttüğü anlatılmıştır. Osman Gazi dönemi anlatılırken bir paragrafta “*Osman Gazi bir tekke şeyhinin ‘Mal Hatun’ ismindeki özü ve yüzü güzel kızını sevmiş ve onunla evlenmiş idi. Bu izdivaçtan iki evladı dünyaya geldi. Biri ‘Orhan’ diğeri ‘Murad Hüdavendigar’ idi.*”¹⁵

¹⁴ İhsan Şerif, a.g.e., s. 3.

¹⁵ İhsan Şerif, a.g.e., s. 9.

denilmiştir. Ancak bu bilgide hata yapıldığı aşıkardır. Zira Murad Hüdavendigâr Orhan Gazi'nin oğludur.¹⁶

Osman Gazi ve Orhan Gazi'den bahsedildikten sonra kısaca yeni kurulmuş olan devletin teşkilat yapısına değinilmiştir. Yeniçeri ocağının nasıl kurulduğu ve Alaaddin Paşa'nın katkıları aşağıdaki paragrafta şöyle verilmiştir;

O zamanlar ne mahkeme vardı ne kanun ne nizam. Hatta askerimiz bile yoktu. Bir harp olacak veya bir yere akın edilecek mi; herkesi işinden gücünden alırlar, eline bir silah vererek kavgaya sokarlardı.

Bu pek çirkin idi. İşte Alaaddin Paşa bu uygunsuz hale nihayet verdi.

Bir meclis teşkil etti. Konuştular, görüştüler. İbtida “yeniçeri” namıyla muntazam ve itaatli bir asker ocağı kuruldu. Ve bunlara aylık verildi. Yeniçeriler kışlalarda otururlar, muharebe talimleriyle meşgul olurlardı.

Bu sayede askerlik şanlı şerefli bir meslek oldu.

Yeniçerilerin ilk teşkilatında düşmana atmak ve vurmak için silahları sapan, ok, cirit, şesper, kılıç, balta ve kendilerini korumak için de kalkan idi.

Sonraları barutla atılan top ve tüfek gibi silahlar icat edildi. Bunlar kullanıldı. İlk tüfekleri fitilli idi.

Yeniçeri neferleri, entari, haftan, şalvar giyerlerdi. Haftanın üstünden bellerine kuşak bağlarlar idi. Yürür iken güçlük vermesin diye haftanın eteğini bellerine dolarlardı.

Zabitler haftanın üstüne cebe; ayaklarına çakşır giyerlerdi. Haftan astarsız bir entari idi. Cebe entariden kısa idi. Kolları dirseğe kadar gelirdi.

Neferler, başlarına beyaz keçeden külah giyerlerdi. Bunun arkılığı da vardı. Neferin sırtına kadar sarkardı. Buna “börk” derlerdi. Börkün önünde sarı tenekeden bir “kaşıklık” vardı. Kaşık yoldaşlığı yeniçerilerin indinde pek ehemmiyetli idi. Sonraları birçok şekillerde kavuklar, kolçaklar ve demirden miğferler kullanıldı.¹⁷

Devamında Rumeli'ye geçişe değinilmiş ve ardından üçüncü Osmanlı padişahı Sultan Murad Hüdavendigâr dönemi anlatılmıştır. Bu döneme ait olarak Edirne'nin alınışı, Sırpsındığı Savaşı ve I. Kosova Muharebesi ile Sultan Murad Hüdavendigâr'ın savaş alanında nasıl şehit edildiği izah edilmiştir. I. Murad'ın şehadetiyle alakalı kısım aşağıda verilmiştir;

Padişahımız “Murad Hüdavendigâr” bu orduyu “Kosova” sahrasında karşıladı. Sayıları bizden pek çok idi.

¹⁶ Halil İnalcık, “Murad I”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 156.

¹⁷ İhsan Şerif, *a.g.e.*, s. 13-15.

Ama çok vakit cenklerde çokluk kar etmez. Yüreklerde Allah aşkı, vatan aşkı çok olmalı. Bu aşk ile meydana atılanların karşısında dağlar dayanmaz. İşte Sultan "Murad" da Allah'a sığındı. Bu aşk ile kılıçlar sıyrıldı. Bu ilk büyük ve şanlı meydan muharebemizdir. Cenab-ı Hak bize nusret verdi. Düşman yenildi. Koca sahra leşlerle doldu. Akşama doğru padişah muharebe meydanını geziyordu. Yaralıların içinden biri kımıldadı. Padişaha yaklaşmak istedi. Yanındakiler bırakmadılar. Padişah bırakınız; dedi.

Kahpe Sırlı yılan gibi sürüne sürüne geldi. Padişahın ayağını öper gibi yaptı. Kolunun içinde sakladığı hançeri birdenbire padişahın karnına sapladı. Padişah şehit oldu. "Cennet" te dahi en büyük makamını buldu.¹⁸

Sonrasında Sultan Yıldırım Bayezid anlatılmış ve Ankara Savaşı'na değinilmiş ve Yıldırım Bayezid'in Timur'a esir düşüşü anlatılmıştır.

Ankara'da Yıldırım ile muharebe etti. Lakin muharebenin en şiddetli zamanında Anadolu askeri, beylerinin Timur'un yanında olduğunu bildiler. Pek çoğu o tarafa geçtiler, Yıldırım'ın sadrazamı da oğulları da büyük oğlu da veli nimetlerini ve babalarını bıraktılar öteye beriye kaçtılar. Her taraftan hıyanet görünce, Yıldırım, Timur'un eline esir düştü. Vakıa Timur'dan çok ikram, çok iltifat gördü. Fakat o zamana kadar zaferden zafer atlayan mağrur padişaha bu esaret pek ağır geldi. Yeisinden, kederinden ateşler içinde yana yana sekiz ay sonra hayatı söndü gitti.¹⁹

Devamında Fasıla-i Saltanattan yani Fetret Devri'nden bahsedilmiştir. Bu dönemin bir diğer adı da Eyyam-ı Fetret'tir. On seneyi aşkın devam eden dönemin anlatılmasının ardından yine sırayla bütün padişahlara değinilmiş, dönemlerinde yaşanan önemli vakıa ve şahıslar anlatılmıştır.

Daha önceki yıllarda yazılan Osmanlı tarihi ders kitaplarına bakıldığında zaman zaman bazı padişahlar hakkındaki bilgilerin sansürlendiği görülmektedir. İbtidai mektepler için Ali Nazima tarafından kaleme alınmış olan Osmanlı tarihi kitabında II. Osman, I. Mustafa, I. İbrahim, IV. Mehmed, II. Mustafa, III. Ahmed, III. Selim ve IV. Mustafa gibi hal edilmiş, şüpheli ölümlere kurban gitmiş ya da patolojik bazı problemlere sahip padişahlar hakkında bir bilgiye rastlanmamıştır.²⁰ İncelemiş olduğumuz kitapta da 1915 yılına kadar tahta geçen otuz beş padişahın ikisinden hiç söz edilmemiştir. Bu padişahlar II. Süleyman ve III. Osman'dır. IV. Mustafa'ya ise ayrı bir başlık açılmamış, "Selim-i Salis, Alemdar Mustafa Paşa" başlığı altında değinilmiştir. Aynı şekilde II. Abdülhamid adına da ayrı bir başlık açılmamış, "Devr-i İstibdat" başlığı altında ele alınmıştır. II. Abdülhamid'in şahsı ve yönetim sistemi kitapta açıkça eleştirilmiştir.

Son olarak kitabın yazıldığı dönem devletin başında olan Sultan V. Mehmed zamanı "Hakanımız" başlığı ile ele alınmıştır. Padişah V. Mehmed hakkında övgülerle olumlu bir profil çizildikten sonra padişaha hayır duası ile kitap bitirilmiştir. Söz konusu bölümde padişahın şöyle bahsedilmiştir;

¹⁸ İhsan Şerif, a.g.e., s. 23.

¹⁹ İhsan Şerif, a.g.e., s. 25, 26.

²⁰ A.M. Nurdoğan, a.g.m., s. 95.

Bugün Osmanlı taht-ı saltanatına ziynet-i bahş olan şevketli, kudretli Gazi Sultan Mehmed Han-ı Hamis Hazretleri bütün mana ve ihatasıyla meşrutiyet-i mübeccelemizin padişah-ı zîşanıdır.

Kalb-i hümayunları nur kadar saftır. Tebaa-i şahanelerine öz evladından ziyade muhabbeti vardır.

Biz; cümlemizde bu mübarek padişahımızı babamız gibi severiz. Ve her zaman kendisine hayırlı dualar ederiz.

*Hemen Cenab-ı Hak zat-ı şahanelerini kaffe-i umurda muvaffak bilhayr buyursun âmin.*²¹

Ders kitabında, padişahların yanı sıra döneme damgasını vuran şahsiyetler de ayrı başlıklar altında incelenmiştir. Bu şahsiyetler sırasıyla; Barbaros Hayrettin Paşa, Tiryaki Hasan Paşa, Köprülü Mehmed Paşa, Fazıl Ahmed Paşa, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa, Fazıl Mustafa Paşa, Baltacı Mehmed Paşa, Damat İbrahim Paşa, Alemdar Mustafa Paşa, Tepedelenli Ali Paşa, Mustafa Reşit Paşa ve Gazi Osman Paşa'dır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'ya ise ayrı bir başlık açılmamış; ancak "Mısır Meselesi, Sultan Mahmud" başlığı altında ondan bahsedilmiştir. Bu kişilere açılan başlık padişahlarındaki gibi ana başlık değil yan başlık şeklindedir. Genel olarak kişiliklerinden, yaptıkları işlerden bahsedilmiş ve ayrıca padişahlarda olduğu gibi onların da temsili resimlerine yer verilmiştir. Devlete yararlı işler yaptığı düşünülen devlet adamları hakkında oldukça olumlu değerlendirmelere yer verilmiştir. Örneğin Tepedelenli Ali Paşa'nın ders kitabındaki ele alınış biçimi aşağıdadır.

Tabiat; zaman zaman içimizden mesela Köprülü, Alemdar, Mehmed Ali gibi öyle metin, şeci, azimperver kimseleri meydana çıkarmıştır ki bunlar hatta elifbayı dahi bilmedikleri halde çok bilenlerin yapamadıkları, yapamayacakları büyük, büyük işlerle uhdesinden gelmişlerdir. İsimlerini tarih sahifelerine geçirmişlerdir. Bunlardan biri de "Tepedelenli Ali" Paşadır.

Ali Paşa Tepedelen'li bir beyzadedir. Cesaretiyle, icraatındaki şiddetiyle meşhurdur. İbtida Tırhala mutasarrıfı sonra Yanya valisi olmuştu. Şöhreti her tarafta duyulmuştu. Hüküm sürdüğü yerlerdeki mal, mülk, can, hepsi kendinin demek idi. Fakat devletimiz Ruslarla muharebe ederken hem kendinin hem oğullarının büyük büyük hizmetleri görülmüştü. Rumlar Tepedelenli'den pek ziyade korkarlardı.

Ali Paşa'nın huzuruna çıkmak şöyle dursun, ismini işittikleri zaman yerlerinde donar kalırdılar. Rumlar isyanlar, kanlı ihtilaller meydana getirerek Avrupalıların merhametlerini celb etmek, onların yardımıyla bizden ayrılıp ayrıca hükümet teşkil eylemek isterlerdi. Lakin Ali Paşa'nın korkusundan hiçbirini yapmaya cesaret edemezlerdi. Bu defa büyük bir Rum papazının devletimiz aleyhinde yazdığı bir mektubu ele geçirmişti.

Huzuruna getirtti: Papaz Efendi şu mektubu okuyunuz, içinde ne yazılı ise bize anlatınız dedi. Papaz kendi yazısını ve altında imzasını görünce korkusundan canı sıkıyordu.

²¹ İhsan Şerif, a.g.e., s. 116.

O zaman Sultan Mahmud'un bir "Halet" Efendisi vardı, şeytana benzerdi. Padişah bu yadigârı çok sever bir sözünü iki etmezdi. Halet Efendi bu teveccüh sayesinde bütün valileri haraca kesmiş idi. Hepsinden aylık, yıllık, hediye, para her şey alırdı. Bunların arasında Tepedelenli de var idi. Halet Efendi bir defa Tepedelenli'nin zenginliğine nazaran hediyelerini az görmüş daha birçok şeyler istemiş idi. Tepedelenli kızmış istediğini vermedikten başka her sene mutad olan hediyesini de kesmiş. Bunun üzerine araları açılmış. Padişaha, gece gündüz Ali Paşa aleyhinde söyleye söyleye nihayet padişah kendisini fermanlı etmiş. Çoluğunu çocuğunu Bursa'ya nefi ettirmiş idi. Ve günahları olmaksızın o zavallıları orada kestirmiş idi. Ali Paşa da "Yanya" Kalesi'ne kapandı. Askerimize karşı dayandı. Nihayet iki sene kadar muhasaradan sonra kumandan kendisine canına ilişmemek şartıyla teslim olmasını teklif etti. Ali Paşa kabul etti. Teslim oldu. Fakat Halet Efendi herhalde Ali Paşa'nın idamını arzu ettiğinden verilen sözde durulmadı. Kafası kesildi. İstanbul'a getirildi. Bab-ı Hümayun üzerinde günlerce ahaliye seyrettirildi.²²

1.2. Ders Kitabında Harita Kullanımı

Eserde harita ve resimler sıkça karşımıza çıkmaktadır. İhsan Şerif'in yazmış olduğu Çocuklara Tarih-i Osmani adlı kitapta 14 adet harita bulunmaktadır. Bu haritaların bir kısmında sadece devletlerin ve beyliklerin sınırları gösterilmiştir. Haritaların yalnız birinde ölçek çubuğu ve lejant kullanılmıştır. Aşağıda, eserde kullanılan haritalardan örnekler verilmiştir.

Harita 1

Çocuklara Tarih-i Osmani eserindeki Hüdavendigâr Gazi devri haritası²³

²² İhsan Şerif, a.g.e., s. 92-93.

²³ İhsan Şerif, a.g.e., s. 23.

I. Murad Dönemini gösteren yukarıdaki haritada herhangi bir ölçek çubuğu, yön oku ve harita anahtarı bulunmamaktadır.

Harita 2

*Çocuklara Tarih-i Osmani eserindeki Fatih devri haritası*²⁴

321
NEAR
EAST
HISTORICAL
REVIEW
12 / 3
July
2022

II. Mehmed (Fatih) Dönemi'ni gösteren yukarıdaki haritada ise bir işaretler kutusu bulunmakta olup içerisinde haritanın ölçek çubuğu da bulunmaktadır. Kitapta yer alan 14 adet haritadan sadece bu haritaya ölçek çubuğu konmuştur. Yön okuna ise haritaların hiçbirinde yer verilmemiştir.

Kitaptaki haritalar incelenirken dikkat çeken bir başka husus da “Karadeniz”, haritaların hepsinde “Karadeniz” olarak yazılmışken, sadece Fatih Devri’ni gösteren haritada “Bahr-i Siyah” olarak yazılmıştır.

1.3. Ders Kitabında Resim Kullanımı

İncelediğimiz ders kitabında resimlerden sıkça yararlanılmıştır. Eserde, padişah resimlerine, üst düzey devlet yöneticilerinin resimlerine, devlete faydası dokunan bazı şahısların resimlerine, çeşitli nesnelerin resimlerine (silah, zırh başlığı, börg...), temsili resimlere (selam veren yeniçeri neferi, baş falakacı, kul kethüdası...), mekân resimlerine (Bursa şehri, Edirne’nin manzara-i umumisi, Sultan Ahmed Cami-i Şerifi...), olay (Kosova Meydan Muharebesi, Mısır Seferi, Revan Seferi...) resimlerine yer verilmiştir. Kitapta ağırlıklı olarak padişah ve devlet yöneticilerinin resimleri kullanılmıştır. Kitapta yer alan resimlerden örnekler aşağıda verilmiştir.

²⁴ İhsan Şerif, a.g.e., s. 34.

Resim 1

*Sultan Osman Gazi*²⁵

Resim 2

*Sokullu Mehmed Paşa*²⁶

Resim 3

*Baş Falakacı*²⁷

Resim 4

*Türk Silahları*²⁸

²⁵ İhsan Şerif, *a.g.e.*, s. 8.

²⁶ İhsan Şerif, *a.g.e.*, s. 48.

²⁷ İhsan Şerif, *a.g.e.*, s. 14.

²⁸ İhsan Şerif, *a.g.e.*, s. 5.

Resim 5*Bursa Şehri*²⁹**Resim 6***Mohaç Meydan Muharebesi*³⁰**1.4. Ders Kitabının Yazımında Kullanılan Üslup**

Eserde yer yer açıklayıcı anlatıma başvurulmuşsa da genel olarak öyküleyici bir anlatım kullanılmış ve bu konuşma üslubu ile yazılmıştır. III. Selim Dönemi'ni anlatan şu paragrafta bunu görmek mümkündür;

*Selim-i Salis, asilikleri edepsizlikleri kökleşmiş, artık asker değil; milletin devletin başına bela kesilmiş olan yeniçerileri itaate alıştırmak, onları yola getirmek, talim ve terbiye ederek eskisi gibi kanlı canlı yiğitler yetiştirmek isteyen, bunun kıymetini, faydasını anlayan büyük bir padişah'tır. Ancak böyle kökleşmiş fenalıkları söküp atmak için demirden el, çelikten bir yürek ister. Sultan Selim'in eli, yüreği ise pamuktan hafif ve yumuşak idi. O kadar zayıf kalp ile bu kadar eskimiş, dallar budaklar salmış fenalıklar ortadan kaldırılabilir mi?*³¹

Yazar zaman zaman esere kendi duygu ve yorumlarını da katmış, yer yer benzetmelere başvurarak anlatımı kuvvetlendirmiştir. Sultan II. Osman'la ilgili aşağıdaki ifadeler örnek olarak verilebilir.

*Nur topu gibi civan bir padişah idi. Henüz on dört yaşında idi. Lakin büyüklerden çok akıllı idi. Hele hiç korkak değil idi. On yedi yaşında iken ordusunun başına geçti. Lehistan'a gitti. Hotin Kalesi'ni muhasara etti. Birçok hücumlar yapıldı. Fakat kale alınamadı. Çünkü yeniçerilerde ne itaat kalmıştı ne de eski yiğitlik.*³²

Ders kitabında dini ifadeler sıkça kullanılmıştır. Eserlerin önsözlerinde padişaha dua etmek bir gelenek halini almıştır. Osmanlı Devleti'nin yıkılışına kadar okullarda padişah propagandası yapılan dualar incelendiğinde yeknesak bir padişah duası olmadığı göze çarpar. Eserde dua bölümü olup olmayacağı, olacaksa uzunluğu yazarın tercihinin bağlıdır. Bu durum "Bismillahirrahmanirrahim" duası için de böyledir.³³ İhsan Şerif ders kitabına besmele ile başlamıştır, kitabın en sonunda da dönemin padişahı Mehmed Han-ı Hamis'e dua ederek kitabı bitirmiştir. Onun dışında kitapta İslami inançların yer aldığı paragraflar da görmek mümkündür. Örnekleri aşağıda verilmiştir.

²⁹ İhsan Şerif, *a.g.e.*, s. 7.

³⁰ İhsan Şerif, *a.g.e.*, s. 41.

³¹ İhsan Şerif, *a.g.e.*, s. 83.

³² İhsan Şerif, *a.g.e.*, s. 59.

³³ A.M. Nurdoğan, *a.g.m.*, s. 92.

“Orhan, Rumlardan Bursa’yı almış idi. Kutlamak için “Söğüt” e geldi. Babasını ölüm yatağında görünce gözleri dünyayı görmez oldu. Baba oğul sarıldılar sarmaştılar. Bir müddet öyle kaldılar. O sırada melekler geldiler, Osman’ın ruhunu aldılar, ulu tanrısının rahmetine emanet bıraktılar.”³⁴

Yazar, I. Kosova Muharebesi’nden bahsederken de Allah aşkı ve vatan aşkı gibi kavramlara değinmektedir;

“Yüreklerde Allah aşkı, vatan aşkı çok olmalı. Bu aşk ile meydana atılanların karşısında dağlar dayanmaz. İşte Sultan “Murad” da Allah’a sığındı. Bu aşk ile kılıçlar sıyrıldı. Bu ilk büyük ve şanlı meydan muharebemizdir. Cenab-ı Hak bize nusret verdi. Düşman yenildi. Koca sahra leşlerle doldu.”³⁵

Eserde göze çarpan bir diğer unsur ise atasözü ve deyimlere sıkça yer verilmesidir. Eserin ilk cümlesi, önsöz kısmında geçen “Ağaç yaş iken eğilir”³⁶ atasözü olmuştur. “Niğbolu Muharebesi anlatılırken “Yıldırım “Niğbolu” da o gün de şimşek gibi çaktı. Müttefikler ordusunu çil yavrusu gibi dağıttı. O adlı sanlı şövalyelerden biri kalmadı.”³⁷, Fatih’in İstanbul’u fethi anlatılırken “Babalarımız “Su uyur düşman uyumaz” derler. Pek doğrudur.”³⁸ gibi atasözü ve deyimlere yer verilmiştir.

1.5. Ders Kitabında Yenilgilerin Ele Alınışı

Ders kitabında dikkat çeken bir başka konu “yenilgiler” meselesidir. Hasan Ali Yücel, II. Abdülhamid Dönemi’nde tarih müfredatının programda yazılı olduğu gibi tam olarak gösterilmediğini, Osmanlı tarihinin gerileme devri ve onu takip eden vaka ve zamanların sükûtle geçirildiğini belirtmektedir.³⁹ II. Meşrutiyet Dönemi’nde yazılmış tarih ders kitaplarında ise yenilgilerden de bahsedildiği anlaşılmaktadır. Çocuklara Tarih-i Osmani’de Osmanlı Devleti’nin kaybettiği savaşlara da yer verilmiştir. Örneğin Kaynarca Muahedesi ve Viyana Bozgunu eserde şöyle ele alınmıştır;

Askerlerimizin, itaati, intizamı hepsi bozulmuş idi. Eski yiğit babalarımız gibi düşmana göğüs gerecek ne kalplerinde kudret ne kollarında kuvvet kalmıştı! Artık böyle kalbi bozuk, ahlakı bozuk haşerat ile harp edilemezdi. Düşmanımız olan Moskoflar ne dedilerse ne istedilerse “pekâlâ” denildi. Sekiz saat içinde hakkımızda en muzır olan “Kaynarca” muahedesi akdedildi (1188).

Bu muahede mucibince Kırım Hanlığı idaremizden çıkacak; başlı başına bir hükümet olacak. Azak Kalesi, Gürcistan, Çerkezistan, Besarabya, Rusya’ya terk olunacak, Eflak ve Buğdan’a imtiyaz, galip düşmana da tazminat namıyla birçok para verilecek idi.”⁴⁰

Avusturyalılarla müsâlaha müddeti bitmek üzere idi. Tazeleyelim dediler. Hatta bunun için ağır hediyeler de gönderdiler. Mustafa Paşa bunlara iltifat etmedi.

³⁴ İhsan Şerif, a.g.e., s. 9.

³⁵ İhsan Şerif, a.g.e., s. 23.

³⁶ İhsan Şerif, a.g.e., s. 3.

³⁷ İhsan Şerif, a.g.e., s. 25.

³⁸ İhsan Şerif, a.g.e., s. 30.

³⁹ Hasan Âli Yücel, *Türkiye’de Ortaöğretim*, Ankara 1994, s. 175.

⁴⁰ İhsan Şerif, a.g.e., s. 82.

“Tekeli” namında bir Macar asilzadesi vardı. Sadrazamın şan ve şeref sevdasından istifade ederek paşayı “Viyana”nın istilasına teşvik etti.

Ordu-yu Hümayun “Viyana”yı iki ay kadar muhasara etti. İmparator ve ailesiyle ahalinin kısm-ı azamı karşı durulamayacağını anlamışlardı. Şehirden kaçmışlardı.

Bu sırada şiddetli ve kati bir hücum ile şehir zapt olunabilirdi. Fakat Mustafa Paşa; yeniçeriler, içindeki malı yağma etmesinler çiğnemesinler diye mahsûrünün teslim olmalarını bekledi.

Lakin iki ayın nihayetinde altmış bin kişilik imdat ordusu geldi. Bu ordu ile mecburi harp edildi.

Ordumuz fena halde yenildi. Sancak-ı Şerif’ten maada tek mil toplarımız, mühimmatımız bayraklarımız düşmana geçti.⁴¹

1.6. Ders Kitabında Milliyetçilik

Ders kitabının giriş bölümünden itibaren sık sık Türklerden, milli terbiyeden bahsedilmiştir. İhsan Şerif Bey milli terbiyenin gerekliliğini kitabın hemen başlangıcında şu ifadelerle ele almıştır;

Her milletin kendine mahsus bir terbiyesi, o terbiyenin de bir gayesi vardır.

İbtidaları ced-i alamız Türklerin, sonraları; bir Türk oymağı olan “Kayı Han” evladı “Osmanlı”ların ananevi bir terbiyeleri var idi.

Bizler, garp ile temasa başladığımız bir zamandan beri, bilerek bilmeyerek tedricen o terbiyeden uzaklaştık. Yavaş yavaş Avrupa medeniyetini, fakat o medeniyetin feyz-i irfanından ziyade kokmuş olan ahlak ve adatını taklide başladık. Akıbet, mükemmel bir garpli olamadığımız gibi, saf ve pak olan “şarklı” lığımızı da elden kaçırdık.

Bu neidüğü belirsiz gidişin, bu bilir bilmez mukallidlik edişin devası, yaşamak isteyen; ben bir Müslümanım, bir Türküm, bir Osmanlıyım diyen bir millet için, o milletin istikbali için pek müthiş bir tehlike idi.

Vakıa mübarek meşrutiyetimizden beri içeriden dışarıdan birçok gâvaile, birçok felaketlere uğradık, ancak “Bin nasihatten bir musibet yeğdir” fehvasınca bu felaketlerden büyük bir hisse-i ibret ve intibah aldık. Nihayet müstakbel vatan evladına “milli” bir terbiye, bir gaye verilmek lüzumunu anladık.

“Tarih” derslerinin terbiye-i milliye bahsinde pek büyük bir hissesi vardır. Ancak şimdiye kadar evlatlarımız için bu maksad düşünülerek yazılmış tarih kitaplarımız yoktur.⁴²

⁴¹ İhsan Şerif, a.g.e., s. 66, 67.

⁴² İhsan Şerif, a.g.e., s. 3.

II. Meşrutiyet Dönemi ders kitaplarında öğrencilerin milli duygularını uyandırmak için çaba sarf edilmiştir. İncelemiş olduğumuz kitapta giriş bölümünün ardından “Eski Türkler” başlığı altında Türklerin en eski yurtlarının Orta Asya ve en büyük padişahlarının Oğuz Han olduğu ifade edilmektedir. Bu başlık altında yazılmış olan bilgiler, kitapta Türkçülük akımının etkilerini göstermektedir. İhsan Şerif Bey kitabında “Eski Türkler” i aşağıdaki ifadelerle anlatmıştır.

Asya'nın geniş ve ıssız çölleri Türklerin en eski yurtlarıdır. Bu yerler mamur değildi. Kimsenin tama'ını celb etmedi. Aman gideyim de buraları zapt edeyim demedi. Türkler böylece hür yaşadı. Hür büyüdü.

Türklerin en büyük padişahı “Oğuz” Han’dır.

Padişahlarımız; “Oğuz” un “Gün Han” ismindeki evladının neslindendir.

Türkler, büyük büyük kabilelere ayrılmış idi. Bugün yalnız Asya’da değil, Avrupa’da dahi bizim cinsimizden milletler vardır.

Osmanlı Türkleri “Kayı Han” oymağından türemiştir.

Türkler oldukça ehemmiyetli bir bilgi devri geçirmişlerdir. Pek mükemmel değilse de bir dereceye kadar güzel şehirler meydana getirmişlerdir. Hatta hükümdarlarından bazılarının heykellerini bile yaptırmışlardır.

Türkler yaradılışlarında halim kimselerdir. Yalnız kimsenin kendilerine ilişmesini, haklarının çiğnenmesini çekemezler.

Türkler ata binmekten, at üstünde cirit atmak, mızrak, kargı kullanmaktan pek hoşlanırlardı. Kullandıkları silahları kendileri yaparlardı.

Ekip biçmek, çiftçilik etmek, bargir, koyun sürülerini yetiştirmek indlerinde pek makbul idi. Suyolları açmayı ve cedvellerin yardımıyla sudan uzak tarlaları sulamayı bilirler idi.⁴³

SONUÇ

Osmanlı Devleti’nde eğitim alanındaki modernleşmeye paralel olarak çeşit eğitim kademeleri için standart ders kitaplarının yazılması Tanzimat Dönemi’nde başlamıştır.

Maarif-i Umumiye Nizamnamesi (1869) ve Te’lif ve Tercüme Nizamnamesi (1870) ders kitaplarının yazılması ve basılması ile ilgili hükümler içermiştir. Sultan II. Abdülhamid Dönemi’nde ders kitaplarının hazırlanması, basılması ve okullarda kullanılması Maarif Nezaretinin kontrolü altında gerçekleşmiştir.

II. Meşrutiyet Dönemi’nde 1913 yılı ve sonrasında ilköğretimin yapısında gerçekleştirilmek istenen değişim ders kitaplarına da yansımıştır. Değişimle topluma, siyasi, sosyal ve ekonomik anlamda fikirler kazandırma hedeflenmekle birlikte eğitim-öğretimi

⁴³ İhsan Şerif, a.g.e., s. 5, 6.

kolaylaştırmaya dönük amaçlar gerçekleştirilmek istenmiştir. Bu doğrultuda müfredat programları yenilendiği gibi mevcut iktidarın denetiminde yeni ders kitapları hazırlanmıştır. II. Meşrutiyet'in başlarında ders kitaplarında Osmanlılık düşüncesi ağır basmaktayken bir süre sonra Osmanlılık fikri tamamen terk edilmiş olmasa da bunun yerini büyük ölçüde Türkçülük fikri almıştır.

Özellikle Balkan Harbi'nden sonra, devlet ideolojisini ve milli değerleri açık ve yoğun biçimde aktarabilmek amacı doğrultusunda tarih derslerinden oldukça fazla yararlanılmak istenmiş ve tarih öğretimine özel bir önem verilmiştir.⁴⁴ O amaca dönük olarak da ders kitaplarının yeniden hazırlanması gerekmiştir. Yukarıda ifade edilenler doğrultusunda hazırlanan ders kitaplarından biri ibtidai mekteplerinin devre-i mutavassıta sınıflarında okutulmak üzere İhsan Şerif tarafından yazılan "Çocuklara Tarih-i Osmani" adlı ders kitabıdır. Dönemin ibtidai öğretim programı incelendiğinde⁴⁵ Çocuklara Tarih-i Osmani'nin, programa uygun olarak hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Dönemin en baskın fikir akımlarından biri olan Türkçülük politikasının izlerini ders kitabında görmek mümkündür. Kitapta çocuklara milli tarih bilinci aşılarmaya çalışılmıştır. Ders kitabında önemli ölçüde harita kullanılmıştır. Bu, tarih öğretiminde harita kullanımının öneminin anlaşılmış olduğunun bir göstergesidir. Ders kitabındaki konu dağılımı, önceki dönemlerde hazırlanan kitaplarla benzerlik göstermekle birlikte, daha önce ele alınmayan konulara yer verilmiş olması farklılaşmanın bir göstergesidir.

KAYNAKÇA

Batır, Betül, *Geleneksel Eğitimden Çağdaş Eğitime Türkiye'de İlköğretim (1908-1924)*, Milenyum Yayınları, İstanbul 2014.

Demirel, Fatih, "Osmanlı Eğitim Sisteminin Modernleşmesi Sürecinde Hiyerarşi", *Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 25/2, 2012, s. 507-530.

Demirel, Muammer, "Türk Eğitiminin Modernleşmesinde Rüşdiye Mektepleri", *Türkler*, Cilt: 15, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 44-60.

Doğanay, Fatma Kaya, "Rüşdiye Mekteplerinde Tarih Dersi", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 25, 2011, s. 107-119.

Düstur, I. Tertip, C. 2.

İhsan Şerif, *Çocuklara Tarih-i Osmani*, Kanaat Matbaası, İstanbul 1331.

İnalçık, Halil, "Murad I", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2020, s. 156-164.

⁴⁴ Konuyla ilgili bkz. İbrahim Caner Türk, *Osmanlı Devleti'nde Tarih Eğitimi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013; Ahmet Şimşek & Fatih Yazıcı, (2013). "Türkiye'de Tarih Öğretiminin Dünyü, Bugünü", *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/8, 2013.

⁴⁵ Maarif Nezareti, Mekatib-i İptidaiye Ders Müfredatı, Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, Matba-i Amire, İstanbul 1329.

Kafesoğlu, İbrahim, “Tarih İlmi ve Bizde Tarihçilik”, *Tarih Dergisi*, 13/17-18, 2011, s. 1-16.

Maârif Nezâreti, Mekâtib-i İptidâiye Ders Müfredatı, Bir ve İki Dershane ve Muallimli Mekteplere Mahsus, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1329.

Nurdoğan, Arzu Meryem, “II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi”, *Türk Tarih Eğitimi Dergisi*, 3/2, 2014, s. 82-111.

Nurdoğan, Arzu Meryem, *Modernleşme Döneminde Osmanlı'da İlköğretim (1869-1914)*, Çamlıca Yayınları, İstanbul 2016.

Saru, Kâmrân Şerif, *İhsan Şerif Saru Eğitim Hizmetinde Elli Yıl*, Milli Eğitim Yayınları, İstanbul 1970.

Şimşek, Ahmet, - Yazıcı, Fatih, “Türkiye’de Tarih Öğretiminin Dünü, Bugünü”, *TYB Akademi Dil Edebiyat ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3/8, 2013, s. 9-32.

Türk, İbrahim Caner, *Osmanlı Devleti’nde Tarih Eğitimi*, Arı Sanat Yayınevi, İstanbul 2013.

Yücel, Hasan Âli, *Türkiye’de Ortaöğretim*, Ankara 1994.

OSMANLI DEVLETİNDE POSTA ISLAHI VE OSMANLI DEVLETİNDE POSTA ISLAHINA DAİR BİR GÖRÜŞ

*An Opinion On Mail Improvement In The Ottoman State And Mail
Improvement In The Ottoman State*

Taner Aslan – Gamze İme

Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkiye - Aksaray Üniversitesi, Türkiye
e-mail: taner0aslan@gmail.com – gamzeimee@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8207-3224 - 0000-0001-9943-085X

Near East Historical Review

12/3, July / Temmuz 2022
e-ISSN: 2717-6363 (Online)
www.nehrreview.com

Article Type - Makale Türü : Research Article / Araştırma Makalesi
Received Date - Geliş Tarihi : 22.06.2022
Accepted Date - Kabul Tarihi : 28.07.2022
Pages - Sayfa : 329 - 348

 : <http://dx.doi.org/10.29228/nehrreview.63144>.

Citation - Atıf : Taner Aslan-Gamze İme, “Osmanlı Devletinde Posta Islahı Ve Osmanlı Devletinde Posta Islahına Dair Bir Görüş”, *Near East Historical Review*, 12/3, July, 2022, pp. 329 – 348.

OSMANLI DEVLETİNDE POSTA ISLAHI VE OSMANLI DEVLETİNDE POSTA ISLAHINA DAİR BİR GÖRÜŞ

*An Opinion On Mail Improvement In The Ottoman State And Mail
Improvement In The Ottoman State*

Taner Aslan – Gamze İme

Prof. Dr., Aksaray Üniversitesi, Türkiye - Aksaray Üniversitesi, Türkiye
e-mail: taner0aslan@gmail.com – gamzeimee@gmail.com
ORCID ID: 0000-0002-8207-3224 - 0000-0001-9943-085X

Öz

Osmanlı Devleti, yabancı devletlere posta taşımacılığına dair bazı imtiyazlar vermiş, ancak zamanla yabancı postalar ekonomik, idari, hukuki ve egemenlik açısından önemli mahzurlar meydana getirmiştir. Yabancı postaların söz konusu zararlarından kurtulmak için bu postaların kaldırılması önemli bir devlet meselesi olarak görülmüş, bu bağlamda birtakım diplomatik girişimlerde bulunulmuş, fakat bir netice alınamamıştır. Şura-yı Devlet bu hususta önemli bir adım atarak aralarında Kara Theodore Konstantin Efendi'nin de bulunduğu Şura-yı Devlet azalarından bir komisyon oluşturmuştur. Bu komisyonun görevi yabancı postaların kaldırılması ve Osmanlı postalarının modernizasyonu üzerinde çalışmalar yapmaktır. Bu bağlamda Kara Theodore Efendi, kaleme aldığı layihada, yabancı postalara karşı alınması gereken tedbirler ile Osmanlı postalarının modernizasyonunun sağlanmasına yönelik öneriler sunmuştur. Çalışmada, Kara Theodore Efendi'nin layihası Osmanlı postalarının modernizasyonu bağlamında değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Posta, layiha, Kara Theodore Konstantin.

Abstract

The Ottoman Empire gave some privileges to foreign states regarding postal transportation, but in time, foreign posts created important drawbacks in terms of economic, administrative, legal and sovereignty. In order to get rid of the said damages of foreign mails, the removal of these mails was seen as an important state issue, in this context, some diplomatic initiatives were made, but no results were obtained. The Council of State took an important step in this regard and formed a commission from members of the Council of State, including Kara Theodore Konstantin. The task of this commission was to work on the abolition of foreign posts and the modernization of Ottoman posts. In this context, Kara Theodore, wrote a report and offered suggestions for the measures to be taken against foreign posts and the modernization of Ottoman posts. In the study, the report of Kara Theodore, was evaluated in the context of the modernization of Ottoman posts.

Keywords: Postal, Report, Kara Theodore Konstantin

1.Giriş

Osmanlı Devletinde yenileşme tarihi içinde II. Mahmud döneminin özel bir yeri vardır.¹ Zira Klasik Osmanlı devlet yapısının modern kurumsal yapıya dönüşmesinin ilk örneğine onun döneminde rastlanmaktadır.² Nezaret adı verilen yeni kurumsal yapılar, yenileşme açısından

¹ Mümtaz Turhan, *Kültür Değişimleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 1994, s. 160 vd; Eduard Engelhardt, *Tanzimat*, Türkçesi Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976, s. 20.

² Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", *150. Yılında Tanzimat*, Yayına Hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992, s. 315.

kiymeti haizdir.³ Posta Nezareti'nin kurulmasından önce Osmanlı Devleti'nde kapitülasyonlar sayesinde devlet eliyle Batılı ülkelere verilen posta hizmetleri genel modernleşmenin önemli bir vasıtası haline gelmiş, böylece bu sahada Batı postalarıyla rekabet edebilecek modern bir posta teşkilatının kurulması için çalışmalara başlanmıştır.

II. Mahmut'un hedefleri arasında haberleşme sisteminde köklü reformlar yapmak da yer almaktaydı.⁴ Bununla ilgili olarak bir Hattı Hümayun yayınlayan padişah, sadrazamı da bu işe memur etmiştir. Bu hatt, devletin yanında, herkese posta hizmeti vermeyi amaçlayan modern posta teşkilatının habercisi olarak değerlendirilebilir.⁵ Postanın modern hale getirilmesi için yapılan bu teşebbüsler, postaya dair önemli bir adım olarak görülebilir.⁶ Bunun için somut adımlar atılarak, hattın ilan edildiği 1832 tarihinde İstanbul-İzmit arasında bir posta yolunun yapımına başlanmıştır. İki yıl sonra da posta taşımacılığı hizmeti verilmiştir. 1834 yılı içinde bu gelişmenin yanında Sadrazam Hüsrev Paşa'nın menzilhaanenin yerine posta sisteminin getirilmesi için faaliyetlerde bulunması, haberleşmenin modernizasyonu için önemli bir adım teşkil etmiştir.⁷

Hüsrev Paşa, 1834 tarihinde hazırlamış olduğu tezkeresinde menzillerin posta usulüne dönüştürülmesini teklif etmekteydi. İstanbul-İzmit güzergâhına ek olarak, İstanbul-Edirne arasında da bu minvalde çalışmaların başlatılmasına yönelik talepler dikkat çekmekteydi. Bu proje hayata geçirilememiş olsa da ilerisi için ümit verici bir başlangıç olarak değerlendirilebilir.⁸ Paşa'nın posta sistemine dair Üsküdar-İzmit posta taşımacılığı projesi de yer almaktaydı. Bu hat üzerindeki menziller kaldırılarak, yol düzenlenerek, modern posta taşımacılığına uygun hale getirilmesi de hedefleri arasındaydı. Bu güzergâh istenilen şekilde dönüştürülürse, hem devletin hem de özel taşımacılığın posta işleri gerçekleştirilmiş olacaktı.⁹

Posta taşıma usulünün modern hale dönüştürülmesi için başlatılan girişimler meyvesini vermeye başlamış, 1839 yılında bu bağlamda Anadolu ve Rumeli'de devlete ait "evrak-ı mühimme"lerin posta usulüne göre naklinin gerçekleştirildiği görülmektedir.¹⁰ Yeni posta usulünün menzil sistemine göre daha yenilikçi olması, yeni usulün yaygınlaştırılmasını intaç kılmış; bu tarihten sonra menzil sisteminin yerini yeni posta usulü almaya başlamıştır. Bunun somut adımı olarak İstanbul-Edirne, İstanbul-İzmir öncelikli olmak üzere, diğer vilayetlerin İstanbul arasında yeni posta ağının kurulmasıyla menzil sistemi kaldırılarak, yeni postacılık yaygın hale getirilmeye başlanmıştır.¹¹ Ancak menzil-ulak sisteminin Posta Nezareti'nin kuruluşuna kadar devletin haberleşmesini gerçekleştirdiği görülmektedir.¹² Hatta söz konusu nezaretin kurulmasından sonra, emanetçiler ve katırcıların yeni sisteme uyum sağlayarak posta dağıtımında görev üstlendikleri söylenebilir.¹³

³ Ali Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, s. 78-79.

⁴ N. Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", s. 143.

⁵ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, S: 3, Ocak 1992, s. 335.

⁶ Nesimi Yazıcı, "Posta Nezareti'nin Kuruluşu", *Çağın Yakalayan Osmanlı*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar IRCICA, İstanbul 1995, s. 39-40; Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005, s. 13.

⁷ Mübahat Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, cilt 2, editör: E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999, s. 601.

⁸ N. Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", s. 335.

⁹ N. Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", s. 336.

¹⁰ M. Kütükoğlu, a.g.m, s. 601.

¹¹ Tanju Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005, s. 11.

¹² Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985, s. 1638.

¹³ T. Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf*, s. 7; Tanju Demir, "Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları", *OTAM*, S: 17, 2006, s. 12.

Osmanlı Devletinin modern posta sistemine geçmesinde, Batılı posta taşıma şirketleriyle rekabet etme isteğinin önemli rolü olduğu söylenebilir. Yabancı postaların Osmanlı Devletindeki varlığı kapitülasyonlar neticesinde ortaya çıkmıştır.¹⁴ Kapitülasyonlarla Batılı devletler, Osmanlı Devletiyle yaptıkları antlaşmalara posta ile ilgili hükümler de koydurtmuşlardır.¹⁵ Bunlar arasında postahane açmak ve işletmek de bulunmaktaydı.¹⁶ Bu kapitülasyonlarla bazı Avrupa devletleri özellikle elçilik postalarını taşımak maksadıyla postahaneler açmışlardır.¹⁷ Ayrıca Avrupa deniz taşıma şirketleri de Türk limanları arasında mektup taşıma imtiyazı elde etmişlerdir.¹⁸

Başlangıçta bir ihtiyaçtan doğan yabancı postaların, zamanla faaliyet alanlarının dışına çıkmaları ile bir güvenlik sorunu oluşturduğu gibi, bir sömürü vasıtası haline gelmesi üzerine Osmanlı Devleti bu postalarla mücadele etmek zorunda kalmıştır.¹⁹ Bu sorun, devletin modern posta sistemini vücuda getirmesinin önemli dayanağını oluşturmuştur. Ayrıca gelişen dünyanın şartlarına ayak uydurmak için kurumsal yapıda düzenlemelerin yapılmasının gerekliliği posta kurumunun da bu kapsama alınmasının diğer bir önemli sebebidir. Bunu sağlamak amacıyla posta hizmetlerinin Batı normlarına göre düzenlenmesi elzem görülmüştür. Dolayısıyla hem Avrupa postalarının ülkemizdeki varlığını sonlandırmak, hem de dünya postacılığında Avrupa postalarıyla rekabet edebilecek modern posta teşkilatı vücuda getirmek kaçınılmazdı. Bu bağlamda postaların modernizasyonu çalışmalarına hız verilmiş, özellikle devlet adamlarından buna dair raporlar hazırlamaları istenmiştir.

Özellikle posta alanında yapılan modernleşmenin kapsamı ve neticesini tayin ve tespit etmede, 19. Yüzyılın önemli tarihi vesikası olma özelliğini haiz layihalar arasında Şura-yı Devlet Azası Kara Theodore Konstantin'in posta ıslahına dair layihası anlamlıdır. Bu çalışmanın konusunu oluşturan söz konusu layiha, postanın önemini ve değerini ortaya koymaktadır. Çalışmada, posta ıslahının layiha bağlamında nasıl ve ne şekilde yapıldığı sorusuna cevap aranacaktır. Osmanlı Devletinde kapitülasyonlarla Avrupa devletlerine verilen imtiyazlar arasında yer alan posta hizmetleriyle, Osmanlı postalarının durumuna da açıklık getirilmesi amaçlanmaktadır. Ayrıca layihanın posta ıslahına yönelik ele aldığı hususların, düzenlemelerin, posta ıslahına etkisi tartışılacaktır.

Kara Theodore, "Avusturyalıların Devlet-i Aliyye postaları aleyhinde bir devamı olan Ta'rizât-ı muzır-ı hukuk-ı şikenaneleri"ne karşı müdafaa ile Osmanlı postalarının ıslahı için alınması gereken tedbirler üzerine bu layihayı kaleme almıştır. Ayrıca ıslahına dair layiha hazırlamasına Avrupa postalarının Osmanlı postalarına nazaran modern bir görüntü çizmesi ve taşıması etkili olmuştur. Çalışmayı daha anlaşılır kılmak için Osmanlı postalarının durumuna değinilme gereği hissedilmiştir. Posta kurumunun ıslahı öncellense de söz konusu çalışmanın boyutunu açacağı için salt posta kurumunu ele alan bir çalışma olmayacaktır.²⁰

¹⁴ Sakin Buyan, "Posta Tarihi ve Postalarımız", *TC Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, Y: 2, S: 13, Haziran 1939, s. 25.

¹⁵ Tanju Demir, "Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C: 7, S: 1, (2005), s. 172.

¹⁶ Kamuran Günseli, "Levant Şark Postaları", *Türk Pulculuğu*, 3/13 (Mayıs 1977), s. 11.

¹⁷ Ersin Yurtsever, "Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postaneler", *Türkiye'de Pul ve Pulculuk*, Y: 2, S: 4-5, 15 Şubat 1984, s. 26.

¹⁸ Edwin Rizi, "Levant Postaları ve Türkiye'nin Bunlara Karşı Savaşı I", *Yeni Koleksiyon Filateli-Nüsmatik Dergisi*, S: 1, Ekim-Kasım 1978, s. 9.

¹⁹ Salih Kuyaş, "Türk Posta Tarihi Üzerine: Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Pulları", *Tarih ve Toplum*, S: 8, (Ağustos 1984), s. 57.

²⁰ Nesimi Yazıcı'nın müstakil ve bir o kadar kıymetli haiz doktora çalışması "Osmanlı Devleti'nde Posta Teşkilatı: Tanzimat Devri" bu hususta öne çıkmaktadır. Oldukça kapsayıcı bir çalışma ortaya koyan Tanju Demir'in "Türkiye'de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi" zikredilmesi gereken kıymetli çalışmadır.

2. Osmanlı Devletinde Posta Teşkilatının Kuruluşuna Kadar Posta Hizmetlerine Kısa Bir Bakış

Osmanlı Devleti, güçlü bir haberleşme sistemi vücuda getirmiştir. Geniş bir coğrafyaya hükmeden devlet, bu sisteme oldukça ehemmiyet vermiştir.²¹ Devletin sahip olduğu geniş coğrafya üzerinde güçlü bir mekanizma kurabilmek için; sağlıklı, güvenli, hızlı, etkin ve etkili bir haberleşme örgütüne sahip olması bir zaruretti.²² II. Mehmet döneminde Otlukbeli Savaşında bu amaca matuf bir sistemin kurulduğu görülmektedir.²³ Devlet, haberleşme sistemini inşa ederken kendisinden önceki devletlerin kurdukları haberleşme sisteminden de istifade ederek, kendisine özgü bir sistemi vücuda getirmiştir. Özellikle Roma İmparatorluğu'nun Rumeli'deki haberleşme güzergâhını yenilemiştir.²⁴

Haberleşme sisteminin kurumsal niteliği haiz olması için haberleşme güzergâhlarının güvenliğinin sağlanması amacıyla karakol özelliği taşıyan derbendler kurulmuştur. Derbent sistemine II. Murat devrinden itibaren rastlanmaktadır.²⁵ Haberleşmenin sistemli hale gelmesi 16. Yüzyılda Sadrazam Lütfi Paşa'nın gayretleriyle gerçekleşmiştir.²⁶ 17. Yüzyıldan itibaren bu sistem; derbend reayasından fazla vergi istenmesi, derbend yönetiminde bulunanların kifayetsizliği ile eşkıyalık hareketlerinin artması sonucu eski düzenini kaybederek etkisiz kalmıştır.²⁷ Ayrıca bu sistemde yer alan menziller de²⁸ idari ve askeri bakımdan önemli bir yere sahip olmuştur.²⁹ Osmanlı haberleşme sisteminde resmi haberleşme, ulak sistemiyle yürütülmüştür.³⁰ Haberleşmeyi sağlayan kişilere bu isim verildiğinden sisteme de aynı isim verilmiştir.³¹ Dolayısıyla Osmanlı haberleşme sisteminin ilk şekline ulak teşkilatı da denmektedir.³² Bazı değişikliğe uğramasına rağmen varlığını 19. Yüzyılın sonlarına kadar sürdürdüğü görülmektedir.³³

Haberleşme hizmetlerinde iyi at kullanmalarıyla maruf Kırım Tatarlarına izafeten tatar da denilen ulaklara sai (haberci) de denilmiştir.³⁴ Ayrıca haberleşme hizmetleri peykler, müjdeciler ve karakulaklarca da yapılmaktaydı. Bu hizmeti savaş zamanlarında kul çavuşları ve mataracılar sağlamaktaydı.³⁵ Posta tatarlarının adı, devletin kuruluşunda Söğüt ve Bilecik dolaylarına yerleştirilen askeri birliklerin haberleşmesinde Moğol Tatarlarından faydalandığından bu

²¹ Nesimi Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *OTAM*, S: 3, Ocak 1992, s. 334.

²² Alemdar Korkmaz, *Türkiye'de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1981, s. 64.

²³ Turgut Yurdabak, "Osmanlı Devrinde Haberleşme (Posta) Hizmetleri (1298-1923)", *Askeri Tarih Bülteni*, S: 22, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987, s. 41.

²⁴ A. Nedim Atilla, *İzmir Posta Tarihi (1841-2001)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2001, s. 17.; Tuğrul Baykent, "Osmanlılarda Haberleşmeyi Yürüten Tatar Ocağı", *Askeri Tarih Bülteni*, Y: 23, S: 44, Şubat 1998, s. 3.

²⁵ Yusuf Halaçoğlu, *14.-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2007, s. 174.

²⁶ Yücel Özkaya, "18. Yüzyılda Menzilhane Sorunu", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C: 28, S: 3-4, Temmuz-Aralık 1970, s. 350.

²⁷ Y. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 177.

²⁸ Arapça nüzul kelimesinden mekan olarak türemiş bir kelime olan menzil, sözlükte "seyahat anında gece konaklan yer, konak, iki konak arası, bir konak yol, posta tatar beygirlerinin bulunduğu mahal, tatar konağı ve posta" anlamına gelmektedir. Bkz. Mehmet Güneş, "XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri", *Sosyal Bilimler Dergisi*, C: 10, S: 3, 2008, s. 36.

²⁹ Halaçoğlu, *14.-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 165.

³⁰ Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", Cilt: 6, s. 1638; Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", s. 334.

³¹ Y. Özkaya, "18. Yüzyılda Menzilhane Sorunu", s. 340-341.

³² Nesimi Yazıcı, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu", *Yeni Türkiye*, 2000/32, s. 314.

³³ T. Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf*, s. 8.

³⁴ Erol Özbilgen, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 334.

³⁵ T. Yurdabak, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme", s. 42.

vazifeyi yapanlara zamanla posta tatarı ismi verilmiştir.³⁶ Tatar Ocağı, tatar odacıbaşısının idaresinde bulunmaktaydı ve önceleri sadrazam ile vükelanın hizmetlerinde bulunmuş güvenilir ağalardan seçilmekteydi ve haberleşme bunların sorumluluğunda yürütülmekteydi.³⁷

Çok geniş bir coğrafyaya sahip olan Osmanlı Devletinde merkez ile taşra arasındaki haberleşme Lütfi Paşa'nın menzil adını verdiği posta teşkilatı ile gerçekleştirilmisti. Posta güzergâhlarında oluşturulan menzilhaneler, posta hizmetlerinin yürütülmesinde önemli bir görev üstlenmişti.³⁸ Menzilhaneler ana yollar üzerinde ve belirli mesafelerde planlanmışlardır. Bu, ulaşımın daha rahat ve güvenli bir şekilde yürütülmesini sağlamıştır.³⁹ Güzergâhlardaki posta işlemleri menzil eminleri, posta tatarları ve sailer vasıtasıyla emanet usulüyle idare edilmiştir.⁴⁰ Menzillerde ayrıca “*menzil kethüdası, ahır kethüdası, odacı, sürücü ve menzilkeş adı verilen görevliler*” de bulunmaktaydı. Menzilciler, “*menzil hükmü ile seyahat eden ulaklara menzil beygiri*” temin etmek, giderleri karşılamak, menzihaneyi düzene sokmak ve idare etmekle görevliydi.⁴¹

Ulaklar ilk zamanlar ulak hükmü ile bazı haklara sahiptiler. İaşelerinin sağlanması, istedikleri hayvanları ücretsiz almaları halkta rahatsızlık meydana getirdiğinden, bu sistemden vazgeçilmiştir. Bunun üzerine Sadrazam Lütfi Paşa sisteme yeni bir kaide ve nizam vermiştir. Buna göre ulaklara “*ınam hükmü adıyla bir belge*” verilmiş, Anadolu ve Rumeli’de kurulan menzilhanelerden beygir almaları ve ihtiyaçlarının karşılanması sağlanmıştır. Ancak bazı suistimaller üzerine menzillerin kiraya verilmesi usulüne gidilmiştir. Bir süre sistemden istifade edilmiş ise de bu sistemin bazı mahzurlar doğurması üzerine 1881’de menziller kaldırılmıştır.⁴² Osmanlı Devletinde 19. Yüzyıla kadar haberleşme ulak hükmü, menzilhane, in’âm hükmü ve kiracıbaşılık sistemiyle sürdürülmüştür.⁴³ Bu sistem daha ziyade resmi haberleşmelerde kullanılmıştır.⁴⁴

3. Osmanlı Devletinde Postanın Modernizasyonu

Osmanlı Devletinde kurumlarda yenileşmeye duyulan ihtiyaç posta işlerinde de hissedilmiş, bu bağlamda postanın Batı’da iki yüz yıldır uygulanagelen haberleşme metot ve uygulamalarında olduğu gibi kurumsal bir yapıya kavuşturulması için çalışmalar yapılmıştır. Bunun ilk örneklerine II. Mahmud döneminde rastlamaktayız. 1832 tarihinde İstanbul-İzmit arasında posta naklinin hizmete girdiğini görmekteyiz. Burada kısmen de olsa halkın haberleşme ihtiyaçları da dikkate alınmıştır. Burada daha önce kullanılan söz konusu posta nakil hattı izlerinin yerine yeni yol yapılması, posta arabaları kullanılması söz konusu olmuştur.⁴⁵ 1834’te de taşımacılığa başlanarak posta hizmetlerinde önemli bir adım atılmıştır. Bunun yanı sıra Serasker Hüsrev Paşa, menzilhanelerin posta usulüne dönüştürülmesine dair bir tezkereyi Sadarete sunmuştur. Söz konusu posta usulüne göre İstanbul-Edirne arası pilot bölge olarak

³⁶ T. Demir, *Türkiye’de Posta Telgraf*, s. 9.

³⁷ T. Baykent, “Osmanlılarda Haberleşme”, s. 3.

³⁸ T. Demir, *Türkiye’de Posta Telgraf*, s. 7.

³⁹ Musa Çadircı, “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğu’nda Menzilhane ve Kiracıbaşılık”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, C: 2, Ankara 1981, s. 1359.

⁴⁰ T. Demir, *Türkiye’de Posta Telgraf*, s. 7.

⁴¹ Abdulkadir Gül, “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies*, Volume 3/1, 2011, s. 116.

⁴² Y. Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, s. 168-169.

⁴³ Cemal Çetin, XVII-XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzili, *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi*, Konya 2004, s. 3-9.

⁴⁴ Yağmur Say, “Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası”, *PTT Dergisi*, S: 87, Şubat 1990, s. 37.; Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, C: 2, editör: E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999, s. 600.

⁴⁵ Salih Kuyaş, “Türk Posta Tarihi Üzerine: Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Pulları”, *Tarih ve Toplum*, S: 8, Ağustos 1984, s. 57; M. S. Kütükoğlu, “Osmanlı İktisadi Yapısı”, s. 601.

seçilmiş, bu teşebbüsten olumlu bir sonuç alınması durumunda, usulün yaygınlaştırılması amaçlanmışsa da başarı sağlanamamıştır. Üsküdar-İzmit arasında devlete ait haberleşme ile özel taşımacılığın posta usulüne göre düzenleme teşebbüsü de başlatılmıştır.⁴⁶

Posta usulüne dair başlatılan bu çabalar başlangıçta istenilen verimi sağlamamış olsa da gelecek adına önemli bir teşebbüs olarak değerlendirilebilir. Nitekim 1839 yılında devlete ait evrakların yeni posta usulüne uygun bir şekilde nakli sağlanabilmiştir.⁴⁷ Bunu İstanbul-Edirne, İstanbul-İzmit ve diğer haberleşme güzergâhları takip etmiş, böylece yeni posta usulünden asgari verim alınması düşünülmüştür.⁴⁸ Posta hizmetleri ile ilgili 1834'ten itibaren önemli gelişmeler yaşanmaya başlanmış, halkın ve tüccarın da faydalanacağı yeni usulde posta taşımacılığına geçilmiş, bu hizmetin sağlıklı yapılabilmesi için de fiziki donatılara ehemmiyet verilerek, her beş-altı saatlik mesafede postahane binası yapılmıştır.⁴⁹ Posta hizmetlerine dair atılan bu adımlar, sonraki gelişmelere bir başlangıç oluşturmıştır. Bu minvalde ilk ve devamlı bir posta teşkilatı Tanzimat'ın ilanıyla birlikte kurulmuştur. Tanzimat'la tüm Osmanlı vatandaşının posta hizmetlerinden faydalanması düşünülmüştür. 1840 tarihinde posta teşkilatı kurulmuş, Ahmed Şükrü Bey'de ilk posta nazırı olarak atanmıştır.⁵⁰ Böylece Osmanlı posta teşkilatının modernizasyonuna dair ilk ciddi adım atılmıştır.⁵¹ Posta hizmetlerinin modernizasyonunda taşımacılık faaliyetlerinin daha düzenli hale getirilmesi için bazı yeniliklere gidildiği görülmektedir. Posta Nezareti'nin kuruluşundan kısa müddet sonra bir çeşit havale olarak nitelendirilebilecek emanet akça, koli, paket postası gibi numunelik ticaret eşyası uygulamasına geçildi. Ancak bu düzenlemeler daha ziyade postada düzenli bölgeler olarak nitelendirilen bölgeleri kapsamaktaydı.⁵²

Posta Nezareti, Osmanlı postalarının Avrupa postalarıyla rekabet edebilecek modern bir yapıya kavuşturulmasına önem vermiştir. Bu bağlamda Avrupa posta teşkilatı incelenmek suretiyle 16 Kasım 1840 ve 15 Temmuz 1871 tarihlerinde iki posta nizamnamesi hazırlanmıştır. Bunlara ilaveten Yazıcı, 8 Mayıs 1869 tarihinde Posta idaresi Nizamnâme-i Esasisi adıyla bir nizamnameden de bahsetmektedir. Yazıcı, bu nizamnamenin Posta Nezareti ve taşra kadrolarını düzenlemek amacıyla hazırlandığını belirtmektedir.⁵³ Nizamnameler postanın modernizasyonunda önemli bir başlangıçtır. Nezaret, kurumsal bir yapıya kavuşmak için İstanbul dışında da merkezler açmaya başlamış, öncelikli olarak ticaretin geliştiği şehirler tercih edilmiştir. Açılan merkezlere müdürler tayin edilmiştir. Posta hizmetlerinde görevlendirilen memurların modern posta usullerine göre yetiştirilmesi için hizmet içi eğitimler vermek suretiyle bu alana münhasır kalifiye elemanların yetiştirilmesine de önem verilmiştir.⁵⁴

Osmanlı Devletinde posta nezareti kurulmadan önce sailer, tatarlar başta olmak üzere posta hizmetlerini yapan organlar Postahane-i Amire'ye bağlanarak postanın denetimi ile tek elden yürütülmesi sağlanmıştır. Bu durum postanın kurumsal bir yapıya kavuşması ve posta hizmetlerinin daha sağlıklı bir biçimde yürütülmesini intaç kılmıştır.⁵⁵ 1918 tarihinde kaldırılana kadar posta tatarları, Postahane-i Amire hizmetinde posta taşımacılığında önemli açığı

⁴⁶ N. Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", s. 335-156; N. Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", s. 336.

⁴⁷ M. S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", s. 601.

⁴⁸ T. Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf*, s. 11.

⁴⁹ N. Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu", s. 144; N. Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", s. 335; Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf*, s. 10.

⁵⁰ T. Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf*, s. 21.

⁵¹ M. A. Ubucini, *Türkiye 1850*, C: 1, çev. Cemal Karaağaçlı, Tercüman Yayınevi, İstanbul ty., s. 43.

⁵² N. Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", s. 340.

⁵³ N. Yazıcı, "Tanzimat'ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", s. 339.

⁵⁴ N. Yazıcı, "Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü", s. 1639.

⁵⁵ T. Demir, *Türkiye'de Posta Telgraf*, s. 21.

kapatmışlardır. 1844 tarihinde mevcut posta tatarları arasından 100 kadar posta tatarı seçilmiş ve başlarına tatar ağası atanarak posta idaresine bağlanmıştır.⁵⁶

4. Kara Theodore Konstantin'in Posta Islahına Dair Layihası

Osmanlı Devletinde yabancı postaların varlığı oldukça eskiye dayanır. Avrupalı devletler, muhtelif anlaşmalara zorla posta ile ilgili hükümleri de koydurarak⁵⁷, posta kurmak ve işletmek hakkını elde ederek,⁵⁸ Osmanlı Devletinin çeşitli kentlerinde posta açmaya başlamışlardır. Ülkenin birçok yerinde faaliyetlerini giderek artıran yabancı postalar, hem iktisadi hakları hem de egemenlik haklarını ihlal edici birtakım teşebbüslerin odağı haline gelmişlerdir. Yapılan antlaşmalar gereği yabancı postahaneleri Osmanlı memurlarının denetleme ve inceleme hakkı bulunmadığından, bu postahanelere gelen ve çıkan evraklar ve postalar tespit edilememekteydi.⁵⁹

Osmanlı Devletinde sayıları giderek artan ve muhtelif antlaşmalarla konumlarını güçlendiren yabancı postaları kaldırmak bir devlet meselesi halini almış, Osmanlı bürokratları yabancı postaların menfi teşebbüslerine karşı önlem almaya başlamış, özellikle yabancı postaların bağlı bulundukları elçiliklere yapılan müracaatlarda bir neticeye varılamamıştır. “Postalarınızı ıslâh ediniz, sonra düşünerüz”⁶⁰ ifadeleriyle karşılaşılmaktaydı. Yabancı postaların kaldırılmasının lüzumu üzerine bazı tespitlerde bulunan Ahmed Reşid, “*ecnebi postaların memleketimizde vücut ve muameleleri hiçbir hakk-ı ahdîye mübtenî değildir*”, diyerek “*postacılıklarının ahden haksızlık ve tağallüb*”⁶¹ olduğunu ifade etmiştir. Yabancı postaların Osmanlı Devletinin mali ve egemenlik hakları açısından zararlı hale gelmeleri üzerine devlet adamları, bu postalara karşı tedbir alma bağlamında, Osmanlı postalarının modernizasyonuna başlamış, söz konusu postaların kaldırılması için diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. Yabancı postalar üzerinde denetim sağlamaya, onlarla rekabet edebilecek teknik yapının ve kadroların güçlendirilmesine öncelik verilmiştir.⁶²

Bu postaların Osmanlı Devletinde güvenlik açığı da meydana getirdiği tespit edilmiştir. Resmi kayıtlarda yabancı postaların her türlü hukuksuzluğun odağı haline geldiğine ve bu hukuksuzlukları ortadan kaldırmanın devletin iç güvenliği açısından ehemmiyet taşıdığına vurgu yapılarak, bu meselenin bir an evvel halledilmesinin önemine değinilmiştir.⁶³ Bu bağlamda söz konusu postaların kaldırılması ve bu postalarla rekabet edebilecek modern Osmanlı postaları inşa etmek için önemli adımlar atılmaya başlanmıştır. Bu konuda hazırlanan raporlarda buna dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda Şura-yı Devlet Azası olan Kara Theodore Efendi'nin postaların ıslahına dair hazırladığı rapor posta ıslahı hususunda anlamlıdır. Posta meselesine dair söz konusu raporu, yabancı postalar sorununa köklü çözüm üretmek maksadıyla oluşturulan komisyonda görevlendirilmesinden sonra kaleme almıştır. Uzun

⁵⁶ M. Müfahham Akoba, *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, Ceylan Yayınları, İstanbul 1963. s. 22.; Asaf Tanrıku, *Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Mevzuatı*, C: 2, Ankara 1968, s. 68.

⁵⁷ Tanju Demir, “Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, C: 7, S: 1, (2005), s. 172

⁵⁸ Edwin Rizi, “Levant Postaları ve Türkiye’nin Bunlara Karşı Savaşı”, S: 1, s. 9.; Sakin Buyan, “Posta Tarihi ve Postalarımız”, *TC Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, Y: 2, S: 13, Haziran 1939, s. 25.; Kamuran Günseli, “Levant Şark Postaları”, *Türk Pulculuğu*, Y: 3, S: 13, Mayıs 1977, s. 11

⁵⁹ Yavuz Selim Karakışla, “Arşivden Bir Belge: Ecnebi Postahanelerinden Gelen Evrak-ı Muzır (1889)”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 2001, s. 48.

⁶⁰ 3 İbnü’z-ziya Ahmed Reşid, “Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri”, *İstişare*, numara 16, 1 Kanunu sani 1324, s. 723

⁶¹ İbnü’z-ziya Ahmed Reşid, “Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri”, s. 727-728

⁶² T. Demir, “Salih Zeki ve ‘Ecnebi Postahaneleri’nin Kaldırılması”, s. 173.

⁶³ BOA, HR. MKT., 256-57, 7 Safer 1275/16 Eylül 1858. BOA, HR. MKT., 354-1, 15 Rebiülahir 1277/31 Ekim 1860, s. 1. 157 BOA, HR. MKT., 354-1, 15 Rebiülahir 1277/31 Ekim 1860, s. 2. 158 BOA, HR. MKT., 354-1, 15 Rebiülahir 1277/31 Ekim 1860, s. 3. 159 BOA, DH.MKT., 1535-80, 17 Zilhicce 1305/25 Ağustos 1888.

zamandır devletin mukadderatına aykırı fiillerin odağında yer alan yabancı postalara dair 3 Nisan 1880 tarihinde Şura-yı Devlet üyelerinden oluşan bir komisyon oluşturulmuş, bu komisyonda Kara Theodore Efendi ve Mithat Bey de görev almışlardır.⁶⁴ Kara Theodore Efendi'nin bu göreve tayin edilmesinde evvelki görevlerde gösterdiği gayret ve başarıların etkili olduğu söylenebilir.⁶⁵

Kara Theodore Efendi, posta meselesini “*terakkiyât-ı milliyemizin*” önemli konuları arasında görmektedir. Ülkemizde uzun zamandır faaliyet yürüten ve hem mali hem de egemenlik anlayışı açısından önemli, iç ve dış sorun halini alan yabancı postaların kaldırılmasına ve gereken adımların atılmasına rağmen bir ilerleme kaydedilememiş olmasının önemli mahzurlar doğuracağını dile getiren Kara Theodore, söz konusu postaların ilgasına dair daha güçlü adımlar atılmasının gereğine işaret etmiştir.⁶⁶ Yabancı postaların oluşturduğu ve oluşturacağı iç ve dış politik soruna dikkat çekerek, mutlak surette teftişinin yapılmasının gereğine değinmektedir. Özellikle posta meselesinin ehemmiyetine binaen posta işlerine memur edileceklerin liyakat sahibi olmaları için gerekli alt yapının hazırlanması üzerinde durmuştur. Ayrıca posta memurlarının Avrupa’da ihtisas yapmalarının sağlanmasıyla önemli bir açığın kapatılacağı, bunun da yabancı postaların öne sürdükleri “*postalarınızı ıslah ediniz*” sözleri karşısında bunu çürütecek yetki ve donanımına sahip posta memurlarının yetiştirilmesiyle yabancı postaların ilgasına da katkı sağlayacağına muhakkak nazarıyla bakmaktadır.

Kara Theodore Efendi, yabancı postaların ülkemizde faaliyet yürüttüklerini ancak Bern’de yapılan posta kongresinde alınan kararlar gereğince Osmanlı Devletinde yabancı postaların varlığına gerek kalmadığını savunmaktadır. Ayrıca Osmanlı postalarının modernizasyonu ile Avrupa posta teşkilatları ayarında hizmet sunmaya başladığını bu nedenle yabancı postaların varlık sebebinin kalmadığını da ortaya koymuştur. Yabancı postaların Osmanlı Devletindeki varlığının devletin hâkimiyet hakkının ihlali manasına geldiğini vurgulamıştır. Bu bağlamda 1874 tarihinde Bern’de toplanan Milletlerarası Posta Kongresinde yabancı postaların kaldırılmasına dair güçlü talepler iletilmiştir.⁶⁷ Bu kongrede Osmanlı heyetinde bulunan Kara Theodore Efendi, raporunda Bern’de “Posta İttihadı”na imza atan devletlerin buna uyarak Osmanlı Devletindeki postalarının hukuken kaldırmasının gereğine işaret etmiştir.⁶⁸ Fakat kongrenin buna yetkili olmadığını öne sürmesiyle bu istek gerçekleşmemiştir.⁶⁹ Kongreye katılan devletler de Levant postalarının tesviyesine yanaşmamışlardır.⁷⁰ Osmanlı Devletindeki yabancı postaların kaldırılmasına dair girişimlerde bulunulan söz konusu kongreden başka, Osmanlı elçiliği Londra, Berlin, Paris, Roma, St. Petersburg ve Viyana’da diplomatik faaliyetlerde bulunarak, yabancı postaların kaldırılmasına

⁶⁴ BOA, ŞD., 2443-35, 3 Cemaziyelahir 1298

⁶⁵ 1860 yılında Ticaret Nezareti’nin, Girit meselesini çözmek maksadıyla kurulan komisyonda yer alması, Deniz Ticaret Mahkemesi Reisi, Hariciye Nazırlığı ile Ayastefanos Antlaşmalarının yeniden görüşüldüğü Berlin’de Osmanlı Devleti’nin heyet başkanlığı görevini deruhte etmiştir. Mahmut Akpınar, “Bir Osmanlılık Örneği Olarak Sava Paşa (1832-1904)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2016, s. 152, 155.

⁶⁶ Yabancı postaların mali ve egemenlik sorunu haline gelmesi önemli bir devlet meselesi halini almış, buna kalıcı ve köklü çözüm bulmak için adımlar atılmış, Posta İdaresi 8 Mayıs 1869 tarihinde “Posta idaresinin Nizamname-i Esasisi”nin birinci maddesinde “Bilcümle evrak paketleri münhasıran Devlet-i Aliyye postalarıyla naklolur.” (*Düstur*, Tertip 1, Cilt 2, s. 419-420) İbaresini postanın devlet eliyle naklinin önemine vurgu yapılmıştır.

⁶⁷ Turgut Tan, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu İmtiyazları”, *AÜSBFD.*, C: XXII, Mart 1967, s. 299.

⁶⁸ BOA, Y.PRK, ŞD, 1-32, 6 Cemaziyelevvel 1307, s. 3.

⁶⁹ T. Tan, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu İmtiyazları”, s. 299.

⁷⁰ Günseli, “Levant Şark Postaları”, s. 12.

dair bir muhtıra vermiştir.⁷¹ Bu muhtıradan bir sonuç elde edilememiş, muhtıranın verildiği 1874'ten 7 yıl sonra Yunan, Mısır ve İtalyan postaları kapatılabilmektedir.⁷²

Kara Theodore Efendi, yabancı postalarla ilgili olarak çok önemli tespitlerde bulunmuştur. Yabancı postanelerde görevli yabancı posta memurlarının, zararlı yayınların gizlice Osmanlı Devletine girişlerine müsaade etmelerini Osmanlı Devletinin hukuk-ı şahanesine mugayir hareket olarak değerlendirmektedir. Vurgulamakla kalmayıp “sabit ve mücerred bulunmuştur” demektedir. Yabancı posta memurlarının Osmanlı ülkesinde bulunmalarının ülkenin mukadderiyatına ve egemenliğine aykırı bir durum oluşturduğunu ve bu durumun asla kabul edilemeyeceğini, bir an evvel oldukça zararlı bir mahiyet arz eden yabancı postaların kaldırılmasının gereğine işaret etmektedir. Ayrıca yabancı posta memurlarının bağlı bulundukları devletlerin konsoloslarına tabi olmalarının başlı başına bir sorun oluşturduğunu, hâkim bir devletin iç hukukunda ve denetiminde bu tür bir durumun olmasının mümkün olmadığını sıklıkla vurgulamaktadır. Devletin hukukunu ihlal edecek hal ve teşebbüslerde bulunan yabancı postalara tereddütsüz müdahalede bulunulmasının egemenliğin bir gereği olduğunu, devletlerin lazım gelen tedbirleri kendi güvenlik güçleriyle almasının da yine o devletin tercihi ve görevi arasında bulunduğunu kuvvetle savunmakta ve hangi devlet olursa olsun bu tür bir uygulamaya müsaade etmeyeceğini ortaya koymaktadır. Özellikle postalarla ilgili olarak hiçbir yerde yabancı konsoloslara tabi kendi memurlarının bu hususta görevli olmalarının görülen bir durum olmadığını dolayısıyla bunun Osmanlı Devletinde uygulamasının ve tatbikin de mümkün olmadığını belirtmektedir.⁷³

Yabancı postalarla rekabet edebilecek kadroların yetiştirilmesinin, teknik yapının güçlendirilmesi ve yabancı postalar üzerinde bir denetim kurulmasının gereğine değinmiştir. O, her devletin güvenlik güçleri ile denetim yapmasının egemenliğinin bir gereği olarak değerlendirir. Bu nedenle yabancı konsolosluklara tabi olan yabancı memurların postaya dair karar alma konumunda olamayacağını vurgulamaktadır. Ecnebi postalarının önemli bir güvenlik sorunu olduğunu ve devleti tehdit eder bir mahiyet arz ettiğini söyleyen Kara Theodore Efendi, devlet içinde devlet haline gelen ve Osmanlı Devletinin egemenlik haklarını ihlal eden bu uygulamaların bir an evvel bertaraf edilmesinin zaruri olduğunu savunmaktadır. Bu tür bir güvenlik sorununun mutlak surette çözülmesinin elzem olduğuna inanmaktadır. Aynı zamanda bunların hukuki dayanakları ve statülerinin olmadığına da değinmektedir.

Theodore Efendi, Osmanlı postalarındaki modernizasyonun ve kurumsal posta sisteminin inşa edilmesiyle birlikte ihtiyaçtan dolayı daha önce müsaade verilen yabancı postaların kaldırılmasında önemli rol ifa edeceğini belirtmektedir. Osmanlı postalarının güvenlik, sürat ve düzen içerisinde yürütülmesiyle Osmanlı postalarının Avrupa postalarıyla rekabet edebileceğini ortaya koymaktadır. Theodore Efendi, Osmanlı postalarının Avrupa postaları ile rekabet edebilecek güce kavuşmasının elzem olduğunu, hâlihazırda bu alanda önemli gelişmelerin yaşandığını, Osmanlı ülkesinde faaliyet gösteren yabancı postaların, Osmanlı postalarının gerekli yapısal değişiklikleri sağlamasıyla, varlık sebebinin ortadan kalkacağını belirtmektedir. O, Osmanlı postalarının ıslahı ve modernizasyonuna yönelik olarak ortaya koyduğu çözüm önerilerinden sonra yabancı postalarla ilgili olarak şu tespitlerde bulunmaktadır:

-Osmanlı Devletinde yabancı postalar kesinlikle kaldırılmalıdır.

⁷¹ Muharrem Semerci, “Posta Tarihinde Şark Postaları”, *PTT Dergisi*, S: 103, Haziran 1991, s. 22; Kuyaş, “Posta Tarihi”, s. 13.

⁷² T. Tan, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu İmtiyazları”, s. 299.

⁷³ Ecnebi postalarında çalışan memurlara *Courriers diplomatiques* da denmekteydi ki bunlar sefaretlerle mensup oldukları hariciye nezaretleri arasında önemli evrakları veya postaları ivedilikle taşırlardı. İbnü’z-ziya Ahmed Reşid, “Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri”, *İstişare*, Numara 16, 1 Kanunu sani 1324, s. 725.

- Yabancı postaların varlığının hiçbir hukuki zemini bulunmamaktadır.
- Yabancı postalarının Osmanlı demiryolları ile posta naklini yapmalarının hiçbir şekilde hakları yoktur.
- Yabancı postalara dair müsaadeler kesinlikle kaldırılmalıdır.
- Osmanlı topraklarında yabancı postaların posta naklini yapmaları hiçbir şekilde mümkün değildir.
- Posta ücretleri, yabancı postaların hesabına aktarılamaz.
- Osmanlı postalarının modernizasyonu mutlaka tamamlanmalıdır.
- Osmanlı sınırları içerisinde bütün postalarının dağıtımı ve işletme hakkı Osmanlı postalarına aittir.

Sonuç

Osmanlı Devletinin 19. Yüzyılda yaşadığı ekonomik ve yönetsel sorunlar arasında yabancı postalar önemi haiz bir konu olmuştur. Bu postalar, devletin içinde bulunduğu vaziyetten de istifade ederek egemenlik haklarını ihlal eden uygulamalar içine girmiştir. Bu durumun devletin hukuk-ı şahanesi açısından son derece zararlı bir durum arz etmesi üzerine birtakım önlemlere ve hal çarelerine başvurulmuştur. Yabancı postalarla daha etkin bir mücadele yapılabilmesi için Şura-yı Devlet önemli adımlar atmış, bu bağlamda üyelerden Mithat ve Kara Theodore efendilerin de bulunduğu bir komisyon oluşturulmuştur. Kara Theodore, komisyon çalışmaları bağlamında bu hususa dair bir layiha kaleme almıştır. Söz konusu çalışmanın konusunu oluşturan layihada Kara Theodore, buna dair çözüm önerilerini ortaya koymuştur. Yabancı postaların genel vaziyetine dair bir değerlendirmede bulunan Kara Theodore Efendi, 7 maddelik bir görüş ortaya koymuş, değerlendirme ve öneride bulunmuştur.

Kara Theodore, yabancı postalarla etkin bir mücadele edebilmek için Osmanlı postalarının modernizasyonunun istenilen seviyeye ulaştırılması üzerinde durmuştur. Özellikle fiziki donatıların bir an evvel giderilmesi, postanın kurumsal bir yapıya kavuşturulması, posta memurlarının liyakatli olması için mesleki eğitimden geçirilmesi ve tecrübe kazandırılmalarına dair tekliflerde bulunduğu görülmektedir. Kara Theodore Efendi'nin ortaya koyduğu görüşlerden onun bağımsız ve modern bir posta teşkilatına kavuşturulması için kararlı bir duruş sergilediği anlaşılmaktadır. Bu görüşlerin Osmanlı postasının öznel bir karaktere sahip olmasına yönelik ciddi adımlar olarak değerlendirilmesi icap etmektedir. Devletin mukadderatına aykırı olan ve egemenlik haklarını ihlal eden yabancı postaların kaldırılmasına yönelik muhtelif zamanlarda yaptığı çalışmalarla bu husustaki dirayet ve talebini ortaya koyması önemlidir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

- BOA, DH.MKT., 1535-80, 17 Zilhicce 1305.
- BOA, HR. MKT., 256-57, 7 Safer 1275.
- BOA, HR. MKT., 354-1, 15 Rebiülahir 1277.
- BOA, HR. MKT., 354-1, 15 Rebiülahir 1277.
- BOA, HR. MKT., 354-1, 15 Rebiülahir 1277.
- BOA, ŞD., 2443-35, 3 Cemaziyelahir 1298
- BOA, Y.PRK, ŞD, 1-32, 6 Cemaziyellevvel 1307

Telif Ve Tetkik Eserler

Akoba, M. Müfahham, *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, Ceylan Yayınları, İstanbul 1963.

Akpınar, Mahmut, “Bir Osmanlılık Örneği Olarak Sava Paşa (1832-1904)”, *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt: 6, Sayı: 11, Ocak 2016.

Akyıldız, Ali, *Tanzimat Dönemi Merkez Teşkilatında Reform (1836-1856)*, Eren Yayıncılık, İstanbul 1993.

Atilla, A. Nedim, *İzmir Posta Tarihi (1841-2001)*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir 2001.

Baykent, Tuğrul, “Osmanlılarda Haberleşmeyi Yürüten Tatar Ocağı”, *Askeri Tarih Bülteni*, Yıl: 23, Sayı: 44, Şubat 1998.

Buyan, Sakin, “Posta Tarihi ve Postalarımız”, *TC Münakalat Vekaleti PTT Dergisi*, Yıl: 2, Sayı: 13, Haziran 1939.

Çadırcı, Musa, “Posta Teşkilatı Kurulmadan Önce Osmanlı İmparatorluğunda Menzilhane ve Kiracıbaşılık”, *VIII. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler*, Cilt: 2, Ankara 1981.

Çetin, Cemal, *XVII-XVIII. Yüzyıllarda Konya Menzili*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2004.

Demir, Tanju, “Salih Zeki ve Ecnebi Postahanelerinin Kaldırılması Konusundaki Görüşleri”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, Cilt: 7, Sayı: 1, 2005.

Demir, Tanju, *Türkiye’de Posta Telgraf ve Telefon Teşkilatının Tarihsel Gelişimi (1840-1920)*, PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2005.

Demir, Tanju, “Osmanlı İmparatorluğunda Deniz Posta Taşımacılığı ve Vapur Kumpanyaları”, *OTAM*, Sayı: 17, 2006, ss. 1-17.

Düstur, Tertip 1, Cilt 2, s. 419-420.

Engelhardt, Eduard, *Tanzimat*, Türkçesi Ayda Düz, Milliyet Yayınları, İstanbul 1976.

Gül, Abdulkadir, “Osmanlı Döneminde Erzincan Kazasında Ulaşım ve Haberleşme”, *History Studies*, Volume: 3 / 1, 2011.

Güneş, Mehmet, “XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Menzil Teşkilatı ve Karahisar-ı Sahib Menzilleri”, *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 10, Sayı: 3, 2008.

Günseli, Kamuran, “Levant Şark Postaları”, *Türk Pulculuğu*, Yıl: 3, Sayı: 13, Mayıs 1977.

Halaçoğlu, Yusuf, *14.-17. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara 2007.

İbnü’z-ziya Ahmed Reşid, “Memleketimizde Ecnebi Postahaneleri”, *İstişare*, numara: 16, 1 Kanun-ı Sani 1324

Karakışla, Yavuz Selim, “Arşivden Bir Belge: Ecnebi Postahanelerinden Gelen Evrak-ı Muzır (1889)”, *Toplumsal Tarih*, Ekim 2001.

Korkmaz, Alemdar, *Türkiye’de Çağdaş Haberleşmenin Tarihsel Kökenleri*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi, Ankara 1981.

339
12 / 3
July
2022

Kuyaş, Salih, “Türk Posta Tarihi Üzerine: Pul Öncesi Posta Damgaları ve İlk Osmanlı Pulları”, *Tarih ve Toplum*, Sayı: 8, Ağustos 1984.

Kütükoğlu, Mübahat S., “Osmanlı İktisadi Yapısı”, *Osmanlı Devleti Tarihi*, Cilt: 2, editör: E. İhsanoğlu, IRCICA, İstanbul 1999.

Nesimi, Yazıcı, “Tanzimat’ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *OTAM*, Sayı: 3, Ocak 1992.

Özbilgen, Erol, *Bütün Yönleriyle Osmanlı*, İz Yayıncılık, İstanbul 2003.

Özkaya, Yücel, “18. Yüzyılda Menzilhane Sorunu”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih – Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Cilt: 28, Sayı: 3-4, Temmuz-Aralık 1970.

Rizi, Edvin, “Levant Postaları ve Türkiye’nin Bunlara Karşı Savaşı I”, *Yeni Koleksiyon Filateli-Nümismatik Dergisi*, Sayı: 1, Ekim-Kasım 1978.

Say, Yağmur, “Haberleşmenin Gelişimi ve Türk Postası”, *PTT Dergisi*, Sayı: 87, Şubat 1990.

Semerci, Muharrem, “Posta Tarihinde Şark Postaları”, *PTT Dergisi*, Sayı: 103, Haziran 1991.

Tan, “Turgut, Osmanlı İmparatorluğunda Yabancılar Verilmiş Kamu İmtiyazları”, *AÜSBFD.*, Cilt: XXII, Sayı: 2, Mart 1967.

Tanrikut, Asaf, *Türkiye Posta ve Telgraf ve Telefon Tarihi ve Mevzuatı*, Cilt: 2, Ankara 1968.

Turhan, Mümtaz, *Kültür Değişimleri*, İFAV Yayınları, İstanbul 1994.

Ubucini, M. A., *Türkiye 1850*, Cilt: 1, çev. Cemal Karaağaçlı, Tercüman Yayınevi, İstanbul ty.

Yazıcı, Nesimi, “Posta Nezareti’nin Kuruluşu”, *Çağını Yakalayan Osmanlı*, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu, Mustafa Kaçar IRCICA, İstanbul 1995.

Yazıcı, Nesimi, “Tanzimat Dönemi Osmanlı Haberleşme Kurumu”, *Yeni Türkiye*, 2000/32.

Yazıcı, Nesimi, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Haberleşme Kurumu”, *150. Yılında Tanzimat*, Yayına Hazırlayan Hakkı Dursun Yıldız, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1992.

Yazıcı, Nesimi, “Tanzimat Döneminde Osmanlı Posta Örgütü”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Yazıcı, Nesimi, “Tanzimat’ta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *OTAM*, Sayı: 3, Ocak 1992.

Yurdabak, Turgut, “Osmanlı Devrinde Haberleşme (Posta) Hizmetleri (1298-1923)”, *Askeri Tarih Bülteni*, S: 22, Genelkurmay Askeri Tarih ve Strateji Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 1987.

Yurtsever, Ersin, “Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Postaneler”, *Türkiye’de Pul ve Pulculuk*, Yıl: 2, Sayı: 4-5, 15 Şubat 1984.

Şura-yı Devlet Azası Kara Theodore Konstantin'in Posta Islahına Dair Layihası

Şâye-i muvaffakiyet-vâye-i hazreti cihânbanide hemîşe-i asâr-ı fîliyesi celve-bahş saha-i zuhur buyurulan terakkiyât-ı milliyemizin seryân-ı dikkat ve îtinâ olan mevâdd-ı mühimmesinden biri de ecnebi postaların sed ve ilgasıyla mezkûr postalarda elyevm cereyan iden muâmelâtın suret-i muntazamada ıslâh ve tesis idecek Osmanlı Postahanelerinde ale'l-usûl ve her bar hükümet-i seniyyenin taht-ı teftişinde icrâsı meselesinden ibaret bulunmuşdur.

Gerek Avrupa ve gerek Amerika'da kâin bilcümle düvel-i mütemeddine ve memalik-i müstakilede posta işletilmesi hususunda hükümet-i mahalliye hürriyet ve serbestiyet-i kâmileyi haiz olub bu vazifeyi ifâ edecek posta memurlarının sanayi' ve ticâret menâfi'-i ihtiyacâtına hâdim olacak derece-i liyakât ve isti'dâtlarından bahisle memalik-i mezkûrenin ânifi'l-beyân posta muâmelâtınca sâlâhiyet – i müstakileleri tereddüd ve 'itirâza ilga idilmemiştir. Farz olsun ki Fransa ve Almanya ve İngiltere'de müstahdem posta memurları Rusya ve İspanya ve Portekiz ve Yunan ve Romanya'da müstahdem posta memurlarını nispeten daha ziyade mahâret ve istidâd ve liyakât eshâbından ve elyevm bu sebebi mebni Rusya ve Romanya ve Portekiz ve Yunan devletleri mahsûs ve fevke'l-hârik bir posta usulüne idhâl ve itbâ' ile düvel-i mezkûrenin istiklâliyet –i dahiliyelerini pay-ı mâl itdirilmesi ferd-i ve asl-i hayâl ve hatırını vârid olmamıştır. Fi'l-hâkiki gerek memalik-i mezkûrenin istiklâliyyet-i dahiliyelerini pay-ı mâl itdirilmesi ferd ve asl hayâl ve hatırına vârid olmamıştır. Fi'l-hakiki gerek memalik-i mahrûsede ve gerek her hangi memleketde olur ise olsun posta nakliyyât ve muâmelâtının nevâkis ve mahzûrâtından azade tutulması başluca arzu ve temenni olunacak mevâddan bulunmuş ise de bu mütâlâyı mebni Osmanlı posta memurlarının Paris veya Viyana postalarında müstahdem posta memurlarının derecesine kadar iktisâb-ı liyakât ve mahâret idinceye değin devlet-i aliyyede posta muâmelâtının hukuk-ı siyâsiye ve hukuk-ı saltanat-ı seniyyeye menâfi' ve muğayir bir sıyâkda devamı cereyanı lüzum ve iktizâsı efkâr-ı sâib ve mazbût ashâbından bir kimsene tarafından dermiyân ve iddiâ olunamayacağı derkârdır. Mamafih posta meselesinde müstefid olan hükümetler tarafından irâd olunduğuna nazaran ecnebi postaların memalik-i mahrûsede devamından şikayeti mevcûd olacak yeddimizde bir sirişte olmayub mezkûr postalarda her bar zâbita veyahut heyet-i teftişye canibinden vâki' olan ihtârâta riâyet itdikleri ale'l-husûs memalik-i mahrûsede Osmanlı postahanelerin yanında ecnebi postaların postaların bulundurmasını yedlerinde hakk-ı sarihileri mevcûd bulunduğu ve muâmelâtı buna münhasıran cereyan eylediği i'tizâr ve ehemm yolunda serd ve etyân olunmaktadır. Rey ve mütâlâa-i âcizâneme göre başluca dermiyân olunan i'tirâzât –i meşrûhânın her ikisinin dahi kâbil-i te'yîd ve isbât olmayacağı bervechi ati delâil ve izhâ ile müstebân olur. Şöyle ki memalik-i mahrûsede postahaneleri bulunan hükümetler ve ale'l-husûs Avusturya Macaristan hükümeti erbâb-ı fesâd ve bedhâhân-ı desâyis-i ceş-i mütevâliyesiyle memalik-i mahrûseye idhâline sa'y ve ikdâm eyledikleri (2) kitap ve resâil hakkında devâir-i aliyye ve zâbit canibinden her bar vukua gelen ihtârâtı tevfikân ifâ-yı muktezâsını izhârı rağbet eylemekde iseler de ancak bu hususda bi't-tabi' kendü devletlerinin menâfi'-i akdem tutulub ona göre terviç-i ihtisârâtı muhtâr olacakları şüphesizdir. Binaenaleyh eksik olmayan makâsıd-ı sarihâtının tervicini medâr olacak bazı güne tahrîkâtın vukuunda ecnebi posta memurlarının gerek suret-i hafiye ve gerek suret-i zahirede fesâdâmiz neşriyâtı ve ahalimizin efkârını İhlâl ve sud-ı te'siri mevcûd olacak esbâb-ı sairenin intişârını derhâl bilâtereddüd ve kemâl-i hevâiş ile alet-i vasıta olacakları emsâli vukuuyla dahi sabit ve mücerred bulunmuşdur. Halbuki bu gibi azim bir mahzur adimü'l-ımkân melhûzât kabilinden tutulmasa bile yine büyük ve küçük her hangi devlet ve hükümet olur ise olsun kendü umur-ı zabıtası hususunda lazım gelen tedâbir-i ihtiyatiye ve teftişiyenin icrâsını ahir bir devletin vazifedârı olub ve kendü konsolatlarına tâbi' olan ecnebi memurları yeddine tevdi' eylemiş idüğü hiçbir yerde bir kimsenin gördüğü şeylerden olmadıği halde akl-i beşerin dahi kabul etmeyeceği bir surette diyarımızda böyle bir kazıye-i esasiyenin sefaretler keyiflerini ve yedd-i ihtiyârını veyahut Fransız ve Alman ve İngiliz posta memurlarının hareket-ı mahiranesine terk ile onlara inkiyâdı mecburiyetinde tutulmaklığımız kat'an tecviz buyurulmayacağı bi-ıştiyâhdır. Bu suretle cihet-i zâbit ve teftiş hakkında dermiyân olunan i'tirâza karşı artık tetvîl-i makâlâta meydan kalmayub yalnız memalik-i mahrûsede ecnebi postaların idâmesi hususunda irâd olunan diğer i'tirâzın makrûn-ı sıhhat olub ne veçhile edille-i kânuniye müstenîd olduğunun bi'l-etrâf tedkikine hacet görülmüşdür.

Vareste-i kayd u beyân olduğu üzere vapur sefinesi ve demiryollarının keşf ve ihtirâ'-ı münasebetiyle posta nakliyyât ve muâmelâtının kesb-i intizâm itmezden evvel yani bundan takriben yüz on sene akdem mesârif olan bir zaman mahide fi'l-vaki' Rusya devletinin bir katari vasıtasıyla devlet-i müşarunileyha muhâberât-ı resmiye ve adiyesinin hudûd-ı Osmaniyeye kadar sevk ve isâline ahiren müsaade buyurulmuş idi. Halbuki zaman-ı mezkurdan bu zamana gelinceye kadar Avrupa kıtasında ahvâl-ı sabıka büsbütün kesb-i inkılâb eylemiş ise de yine düvel-i ma'lûme mütalebâtıyla Avusturya-Macaristan devleti iddiasının medâr-ı istinâdı ancak balada meşrûh Rusya devletine erzak buyurulan müsaadeyi cihet-i mutebere mesâbesinde irâesinden ibaret bulunmuşdur. Böyle bir iddia nazar-ı ehemmiyetle telakki olunabilir mi? Beyne'l-düvel Bern ve Paris ve Lizbon şehirlerinde münâkid olan

kongrelerde umûmen karargir olan ittihâd postası muâhedâtından sonra posta muâmelâtı hakkında böyle bir iddianın serd ve ityânı abes değildir. On beş veyahut yirmi günde bir defa olarak bir nefer tatarın sevkıyla bilahere ahden karargir olan posta ahkâmı esâsıyesı ve taâhhüdât-ı devliye hilâfında olarak cereyan iden ecnebi posta muâmelâtının ifası ve buna bedel diyarımızda ecânib-i hazinesine aid olacak üçürâtın alenen istifâsı caiz olabilir mi? Elhasıl medâr-ı istinâd olarak irâe idilen tatar müsaadesinin vapur sefinesiyle demiryollarını şümûlu olabilir mi? En ziyade hisse-i istifâdesi zahir olup bu çürük davada avukat sanatını ihrâz itmiş olan Avusturyalılar hukuk-ı siyâsiye cihetini isbat-ı müddeâ idemeyeceklerini fihâm-ı varidât eyledikleri cihetle bi'l-ahire (3) teemmül-i kadimden başka bir medâr-ı istinâd irâesinden âciz kalub yalnız elli seneden beri memleketimizde böyle bir ticaretle mükellef bulunmuş olduklarından bahisle gerçi bu babda olan istifâde sair ilgada ve kendü ilgalarında dahi hükümet-i mahalliyeye aid bulunmuş ise de ancak esbab-ı mevhumeden dolayı memalik-i Osmanîye'de aleldevam posta işlerine müdahaleyi haklı bulunduklarını ısrar eylemekdedirler.

Memalik-i mahrûsede filhakiki bir müddet ecnebi postalarına müsaade olunmuş olduğu inkâr olunamaz ancak evvel zaman postalarımız kesb-i istikmâl eylememiş olduğu gibi devlet-i aliyye bir gune posta muahedesine dahi dehâlet itmemiş idi. Ancak Bern şehrinde bin sekiz yüz yetmiş dört sene-i miladiyesinde akd olunan posta ittihâdı muâhedesinde vaz' imza iderek muahharan posta muâmelâtının ifasına fiilen isbat-ı ehliyet eyledikten sonra artık ecnebi postaların vücuduna bir gune hâcet kalmamıştır. Bu hususta memalik-i mahrûsa bilâd-ı vâsâtda ihdâs ve te'sis iden posta usulüne mümâsil usûl-ı telgrafiyenin elan müstakilen kendü memurlarımız marifetiyle suret-i müntezirde cereyan eylediği delil-i sarîh ve alameti olacağı gibi ecnebi postaları bulunmayan masarîfâtını dahi tezyîd itmeğe muvaffak olur. Ve binaenaleyh kesb-i ıslâh ider ise acaba ifâ-yı vazifesinde kusur ideceği iddia olunabilir mi? Bağdad ve Basra postaları bala te'hîr ve suret-i muntazamada işleyib durduğu halde artık Dersaadet'den Silivri'ye kadar mektublar vakt ve zamanıyla teâtî olunmayacağına dair iştibâh hasıl olabilir mi? Elhasıl dermiyân olunan itirâzât bir çocuğu bile ikna' edecek suretde mukâr-in sıhhat olmayub makâsıd-ı fâsideye hamil olunmayacak olur ise de mücerred yedd-i hevâhiline delâlet ideceğinden başka bir şey denilemez. Kaldı ki bir mektub zâyî idilmiş veyahut vaktiyle mahalline teslim olunmamış deyü i'tirâz dahi dermiyân olunur ise bu husûsda mu'terizlerimize karşı bunu irâd ve etyân idebiliriz ki filvaki Osmanlı Postahanelerinde böyle bir kusurun vukuu' bazen müşâhede olunmuş ve halbuki hiç bir yerde hiçbir posta idaresinde böyle binler ile mektubların arasında bu gibi hâlâtın adem-i vuku' na-kabil olup istatistik ile dahi musaddık mevâddan olduğu ve bu ise ekseriya o tabir memurin eser-i mütalaası ve gâfletinden neşet eylediği muhakkak olarak bununla bir idare heyetinin kâmilten müttehim ve mes'ul tutulamayacağı bedihidir. Posta meselesince ahiren Babıali'de müzâkerâta mübâseret olunduk da Avusturya sefâreti hakâyık-ı mecuseye? karşı isbat-ı müddeâ için irâd eylediği delâilinin bi-esâsı kaldığını ol-derecede idrâk eylemiştir ki güya hükümet-i seniyyenin metâlib -i müekkide-i meşru'asına tevfiikan bazı tadilât-ı esasiyeyi izhâr ru-yı muvâfakat eylemiştir. Binaenaleyh mukaddema addolunmak üzere memalik-i (4) mahrûsede bulunan bazı postahanelerinin lağvına rıza gösterüb bi't-tedric ilerüde buna mukis -i muâmelede bulunacağını ima eylemiştir. Fakat Avusturya sefaretinin ber minvâl meşruh ilgasına muvafakat gösterdiği postahaneler katan ehemmiyetden âri on bab postahanelerden ibaret olup faraza şimdilik buna kanaat itmekliğimiz lazım gelse bile vaz' eylediği şerâite göre memalik-i mahrûsede bulunan sair Avusturya postahanelerinin suret-i resmîyede kısmen tanılmasıyla beraber bunların suret-i ilgasını Osmanlı postahaneleri ıslâhâtının istikmâli hengâmında hod be hod münasib ad ve takdir eyleyeceği bir zaman ta'lik itmeğe muhtâr teklif eylemiştir. Bu gibi bir şart üzere hükümet-i seniyyenin kısmen Avusturya postahanelerinin ilgasına muvâfakat idüb de hem Avusturya hükümetinin müddeâ-yı vahiyesini hem de diğer ecnebi postaların vücudunu tasdik itmeyeceği derkardır. Zira şimdiki hal na-merhiyenin bir müddet daha devamı veya Viyana kabinetosunun tekâlif -i vakasının kabulünden merci' olacağı misillü bu babda düvel-i ecnebiyenin posta meselesinde dermiyân eyledikleri hukuk-ı vahiyenin zimnen bile tasdikinden ise tesviye-i maslahatın vakt-i müsaadine ta'lik buyurulması evla olur. İş bu neticenin husûlüne intizaran hemen posta ıslahatımıza kemâli keremi ile mübaşîret olunarak Avrupa postalarında müşâhade olunan derece-i intizama isâl olunmasına sa'y ve gayret olunmalıdır. Onun için aza-i vakit edilmeksizin posta temvilâtı ve mukaddereli mekâtib ve posta küçük paketleri usullerinin dahi Osmanlı postahanelerinde müceddeden ihdâs edilmesi elzem bulunmuştur. Bunun ile beraber postamızın tezyîd -i şerifiyle celb -i emniyet için cesim ve güzel bir postahane inşa ve tedarikine şitab olunmalıdır.

Hülasa-i kalam anifü'l-arz meşrûhâtdan istidlâl olunacağı üzere

Evvela: Bir devlet-i müstakilede umur-ı zabitanın te'mîn ve hüsn-i cereyanı evvel memleketde mevcut olan ecnebi postalarının lağvı, imhasına menû ve mütevakıf bulunmuşdur.

Saniyen: Düvel-i ecnebiyenin memalik-i mahrusede posta işletirmesi bahsinde iddia olunan hukuk ve müsaade bir guna ahd ve cihet-i remiyeye müstenid değildir.

Salisen: Ecnebilerin demiryollarımız vasıtasıyla posta nakliyatı ifasına katan hak ve salahiyetleri olmayıp bu hususda vukubulan müsaade ref; ve izâle olunmalıdır.

Rabî'an: Kendü memalikine mahsus olan muhaberâtı mahrecinde ahz ederek mahalline sevk etmeğe nail müsaade olmuş olduğu farz olunabilecek ad olunabilir. Fakat ahir bir memlekete mahsus olan mürâsalâtı memalik-i mahruseden ahz ile sevk etmeğe hak ve salâhiyeti olamaz.

Hamisen: mahrecinde ecnebi pullarının istimaliyle posta ücretinin düvel-i ecnebiye hesabına olarak istifası ahûd –ı devliyye mugayir bulunmuşdur.

Sadisen: postaları bir dereceye kadar bundan ziyade kesb-i ıslah ve intizâm eylediği ve tüccar ve umumen ahalimizin (5) postaca temin –i ihtiyacatını kâfi olabilecekleri halde te'mîl –i kadim serd ve bahanesiyle ecnebi postalarının gayr-ı mükennen olan bekâsı haiz olamaz.

Sabian: Usûl-ı telgrafiyenin ötedenberi mücerred vasıtamız ile hüsn-i cereyanının Osmanlı postalarının ıslahı halinde mürâsalâtı muntazaman icrasına kafi olacağı istidlâl olunur.

Saminen: Bazı postahanelerinin sed ve lağvını mutazammın Avusturya hükümeti tarafından dermeyan olunan teklifin kabulü maslahatı medâr olamayıp bilakis zımnen diğer mevcut olan postahanelerinin tasdik-i vücudunu vesile addolunacaktır.

Tâsi'an: posta usulümüzün istikmâli için posta tahvilâtı ve küçük paket ve mukaddereli mektublar usullerinin hemen tanzim ve ilavesiyle beraber birde münasib postahanenin inşası ehem ve elzem bulunmuşdur.

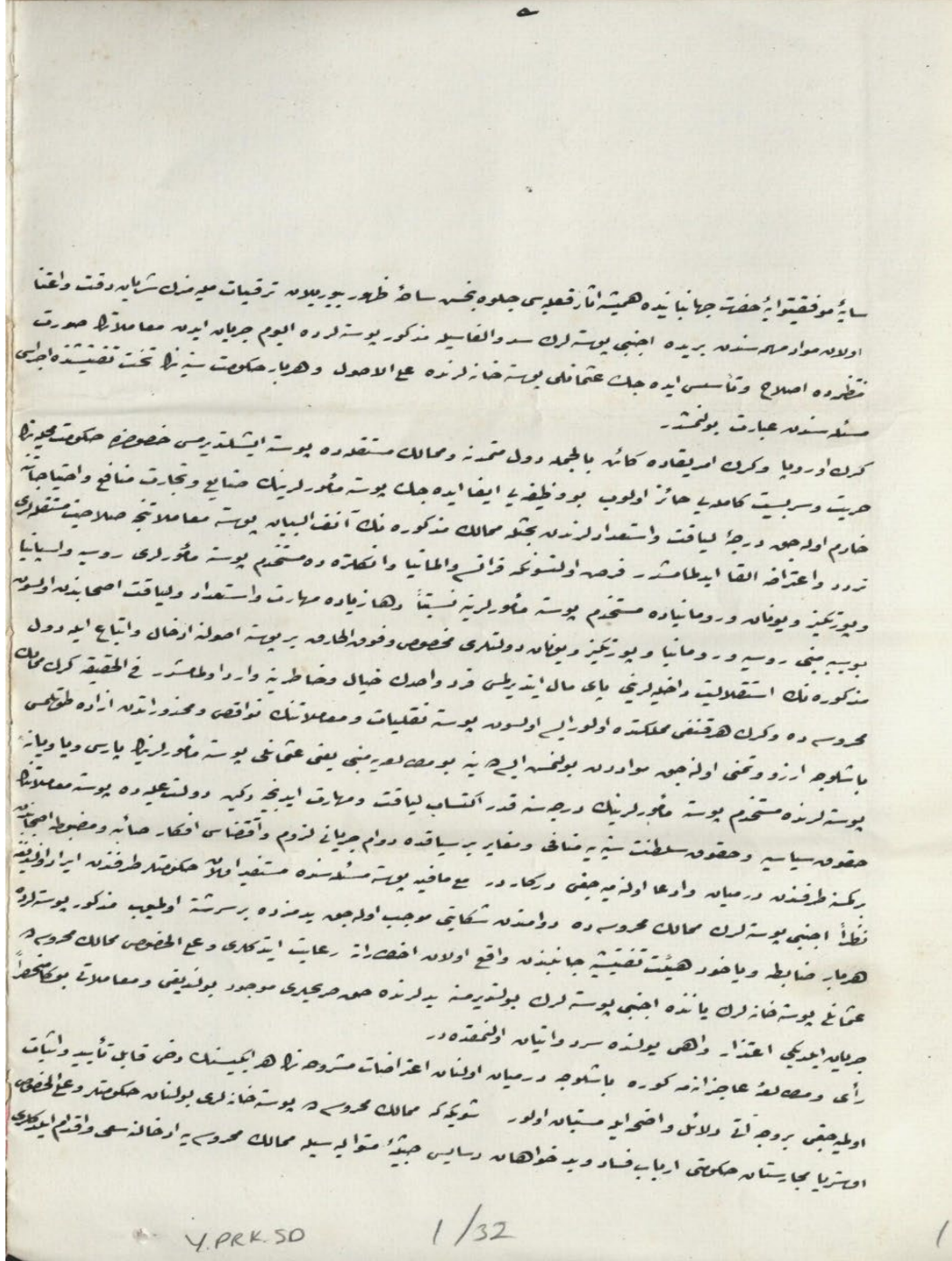
6 Cemaziyelevvel 1307

16 Kanun-ı evvel 1305

Şura-yı Devlet Azasından Kulları Konstantin

Ekler

Şura-yı Devlet Azası Kara Theodore Konstantin'in Posta Islahına Dair Layihası

کتب و رسائل حقده دوازده ضابطه جانبدار و قوع کلاسه اخذ از توفیقاً ایضاً مقصوداً اطراف
 رغبه ایکنده ایله لره انچه بوضوحه بالطح کدو دولتیکن ماضی اقدم لویوب اکا کوره ترویج حقده
 تحت اوله جقدی شیه سده بنا رغبه آنک اولایه مقاصد حیطه نه ترویج مدار اولویه بمصه کوه تحیکانک
 وقوعده اجنبی یوسته مودلرینک کون صورت خفی و کون صورت فته ره فارادین نشیانی و اهالیکن افکاری
 اخلاص و سورتا تری موجب اولویه اسباب ساره نک آتشیه ر حال بلاترد و کمال خواهشیه انک و لایه اولویه
 انکلی و قوعده ری ثابت و مجرب بولوشه حالیکه بویکی عظیم بر خدو عیدم الامکانه موصوفت قبیلده لویوب
 نه بون و کویک هفتین دولت و حکومت اولویله اولویه کدو امور ضابطه سی خصوص لازم کلاسه تدبیر احتیاطیه
 و تقصیریه اجرا سی اخذ بر دولتی وظیفه داری اولوب و کدو قونسلاتولریه تابع اولو اجنبی مودلرینک یدیه ترویج
 ایسه ایدوکی هیچ بریده بیکه نک کور دیک شیدره اولدینی حاکم عقل شیک ری قبول ایدوکی بر صورت ریا زده
 بویک بر قضا اسیه نه سفید کینفریه و یا اختیاریه و یا ضرورتیه و المانه و انکلی یوسته مودلرینک حرکات ماهانه نه
 تکیاید اندر انقیاد مجبور تیغ طبع متعذر قطعاً تجویز جویلیجینی بی استیاده بوضوح وجه ضابطه و تقصیر حقده
 رعایانه اولویه اعتقاد قار خوار قوه تطویر مقالعه میانه قاطیوب یا کدو ممالک محوصه در اجنبی یوسته لک اولوی حقده
 ایدار اولویه رتبا اعتدالک مقصودیه صحت اولوب نه وجه اولو قاعده متداولینک بالاطراف دقیقه حاجت
 کوروشه
 و ایست قیه و سیاه اولدینی اوزره و ابور سفیدی و تیر یوللرینک کشف و اخذ ای مناسبه یوسته نقلیات و ممالک
 کتب انقضم ایزدیه اول یعنی بوزده تقریباً یوزاوه نه اقدم مصارف اولو بر زمانه ماضیه نه الواقع و سیه
 دولتیکن بر تاقاری و لایحه دولته مایه ایا اخبارات سیه و عاریه سنک حد و رعیتی نه قده سوره و یاصله عریا
 ماعده بویطیه ایدی حالیکه زمانه مذکورده بوزمانه کلجیه قده اولو قطعنده احوال سابقه بویطیه کیه
 انقذوب ایله ایله نه دول معلوم مصه لایحه اوستیا بحایسته دولتی رعایانک مدار استادی انچه بالاده
 شروع و سیه دوقه ارزانه بویطیه ماعده نه حجه مقیده متابینه انکله عیارت بولوشه بویطیه ریا رعا
 نظم الهیقه تحقی اولو بایور ری بیله الدول برنه و یایی و یز بونه شهر لرنده منعقد اولو قونفره لره عموماً
 قرار کیه اولو اتحاد یوسته سی معاهدتیه حکم یوسته معلولات حقده بویطیه ریا رعایانک سرد و اتیانک عیب کولیه
 اولویه و یا ضرورتیه کونده بر دفع اولو ره بر نفرتا تارک سوقیه بالآخره عیداً قده کیه اولویه یوسته احکام
 اسایی و قعرات دولیه خلافتیه اولو ره جریان ایدر اجنبی یوسته معاملتینک ایقاس و یوکاید و یا ضرورتیه حاجت
 ضمیمه نه عائد اولویه جوار انکله استیفا سی جبار اولو بایور الحاص مدار استادی اولو ره اراده ایدوکی ناما عیدیه
 و ابور سفیدیه تیر یوللرینک شولی اولو بایور ری ان زیاده حظه استفاده سی فته اولوب بویطیه و لک و عواره اولو
 صفتی اطران ایسه اولو اوستیالیه مقصودیه سیاه جرتجا ایات مدعا یریم به جقدی فهم و در ان ایدوکی جرتجا بالآخره

محمودیه ده بولنامه بعضه پوستانه خانلریک لغوییه رضا کوستوب بالقدیرج ایدروده دخی بوکا مقیس معلومه
 بولنه صفت ایما ایلمد. فقط اوستریا خاتینک برضواک مشوع الفاسنه موافقت کوستوبکی پوستانه خانلر قطعاً الهیه
 عاری اولوبه باب پوستانه خانلر ده عبارت اولوب رضا کوستوبک بوکا قضاغت ایتکالکن لازم کلیه بیه وضع ایدکی شرط
 کوره ممالک محمودیه ده بولنامه سائر اوستریا پوستانه خانلریک صورت سیرده قضاطامید برابر بولنک صورت
 الفاسنی عثماني پوستانه خانلری اصلاحتلک استکمالی لفظکانه ضرور بخور مناسب عد و تقدیر ایدکی بر زمانه
 تعلیمه ایتکه مختار طومانی تکلیف ایلد. بویکی بر شرط اوزره حکومت سینه قضا اوستریا پوستانه خانلریک الفاسنه
 موافقت ایدوبه هم اوستریا حکومتلک مدعی واهیسی وهدیه دیگر اجنبی پوستانه خانلر وجودی قصد ایتدی
 رکاه و... نیا سیدکی حال نامرضیه به بدقت دهاردوسی ویا نه قابیتوسلک تکالیف واقعه قبولنده موضح
 اولم خفه مللو بویایم دول اجنبیه نه پوستانه مسکنه سر در میانه ایدکی حقوقه واهییه نه ضمایله تصدیقده ایدکی
 مصالحک وقت ماعدیه تعلیمه بویایم اولی اولور. ایتو نتیجه نه حصوله انتظار اهلانده پوستانه اصلاحتلک طاک کرمی
 ایدمباشت اولم رده اولم پوستانه لنده مآهده اولنامه رجه نظام ابرصال اولم سخی و غیرت اولمید.
 ایتا ایتو اضاغه وقت ایتکسیریه پوستانه تحویلده و مقدره لی مکاتبه و پوستانه کویک پاکتری اصولده دخی
 عثماني پوستانه خانلر مجداً احداث ایدکی ازم بولمده. بولماید برابر پوستانه فزک تزیید شریفه حبیبه صفت ایتو
 جیم و کوزل بر پوستانه خانلر و تارک شتاب اولمید.
 خلاصه کلام آنفالعه سر و حاده استدلال اولم صفت اوزره
 اولم بر دولت مستقده امور ضابطه نه تأمیه و صده جانی اول مملکته موجود اولم اجنبی پوستانه خانلر لغو
 ایتا صفت منوط و موقوف بولمده.
 تأیید دول اجنبیه نه ممالک محمودیه ده پوستانه ایتدی برسی بخت ایدم اولنامه حقوقه و مساعده برکونه عهد و حجت
 سیریه سیریه رکده.
 تأیید اجنبیلک تخور بولمیز واسطه سیریه پوستانه تعلیماتی ایفانه قطعاً صوره و صلاحیت ایدکی بویایم
 وقوع عیالده مساعده رفع و ازاله اولمید.
 ایضا کند و ممالک مخصوصه اولم مختارنه مخزنده اخذ ایدک محدوده ایتکه نانی مساعده اولم اولمینی فرض اولم
 اولم بیه اول حکومت کند و انکاسه بالکند و وریده جک پوستانه مراسلاتی مخزنده اخذ و سوره ایتکه مآذونه
 عد اولم بایو. فقط آخر مملکته مخصوصه اولم مراسلات ممالک محمودیه ده اخذ ایدم سوره ایتکه صوره و صلاحیت ایدم
 ضامناً مخزنده اجنبی بولمیزلک استعمالیه پوستانه اجورلک دول اجنبیه سانه اولم رجه استیفای عبور دولیه
 معایر بولمده.
 سائر عثماني پوستانه خانلری بر درجه قدر بولنده زیاده کسب اصلاح و نظام ایدکی و تجارت و عومنا اهلنک

